

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
THE TAJIK STATE UNIVERSITY OF FINANCE AND ECONOMICS

ПАЁМИ
МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД
№ 3 (15)
(мачаллаи илмӣ)

ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№ 3 (15)
(научный журнал)

THE FINANCE AND ECONOMIC
BULLETIN
№ 3 (15)
(science journal)

Душанбе, 2018

Сармухаррир

Хайрзода Ш.Қ. – сармухаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Муовинони сармухаррир:

Сафаров Б.Г. – муовини сармухаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қандиёрова Д.О. – муовини сармухаррир, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аъзои ҳайати таҳририя:

Қудратов Р.Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Раҳимзода Ш.М. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Бозоров Ш.Ш. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи менечменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шарифов З.Ш. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Исмаилов Ш.М. – доктори илмҳои ҳуқуқ, профессори кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикоррупсионии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Мирзоаҳмедов Ф. – доктори илмҳои техникаӣ, профессори кафедраи моделсозии математикӣ ва иттилоотии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Усмонов Н.У. – доктори илмҳои физикаю математика, профессори кафедраи математикаи олии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қошонова М.Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Бозорова С.Ш. – доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҳақназаров А. – доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аслонова Н.Н. – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Бегматов А.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Насриддинов Ф.Б. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Нурализода А.Н. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини аввал, муовини ректор оид ба таълими Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қодиров Ф.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маъдиев С. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Чумабоев Х. – номзади илмҳои иқтисодӣ, директори ПИТ «Молия»-и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Давлатов Х.М. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аламшоев А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Мирзоев Ғ. – номзади илмҳои фалсафа, профессори кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шарипов Ҷ.Р. – номзади илмҳои сиёсатшиносӣ, дотсенти кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Носиров С.Ш. – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Туйғунов Н.Х. – номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони хориҷии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти №082/МҶ– 97 аз 15.10.2018 сабти ном шудааст.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2018

Паёми молия ва иқтисод

**ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№ 3 (15)
(научный журнал)**

Душанбе, 2018

Главный редактор

Хайрзода Ш.К. – гл. редактор, кандидат экономических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета

Заместители главного редактора:

Сафаров Б.Г. – зам. гл. редактора, кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кандиёрова Д.О. – зам. гл. редактора, доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Редакционная коллегия:

Кудратов Р.Р. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета

Рахимзода Ш.М. - доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Базаров Ш.Ш. – доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шарифов З.Ш. - доктор экономических наук, профессор кафедры бухгалтерского учёта Таджикского государственного финансово-экономического университета

Исмаилов Ш.М. – доктор юридических наук, профессор кафедры финансово-экономического права и антикоррупции Таджикского государственного финансово-экономического университета

Мирзоахмедов Ф. – доктор технических наук, профессор кафедры математико-информационного моделирования Таджикского государственного финансово-экономического университета

Усмонов Н.У. – доктор физико-математических наук, профессор кафедры высшей математики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кошонова М.Р. - доктор экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Базарова С.Ш. – доктор педагогических наук, профессор кафедры гуманитарных дисциплин Таджикского государственного финансово-экономического университета

Хакназаров А. - доктор исторических наук, профессор кафедры гуманитарных дисциплин Таджикского государственного финансово-экономического университета

Аслонова Н.Н. - доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка Таджикского государственного финансово-экономического университета

Бегматов А.А. – кандидат экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Насриддинов Ф.Б. - кандидат экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Нурализода А.Н. - кандидат экономических наук, доцент, первый проректор, проректор по учебной части Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кодиров Ф.А. – кандидат экономических наук, доцент, проректор по международным связям Таджикского государственного финансово-экономического университета

Маъдиев С. – кандидат экономических наук, доцент кафедры страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джумабоев Х. – кандидат экономических наук, директор НИИ «Финансы» Таджикского государственного финансово-экономического университета

Аламшоев А. - кандидат экономических наук, доцент кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Мирзоев Г. – кандидат философских наук, профессор кафедры гуманитарных дисциплин Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шарипов Дж.Р. - кандидат политических наук, доцент кафедры гуманитарных дисциплин Таджикского государственного финансово-экономического университета

Носиров С.Ш. – кандидат педагогических наук, доцент кафедры гуманитарных дисциплин Таджикского государственного финансово-экономического университета

Туйгунов Н.Х. - кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой иностранных языков Таджикского государственного финансово-экономического университета

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики

Таджикистан под №082/ЖР - 97 с 15.10.2018г.

Таджикский государственный финансово-экономический университет, 2018

Финансово-экономический Вестник

THE FINANCE AND ECONOMIC BULLETIN
(science journal) № 3 (15)

Dushanbe, 2018

CHIEF EDITOR

Khayrzoda Sh.K - chief editor, candidate of Economic sciences, associate professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics

DEPUTY CHIEF EDITORS:

Safarov B.G. – candidate of Economic sciences, associate professor, Vice-Rector for Science of the Tajik State University of Finance and Economics

Kandiyorova D.O. - doctor of Economics, Professor of the Department of Accounting of the Tajik State University of Finance and Economics

EDITORIAL BOARD:

Kudratov R.R. – doctor of Economics, Professor of the Department of Economic analysis of the Tajik State University of Finance and Economics

Rahimzoda Sh.M. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Banking of the Tajik State University of Finance and Economics

Bozorov Sh.Sh. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Management of the Tajik State University of Finance and Economics

Ismailov Sh.M. – doctor of Law, Professor of the Department of Economic Law of the Tajik State University of Finance and Economics

Mirzoakhmedov F. – doctor of Technical sciences, Professor of the Department of Mathematics and Information Modeling of the Tajik State University of Finance and Economics

Usmonov N.U. – doctor of physics and mathematics, Professor of the Department of Higher mathematics of the Tajik State University of Finance and Economics

Koshonova M.R. - doctor of Economics, Professor, director of research institute of “Finance” of the Tajik State University of Finance and Economics

Bozorova S.Sh. – doctor of Pedagogical sciences, Professor of the Department of Humanities of the Tajik State University of Finance and Economics

Haknazarov A. - doctor of Historical sciences, Professor of the Department of Humanities of the Tajik State University of Finance and Economics

Aslonova N.N. - doctor of Philology, Professor of the Department of Tajik Language of the Tajik State University of Finance and Economics

Begmatov A. – doctor of Economics, Professor of the Department of Finance and Money circulation of the Tajik State University of Finance and Economics

Nasriddinov F.B. - candidate of Economic sciences, professor of the Department of Economic theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Nuralizoda A.N. - candidate of Economic sciences, associate professor, Vice-Rector for Academic Affairs of the Tajik State University of Finance and Economics

Kodirov F.A. – deputy chief editor, candidate of Economic sciences, associate professor, Vice-Rector on International Relations of the Tajik State University of Finance and Economics

Madiev S.– candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of Insurance of the Tajik State University of Finance and Economics

Jumaboev Kh. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of Tax and Taxation of the Tajik State University of Finance and Economics

Alamshoev A. - candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of International finance-credit Relation of the Tajik State University of Finance and Economics

Mirzoev Gh. – candidate of Philosophy , Professor of the Department of Humanities of the Tajik State University of Finance and Economics

Sharipov J.R. - candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department of Humanities of the Tajik State University of Finance and Economics

Nosirov S.Sh. – candidate of Pedagogical sciences, associate professor, director of the Publishing Center of the Tajik State University of Finance and Economics

Tuygunov N.Kh. – candidate of Philology, associate professor, Head of the Department of Foreign Languages of the Tajik State University of Finance and Economics

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №082/ЖР – 97 from 15.10.2018

The Tajik State University of Finance and Economics, 2018

The Finance and Economic Bulletin

УДК 336.5

НЕКОТОРЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ОЦЕНКИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ

Мирсаидов Аврор – д.э.н., профессор, заместитель директора Института экономики и демографии АН РТ. Адрес: 734024 Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. С. Айни 44. Телефон: 918-90-71-14.

Хомидов Аслон Умарович – к.э.н., доцент кафедры страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 918-90-71-14.

В статье изучены некоторые методологические подходы оценки инновационного развития общественного сектора экономики, дана характеристика общественному сектору экономики, раскрыта сущность инновационного развития общественного сектора экономики республики, приведены результаты опроса, проведенного среди работников местных властей районов, на основе анализа результатов этих опросов составлены заключения по отношениям этих сотрудников к выполняемым должностям.

Ключевые слова: стратегия развития, инновация, инновационный путь развития, инновационное развитие, частный сектор экономики, общественный сектор экономики, субъекты частного сектора экономики, субъекты общественного сектора экономики, факторы развития экономики, местные органы власти.

БАЪЗЕ МУНОСИБАТҲОИ МЕТОДОЛОГИИ АРЗЁБИИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ БАҲШИ ЧАМЪИЯТИ ИҚТИСОДИ

Мирсаидов Аврор - доктори илмҳои иқтисод, профессор, муовини директори Институти иқтисод ва демографияи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сурога: 734024. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С. Айни 44. Телефон: 918-90-71-14.

Ҳомидов Аслон Умарович – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: 918-90-71-14.

Дар мақола баъзе муносибатҳои методологии арзёбии рушди инноватсионии баҳши чамъиятии иқтисод омӯхта шуда, моҳияти рушди инноватсионии баҳши чамъиятии иқтисоди ҷумҳурӣ кушода равшан карда, натиҷаҳои пурсиш дар байни кормандони хадамоти ҳокимиятҳои маҳаллии ноҳияҳо гузаронидашуда оварда шудаанд. Дар заминаҳои таҳлили натиҷаи ин пурсишҳо хулосаҳо оид ба муносибатҳои ин кормандон нисбат ба вазифаҳои хизматшинон таҳия карда шудааст.

Калидвожаҳо: Стратегияи рушд, инноватсионӣ, роҳи рушди инноватсионӣ, рушди инноватсионӣ, баҳши хусусии иқтисодиёт, баҳши давлатӣ дар соҳаи иқтисодиёт, субъектҳои баҳши хусусӣ, субъектҳои баҳши иқтисодиёт, омилҳои рушди иқтисодӣ, мақомоти маҳаллӣ.

SOME METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE PUBLIC SECTOR OF ECONOMY

Mirsaidov Avrор - Doctor of Economics, Professor? Deputy Director of the Institute of Economics and Demography of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Address: 734024 Republic of Tajikistan, Dushanbe, S. Ayni 44. Phone: 918-90-71-14.

Khomidov Aslon Umarovich - associate professor of insurance Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Phone: 918-90-71-14

The article examines some methodological approaches to assessing the innovative development of the public sector of the economy, describes the public sector of the economy, reveals the essence of the innovative development of the public sector of the economy of the republic, presents the results of a survey conducted among local government officials, and based on an analysis of the results of these polls employees to perform positions.

Key words: Development strategy, innovation, innovation development path, innovation development, private sector of economy, public sector of economy, subjects of private sector of economy, subjects of public sector of economy, factors of economic development, local authorities.

В Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. переход на инновационный путь развития является приоритетным направлением и стратегической целью правительства. В реализации этой стратегической цели существенную роль играет инновационное развитие общественного сектора экономики, особенно, главного его компонента - государственного сектора. Следовательно, исследование методологических подходов оценки инновационного развития учреждений общественного сектора экономики и в связи с этим, определение основных путей повышения их инновационного уровня приобретает актуальный характер.

В экономической литературе, часто говоря об инновациях, имеется в виду новшества, которые разрабатываются на рынке субъектами частного сектора, которые вовлечены в ожесточенную конкурентную борьбу. В последние десятилетия появляются большие интересы к исследованию роли инноваций в общественном секторе экономики. Поскольку все более возрастает значимость общественного сектора в повышении качества и эффективности оказываемых им услуг, прежде всего, на инновационные услуги, которые имеют большой внешний эффект. Интерес к изучению инноваций в общественном секторе связан с тем, что инновационное развитие на рынках материальных благ невозможно без инновационного развития в общественном секторе.

В современной экономической литературе вопросы инновации исследовались в направлении создания общей основы для понимания процессов, которые лежат на базе социальных и экономических изменений в экономике. Как выше отметили, исследования роли инноваций в развитии субъектов частного сектора и отраслей экономики получили широкое развитие. Однако, деятельность институтов государственной власти сводилась только к созданию и реализации нормативной базы для инновационного развития, а учреждений общественного сектора, государственного сектора воспринимались или в качестве более или менее пассивных поставщиков ресурсов для частного инновационного сектора, или в качестве пользователей инновационных товаров, созданных субъектами частного сектора.

Жизнь показала, что роль общественного сектора в современном обществе является очень важной для социально-экономического развития и повышения инновационного развития экономики. В связи с этим, в настоящее время необходимость формирования основ для включения учреждений общественного сектора в междисциплинарном анализе социально-экономических преобразований заставила исследователей обратить все более серьезное внимание на инновации в общественном секторе и сделать шаги по осуществлению адаптации инструментов и концепции, которые использовались для анализа инноваций в частном секторе экономики. Вопрос об инновациях в общественном секторе стал подниматься в политических дискуссиях, в которых современные возможности сферы здравоохранения, образования и социальных служб в адекватном реагировании на вызовы нового тысячелетия ставились под сомнение. Но, несмотря на это, интерес к инновациям в общественном секторе, постоянное изучение этого явления еще остаются скорее исключением, чем правилом. Встречаются мало исследований, которые проливают свет на отличие инновационной деятельности в общественном и частном секторах. Только в развитых странах мира (Австралия, США, Канада) осуществляется систематический мониторинг инноваций, который охватывает как частный, так и общественный сектор

В научных публикациях последних лет инновацию в общественном секторе связывают с модернизацией государственного управления. Отдельные западные авторы в инновации на общественном секторе включают вопросы

содействия изменениям, организации и координации реформ, выявления неявных изменений и управления ими до момента их институционализации [2, 30]. Во многих трудах, посвященных вопросам инновации в общественном секторе, делается акцент на стратегические изменения, вызванные появлением нового государственного менеджмента, механизмы адаптации административных инноваций и стратегическом управлении в общественном секторе и т.д.[1, 28-65].

В литературе, и в дебатах часто отмечается, что общественный сектор менее инновационный, чем частный сектор. Поскольку инновации в частном секторе стимулируются рыночной конкуренцией. Данное утверждение вызывает тщательное изучение и доказательств. Как показывают результаты исследований, динамика инноваций в учреждениях общественного сектора значительно превышает ожидаемого уровня. В настоящее время склонность институтов государственной власти республики к участию в технологических и организационных инновациях очень высоко. Около 80% учреждений общественного сектора стремятся к улучшению организационной структуры и методов управления и эти процессы почти в два раза превосходят уровень в частном секторе. В этом направлении очень активно организуют свои деятельности некоммерческие и неправительственные организаций.

Наши исследования показали, что на уровне местных органов власти страны, хотя медленно, но наблюдаются административные инноваций, прежде всего, в направлении создания все более новых административных процедур. Но эти позитивные тенденции наблюдаются, скорее всего, в городских органах государственной власти и их инновационный уровень выше, чем в районах и сельских территориях. В результате исследований процессов принятия нового набора административных процедур, нами сформирован ряд гипотез или факторов, которые объясняют причины изменения административной структуры.

Во-первых, административные инновации возникли в результате структурных изменений в административной территорий и процессах урбанизаций (структуры отраслей экономики, плотности населения и т.д.).

Во-вторых, инновации возникли по мере столкновения местных органов власти с внутренними проблемами и проблемами в окружения, что вызывает поиск рационального решения этих проблем.

В-третьих, административные инновации являются результатом прихода к руководству опытного и образованного руководителя местных органов власти.

В - четвертых, инновации в институте государственной власти разного уровня являются результатом влияния политических факторов, прежде всего, положений тех партий и политических убеждений, которые, доминируют на территории города или района;

В-пятых, инновации являются результатом процессов диффузии инновации, следования за опытами других местных органов власти и вышестоящих организаций.

Инструменты анализа инноваций, которые используются в частном секторе, можно применять и к анализу инноваций в учреждениях общественного сектора. Например, использование модели обучающейся организации Питера Сенге [4] к учреждениям общественного сектора дают, возможности оценить их инновационный уровень, а также факторы, препятствующие нововведениям. Идея обучающейся организации Питера Сенге очень важна для учреждений общественного сектора. Поскольку они, как и другие субъекты экономики, находятся в условиях быстроменяющейся среды. Обучающееся учреждение или организация, как ведущий институт экономики знаний или инновационной

экономики, не только быстро реагирует на внешние изменения, но и даже «заранее» ими управляет. Именно обучение и постоянная адаптация к динамичной внешней среде является необходимым условием успешного функционирования учреждений общественного сектора экономики. Для анализа инновационного направления деятельности учреждений общественного сектора необходимо опираться на следующие пять принципов Сенге:

Первое – «*личное мастерство*». Люди, человек, член трудового коллектива должны непрерывно углублять собственное видение, накапливать энергию, представить или воспринимать реальность объективно.

Второе - «*ментальные модели*». Это - укоренившееся представление и предположений, «ловушки», образы и символы в сознании людей, которые формируют поведение человека и его восприятие окружающей среды. Люди часто не осознают, что они (эти модели) влияют на их поведение. Осознание этого начинается с момента, когда люди направляют взгляд внутрь себя.

Третье - «*развитие общего видения*». Возможность развития общего видения получается, когда создается единая управленческая идея, которая сплотит и вдохновит учреждения с самого начала ее возникновения и функционирования. Если у учреждения формировалось реальное общее видение, то ее сотрудники учатся по собственному побуждению реализовать эти идеи, а не потому, что им это навязывают.

Четвертое - «*обучение в команде*». Это нужно, потому что люди не умеют работать в командах. Сенге утверждает, что зачастую индивидуальные показатели интеллекта вдвое превышают несколько команд менеджеров. В действительности, команды могут по настоящему обучаться, подобного тому, как в спорте, театре, кино, науке. В результате обучения членов команды интеллект команды превышает уровень интеллекта ее членов и команда принимает необычайные способности для координации действий в достижении цели.

Пятое – «*системное мышление*» - это очень важное качество организации. Учреждение, объединяя коллектив работников, является сложной системой, и эта система образуется в результате связи между людьми, как невидимой паутиной взаимозависимых действий, которые зачастую полностью раскрывают свое влияние.

Соблюдение таких принципов или организация работ по этим принципам повысит инновационное направление деятельности учреждений общественного сектора. Например, наличие негибких норм и правил, нежелание расширить возможности работников, персоналов, сложной системы должностных иерархий, жесткой системы заработной платы, а также не учет и не правление риском подрывают инициативу и новаторство у государственных служащих. Анализ практики функционирования многих местных органов государственной власти республики показывает, что руководство большинства местных органов государственной власти ориентировано на решение текущих задач, а стратегические задачи, которые требуют инновации, переходят на второй план. Кроме того, качество управления многих институтов государственной власти не только не соответствует мировому уровню, но и интересам развития социально-экономической жизни страны. Организационные структуры институтов региональных государственных властей больше всего похожи на линейно-функциональную структуру с высокой степенью централизации управления [3, 45]. Это свидетельствует о низком уровне институциональных изменений, инноваций и формирования новой институциональной среды. Традиционная для органов государственной власти работы деятельность государственных служащих сдерживает инновацию или нововведение. Обобщенные материалы

анкетного опроса государственных служащих показали следующие результаты, которые характеризуют традиционность их деятельности.

Таблица 1.

Традиционность деятельности государственных служащих

№ п/п	Правила-принципы	Ответили человек	В %
1.	Действовать в строгом соответствии с имеющимися инструкциями	115	38,3
2.	Избегать каких бы то ни было ошибок и неудач	58	19,3
3.	Не проявлять инициативы, а ждать указания сверху	16	5,3
4.	Действовать исключительно в рамках порученной работы	60	20
5.	Думать, главным образом, о собственной безопасности	51	17
	Итого опрошенных, чел.	300	100

Источник: составлено авторами

Из таблицы видно, что 38,3 опрошенных лиц изъявили, что государственные служащие действуют в строгом соответствии существующих инструкций, т.е. норм и правил утвержденной администрацией банка, 20% в рамках порученной работы. Избегать каких бы то ни было ошибок и неудач, не проявлять инициативы, а ждать указания сверху, также является поведением большинства государственных служащих. Таким образом, такая традиционная организация не может стимулировать государственных служащих к независимости, творчеству, стремлению к риску, т.е. те качества, которые определяют суть инновационной деятельности. Это общая картина учреждений общественного сектора экономики республики. Вместе с тем, в отдельных местных органах государственной власти наблюдается склонность к инновациям и организована творческая работа служащих с приглашением независимых экспертов и с использованием услуг ученых.

Литература

1. Голубева А. А. Инновации в общественном секторе: введение в проблему. / А.А.Голубева, Е.В. Соколова //Вестник Санкт-Петербургского университета, 2010.-№ 4.- С. 28-65.
2. Kelman S. Unleashing Change: A Study of Organizational Renewal in Government. / S.Kelman.- Wa-shingtonDC: BrookingsInstitutionPress, 2005. – 352 с.
3. Мирсаидов А.Б. Некоторые проблемы управления инновационной деятельности в коммерческих банках Республики Таджикистан / А.Б. Мирсаидов // Вестник технического университета. - Душанбе, 2014.- С. 45-48.
4. Питер Сенге. Пятая дисциплина: искусство и практика самообучающейся организации. / Сенге Питер. – Харьков, 2007.- 408с.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ В РЕТРОСПЕКТИВЕ: (Анализ зарубежной литературы)

Кошонова Манзура Рахматджановна – д.э.н., профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14, Тел.:935555072, e-mail: manzura@yandex.ru

В настоящей статье приводится часть материалов, проведенного большого и многолетнего исследования «Экономическая психология в ретроспективе: анализ зарубежной и отечественной литературы». Предполагается выпустить множество статей, чтобы показать весь объем исследования. Статьи будут выходить в рубрике: Экономическая психология, где будут исследованы экономическое поведение человека в социально-экономической и общественно-политической жизни, в производстве, на предприятии, в условиях трудовой миграции. В работе анализируются теоретические основы концепции зарубежных и отечественных исследователей, отношение общества к экономическому, психологическому поведению человека в различных ситуациях и условиях жизнедеятельности: трудовой деятельности; раскрываются особенности мотивов поведения, установки, интересы, развитие человеческого капитала и т.д.

Ключевые слова: экономическая психология, экономическое поведение, классическая экономическая теория, инновационное исследование, адаптация личности в условиях рыночных отношений, миграции труда, субъективный фактор, экономические мотивы, интересы, желание, интеллект, воля, психология труда, развитие образования, мобильность факторов производства, человеческий капитал, экономическое развитие.

РАВОНШИНОСИИ ИҚТИСОДӢ: ДАР ОИНАИ ТАЪРИХ (Тахлили адабиёти бурунмарзӣ)

Кошонова Манзура Рахматҷонова – д.и.и., профессори кафедраи молияи Дошиғоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.:935555072, e-mail: manzura@yandex.ru

Дар мақолаи мазкур тадқиқот дар мавзӯи «Равоншиносии иқтисодӣ: дар оинаи таърих» гузаронида шудааст. Вобаста ба ин ҷони яқчанд мақола дар маҷаллаи мазкур дар назар дошта шудааст. Бояд қайд кард, ки дар онҳо масъалаҳои рафтори равоншиносии иқтисодӣ дар ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ-ҷамъиятӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ, шугли аҳоли, ҳаёти иҷтимоӣ, маориф ва неруи инсонӣ омӯхта мешаванд.

Калидвожаҳо: равоншиносии иқтисодӣ, рафтори иқтисодӣ, назарияи классикии иқтисодӣ, тадқиқотҳои инноватсионӣ, мутобиқшавии фардӣ дар шароити бозаргонии иқтисодӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ, омилҳои субъективӣ, майлу рағбати иқтисодӣ, тафаккур, урода, рушди маориф, иқтисод, неруи инсонӣ, рушди иқтисодӣ.

ECONOMIC PSYCHOLOGY IN A RETROSPECTIVE: ANALYSIS OF FOREIGN LITERATURE

Koshonova Manzura Rahmatjonovna – doctor of economics, professor of department Finance of Tajik State Financial and Economic University. Address: 734055, Republic of Tajikistan, city Dushanbe, Nakhimov St.64/14. Mobil:935555072, e-mail: manzura@yandex.ru

In the present paper shows a part of materials, which was conducted long-term research (during more years) "Economic psychology in a retrospective: analysis of foreign and domestic literature". It is supposed to issue a set of papers to show all volume of a research. It will be published under the heading of: Economic psychology where will be considered economic behavior of the person in social and economic and social and political life, in production, on the enterprise, in the conditions of labor migration. The paper are analyzed, theoretical bases, concepts of foreign and domestic researchers, the relation society to economic, psychological behavior of the person in various situations and conditions of activity: work: features motives of behavior, installation, interests, development of the human capital, etc. are revealed.

Key words: economic psychology, economic behavior, the classical economic theory, innovative research, adaptation of the personality in the conditions of the market relations, labor migration, subjective factor: economic motives, interests, desire, intelligence, will, development education, mobility of factors of production, human capital economic development.

Интерес со стороны ученых к теоретическим и методологическим проблемам экономической психологии можно объяснить тем, что она стала объектом исследования после распада Советского Союза. В период административно-командной экономики исследование экономической психологии не было предметом дискуссии. В рамках психологической науки рассматривалась только педагогическая психология. Что касается социальной психологии она была объектом исследования философской науки. Социальная психология и вытекающая из нее экономическая психология стала развиваться лишь в конце 80-х годов двадцатого столетия. На западе экономическая психология развивалась в рамках концепции классической, неоклассической, марксистской, институциональной экономики. Именно в этих концепциях зарождалась экономическая психология как предмет изучения экономической деятельности. В странах постсоветского периода экономическая психология является новым научным направлением. В этот период происходит стремительное становление и формирование экономической психологии, как самостоятельной науки. Ученых волнуют общие вопросы теории и методологии экономической психологии, поведение индивида как субъекта хозяйственной деятельности, как потребителя, как основного игрока экономики, социологии, обществоведения, политики. Востребованность к знаниям психологии, а именно, к экономической психологии стало высокой конкурентоспособностью во всех отраслях экономики. Актуальность раскрытия мотивационного поведения во всех этапах жизнедеятельности с использованием современной технологии в этой области говорит о более активном отходе от экономической мотивации человеческой деятельности в сторону развития человеческого капитала, расширения культурного уровня, мобильность факторов производства становится более значимым.

Экономическая, политическая социальная арена становится той ареной, где можно проявиться человеку во всех его сторонах, начиная от получения знания, навыков, опытов и часто повышая свою квалификацию внедрить современные технологии от рождения человека в течение его жизненного цикла, где будет наблюдаться его развитие, и сформированный человеческий капитал будет востребован обществом. Капитал общества это и есть развитие человека, использование его знаний со знанием экономической психологии для создания самых надежных, безопасных для человека стимулов, мотивов, интересов, чтобы формирование его было всесторонне, а трудовая деятельность богатая, чтобы, в конечном итоге, выполнить принципиально важные задачи экономической психологии, максимизировать прибыль и минимизировать издержки с наименьшим ущербом для человека, общества.

Известно, что экономическая наука изучает закономерности объективного мира, зависящие от воли и желания, т.е. отвлекается как раз от тех реальностей, которые являются предметом психологического исследования. Психология же изучает субъективный фактор, идеальную картину мира, функционирующую в психике человека, его интеллект, желание, волю, мотив, интересы и т.д. Для психологического исследования экономические условия труда выступают как заданные объективно. Задача заключается в том, чтобы выявить, какие мысли и чувства порождают эти объективно заданные условия в психике, что является причиной побуждения тех или иных действий человека и в каком направлении они ориентируют поведение. Указанные различия ни в коей мере не означают существования непроходимой стены между материальным и идеальным, объективным и субъективным, экономическим и психологическим, между предметами двух наук.

Наиболее перспективным направлением исследований в экономической психологии является изучение экономико-психологических аспектов поведения

личности в условиях перехода к рыночным отношениям, инноваций и инновационной личности. Эта тема особенно актуальна в наше время, когда государство активно пропагандирует развитие нового инновационного общества, принимают государственные программы на развитие инновационной экономики и предоставляет льготы бизнесменам, вводящим инновации в свой бизнес, развитие человеческого капитала. Кроме того, к числу интенсивно разработанных и перспективных, направления исследований по-прежнему относятся психологические проблемы экономических изменений и экономико-психологические проблемы психологии труда. Труд, свойственен практически каждому человеку, тесно связан с целями, мотивами, интересами людей, коллективов, поддается настраиванию, регулированию. Управление со стороны участников и организаторов трудовой деятельности, т.е. психология труда проявляется в трудовом поведении человека. Психология труда, которая отражается отношением человека к труду, занятость предопределяется психическим типом личности, вырабатывающих психические установки.

Труд по собственному желанию, по своей воле в той области, где лежат интересы человека, действительно является внутренней потребностью[7]. Это относится в любой системе экономике. В рыночной экономике в отличие от административно-командной системы экономики труд является оплачиваемый, подлежит купле и продажи рабочей силы как товара. Таким образом, основным мотивом труда является интерес возместить затрачиваемые усилия денежной выплатой, получаемой за них.

В рыночной экономике главное является наличие свободного рынка труда. Благодаря такому рынку каждый человек имеет возможность продавать свою рабочую силу, распоряжаться по своему усмотрению.

Некоторые психологи утверждают, что Экономическая психология – динамичная, бурно развивающаяся на протяжении последних десятилетий прикладная отрасль психологии. Современные исследования в области экономической психологии отражают специфику экономической и социальной жизни общества нашего времени. Представляется вполне закономерным, что они также должны вписываться в основные тенденции современной психологической науки в целом, отмечали А.Л. Журавлев, А.Б. Купрейченко [2]. Они делают уклон на психологическую отрасль, а не экономические действие. На наш взгляд экономическую психологию необходимо рассматривать в сочетании двух взаимосвязанных наук- экономической и психологической.

В психологической науке экономическую деятельность следует рассматривать как специфическую разновидность деятельности, порождаемую потребностью личности в экономическом благополучии и характеризующейся соответствующими особыми целями, мотивами, способами действий и результатом. Целью экономической деятельности личности является получение дохода, близкого к притязаниям индивида. В этой связи экономические мотивы представляют собой побуждения к обеспечению процессов удовлетворения физических и социальных потребностей индивида. Способы действий представляются экономическими операциями, с помощью которых осуществляется обретение, сохранение и умножение собственности. Результатом экономической деятельности личности является уровень жизни, достаточный для удовлетворения потребностей индивида. Поскольку удовлетворение потребности порождает новую потребность, цикл активности замыкается на личности и вновь разворачивается в следующий вариант деятельности

Цель работы состоит в анализе особенностей экономических и психологических подходов в исследовании поведения экономических субъектов, их мотивов и стимулов, интересов, установок, влияющей на развитие экономики и экономического роста.

Основная задача работы состоит в исследовании теоретических основ экономической психологии в призме экономического поведения человека, раскрытии мотивов поведения, направленности личности с точки зрения экономической психологии, поведения хозяйствующих субъектов в условиях экономических взаимоотношений, а также представлении современного достижения в этой области.

1. Концептуальный подход к исследованию экономической психологии.

В мировой науке накоплен определенный опыт психологических исследований особенно по вопросам поведению предпринимателей и предпринимательской деятельности (М. Вебер, 1905, Ф. Фукуяма, 2004, Д.Бауман, 2006; Р. Брокгауз, 1982; Л.М. Криснер, 1995; Дж. Р.Баум, М.Фриз, и Р.А. Бэйрон, 2007) По вопросам психологии предпринимателя, исследование их образование 2007 (С.Шэни, 2003; Ф. Велтер, 2006; И.Киплер, С. Шэни, С. Хайтс, 2007; Джон И. Минер, 1997; М. Фритш, Дж.Шмуди, 2006; Мюлер, Стифан Л., Дато-Он, Мэри Конвэй, 2008 и др.). Есть и попытки описания образа типичного предпринимателя (К. Грей, 1997; Р. Хизричи, М. Питерс, 1992; Джон В Минер, 1997; К. Гандру, М. Бэн-Йозеф, 2004; Алваро Куеро, Доминго Рибейро, Сальвадор Роинг, 2007 и др.). Однако в этих исследованиях основное внимание уделялось изучению социальных характеристик предпринимательства, и формированию личности в процессе предпринимательской деятельности. В работе зарубежных исследователей вопросы экономической психологии, прежде всего – западных, не могли рассматриваться как релевантные для выявления задачи исследования психологии постсоветского пространства, в частности таджикских предпринимателей и эти проблемы остаются не исследованным до сих пор.

Следует отметить, что в российской науке исследованием психологических особенностей российского предпринимательства занимались Д.С. Амирян (2003), Г.Г. Вербина (2001), В.А. Бодров (1995, ред.), Е.П. Ермолаева (1996), А.Л. Журавлев и В.П. Позняков (1995, 2001), Е.М. Корж (2006), А.Б. Купрейченко (2003), В.В. Новиков и В.В. Марченко (1998), С.А. Одинец (2007), С.К. Рошин (1993), О.И. Титова (2007), Е.Б. Филинкова (2007), А.Н. Чиликин (1999), А.Е. Чирикова (1998) и др. В настоящее время конкретных эмпирических исследований, посвященных социально-психологическому анализу личности предпринимателей, до сих пор крайне мало, а их результаты известны лишь узкому кругу специалистов и недостаточно систематизированы. Это связано, прежде всего, с тем, что предприниматели являются чрезвычайно сложным и труднодоступным объектом для психологического исследования. В работе таджикских исследователей проблема экономической психологии исследовалась деятельность предпринимателей, а также в последнее время эти проблемы рассматривались в рамках развития человеческого капитала, С. Дж. Комилов (2006), М.Р. Кошонова (2008), Ш. Базаров (2011), Р. Бободжанов (2010), Ш. Муродов (2011); развитие личности менеджера И. Саидов (2015); управление трудовыми ресурсами О.Тургинов (2016). Только результаты ранее проведенных исследований говорят о том, что эти научные работы были затронуты в рамках развития научных исследований, адаптации личности в условиях к рыночным отношениям и миграции труда, развитие образование, человеческого капитала и его влияние на экономическое развитие Таджикистана. Отличительные особенности этих исследований заключались в том, что указанными авторами работы затрагивались лишь вопросы, социальных аспектов экономического поведения личности, а

психологические аспекты экономического поведения личности оставались за рамки анализа психологических особенностей. Что касается анализа деятельности особенностей предпринимательства, то исследования были связаны со спецификой исторического развития Таджикистана, национальными традициями и особенностями современного состояния экономики, политики и культуры таджикского общества. Поэтому мы предполагаем возможным проявление региональных и гендерных особенностей в исследуемых феноменах социальной психологии предпринимателей и трудовых ресурсов.

Соответственно экономическое мышление и поведение экономических агентов, критерии, которыми они руководствуются при организации своей экономической жизни – различны в различных национально-государственных экономических системах и соответственно различается сама организация этих систем. Закономерности движения общественного хозяйства, являющегося лишь одной из подсистем по отношению к обществу в целом, испытывают сильнейшее влияние со стороны социо-культурных, природных и т.п. факторов. Поэтому социально - экономическая система в каждом обществе образует свою особую вселенную, законы движения которой, даже будучи едиными, в своей основе, с законами другой подобной вселенной, вместе с тем имеют и огромную специфику в механизме своего действия. Это обусловлено именно тем, что отличает одно общество, один народ от другого в процессе их исторического развития, порождает специфическую культуру, в том числе и культуру (традиции, обычаи и т.п.) экономической жизни. Именно поэтому в различных цивилизационных условиях взаимовлияние (взаимодействие) различных институциональных структур может происходить различным образом, отражая присущие каждой цивилизации ценностные ориентиры.

Почему до середины двадцатого века экономика не была предметом изучения психологии как отдельной самостоятельной науки? Во - первых марксизм с самого начала своего возникновения вынужден был вести непримиримую борьбу против идеалистического понимания истории, что проявлялось, в частности, в психологизации политической экономии. До Маркса, указывает В.И. Ленин, «... в лучшем случае рассматривали лишь идейные мотивы исторической деятельности людей, не исследуя того, чем вызываются эти мотивы, не улавливая объективной закономерности в развитии системы общественных отношений, не усматривая корней этих отношений в степени развития материального производства...»[6].

Долгое время вопросы экономической психологии рассматривали в основном зарубежные ученые – психологи, социологи, такие как: А. Фурхам (1986–2001), П. Вибиу (2001), С. Ли (2001) и др. В настоящее время в советской, в российской, отечественной литературе имеются исследования, касающиеся теоретических и практических аспектов экономической психологии в рамках социализации личности (М.А. Винокуров, О.С. Дейнека, Т.В. Дробышева, И.А. Журавлев), связи психологии и экономики (Л.И. Абалкин, А.Т. Аганбегян, П.Г. Бунич, О.С. Дейнека, Т.И. Заславская, А.И. Китов, В.В. Куликов, А.Б. Купрейченко, А.И. Муравьев, В.Д. Попов), отечественной литературе М.Р. Кошонова, С.Дж. Комилов, Ш.Базаров, Р.Бободжанов, Ш.Муродов, И.Саидов, О. И.Тургинов.

Анализируя экономическую социализацию людей разного возраста в современных условиях, сравнивая различные типы личности, ученые выделили тип экономического человека, где приводит доводы, о том, что экономическому человеку присуще «созидательность, практичность, стремление к полезности познания и деятельности, активность мышления» (Э. Шпрангер). Б.Г. Ананьев рассматривал в структуре личности экономический статус, считая его одним из основополагающих структурных элементов, позволяющих человеку адаптироваться в окружающем его

мире экономики. В своей статье, профессор С.В. Бадмаева отмечает, что в трудах Д. Кейнса, А. Маршалла, А. Смита представлена теория рационального экономического человека, деятельность которого всегда направлена на получение выгоды. Определяя экономические нормы, Е.М. Пеньков, О.С. Дейнека и другие считают их: а) самостоятельным видом социальных норм вообще, закрепленных юридически; регулирование экономического поведения ими определяется, в первую очередь, как содержание и отношение к ним личности; б) экономические мотивы человека – мотивы, имеющие экономическую направленность, определяют отношение к накоплению богатства, конкуренции и т.п., это волевые компоненты экономического сознания; в) экономические интересы – явления, развивающиеся на основе экономических мотивов, регулирующийся экономическими нормами, являющимися источниками хозяйственной активности. Во-вторых, к элементам экономического сознания относят экономическое мышление и экономические представления. Проанализировав взгляды ученых, занимающихся проблемой экономического мышления (Л.И. Абалкин, А.Я. Автономов, А.Ю. Архипов, И.В. Андреева, Л.С. Бляхман, П.П. Великий, О.С. Дейнека, Н.К. Калинина, М.Л. Мальшев, В.В. Пиляева, В.П. Попов, В.К. Розов, А.К. Уледов, К.А. Улыбин, В.П. Фофанов, П. Хейне и др.), можно сделать вывод, что экономическое мышление – это обобщающее и опосредованное отражение экономической действительности, которое включает в себя познание объективных законов экономики, превращение полученных знаний в убеждения и ценностные ориентации, их реализацию в экономической деятельности. Это, прежде всего, способность социальных субъектов и групп отражать и осмысливать различные экономические явления, соотносить экономические понятия с требованиями экономических законов и реальностью, что позволяет человеку выстраивать свою экономическую деятельность. Экономические представления можно считать представлениями человека о том, как функционирует экономика, это некий образ экономической реальности.

Однако психологизаторские тенденции содержались же в экономических учениях классиков политической экономии, особенно в работах А. Смита. В последующем эти тенденции усилились у политэкономистов Ж.Ш. Сисмонди, П.Ж. Прудона. Психологический фактор приобрел значение причины, следствием которой якобы являются экономические явления Т.Р. Мальтуса, Ж.Б. Сея, Ф. Бастиа. Психологизация стала использоваться как средство апологетики (чрезмерное восхваление) капитализма, в том числе и Дж.М. Кейнса, У. Ростоу, Дж. Гэлбрейта. К анализу работ этих авторов мы остановимся по подробнее чуть позже.

2. Взгляды экономической психологии в трудах классиков экономической теории.

Психологические идеи А. Маршалла заключались в рассмотрение микроэкономической теории. Он считает, что движимые присущими нашей натуре побуждениями, все мы знатные и простые, образованные и необразованные, каждый в своем кругу – стремимся понять закономерности человеческих поступков и приспособить их для своих собственных целей, будь то корыстных или бескорыстных, благородных или низменных. Он делит людей на знатных и простых» образованных и необразованных. Классовый подход к изучению проявлялось в психологическом характере. Человек в собственном мнении действительно относит себя к какой – либо общности и говорит «мы», полагая, что есть еще и «они» которые не относятся к «мы». Каждый сколько – нибудь достойный человек, пишет А.Маршалл, посвящает лучшие свои качества хозяйственной деятельности. Занятие, с помощью которого человек зарабатывает себе на жизнь, занимает все его время, в течение которого ум его работает напряженно. При этом

самым устойчивым мотивом является желание получить материальное вознаграждение за работу. Полученная плата может расходоваться на самые разнообразные цели в зависимости от того, каков сам человек. Цели эти могут быть возвышенными или эгоистическими, но побудительным мотивом всегда выступают деньги. Это создает предпосылки для того, чтобы стремления, склонности, мотивы, словом, побудительные силы человека, непосредственному измерению недоступные, измерять косвенно, через внешние их проявления, выступающие в денежной форме. Если человек готов отдать определенную сумму денег, чтобы получить удовлетворение от потребления приобретенной вещи или услуги, то количественные характеристики побудительных сил, толкающих на такое действие, как-то должны соотноситься с суммой утраченных денег. Так же сумма денег, ради которой человек готов выполнять утомительную работу, как-то характеризует меру готовности преодолеть тяготы труда. Тут обнаруживается возможность использования объективных методов для измерения тех или иных образующих психологии человека в интересах экономической науки. Из сказанного можно сделать вывод, что А. Маршалл ссылается на высказывания, который сделал А. Смит в модели «экономического человека». А. Маршалл рассматривает модель «экономического человека» более всестороннее и глубже, добавляя «живого человека» со всем богатством его внутреннего мира. В хозяйственной деятельности, как и всюду, отмечает он, человек подвержен влиянию личных привязанностей, представлений о долге и преданности высоким идеалам.

Однако, пишет А. Маршалл, в хозяйственной деятельности человек руководствуется эгоистическими мотивами, но и учитывает эгоистические мотивы других, ему присущи тщеславие и беспечность, чувство наслаждения самим процессом хорошего выполнения работы, готовность принести себя в жертву ради семьи, соседей или своей страны, ему не чужда тяга к добродетельному образу жизни ради собственных достоинств последнего. Все эти качества человека, по мнению А. Маршалла, формируются в процессе повседневного труда и под воздействием создаваемых им в этом процессе материальных ресурсов, причем в гораздо большей степени, чем под влиянием любых других факторов. Многое зависит от того, как человек использует свои способности, какие мысли и чувства труд порождает в человека, какие у него складываются взаимоотношения с товарищами по работе, работодателями или его служащими. Однако все это не исчерпывает воздействием на человека. «Очень часто воздействие оказываемое на характер человека размером его дохода, едва ли меньше, - если вообще меньше, чем воздействие оказываемое самим способом добывания дохода». Нельзя не исключать, далее отмечает А. Маршалл, что бедность может найти счастье в религии, семейных привязанностях и дружбе. ***Условия крайней нищеты могут убить самые лучшие качества.*** Нарисовав далее картину, близкую к фактическим условиям жизни рабочего того времени. Маршалл задает риторический вопрос: а неизбежна ли бедность, нищета людей, создающих другим людям условия для изысканного и культурного образа жизни? Ответ на этот вопрос должны дать экономические исследования, в которых используются объективные методы измерения субъективных характеристик человека».

В экономических воззрениях А. Маршалла большое место занимает проблема потребностей. Многие исходные понятия и термины, с помощью которых он строит свою концепцию микроэкономики, непосредственно опираются на потребности человека. При этом он не проводит прямо различий между мотивами и потребностями, хотя в подтексте такое различие постоянно присутствует. Существует множество различных потребностей, но каждая в отдельности имеет свой предел. Это рассматривается А.Маршаллом как «коренное свойство человеческой натуры»,

Отсюда он выводит так называемый закон насыщаемых потребностей (или закон убывающей полезности), который формулируется следующим образом: «общая полезность» вещи для человека (т.е. совокупность приносимого удовольствия или иной выгоды) возрастает вместе с каждым приращением у него запаса этой вещи, но не с той скоростью, с которой увеличивается этот запас. Если запас увеличивается равномерно, то извлекаемая из него выгода возрастает убывающим темпом. Иначе говоря, дополнительная польза от прироста запаса данной вещи уменьшается с каждой новой порцией прироста запаса этой вещи. Из сказанного А. Маршалл делает вывод в следующем. Цена товара определяется потребностями: они насыщены - цены ниже, не насыщены - выше. На самом деле, как известно, цены должны отражать стоимость, которая в свою очередь представляет собой выражение количества общественно необходимого труда. Словом, отталкиваясь от психологически достоверного факта, А. Маршалл пытается уйти от трудовой теории стоимости и органически связанной с ней теорией прибавочной стоимости. Рассмотрим, каким образом это делается.

В экономической теории А. Маршалл большое значение придает спросу человека. Перечень цен, которые согласен платить человек, и соответствующих им количеств товаров образует шкалу спроса в понимании А. Маршалла. На ее основе составляется кривая спроса[4]. Психологизаторский подход А. Маршалла отражается в описании психологии неорганизованной массы людей в условиях рыночной конкуренции. Это проявляется и в том, что зависимость массы товаров у продавца и общего спроса покупателей не являются линейными. При резких скачках массы товаров инертность психологии покупателя некоторое время не дает ему перестроиться, что используется товаровладельцем в корыстных целях. В связи с этим А. Маршаллом вводится понятия «эластичность потребностей» и эластичность спроса». Согласно закону насыщаемых потребностей с увеличением предложения товаров сокращаются желание индивидуума приобрести такой товар. Но желания при этом могут сокращаться быстро или медленно. Когда желания при этом могут сокращаться медленно, человек некоторое время продолжает платить за товар прежнюю цену, хотя масса товаров уже увеличилась. Соответственно, если цена предложения незначительно снизилась, он идет на сравнительно большой рост покупок (так как общая покупательная способность денег возросла). При быстром же уменьшении желания небольшие изменения цены вызывают лишь очень малое изменение количества покупок, ибо перестройка привычек не успевает за изменением конъюнктуры на рынке. Таким образом, при медленном изменении желания готовность покупателя приобрести вещь существенно усиливается под влиянием маленького стимула. Это означает, что эластичность потребностей велика. Во втором случае, при быстрой реакции желания на рыночную конъюнктуру, стимул, порожденный снижением цены, почти не влечет за собой усиления желания покупать. Это означает, что эластичность потребностей здесь мала. Отсюда выводится обобщение: «... степень эластичности (или быстрота реакции) спроса на рынке зависит от того, в какой мере его объем возрастает, при данном снижении цен, или сокращается при данном снижении цены»

Эластичность спроса со снижением цен увеличивается не бесконечно. При очень низких ценах, позволяющих насыщать потребности, эластичность падает до нуля, причем с разной скоростью для разных товаров. Для вещей, покупаемых из престижных соображений, эластичность практически непрерывно растет, чего нельзя сказать о благах первой необходимости. Например, на соль, как ни снижай на нее цены, не будет бесконечно расти спрос. Эластичен спрос на вещи, которые могут употребляться для разнообразных целей: насыщается одна потребность, вещь

используется для удовлетворения другой. При оценке эластичности спроса нужно учитывать, что для внешнего проявления следствия в экономике требуется некоторое время после того, как причина начала действовать. Это касается влияния повышения цены на потребление; времени, необходимого для привыкания к знаменателям старых благ, а также времени, необходимого для того, чтобы производители успели развернуть производство в полном объеме.

Очень важно отметить, что на основе анализа он формулирует еще один «закон распределения», который поясняет: «Когда человек располагает вещью, которую можно употребить для нескольких целей, он распределит ее между этими целями таким образом, чтобы она имела равную предельную полезность в каждом случае». Если вещь обладает при одном виде ее употребления большей предельной полезностью, чем при другом, ее владелец изымает из второго вида употребления какое-то количество и применит в первом. Особенно трудно и отложенного употребления. Конечно, и здесь действует правило, согласно которому немедленное и отложенное предназначение вещи обладает одинаковой предельной полезности удаленного во времени источника удовольствия нужно учитывать следующее. Объективная неопределенность будущего источника удовольствия редко совпадает с субъективной неопределенностью, зависящей от особенностей характера и материального положения в момент выбора (распределения).

Если человек считает будущее блага столь же ценными, как и настоящие, то он распределит свои удовольствия равномерно на всю жизнь и откажется от какого-то удовольствия сегодня, чтобы гарантировать его получение в будущем. Но подобная дальновидность встречается не так уж часто. При оценке «внешней стоимости» будущей выгоды человек обычно не склонен уравнивать будущее удовольствие с настоящим. Чем меньше способность заглядывать в будущее, чем меньше терпение и самообладание, тем меньше он придает значение выгоде, которую нельзя было бы использовать сразу же. Распределение между немедленным и отложенным потреблением зависит даже от настроения: человек испытывает нетерпение и жаждет немедленного удовлетворения, но случается и так, что его мысли и чувства сосредоточены на будущем и он готов отложить все удовольствия, которые могут подождать. Иногда действует удовольствие ожидания, которое доставляет человеку специфическое удовольствие. Все это определяет склонность к сбережению и склонность к приобретению вещей, служащих долговременным источником удовольствия. Тут проявляется удовольствие обладания: многие получают гораздо большее удовлетворение от самого чувства собственности, чем от обычных удовольствий в узком смысле слова. «Существует наслаждение собственностью» ради нее как таковой, а существует и наслаждение собственностью из-за престижа, который она дает. Соотношение их интенсивностей бывают различными у разных людей.

Когда человек откладывает на будущее доставляющее удовольствие событие, он откладывает само по себе удовольствие, а отказывается от данного удовольствия и получает взамен другое удовольствие или ожидание получить другое в какой-то момент в будущем. При этом иногда человек полагает, что в намечаемый момент в будущем он будет так же богат, как и в данное время, и его способность извлекать удовольствие из покупаемых вещей останется без изменений, хотя это маловероятно. Здесь важно проводить различие между оценкой будущего удовольствия в данный момент и оценкой удовольствия, получаемого от будущего употребления известного количества определенной вещи. Чтобы принять более правильное решение при распределении потребления между немедленным и будущим потреблением, нужно знать: количество будущего удовольствия, время, когда оно будет получено; шансы

на его получение; размер скидки, которую данный человек делает на будущее удовольствие.

Успех «откладывания» зависит от способности к сбережению, пишет А.Маршалл, а она в свою очередь определяется привычкой четко представлять себе будущее.

В этом отношении люди резко отличаются друг от друга. С одной стороны, встречается апатия к сбережению, нежелание и неспособность к «откладыванию», расточительство. Другая крайность – скряги, у которых жажда сбережений граничит с умопомрачительством. Они доводят бережливость до такой степени, что отказывают себе в минимуме жизненных средств и подрывают собственные силы для будущего, а потому всегда остаются в проигрыше, никогда не наслаждаются жизнью. Принесение в жертву удовольствия в настоящем во имя получения его в будущем, которое называлось воздержанием, свойственно не всем людям, тем более богатым, чье потребление нельзя характеризовать как воздержание. Поэтому вместо термина «воздержание» А. Маршалл употребляет термин «ожидание», поскольку, видимо, имеется в виду ожидание будущих удовольствий. Словом, пишет он, накопление богатства зависит от дальновидности человека, т.е. от его способности представить себе будущее.

В целом можно сделать вывод, что психологический подход в экономическом поведении, предложенным А. Маршаллом раскрывает «закон распределения», где он предлагает что человек в своих желаниях исходит из поставленной цели, которая является осознанной и общественно полезной. И при этом использует теорию предельной полезности товара. А в будущем получение блага являются ценными и гарантированными. В этом большую роль играет человеческий фактор – психология терпения. Это качество являясь основополагающим экономическом поведении способствует накоплению и умножению выгоды.

Следующая статья будет посвящена анализу основного психологического закона Дж. М. Кейнса.

Литература:

- 1.Автономов В.С. Человек в зеркале экономической теории (очерк истории западной экономической мысли). / В.С. Автономов.- М.: Наука, 1993.-176с.
 2. Журавлев А.Л. Тенденции экономической психологии в системе парадигмальных изменений психологической науки./ А.Л. Журавлев, А.Б.Купрейченко// Экономическая психология в современном мире: сборник научных статей / Отв. ред. д. пс. н. А.Н. Лебедев. – М.: Экон.-информ, 2012.-398с.
 - 3.Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег /Дж. М. Кейнс.- М., 1978.- 157с.
 4. Китов А.И. Экономическая психология / А.И. Китов. -М., 1987. – 303с.
 - 5.Кошонова М.Р. Социальная политика в стратегии экономической безопасности / М.Р. Кошонова // Угрозы экономической безопасности: материалы науч. практ. конф. Кошонова М.Р. – Душанбе, 2007.- С.89-93.
 6. Ленин В.И. Полное собрание сочинение. / В.И. Ленин.- Т.29.С. 90.
 7. Райзберт Б.А. Психологическая экономика: учебное пособие. / Б.А.Райзберт.- М.: Инфра, 2005.- 432с.
-
-

МЕХАНИЗМ ФОРМИРОВАНИЯ И УПРАВЛЕНИЯ РЫНОЧНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕГИОНА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Ашууров Нусрат - к.э.н., профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: (+992) 934-16-31-31.

Ашууров Мухаммади Нусратович – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. E-mail: m_a_84-84@mail.ru. Телефон: (+992) 935-13-14-41.

В статье рассматриваются понятие рыночной инфраструктуры и проблемы управления рыночной инфраструктурой региона. Выделены основные блоки рыночной инфраструктуры и выявлены основные принципы управления рыночной инфраструктурой региона. Определены цели и задачи механизма управления рыночной инфраструктурой. А также на основе анализа закономерностей формирования рыночной инфраструктуры, зарубежного опыта и особенностей развития и преобразования отечественной экономики разработан механизм формирования и управления рыночной инфраструктурой региона.

Ключевые слова: экономика, рынок, рыночная инфраструктура, регион, региональная экономика, механизм управления, задачи управления, функции управления, принципы управления.

МЕХАНИЗМИ ТАШАККУЛЁБӢ ВА ИДОРАКУНИИ ИНФРАСОҲТОРИ БОЗОРИИ МИНТАҚАВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ашууров Нусрат - н.и.у., профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734055, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 934-16-31-31.

Ашууров Мухаммади Нусратович – н.и.у., дотсент, мудири кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734055, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: m_a_84-84@mail.ru. Телефон: (+992) 935-13-14-41.

Дар мақолаи мазкур муаммоҳои идоракунии зерсохтори бозори минтақавӣ ва моҳияти он дида баромада шудааст. Блокҳои асосии зерсохтори минтақа ҷудо карда шуда, принсипи ҳоси идоракунии он зоҳир карда шудааст. Мақсад ва вазифаҳои механизми идоракунии зерсохтори бозори минтақа муайян карда шудааст. Инчунин дар асоси таҳлили қонуниятҳои ташаккули зерсохтори бозорӣ, таҷрибаи хориҷӣ ва хусусиятҳои рушд ва тараққиёти иқтисоди миллӣ, механизми ташаккули идоракунии зерсохтори бозори минтақаҳои наздисарҳадӣ коркард карда шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, бозор, зерсохтори бозор, минтақа, иқтисодиёти минтақавӣ, механизми идоракунии, вазифаи идоракунии, функцияи идоракунии, принсипи идоракунии.

THE MECHANISM OF FORMATION AND MANAGEMENT OF MARKET INFRASTRUCTURE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Ashurov Nusrat - Candidate of economic sciences, associate professor, Department of banking of the Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Tel: (+992) 934-16-31-31.

Ashurov Mukhammadī Nusratovich – Candidate of economic sciences, associate professor. Associate department management of the Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. E-mail: m_a_84-84@mail.ru. Телефон: (+992) 935-13-14-41.

The article deals with the concept of market infrastructure and management problems of market infrastructure in the region. The basic blocks of market infrastructure are identified and the basic principles of market infrastructure management in the region are identified. The goals and objectives of the market infrastructure management mechanism are defined. The mechanism of formation and management of the market infrastructure of the region is developed on the basis of the analysis of laws of formation of market infrastructure, foreign experience and features of development and transformation of domestic economy.

Key words: economy, market, market infrastructure, region, regional economy, management mechanism, management tasks, management functions, management principles.

Экономические преобразования в экономике Таджикистана и, как следствие, формирование экономических элементов нового типа обуславливают формирование и обеспечение эффективного взаимодействия новых организационно-экономических систем и механизмов, которые формируют инфраструктурную основу национальной экономики в целом и региональных экономик в частности.

Сегодня появляются новые элементы региональной инфраструктуры, расширяются функции инфраструктуры, в том числе и на территориальном уровне, что влечет за собой усложнение инфраструктурного компонента национальной экономики.

В следствии трансформируются как общая система функционирования инфраструктуры, так и ее значение в формировании условий существования и развития необходимых видов экономической деятельности и рыночных институтов.

С развитием экономики регионов, появлением новых рыночных структур, углублением специализации у предприятий и организаций – субъектов региональной экономики возрастает потребность в широком спектре инфраструктурных услуг (торгово-посреднических, финансово-кредитных, внешнеэкономических, информационных, экономико-правовых). В связи с этим формируется система рыночной инфраструктуры, которая должна обслуживать хозяйствующие субъекты всех форм собственности в регионах Республики Таджикистан. Современная экономика требует развития в каждом регионе мощных телекоммуникационных комплексов, информационных сетей, высокоэффективных средств электронных денежных расчётов и др. Недостаточный уровень развития рыночной инфраструктуры в регионах Республики Таджикистан неизбежно приводит к снижению деловой активности, слабому развитию производства, нарушению нормального воспроизводственного процесса.

Исследование методологических основ формирования рыночной инфраструктуры региона является важной проблемой, от решения которой зависит скорость и эффективность развития рыночных отношений в регионах Республики Таджикистан.

Важно подчеркнуть, что процессы развития рыночной инфраструктуры региона исследовались учеными с позиций отраслевого и территориального подходы, которые выступают составляющими комплексного экономико-географического исследования инфраструктуры.

Основная цель отраслевого подхода заключается в выявлении состояния каждой отрасли инфраструктуры и определение наиболее рационального пути ее развития. А цель территориального подхода является оптимизация пространственного размещения в определенном регионе различных отраслей и элементов рыночной инфраструктуры и обоснование их комплексного развития в тесной связи со всеми элементами производительных сил территории.

Рыночная инфраструктура является основным компонентом социально-экономической системы региона, которая определяет взаимоотношения субъектов в процессе движения экономических ресурсов о уровня ее развития во многом зависят темпы экономического развития регионов.

В современной экономике Таджикистана в условиях нарастающих стратегических изменений рыночная инфраструктура находится в непрерывном развитии и адаптации к реальной ситуации.

В настоящее время главными факторами развития регионов страны выступают инновационное развитие и диверсификация промышленного

производства, а также поиск новейших форм организации производства и оптимизация структуры региональной экономики.

Таким образом, данная тенденция ведет к созданию структурно-организационной диверсификации рыночной инфраструктуры региона. Это обуславливает необходимость применения методов преактивного прогнозирования и управления в развитии социально-экономических систем региона. При этом, основным решающим фактором выступает соответствие рыночной инфраструктуры текущим и долгосрочным целям экономики региона.

В национальной экономике Таджикистан тенденции диверсификации экономики регионов, формирования эффективных условий развития рынка и другие организационные изменения требуют соответствующего развития инфраструктуры.

Сегодня в развитии отдельных секторов рыночной инфраструктуры регионов Республики Таджикистан наблюдается некоторый дисбаланс, связанный с инвестиционной политикой предпринимательской деятельности.

Еще одной проблемой является повышение использования потенциала самой рыночной инфраструктуры, ее роли в развитии региона. В условиях развития национальной экономики с преобладанием доли услуг в региональном продукте регионы ищут направления диверсификации, все больше обращая внимание на сектора рыночной инфраструктуры.

В данном контексте встал вопрос о поиске новых механизмов формирования и управления рыночной инфраструктуры региона. При этом основное внимание должно уделяться полноценному функционированию инфраструктурных процессов, без которых не представляется возможным полноценное экономическое и социальное функционирование экономики страны и отдельных регионов.

Как отмечают В. И. Бережной, В. А. Фурсов и С. Ю. Максимова несмотря на постоянный интерес в современной науке и практике к вопросам совершенствования рыночной инфраструктуры региона, ее содержание по-прежнему остается нечетким и в определенных моментах спорным, у ученых-экономистов не сформировано единого взгляда на роль инфраструктуры в общественном воспроизводстве, классификации ее отраслей, не конкретизированы границы между инфраструктурой и производством; инфраструктура по-прежнему не считается единой учетной единицей статистики, не сформирована система критериев для анализа ее состояния и темпов развития [1, 92].

Основной подход к исследованию региональной инфраструктуры заключается, на наш взгляд, в исследовании существенно изменившихся роли, важности и функций инфраструктуры для функционирования хозяйствующих субъектов региона [2, 37].

Анализ литературы по проблемам, прямо или косвенно связанным с региональной инфраструктурой, позволяет заметить, что до сих пор до конца не выявлена сфера ее влияния, четкие стратегии развития, а также составляющие, которые она включает. Между тем эти моменты заслуживают специального исследования.

Важно отметить, что инфраструктура, как составляющая производственного комплекса, имеет отчетливо выраженный региональный аспект. Ее элементы принадлежат к территории определенного региона.

В экономической литературе предложена следующая классификация инфраструктурных составляющих и соответствующих им видов деятельности в экономике региона, обеспечивающая ее гибкий поэлементный состав, включающий шесть укрупненных компонентов: производственный,

инвестиционный, инновационный, рыночный, обеспечивающий и социальный (рисунок 1).

Рис. 1. Составляющие инфраструктуры региональной экономики

Следовательно, проблемы поддержки развития составляющих инфраструктуры рынка характерны в большей части для компетенции органов региональной власти.

Совершенствование элементов инфраструктуры, определяющих межрегиональные информационные, материальные потоки имеет принадлежность к совместной компетенции государственных органов власти и управления.

Под механизмом управления региональной рыночной инфраструктурой понимается система научно-методических, организационно-экономических и технологических методов и инструментов корректировки структуры и качества функционирования рыночной инфраструктуры региона, позволяющей обеспечить устойчивость социально-экономической системы последнего.

Управление региональной рыночной инфраструктурой предполагает воздействие субъектов управления на объект ради достижения заранее спланированных целей, которые региональные органы поставили перед собой в рамках исполнения программно-целевого метода. Основные цели управления рыночной инфраструктурой региона - это обеспечение устойчивости и сбалансированности рыночной инфраструктуры в регионе, обеспечение экономической эффективности развития региона.

При этом к основным задачам управления рыночной инфраструктурой следует отнести:

1. Определение экономических, организационных и технологических механизмов и адекватных им инструментов, обеспечивающих

функционирование и развитие региональной системы рыночной инфраструктуры.

2. Создание необходимых институтов управления и координации (например, консалтинговые центры, технопарки, научно-исследовательские центры, выставочные комплексы, маркетинговые центры и т.д.).

3. Оценка реальных ресурсных возможностей местных бюджетов и возможности привлечения внебюджетных средств, для реализации приоритетных для региона инвестиционных проектов.

4. Формирование системы наблюдений за ходом реализации выбранной региональной стратегии развития рыночной инфраструктуры.

5. Обеспечение возможностей корректировки хода работ, связанных с построением системы развития рыночной инфраструктуры в регионе [4, 186-189].

В связи с этим, существующая потребность национальной экономики в формировании такой рыночной инфраструктуры, которая бы стала причиной равновесного функционирования экономических взаимосвязей, снижения общеэкономических рисков производителей, предопределяет актуальность проведения соответствующих теоретических и эмпирических исследований. Научное обоснование направлений совершенствования государственного управления рыночной инфраструктурой в экономике Республики Таджикистан может стать причиной повышения конкурентоспособности национальной экономики.

В основе механизма управления региональной рыночной инфраструктурой в условиях устойчивого развития лежит комплексная система принципов.

Таблица 1.

Система принципов механизма управления рыночной инфраструктуры региона

Принцип	Содержание
Региональная специализация	Соответствие рыночной инфраструктуры сложившимся потоком экономических ресурсов с учетом сдерживающих и ограничивающих факторов.
Системная пропорциональность	Соответствие совокупного комплекса рыночной инфраструктуры совокупным потребностям субъектов региональной экономики
Экономичность	Обеспечение желаемой рентабельности субъектов рыночной инфраструктуры в разрезе регионального развития.
Интеграционная интенсивность	Обеспечение требуемой скорости процессов внутри и межрегиональной интеграции субъектов рыночной инфраструктуры
Инновационная информативность	Обеспечение необходимых инновационных изменений в рыночной инфраструктуре и их доступности для субъектов региональной экономики

Механизм управления рыночной инфраструктурой исходит из четкого разграничения властных функций и правовой компетенции между всеми уровнями территориальной системы на основе:

–децентрализации и демократизации системы управления;

- расширения самостоятельности и повышения ответственности каждого звена национальной экономики;
- усиления экономической взаимосвязи между эффективностью деятельности отдельных субъектов национальной экономики и ресурсными возможностями их развития;
- реализации норм рационального природопользования и нормализации экологической обстановки;
- укрепления интеграции экономики Таджикистана на основе сочетания экономических интересов взаимодействующих сторон;
- достижения компромисса между экономической эффективностью производства и социальной справедливостью [3, 104].

Таким образом, по мере появления тенденций экономического роста инфраструктура рынка на уже существующей основе начнет быстро развиваться, включая в себя все большее количество разнообразных институтов, увеличивая объем реализуемых услуг по обслуживанию экономики региона. Конкуренция в посреднической деятельности будет обеспечивать саморегулирование рынков, стихийное выравнивание спроса и предложения, самоорганизацию инфраструктуры региона.

И при этом, на наш взгляд, государственное влияние должно заключаться в сознательной корректировке посреднической деятельности с целью обеспечения эффективности участия посредников в достижении сбалансированности и пропорциональности воспроизводства в региональной экономике.

Литература:

1. Бережной В.И. Проблемы формирования и управления развитием региональной транспортной инфраструктуры : монография / В. И. Бережной, В. А. Фурсов, С. Ю. Максимова. Ставрополь: СевКавГТУ, 2010 - 191 с.
2. Вдовин, С.М. Стратегия и механизмы устойчивого развития региона: Монография [Текст] / С.М. Вдовин. – М.: Инфра-М. – 2015. – 154 с.
3. Клименко С.В. Формирование регионального рынка банковских услуг: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 Б. м., б. г. 147 с. РГБ ОД, 61:07-8/712. – 147с.
4. Митюхин Д.С. Проблемы модернизации действующего механизма управления рыночной инфраструктурой региона. / Д.С. Митюхин // Социально-экономическое развитие России и Монголии: проблемы и перспективы: Материалы IV Международной научно-практической конференции. — Том 1. — Улан-Удэ: Изд-во ВСГУТУ, 2015. — С. 186-189.
5. Gritsenko A. Market infrastructure: the nature, function, structure / A.Gritsenko, V. Sobolev // Economy of Ukraine.-2013.-N 4.

ФАЪОЛИЯТИ МАҚОМОТИ ГУМРУК ДАР САМТИ ТАЪМИНИ МЕХАНИЗМҲОИ ДАСТГИРИИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ ВА САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Насридинов Фирӯзҷон Бобоевич - н.и.и., профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, E-mail: n-f-b-7711@mail.ru, Телефон: 985-00-11-00

Абдуллоев Мирзо Муллоевич - н.и.ф., дотсенти кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, E-mail: abdulloev.60@mail.ru, Телефон: 938-69-01-01

Дар мақола фаъолияти мақомоти гумруки кишвар дар самти дастгирии рушди соҳибкорӣ ва сармоязузорӣ мавриди таҳлил қарор дода шуда, заминаҳои назариявӣ ва амалии ҳамкорӣҳои мутақобилаи мақомот бо шишироқчиёни фаъолияти иқтисоди хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нигоҳи вазъи муносири иқтисодиёти ҷаҳонӣ баҳозузорӣ карда шудааст. Ҷиҳати тақмили самарабахши фаъолияти мутақобила як қатор тадбирҳои ҳуқуқӣ оид ба тақмили фаъолияти мақомоти гумрук дар соҳаи мазкур зарур доништа шудааст.

Калидвожаҳо: мақомоти гумрук, муносибатҳои гумруки, ҳамкорӣ, шишироқчиёни муносибатҳои фаъолияти иқтисодӣ, заминаҳои назариявӣ-амали, механизмҳои дастгирии рушди соҳибкорӣ, механизмҳои тарифӣ ва гайритарифӣ.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ТАМОЖЕННЫХ ОРГАНОВ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ МЕХАНИЗМОВ ПОДДЕРЖКИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И ИНВЕСТИРОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Насридинов Фирӯзҷон Бобоевич - к.э.н., профессор кафедры экономической теории, Таджикский государственный финансово – экономический университет. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 985-00-11-00 E-mail: n-f-b-7711@mail.ru

Абдуллоев Мирзо Муллоевич - к.ф.н., доцент кафедры гуманитарных наук, Таджикский государственный финансово – экономический университет. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 938-69-01-01 E-mail: abdulloev.60@mail.ru

В статье рассматриваются аспекты взаимодействия таможенных органов Республики Таджикистан и участников внешнеэкономической деятельности. На основе проведенного анализа раскрыты содержание и сущность взаимодействия в рамках таможенных отношений в соответствии с действующим законодательством. Предложены ряд правовых мер по совершенствованию деятельности таможенных органов в данной сфере.

Ключевые слова: таможенные органы, таможенные отношения, сотрудничество, участники внешнеэкономической деятельности, теоретико-практические аспекты, поддержка предпринимательства, тарифные и нетарифные механизмы.

ACTIVITIES OF CUSTOMS AUTHORITIES TO ENSURE THE MECHANISMS OF SUPPORT OF ENTREPRENEURSHIP AND INVESTMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Nasriddinov Firuzjon Boboevich – c.e.c., professor of the department of economic theory Tajik state university of finance and economics. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova str., 64/14. Phone: 985-00-11-00 E-mail: n-f-b-7711@mail.ru

Abdulloev Mirzo Mulloevich - c.ph. s., docent humanitarian sciences department Tajik state university of finance and economics. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova str., 64/14. Phone: 938-69-01-01 E-mail: abdulloev.60@mail.ru

In the article aspects of interaction of customs bodies of the Republic of Tajikistan and participants of foreign economic activity are considered. On the basis of a correct analysis, disclose the content and essence of interaction within the framework of customs relations in accordance with the current legislation. A number of legal measures have been proposed to improve the activities of customs authorities in this area.

Key words: customs authorities, customs relations, cooperation of participants in foreign economic activity, theoretical and practical aspects, business (enterprise) support, tariff and non – tariff mechanisms.

Мусаллам аст, ки мақомоти гумруки ҳар як кишвар дар раванди фаъолияти худ як қатор масъалаҳои ҳаётан муҳимро иҷро намуда, ҳиссаи арзандаи ҳешро дар дастовардҳои муҳими миллӣ ба монанди таъмини амнияти иқтисодӣ, чамъоварии пардохтҳо, ҳимояи ҷомеа, манфиатҳои амнияти миллӣ, мусоидати тичорат ва батанзимдарории савдои хориҷӣ (идоракунии иқтисоди хориҷӣ, ки бо истифодаи фишангҳои иқтисодии танзимкунандаи тичорати хориҷӣ, яъне бочҳои гумрукӣ, андозҳо ва хирочҳои гумрукӣ асос меёбад) мегузорад. Ташаккули иқтисоди бозаргонӣ дар раванди ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодӣ “дар худ чараҳои мураккаби ташкил ва инкишофи зербинои бозори хизматрасонӣ, аз ҷумла бозори васеи хизматрасонии гумрукиро” дар радифи аввал қарор додааст [1, 3].

Ҷомеаи муосири даврони истиклолият ва сокинони он низ бо дарки амиқи воқеият, таҳти сарпарастии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади таъмини раванди рушди босубот ва устувори иқтисодиёти миллӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва ноил гардидан аз рӯи ҳамаи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, новобаста аз фазои геополитикии ҷаҳон, ҷиҳати бунёди устувори ҷомеаи демократӣ ва ҳуқуқбунёд корҳои ободонию созандагиро собитқадамона вусъат мебахшанд. Ин ҳама “нишонаи ҳисси баланди миллӣ ва ватандӯстии онҳо буда, саҳми Сарвари давлат дар рушди соҳаҳои ҳаёти кишвар ва самтҳои он беназир аст” [1, 4].

Дар ин марҳила, мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба яке аз муҳимтарин рукнҳои давлатдорӣ табдил ёфта, дар доираи ваколатҳои худ, ҳимояи соҳибхитиярӣ ва амнияти иқтисодӣ, батанзимдарории савдои хориҷии кишвар ва таъмини бучаи давлатро таъмин менамояд. Саҳми мақомоти гумруки ватанӣ дар ташаккули қисми даромади бучаи давлатӣ оид ба чамъоварии пардохтҳои гумрукӣ сол то сол афзун гашта, тамоюли болоравиро касб намудааст.

Мутобиқи омили расмӣ рушди тичорати хориҷӣ бо афзоиши муттасил ва мусбат тавсиф мешавад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки мақоми гумрук, асосан, қарор ва вазифаҳои нақшавии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба чамъоварии пардохтҳои гумрукӣ иҷро менамоянд. Дар ин самт мунтазам фаъолияти худро оид ба назорат аз болои ҳисоб ва сари вақт дуруст пардохт намудани пардохтҳои гумрукӣ тақвият мебахшад.

Ҳамин тариқ, афзоиши пардохтҳои гумрукӣ дар соли 1992 - 0,5%, дар соли 1997 - 11,3%, дар соли 2002 - 30,0%, дар соли 2005 - 24,9% ва аз соли 2014 инҷониб бештар аз 33,7%, тамоми даромади бучаи давлатро ташкил медиҳанд. Нишондиҳандаҳои афзуншавии пардохтҳои гумрукӣ дар соли 2017-ум бошад, нисбат ба соли 2016-ум тибқи нақшаи пешниҳоднамудаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷунин ба назар мерасад:

Дар соли 2017 нақшаи чамъоварии пардохтҳои гумрукӣ дар ҳаҷми 4 502 749 602 миллион сомонӣ муқаррар гардида, ба ҳазинаи давлат 4 406 250 513 миллион сомонӣ ворид карда шуд. Иҷроиши нақша 98,2%-ро ташкил дода, вазни қиёсӣ 100% ташкил додааст. Фарқияти иҷроиш нисбати нақша -80 478 144 млн.сом. мебошад.

Лозим ба ёдоварист, ки мувофиқи нақшаи пешниҳоднамудаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2016 воридоти пардохтҳои гумрукӣ дар сатҳи 4 231 964 003 миллион сомонӣ дар назар гирифта шуда буд. Дар асл иҷрои нақша бошад, дар ҳаҷми 90,2% таъмин гардида, ба бучаи давлат 3 829 451 258 миллион сомонӣ пардохт карда шуда буд. Дар соли 2017 бошад, иҷроиши нақша нисбат ба соли 2016, маблағи 588 594 777 миллион сомони ро ташкил медиҳад, ки чамъоварӣ карда шуда, ба бучаи ворид гардидааст.

Иҷроиши намуди пардохтҳо дар соли 2017 чунин аст, аз ҷумла:

- Андоз аз арзиши иловашуда 3 410 728 558 ё 100,8%, вазни қиёсӣ 77,4%;
- боци гумрукӣ 584 948 325 ё 85,4%. вазни қиёсӣ 13,3%;
- боци содиротӣ 113 321 764 ё 97,9%, вазни қиёсӣ 2,6%;
- андози аксизӣ 221 908 138 ё ба андозаи 87%, вазни қиёсӣ 5,0%;
- воридоти ғайриандозӣ 75 343 728, ё ба андозаи 117,7% вазни қиёсӣ 100%;
- тамғаҳои аксизӣ бошад, ба андозаи 16 020 945 млн. сомонӣ ҷамъоварӣ

карда шудааст.

Дар ёздаҳ моҳи соли 2018 бошад, нақшаи пардохтҳои гумрукӣ дар ҳаҷми 4 365 803 658 млн. сомонӣ муқаррар гардида, ба буҷаи давлат аз ҷониби кормандони воҳидҳои сохтории мақомоти гумрук 4 431 334 272,81 млн. сомонӣ маблағ ба буҷаи давлат ворид карда шуда, нақшаи воридоти пардохтҳои гумрукӣ ба андозаи 101,5% иҷро гардидааст.

Чунин дастовард бесобиқа буда, аз самаранокии фаъолияти иқтисоди хориҷӣ ва раванди дурусти фаъолияти мақомоти гумрук дарак медиҳад. Аммо ин нишондиҳандаҳои миқдории фаъолияти содиротию воридотию наметавон танҳо ҳамчун натиҷаҳои мусбат баррасӣ намуд, зеро ҳанӯз ҷабҳаҳои манфӣ вобаста ба монетаҳои зиёди маъмурӣ дар тичорати хориҷӣ ва дар самти дастгирии рушди соҳибкорию сармоягузорӣ ҷой доранд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки чунин масоили ҳалгалаб дар фаъолияти иҷозатдиҳии мақомоти давлатии назоратӣ зимни расмиёти танзими тичорати хориҷӣ нигаронкунандаанд. Аз ҷумла:

- Ҷой доштани низоми мураккаб ва қисман такроршавандаи иҷозатдиҳии давлатии амалиёти системаи содиротию воридотӣ; Аксар мақомоти иҷозатдиҳандаи давлатӣ қоидаҳои дохилии худро муқаррар намуда, барои анҷом додани фаъолияти иқтисоди хориҷӣ шартҳои нисбатан мураккабро пешниҳод менамоянд, ки ин боиси хараҷоти моддию маънавии субъектҳои фаъолияти иқтисоди хориҷӣ ва дар ниҳояти қор барои истеъмолкунандагони ниҳой, боиси хараҷоти арзиши баланди молу хизматрасонӣ мешаванд.

- Ҷой доштани ихтилофот дар санадҳои зерқонунии ҷойдошта ва номутобиқатии онҳо ба ҳамдигар, субъектҳои фаъолияти иқтисоди хориҷиро ба ҳолати ногувор ва вазъи субъективии тобеи кормандони мақомоти ҷалбгардидаи қарор медиҳанд, ки онҳо метавонанд вазъи ҷойдоштаро на ҳамеша ба манфиати давлат истифода баранд ва аз мансаби вазифавӣ сӯиистифода намоянд.

- Мураккабӣ ва ношаффоф будани расмиёти маъмурӣ; (мавҷуд набудани мубодилаи иттилооти байни мақомоти назоратии давлатӣ, номутобиқатии низоми қор, зарурати гирифтани чанд имзо ва ғайра);

- Мавҷуд набудани дастрасӣ ба иттилоот дар бораи тартиби гузаронидани расмиёт, муҳлат, маҳал ва тарифи пардохти хизматрасонӣ, махсусан дар маҳалҳои дурдасти назди сарҳадии кишвар;

- Аз маҳали хизматрасонӣ дар масофаи дур қарор доштани маҳали пардохти хизматрасонӣ;

- Бе асос талаб намудани бастаи такроршавандаи ҳуҷҷатҳои бақайдгирӣ ва таъсисӣ аз ҷониби мақомоти гуногуни танзимкунанда;

- Бе асос талаб намудани миқдори зиёди ҳуҷҷатҳо ва талаботе, ки ба салоҳияти ҳамин мақомот дохил намешаванд;

- Мавҷуд набудани мубодилаи иттилооти электронӣ байни мақомоти гуногуни танзимкунанда, ки дар натиҷа соҳибқорон маҷбуранд чандин маротиба ба мақомоти мухталифи барасмиятдарории ҳуҷҷатҳо муроҷиат намоянд.

- Мухлатҳои тӯлони баррасӣ ва додани ҳуччатҳои иҷозатдиҳанда:

Чой доштани чунин омилҳо дар шакли умум барои рушди соҳибкорӣ ва ҷалби сармоягузорӣ монеаи чиддӣ эҷод менамоянд.

Дар ин раванд механизмҳои танзиму дастгирӣ ва кашфи роҳҳои нави тартиби содагардонии барасмиятдарории гумрукии молу воситаҳои нақлиёт, имтиёзҳои тарифию андозӣ оид ба фаъолияти соҳибкорӣ ва намудҳои дигари хизматрасониҳо дар соҳаи тиҷорати хориҷӣ аз масъалаҳои ҳаётан муҳим арзёбӣ мегарданд.

Аз ҷониби дигар, зарурати таҳияи механизмҳои самаранок барои ҷалби бештари сармоя ба баҳши воқеии иқтисодиёт ва инфрасохтор; ҳавасманднамоии рақобат ва истифодаи технологияю донишҳои нав; тавсеаи истеҳсоли молу хизматрасониҳои ба содирот ва таъмини воридотивазкунанда; мақсаднок коҳиш додани вобастагии кишвар аз интиқоли муҳочирони меҳнатӣ дар шароити таъсири омилҳои дохилию беруна аз андешидани тадбирҳои муассири таъмини амнияти миллӣ - иқтисодии мамлакат дарак медиҳад.

Бинобар ин, институтҳои баҳши назоратии иқтисодиро зарур аст, ки дар самтгирии рушди кишвар дар тақя бо соҳибкорон, махсусан дар баҳши хусусӣ ва ё ҳамкориҳои давлат бо баҳши хусусӣ тадбирҳои лозимаро вобаста ба хусусиятҳои мавқеъ ва омилҳои ҷойдошта дар минтақа пайваста коркард намуда, пешниҳод намоянд. Чунки дар масири инкишофи раванди ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодии муосир, ин омилҳо яке аз муҳимтарин рукҳои инкишофи иқтисодиёти кишвар маҳсуб шуда, фишанги асосии истифодаи меъёрҳои тарифию ғайритарифии савдои хориҷии давлат мебошад.

Самтгирии рушди кишвар дар тақя бо баҳши хусусӣ ва ё ҳамкориҳои давлат бо баҳши хусусӣ дар масири инкишофи раванди ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодии муосир яке аз муҳимтарин рукҳои инкишофи иқтисодиёти кишвар маҳсуб шуда, фишанги асосии тарифию ғайритарифии савдои хориҷии давлат мебошад.

Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро низ зарур аст, ки дар баробари дигар мақомоти назоратӣ, ҳамкориҳои судмандро ҳамаҷониба бо субъектҳои фаъолияти равобити иқтисоди хориҷӣ беҳтар намуда, ба он муваффақ шаванд, ки ҳарчи бештар онҳоро ба ворид намудани молу маҳсулоти зарурӣ ба дохили кишвар ҳавасманд гардонанд ва пардохтҳои гумрукиро дуруст ва сари вақт ҷамъоварӣ намоянд.

Аз нигоҳи таҳлилӣ, барои соҳибкорон ва субъектҳои фаъолияти иқтисоди хориҷӣ дар раванди фаъолияти истеҳсолӣ, пеш аз ҳама, дар низоми фаъолияти мақомоти назораткунанда (Палатаи савдо ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии «Тоҷикстандарт», Хадамоти назорати давлатии фитосанитарӣ ва карантини растанӣ, Нозироти давлатии иёргии назди Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи озуқаворӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хадамоти назорати давлатии фаъолияти фармасевтӣ, Хадамоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хадамоти назорати давлатии санитарияю эпидемиологӣ, Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон (шуъбаи ҳифз ва истифодаи мероси таърихию фарҳангӣ), инчунин Корхонаи воҳиди давлатии «Маркази Равзанаи ягона» эътимод ва боварӣ ба иттилооти зерин муҳим аст.

- Мукаммалӣ ва қонунӣ будани низоми танзимкунандаи мақомоти гуногуни танзимкунандаи назоратӣ;

- Шаффофият, дастрасӣ ва пуррагии иттилоот дар соҳаи танзими тиҷорати хориҷӣ;

- Системаи электронии ҳисоб ва пардохти хизматрасониҳо;

- Сода будани тартиби дастрасӣ ва истифода;
- Баррасӣ ва пешниҳоди Ҷаври хуччатҳо;
- Самарабахшӣ ва камхарҷии тартиби расмӣ;
- Саривақтӣ ва зудамал будани ҷараёни барасмиятдарорӣ;
- Беҳатарӣ, бозғимодии ҷамъоварӣ ва нигоҳдории иттилоот;
- Мавҷудияти имконоти васеъ барои ҳамкории мутақобила бо дигар системаҳои иттилоотӣ;
- Ҷой доштани амалҳои коррупсионӣ дар байни кормандони мақомоти танзимкунандаи назоратӣ;
- Ҷой доштани муҳолифатҳо дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ.

Ҳадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати тақвияти ҳамкории дар самти масъалаҳои мубрами дастгирии рушди соҳибкорӣ ва ҳамкорӣ бо иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ тадбирҳои зеринро андешидааст.

- Аз соли 2008 инҷониб дар Ҳадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва раёсатҳои минтақавии он Шӯроҳои ҷамъиятию машваратӣ амал менамояд, ки ҳадаф аз он баланд бардоштани самаранокии фаъолияти гумрукӣ бо роҳи густариши ҳамкорӣ бо иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ мебошад.

- Кодекси одоби касбии шахси мансабдори мақомоти гумрук таҳия ва қабул гардидааст, ки муҳтавои асосии онро баланд бардоштани ҳисси масъулиятшиносии кормандон, риояи меъёрҳои ахлоқ, муносибати некбинона бо шахрвандон ва соҳибкорон ташкил медиҳанд.

- Бо мақсади баланд бардоштани сатҳи иттилоотии ҷомеа оид ба фаъолияти мақомоти гумрук маҷаллаи “Гумрук” мунтазам нашр гардида, масъалаҳои муҳими фаъолияти мақомот мавриди арзёбӣ қарор дода мешаванд.

- Веб-сайти расмии мақомоти гумрук амал менамояд.

- Пиромуни масъалаҳои баҳсалаби ҳамкорӣ дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ ва мусоидат дар раванди гумрукӣ аз соли 1996 инҷониб Лабораторияи марказии гумрукӣ таъсис ёфта, ба таври замонавӣ таҷҳизонида шудааст.

- Машварат оид ба самтҳои фаъолияти гумрукӣ ба таври шифоҳӣ ва роӣгон пешниҳод карда мешавад (Фармоиши №63 аз 16.04.18).

Дар ин замина, ҳамчунин бо пешниҳоди мақомоти гумрук барои нигоҳ доштани сатҳи баланди ҳамкории бо иштирокчиёни робитаҳои фаъолияти хориҷӣ ва фароҳам овардани фазои мусоид барои афзоиши сармоягузори хориҷиву дохилӣ ва рушди соҳибкорӣ як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул карда шуд, ки, аз як тараф, барои густариши савдои хориҷӣ ва, аз ҷониби дигар, барои паст кардани омилҳои коррупсионӣ дар мақомоти гумрук заминаи ҳуқуқӣ гузоштанд. Мавриди зикр аст, ки татбиқи имтиёзҳои тарифию андозӣ нисбат ба воридоти:

- таҷҳизоти истеҳсолию технологӣ ва маҳсулоти тақмили онҳо;
- воридоти ашё (фурнитура) барои истеҳсоли либоси мактабӣ ва корхонаҳои дӯзандагӣ;
- воридоти техникаи таъиноти кишоварзӣ;
- воридоти маводу лавозимот барои истеҳсоли доруворӣ;
- воридоти маводҳои самтҳои сайёҳӣ: дар тӯли панҷ соли фаъолиятшон аз андозаи ғоида озод намудани ширкатҳои нафтаъсиси сайёҳӣ; аз бочи гумрукӣ ва андоз аз арзиши иловашуда озод намудани воридоти таҷҳизот ва маводи сохтмони иншооти сайёҳӣ, аз ҷумла меҳмонхона, осоишгоҳ ва истироҳатгоҳҳои

табобатӣ ва марказҳои сайёҳӣ; низоми содакардашудаи равондид барои шахрвандони 80 давлатӣ хориҷӣ [2, 4].

- воридоти технологияҳои навтарин барои корхонаҳои дорусозӣ;
- технологияву таҷҳизот ва мавод барои таъминоти соҳаи парандапарварӣ, молҳо бевосита барои эҳтиёҷоти худӣ корхонаҳои парандапарварӣ ва корхонаҳои истеҳсолкунандаи хӯроки омехтаи паранда ва чорво;
- ҳамаи намуди чорвои зотӣ (таъиноти гӯшти, ширӣ ва пашмӣ), тухми элита ва репродуксионии навҳои зироатҳои кишоварзӣ, навъ ва сифати тухмӣ бо мақсади парвариш ва истеҳсоли маҳсулот; воридоти автомашинаҳои нав ва ғайра аз ҷумлаи заминаҳои суръатбахши рушди соҳаҳо дар кишвар маҳсуб меёбанд.

Озод намудани воридоти таҷҳизоти истеҳсолии технологӣ аз супоридани пардохтҳои гумрукӣ, заминаи устуворро барои ба роҳ мондани истеҳсоли моли ватанӣ муҳайё намуда, ниёзи бозори дохилиро аз молҳои хориҷӣ маҳдуд намуд. Дар натиҷа, давра ба давра воридоти молҳои истеҳсолшаванда дар кишвар ба роҳ монда шуда, аз қабилӣ семент, маҳсулоти кишоварзӣ, орд, макарон, маҳсулоти қаннодӣ, тухм, гӯшти мурғ ва ғайра коҳиш ёфтаанд.

Барои ноилшавӣ ба афзалиятҳои бештар дар соҳаи фаъолияти мақомоти гумрук оид ба содагардонӣ ва мусоидати соҳибкорон андешидани тадбирҳои лозима дар самтҳои зерин зарур аст:

- Такмили заминаи меъёри ҳуқуқии мусоидат ба рушди содирот ва воридивазкунии интиҳобӣ (бо роҳи ворид кардани тағйиру иловаҳо ба Кодекси гумруки ҚТ);

- Содагардонии рамиёти содироту воридот тавассути (истисно намудани такроршавии вазифаҳои давлатӣ ва таъмини шаффофияти фаъолияти сохторҳои танзимкунандаи содирот);

- Ғашаққули низоми оқилона ва содагардонидашудаи сертификатсияи маҳсулот;

- Ҷорӣ намудани низоми “Равзанаи ягона” дар доираи амалиёти воридотию содиротӣ ва транзит;

- Такмили чораҳои танзими гумрукию тарифӣ барои ҳимояи молистеҳсолкунандагони ватанӣ дар доираи меъёрҳои Созмони умумиҷаҳонии савдо.

- Омӯзиш ва таҳлили қонунгузорӣ барои ба роҳ мондани мубодилаи электронии ҳуҷжатҳо байни мақомотҳои давлатӣ ва соҳибкорон. Айни замон, пешниҳоди ҳуҷжатҳои ҳамроҳикунанда барои гирифтани сертификатҳо ва ҳуҷжатҳои иҷозатдиҳӣ барои мақомотҳои назорати давлатии санитарии карантинӣ, карантинию фитосанитарӣ, байторӣ ва намудҳои дигари назорати воридоти мол дар шакли қоғазӣ ҳатмӣ мебошад.

- Масъалаи дигари ҳалталаб таъсиси алоқаи бемайлони оптикӣ байни мақомотҳои давлатӣ ва соҳибкорон чиҳати мубодилаи маълумот дар шаҳрҳои Душанбе, Бохтар, Хуҷанд ва Хоруғ мебошад.

- Ҳамоҳангсозии Системаи иттилоотии “Равзанаи ягона” бо Системаи иттилоотии автоматонидашудаи ягонаи Хадамоти гумрук ва дигар системаҳои иттилоотии мақомотҳои, ки ҳуқуқи додани ҳуҷжати иҷозатдиҳӣ ва сертификатро доро мебошанд;

- Ҳамоҳангсозии қонунгузорӣ барои фаъолияти комил ва пурраи “Равзанаи ягона” ва “истгоҳи ягона”;

- Ҷорӣ намудани системаи пардохтҳои электронӣ бо бонкҳои тижоратӣ, мақомотҳои давлатӣ ва соҳибкорон буда, раванди қабули электронии пардохтҳо

аз ҷониби вазорату идораҳои манфиатдор ва бонкҳои тижоратӣ амалкарда мешавад;

• Ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти назораткунандаи гузаргоҳҳои автомобилӣ тариқи сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон таснифоти функционалини хизматрасони мақомоти давлатӣ, ки мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон салоҳияти назоратро дар гузаргоҳҳои сарҳадӣ ҳангоми воридот, содирот ва транзит доро мебошанд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки аз соли 2006 мавриди амал қарор гирифтани Кодекси гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон, “асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии фаъолияти гумрукро муайян намуда, ба ҳимояи истиқлолият ва амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, фаъл сохтани муносибатҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар системаи муносибатҳои иқтисодӣ ҷаҳонӣ, таъмини ҳимояи ҳуқуқи шахрвандон, субъектҳои хоҷагидорӣ ва мақомоти давлатӣ ва аз ҷониби онҳо риоя намудани уҳдадорихо дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ нигаронида шудааст” [1, 1].

Дар баробари ин, ба амал омадани дигаргуниҳои назаррас дар савдои хориҷӣ, ҷаҳонишавии иқтисодиёт мақомоти гумрукро водор месозад, ки бо назардошти дигаргуниҳои баамаломата дар ҷаҳони муосир расмиёт ва қоидаҳои гузаронидани шаклҳои назорати гумрукиро тағйир диҳад ва стратегияи барасмиятдарорӣ ва шаклҳои назорати гумрукиро вобаста ба системаи арзибии таваккал муайян намояд.

Дар ин замина, истифодаи васеъ аз Стандартҳои доиравии бехатарӣ ва сода гардонидани савдои ҷаҳонӣ, ки аз тарафи Созмони умумиҷаҳонии гумрукӣ, ки моҳи июни соли 2005 дар шаҳри Брюссел қабул гардидааст, аз манфиат ҳолӣ нест. Онҳо ба мақомоти гумрукии ватанӣ имконият медиҳанд, ки ба усули нави ҳамкорихои мутақобила бо иштирокчиёни фаъолияти хориҷӣ гузаранд. Дар навбати аввал, онҳо ҳамоҳангсозии талаботро нисбати огоҳсозии пешакии электронии борҳо ҳангоми воридот, содирот ва транзит пешбинӣ менамоянд.

Дуввум. тамоми давлатҳои ба Стандартҳои бехатарӣ ҳамроҳшаванда уҳдадорӣ мегиранд, ки ҷиҳати ҳалли масъалаҳои бехатарӣ оид ба истифодаи идораи таваккал мунтазам наздик шаванд.

Савум, Стандартҳои бехатарӣ талаб менамоянд, ки аз рӯи дархости давлати қабулкунанда, ки ба методикаи (усули) муқоисавӣ мушоҳидакунандаи таваккал (риск) асос ёфтааст, маъмурияти гумрукии давлати ирсолкунанда муоинаи назорати гумрукии контейнер ва молҳои таваккали зиёддоштаро ҳангоми низоми содирот гузаронанд ва ин амалиёт бо истифодаи дастгоҳҳои кашшофӣ калонҳаҷм (апаратҳои ренгенӣ) ва ноқилҳои радиой (детекторҳои радиоавӣ) бояд анҷом дода шавад.

Чаҳорум, дар Стандартҳои доиравӣ имтиёзҳои муайян карда шудаанд, ки онҳоро мақомоти гумрук ба ширкатҳои риоякунандаи Стандартҳои ақаллияти бехатарӣ, яъне интиқолдиҳандагони байналмилалӣ молҳо пешниҳад менамояд. Истифодаи принципҳои мазкур, ки дар асоси созишномаи байни мақомоти гумрук ва иттиҳоди соҳибкорон асос ёфтааст, фаҳмиши сода ва татбиқи фаврӣ ва бехатариро дар сатҳи байналмилалӣ қафолат медиҳад.

Баҳши дигари муҳим дар муносибати байни соҳибкорон ва мақомоти гумрук, ин мавриди истифода қарор додани “Равзанаи ягона” мебошад. Ҷоидаи асосӣ аз ҷорӣ намудани “Равзанаи ягона” барои субъектҳои фаъолияти иқтисодӣ хориҷӣ аз он иборат аст, ки соҳибкор пешниҳоди иттилоот ва ҳуҷҷатҳои заруриро барои як маротиба ҷалб намудани мақомот, тавассути системаи ягонаи иттилоотӣ коммуникатсионӣ пешниҳод менамояд ва ин имкон медиҳад, ки мақомоти ҷалбгардида иттилоот ва ҳуҷҷатҳои пешниҳодшударо зуд ва дақиқ коркард ва баррасӣ намуда, бочҳоро ситонад.

Дар натиҷа, субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ аз суръатбахшии барасмиятдарории гумрукӣ бурд намуда, ҳамзамон масрафи вақт ва молия камтар мегардад. Яъне, система имкон дорад боҷ, андоз ва хирочро ба таври автоматӣ ҳисоб кунад ва аз ҳисоб барорад. Баъди ҷорӣ шудани система ҳуҷҷатҳое, ки субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ба мақомоти иҷозатдиҳандаи давлатӣ барои барасмиятдарории амалиёти содиротию воридоти пешниҳод менамояд, миқдори онҳо ҳадди ақал то ним баробар кам мегардад.

Дар натиҷаи амалӣ гардидани тадбирҳои зикргардида, итминони комил аст, ки гардиши савдои хориҷии кишвар зиёд гардида, мавқеи кишвар дар рейтингҳои байналмилалӣ боло рафта, эътибори Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун шарикӣ боэътимоди тичоратӣ ташаққул меёбад.

Адабиёт:

1. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2015. аз 5 март соли 2018, № 1033. - 354с.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 22 декабри соли 2016. - 13с.
3. Пешвои миллат - ташаббускори рушди сайёҳӣ ва эҳёи хунароҳои мардумӣ. // Маҷмуи мақолаҳои конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба Соли рушди сайёҳӣ ва хунароҳои мардумӣ. Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2018. - 210с.
4. Раджабов Р.К. Таможенная система: состояние, проблемы и инновационное развитие. /Р.К. Раджабов, С.И. Хикматов. - Душанбе, 2012. - 282с.

УДК 330.15

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОБЩИХ РЕСУРСОВ И ОБЪЕКТОВ ИНФРАСТРУКТУРЫ В ЭКОНОМИКЕ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Садриддинов Манучехр Исломиiddинович – кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов Таджикиского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. e-mail: sadrman_s@mail.ru. Телефон: (+992) 918-56-56-20.

Порзиев Парвиздҷон Дҷамолиddинович - к.э.н., доцент заведующий кафедрой аудита и ревизии Таджикиского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14 e-mail: porzuev-1112@mail.ru, моб.тел.: (+992)98-552-52-25).

В статье дается краткая характеристика понятия интеграции, раскрываются отличительные особенности экономик стран Центральной Азии, особенно экономики Республики Таджикистан.

В статье особенно отмечается, что от степени реализации крупных взаимосвязанных выгодных экономических проектов, интеграционные процессы в Центральной Азии ускорятся. После распада Советского Союза интеграционным процессам уделяется большое внимание. После приобретения государственной независимости все страны региона сталкиваются с экономическими сложностями и в таких суровых ситуациях возникает вопрос сотрудничества. Экономические отношения в таких ситуациях предполагали активно использовать новые экономические регуляторы (налоги, цены, процентная ставка, банковские проценты, инфляция, дефляция и пр.) посредством новых принципов применения и управления. На фоне вышеназванных экономических преобразований реализация крупных проектов становится важным и необходимым условием развития многосторонних отношений.

Ключевые слова: интеграция, сотрудничество, крупные проекты, ЮГ ТПК (Южно-Таджикский территориальный производственный комплекс), Центральная Азия, водные ресурсы, гидроэнергетика, потенциал.

МУАММОҲОИ ИСТИФОДАИ ЗАХИРАҲОИ УМУМӢ ВА ОБЪЕКТҲОИ ИНФРАСОҲТОРӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ДАВЛАТҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Садриддинов Манучеҳр Исломиiddинович - н.и.и., дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734055. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов. 64/14. e-mail: sadrman_s@mail.ru. Телефон: (+992) 918-56-56-20.

Орзуев Парвизҷон Ҷамолидинович - н.и.и., дотсент, мудири кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734055. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов. 64/14. e-mail: orzuev-1112@mail.ru, Тел.: (+99298-552-52-25).

Дар мақола шарҳи мухтасари мафҳуми ҳамгиройӣ, хусусиятҳои фарқкунандаи (хоси) иқтисодиёти давлатҳои Осиеи Марказӣ, махсусан иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дида баромада шудаанд.

Дар мақола махсусан қайд карда мешавад, ки аз сатҳи амалишавии лоиҳаҳои бо ҳам алоқаманди аз лиҳози иқтисодӣ фойданоки чараёнҳои ҳамгиройӣ гузариши меёбанд. Баъди нои хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ба масъалаҳои ҳамгиройӣ диққати махсус дода мешавад. Баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ҳамаи давлатҳои минтақа бо мушкилоти иқтисодӣ рӯ ба рӯ шуданд, ки дар ин ҳолати иқтисодӣ ба масъалаҳои ҳамкорӣ аҳамияти махсус дода мешавад. Муносибатҳои иқтисодӣ дар ин гуна вазъият талаб менамоянд, ки танзимкунандаҳои нави иқтисодӣ, ба монанди (андозҳо, нархҳо, фоизи қарз, фоизҳои бонкӣ, беқурбишавӣ, дефлятсия ва ғайра) фаълони истифода бурда шаванд. Ҳамаи онҳо ба воситаи истифодаи принципҳои истифодабарӣ ва идоракунии бояд дар амал татбиқ карда шаванд. Дар фазои тағйироти иқтисодии дар боло овардашуда амалишавии лоиҳаҳои калон шартӣ муҳими тараққиёти муносибатҳои бисёртарафа ҳисобида мешавад.

Калидвожаҳо: ҳамгиройӣ, ҳамкорӣ, лоиҳаҳои бузург, КҲИ ТҶ (комплексӣ ҳудудӣ-истеҳсолии Тоҷикистони ҷанубӣ), Осиеи Марказӣ, захираҳои обӣ, гидроэнергетика, иқтисод.

PROBLEMS WITH SHARED RESOURCES AND INFRASTRUCTURE IN THE ECONOMIES OF CENTRAL ASIA

Sadriddinov Manuchehr Islomiddinovich – candidate of economic sciences, associate professor. Associate department finance and of the Tajik state university of finance and economics. Address: The Republic of Tajikistan. 734055, Dushanbe, 64/14 Nahimova street . E-mail: sadrman_s@mail.ru. Phone: (+992) 918-56-56-20.

Orzuev Parvizjon Jamolidibovich - candidate of economic sciences, associate. Head of audit department of the Tajik state university of finance and economics. Address: The Republic of Tajikistan, 734055, Dushanbe, 64/14 Nahimova street . e-mail: orzuev-1112@mail.ru. Phone: (+99298-552-52-25).

The article, first of all, gives a brief description of the concepts of integration, reveals the distinctive features of the economies of Central Asia, especially the economy of the Republic of Tajikistan.

The article especially notes that the degree of implementation of large interconnected profitable economic projects, integration processes in Central Asia will accelerate. After the collapse of the Soviet Union, much attention has been paid to integration processes. Since independence, all countries in the region have faced economic difficulties and the question of cooperation has arisen in such severe situations. Economic relations in such situations assumed active use of new economic regulators (taxes, prices, interest rate, Bank interest, inflation, deflation, etc.) through new principles of application and management. Against the background of the above-mentioned economic reforms, the implementation of major projects becomes an important and necessary condition for the development of multilateral relations.

Key words: Integration, cooperation, large-scale projects, YURTPK (South Tajik territorial production complex), Central Asia, water resources, hydropower, potential.

Все ресурсы, имеющиеся на территории Центральной Азии еще в советский период, были основными предпосылками развития интеграционного сотрудничества. Экономика стран Центральной Азии имеет ряд отличительных особенностей: ограниченность транспортировки через морские пути (отсутствие самого дешёвого транспорта); доминирование сельского хозяйства над другими отраслями национальной экономики (видами экономической деятельности); трансформация институциональных аспектов структуры культуры (в целом поведенческая экономика); экономическая зависимость стран в связи с отсутствием больших транспортных коридоров (в будущем намечаются большие проекты); большой и

разносторонний потребительский рынок (во многих случаях идентичный во всех странах региона).

Необходимо отметить, что при совместном использовании ресурсов, в частности, объектов инфраструктуры интеграционные процессы в регионе ускорятся. После приобретения независимости экономическое пространство Центральной Азии резко поменялось в связи с новыми вызовами мирового сообщества и появлением новых экономических отношений. Экономические отношения предполагали активно использовать новые экономические регуляторы (налоги, цены, процентная ставка, банковские проценты, инфляция, дефляция и пр.) посредством новых принципов применения и управления. На фоне вышеназванных экономических преобразований реализация крупных проектов становятся важным и необходимым условием развития многосторонних отношений. Перед странами региона встаёт вопрос, стоит ли объединиться (интегрироваться) или самостоятельно реализовывать крупные проекты. Во внутренних экономических отношениях, каждая страна была независимой и строила свою экономику исходя из принципов рыночной экономики. Что же касается реализации проектов, то в данном случае речь идёт о двухсторонних и многосторонних отношениях, или с привлечением иностранного капитала в виде инвестиций (ПИИ) или кредита от международных организаций. Перед каждой страной в регионе неизбежно встанет проблема выбора: реализовывать проекты с соседними странами или привлекать средства международных организаций. Общеизвестно, что проблема выбора считается одним из важных задач в экономической науке. Однако в данной статье речь будет идти об интеграционных процессах, которые возникают в случаях использования общих ресурсов.

Для совместного использования общих ресурсов в Центральной Азии важным условием считается, на наш взгляд, интеграция экономик региона с участием одной крупной мировой державы. Так как исторически (на протяжении существования СССР) экономика региона связана с экономикой России, целесообразно приоритетным считается сотрудничать с Россией. В связи с этим Фадеева А. отмечает, что ... Некоторые западные исследователи полагают, что без вмешательства внешней силы, крупной мировой державы, такой, как Россия, Китай или США, интеграция в Центральной Азии будет происходить очень вяло или не произойдёт вообще [6]. В Советское время все проекты (в том числе крупные) реализовывались в рамках промышленных комплексов.

Академик Р.К. Рахимов и другие авторы [5] отмечает, что «важной формой проявления экономических связей и взаимосвязей союзных республик является совместное участие в создании и использовании крупных сооружений, строительстве больших объектов народного хозяйства. Так, Нурекская ГЭС стала символом братской дружбы народов СССР. Ни одна республика не стояла в стороне от строительства этого энергогиганта. Несколько сотен промышленных предприятий всех союзных республик изготавливали для него оборудование и механизмы, десятки проектных и научно-исследовательских институтов работали над созданием уникального гидротехнического сооружения». Результат совместной работы снизил цену на продукцию этой отрасли во всем регионе Центральной Азии. Эта и есть синергетический эффект от реализации крупных проектов.

Развитие всех отраслей было связано с формированием Южно-Таджикского территориально-производственного комплекса (ЮТ ТПК). Численность населения комплекса достигала 2,6 млн. человек (65,3%). Это свидетельствовало о значительном месте комплекса в жизни Таджикистана. На территории ЮТ ТПК создавалось почти 2/3 валового общественного продукта республики и примерно такая же часть суммарного объёма промышленной и сельскохозяйственной продукции [6]. В рамках

данного комплекса были построены Нурекская ГЭС, Яванский электрохимический комбинат, единственный действующий по сей день алюминиевый завод в Центральной Азии (ТАЛКО), Строительство таких крупных энергетических проектов, как Рогунская и Даштиджумская ГЭС. Необходимо отметить, что строительство Рогунской ГЭС осуществляется со стороны правительства Таджикистана и запуск первого агрегата намечается в ноябре текущего года. Крупные проекты освоения ресурсов Южного Таджикистана были ориентированы на возможность использования электроэнергетики, цветной металлургии, химической промышленности, также для обеспечения газом Юга (ныне Хатлонская область) из соседних республик, в частности из Узбекистана. После 90-х годов все работы по запланированному территориально-производственному комплексу Южного Таджикистана прекратились и для реализации этих проектов необходимо привлечь большие денежные средства, как бюджетные, так и внешние. Например, согласно данным [8], предварительная стоимость проекта Даштиджумской ГЭС составляет более 3 млрд. долларов. Ясное дело, что из бюджетных средств в настоящее время не получится финансировать в проект (Доходная часть госбюджета РТ 2018 года составит более 21 млрд. 3 млн. сомони или около 2,3 млрд. долларов США). Приходится искать другие пути реализации всех других крупных проектов.

При реализации проекта Даштиджумской ГЭС можно обеспечить поливной водой 1,5 млн. га земли в Центральной Азии (частично Афганистан, так как строительство будет вестись на территории Таджикистана и Афганистана). Также реализация проекта по строительству ГЭС на реке Пяндж позволит решить вопрос своевременной подачи экологически чистой воды в страны, лежащие ниже по течению (Узбекистан и Туркменистан). Таким образом, страны региона должны быть заинтересованы в реализации крупных проектов в Таджикистане, так как от степени реализации зависит уровень развития сельского хозяйства в пространственном разрезе всего региона. Правовые основы вопросов использования и распределения водных ресурсов регламентируются международными водными отношениями Республики Таджикистан, Водным кодексом Республики Таджикистан, другими законодательными актами Республики Таджикистан и международно-правовыми актами, признанными Республикой Таджикистан. На уровне Концепции по рациональному использованию и охране водных ресурсов в Республике Таджикистан Правительство Таджикистана заявило о том, что богатые водные и гидроэнергетические ресурсы целесообразно использовать в интересах стран Центральной Азии путем сотрудничества по их освоению.

После распада Советского Союза по сей день у каждой страны региона существуют свои экономические интересы при реализации крупных проектов. В последнее время к проектам развития природных ресурсов Центральной Азии интересы проявляют такие страны как Россия, США, Европейские страны, Китай, Индия и т.п. В перспективе заинтересованность в развитии мощностей гидроэнергетики и других ресурсов региона зависит от уровня использования ресурсов отдельными странами и экономическими возможностями этих стран.

Необходимо отметить, что на интеграционные процессы в Центральной Азии непосредственное влияние оказывают миграционные процессы. Согласно данным Международного Центра торговли и устойчивого развития, на середину 2017 г. одну треть от 11 миллионов иностранцев, официально зарегистрированных в России, составляли граждане трех стран Центральной Азии – Кыргызстана, Таджикистана и Узбекистана – общая численность населения которых составляет менее 48,0 миллионов человек (данные за 2017 год), и ни одно из этих государств не имеет общих границ с Россией. На долю Кыргызстана, Таджикистана и Узбекистана

приходится также большинство иностранных граждан, зарегистрированных в Казахстане [7].

Согласно докладу Программы развития ООН (ПРООН) и Евразийского банка развития (ЕАБР) «Миграция, денежные переводы и человеческое развитие в странах Центральной Азии», соотношение денежных переводов трудовых мигрантов (более 90% которых поступают из России и Казахстана) в ВВП Кыргызстана (свыше 30%) и Таджикистана (около 40-50%) остается самым высоким в мире с 2011 года до 2015 года [7].

Ретроспективный анализ экономических показателей стран Центральной Азии показывает, что для каждой отдельной страны существуют определённые направления развития. Например, для Таджикистана основным источником энергии считаются гидроэнергетические ресурсы; для Казахстана приоритетом в качестве топлива служит уголь; для Узбекистана в качестве основного вида топлива предполагается использовать уголь, а природный газ планируется экспортировать в соседние страны (например, в Таджикистан); для Кыргызстана источником энергии служат не только гидроэнергетические, но и угольные месторождения. В этих отношениях Россия как основной участник интеграционных союзов в Центральной Азии использует традиционно все виды энергетических ресурсов, которыми она достаточно богата.

Экономика всех стран Центральной Азии (включая Казахстан) как при Советском Союзе, так и после имеет аграрно-сырьевую направленность. Она сложилась в результате политики центральных органов власти бывшего СССР. Даже после приобретения независимости все страны региона, не смотря на положительную динамику экономического роста в ближайшие 15 лет, долгосрочные экономические планы развития, сохраняют эту тенденцию. Исходя из этого, необходимо отметить, что существует несоответствие сложившихся внешнеэкономических связей и реальному экономическому потенциалу каждой страны. Из общей структуры экспорта всех стран до сих пор преобладающими статьями считаются – сельскохозяйственное, минеральное сырье и энергетическое. Такая ситуация еще раз доказывает, что интеграция стран региона (совместная реализация крупных проектов) считается важным условием для гармонического развития, взаимовыгодного и равноправного сотрудничества. Совместная реализация крупных проектов позволит создать для всех стран региона (ЦАР) дополнительные сравнительные преимущества из имеющихся абсолютных преимуществ и выйти на новую траекторию динамического экономического роста.

Интеграция, направленная на реализацию крупных взаимосвязанных проектов странам региона позволит:

- рационально использовать имеющийся экономический потенциал (природно-ресурсный);
- создать выгодное геополитическое положение, с одной стороны с Россией и Европой, с Китаем и Юго-Восточной Азии - с другой стороны;
- на основе кооперации и совместных инвестиций организовать конкурентоспособную продукцию высокой степени готовности;
- низкая стоимость рабочей силы обеспечит в короткое время осуществить поставленные цели;
- относительно высокий научно-технический потенциал способствует созданию и расширению выпуска наукоемкой продукции в целях увеличения продаж.

В связи с вышеназванными целями можно выделить приоритетные направления экономической интеграции в рамках Центральной Азии:

1. Экономика региона ориентирована в большей части сельским хозяйством, в связи с этим предлагается создание единого рынка сельскохозяйственной продукции. Такая идея была предложена такими авторами, как [4, 3].

2. Создание единой транспортной системы [1];
3. Совместное использование водных ресурсов [3, 5, 6];
4. Эффективность отраслевых структурных сдвигов;
5. Эффективное использование ТЭК;
6. Развитие банковской системы (расширение международной деятельности банков в республике);
7. Развитие рыночной инфраструктуры;
8. Создание благоприятных условий для развития бизнеса;
9. Развитие туристического бизнеса;
10. Интеграция в сферах науки и техники;
11. Обеспечение экологической безопасности в регионе.

На наш взгляд, из всех приоритетных направлений развития для экономики Таджикистана самым важным считается совместное (оптимальное) использование потенциала водных ресурсов. Этой идеи придерживаются и [5, 6]. Во многих работах основной акцент делается на развитие малой гидроэнергетики. Так, например, в коллективной монографии авторы пишут: «...Совершенно выпали из поля зрения проблемы использования возобновляемых источников энергии, такого источника как энергия малых рек. Наряду с возобновляемыми источниками энергии (солнечная, ветровая) авторы также выделяют малую гидроэнергетику» [7].

Резюмируя вышесказанное, можно отметить, что реалии современного состояния экономики стран Центральной Азии требуют создания четкого механизма взаимодействия, который обеспечит выполнение многосторонних соглашений и устойчивой системы управления интеграционных процессов при реализации и осуществлении крупных экономических проектов. Исходя из этого, необходимо базировать межгосударственные соглашения на единстве стратегий экономического развития с учетом интересов всех стран. Последовательность реализации крупных проектов в Центральной Азии предполагает свободное передвижение: капитала, товаров и услуг, субъектов, кредитно-денежное обращение и т.п. Если в Советское время экономическая интеграция и на ее основе реализация крупных проектов имела объективную необходимость, и обеспечивалось свободное передвижение всех социально-экономических отношений, то в современных реалиях образовалась субъективная необходимость и страны региона находятся в поисках экономических выгод.

Литература

1. Алышбаева А.Ж. Постсоветская Центральная Азия: стратегия и приоритеты экономического развития / А.Ж. Алышбаева, Е.М. Арынов, Д. Байрамов, Р.К. Рахимов.– Алма-ата: КИСИ, 1994. – 276 с.
2. Аяганова, А.А. Основные направления развития экономической интеграции стран Центральной Азии /А.А. Аяганова // Научно-практический журнал. -Вестник КЭУ им. М. Рыскулбекова, 2016. - № 2 (36). - С. 111-113.
3. Кабдиев Д.К. Грани сотрудничества, (О совершенствовании экономических связей союзных республик) / Д.К.Кабдиев, С.А.Дускалиев. Алма-Ата: Казахстан, 1986. – 136 с.
4. Орипов А.А. Таджикистан в едином народнохозяйственном комплексе: учеб.пособие /А.А.Орипов, А.М. Саломонов. Душанбе : Тадж.госуниверситет 1990. – 50 с.
- 5.Рахимов Р.К. Основные направления развития экономики и проблемы повышения эффективности производства в Таджикистане: учебник / Р.К.Рахимов Душанбе: Изд-во Дониш, 1983, -204 с.
- 6.Садриддинов М.И. Оценка значимости водных ресурсов Республики Таджикистан: учеб. пособие / М.И. Садриддинов, Ю.С.Ершов, В.Ю.Малов.- Новосибирск: Изд-во ИЭОП СО РАН, 2017. - 138 с.
7. www.hp//stat.tj Официальный сайт Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан.
8. <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата обращения– 8.11.2018).

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СРАВНИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА И ДАЛЬНЕЙШЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАЛОГА НА НЕДВИЖИМОЕ ИМУЩЕСТВО В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Джумабаев Хуршед Кадиорович - к.э.н., доцент кафедры налогов и налогообложений Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: улица Айни 63 кв. 1, E-mail: andoz-73@mail.ru, тел.: 934348558.

Ахмадов Салимджон Муртазовевич - ассистент кафедры налогов и налогообложений Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 908-66-66-43.

В настоящей статье рассмотрены вопросы сопоставления и анализа отечественной налоговой системы с налоговыми системами развитых стран, выявлены основные тенденции их развития. Представлены некоторые предложения и рекомендации для дальнейшего совершенствования налога на недвижимое имущество в национальной налоговой системе.

Ключевые слова: национальная экономика, налоговая система, налоговая реформа, совершенствование, валовый внутренний продукт, налоговое правонарушение, государственный бюджет, инвестиция, юридическое лицо, теневая экономика.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВӢ ВА ТАКМИЛИ МИНБАӢДАИ АНДОЗ АЗ АМВОЛИ ҒАЙРИМАНҚУЛ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҷумъабоев Хуршед Қодирович, н.и.и., дотсенти кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: кӯчаи Айни 63, ут. 1. E-mail: andoz-73@mail.ru, тел: 93-434-85-58

Аҳмадов Салимҷон Муртазовевич, ассистенти кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.Нахимов 64/14.Тел.: 908-66-66-43

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои вобаста ба муқоиса ва таҳлили низоми андози миллӣ ва давлатҳои хориҷӣ дида баромада шуда, тамоюли рушди он муайян гардидааст. Дар асоси ин, бо мақсади такмили минбаъдаи низоми андози миллӣ яқчанд тавсияҳо оид ба андоз аз амволи ғайриманқул пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти миллӣ, низоми андоз, дигаргуниҳои андозӣ, такмил, маҷмӯи маҳсулоти дохила, таҳлил, ҳуқуқвайронкуниҳои андозӣ, бучет, сармоя, шахсони ҳуқуқӣ, иқтисодиёти ниҳонӣ.

SOME ASPECTS OF THE COMPARATIVE ANALYSIS AND FURTHER IMPROVEMENT OF THE TAX SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Jumaboev Khurshed Qodirovich, Associate Professor of Taxation Tax Department of the Tajik State Financial and Economic University. Address: Aini street 63 square. 1, E-mail: andoz-73@mail.ru, tel: 93-434-85-58

Akhmadov Salim, Assistant of the Department of Tax and Taxation Department of the Tajik State Financial and Economic University. Address: street Nakhimov 64/14, Dushanbe, 734067, Republic Tajikistan. Phone: 908-66-66-43

In this article are considered the questions of comparison and analysis of the national tax system with the tax systems of developed countries, identified the main trend of their development.

Presented some suggestions and recommendations for further improvement of the national tax system.

Key words: national economy of tax system, tax reform, improving, the gross domestic product of the tax offense, the state budget, investment, legal entities, the shadow economy.

Налоговые системы разных стран складывались под воздействием разных экономических, политических и социальных условий, и естественно оно отличается от отечественной налоговой системы по количеству налогов, налоговым льготам и другим важным признакам. Тем не менее налоговая система любого государство

будет эффективно функционировать и оптимальна, если следует следующим принципам:

- а) расходы государства на содержания налоговой системы и затраты плательщика, связанные с процедурой уплаты, должны быть максимально низкими;
- б) налоговое бремя нельзя доводить до такого уровня, когда он начинает уменьшать экономическую активность плательщика;

Приведенный перечень доказывает, что эти общие требования в значительной мере повторяют фундаментальные принципы высказанные в свое время шотландским ученым А. Смитом, которые должны быть основой для построения налоговой системы любого цивилизованного государства [5, 57]. Для страны с переходной экономикой, в том числе и для нашей республики, реализация фундаментальных принципов при построении налоговой системы - чрезвычайно сложное задание. Трудно воплощать даже те знания, которые появились на начальных этапах перехода к рыночным условиям ведения хозяйства - устранение фискального уклона, предоставления целевой функции каждому из налогов и связанной с этим формы контроля плательщика на уплачиваемого им налога.

Многие авторы научных трудов занимаются проблемой налогов и сборов в Республике Таджикистан и для ее решения опираются в том числе на анализ налоговых систем зарубежных стран. К примеру, вот что пишет М.М Салимова в своей статье: «...При проведение налоговой реформы некоторые черты современных западных налоговых систем были перенесены на таджикскую почву без учета текущих реалий и особенностей конкретного этапа развития национального хозяйства [4, 65]. По мнению профессора А. Абдугафарова «Система налогов и налогообложения Республики Таджикистан копирует фискальную систему Российской Федерации, а она, в свою очередь, по многим компонентам адекватна идентичной системе западноевропейских стран. Условия и возможности развитых стран и государств с переходной экономикой значительно различаются. Главная специфика в том, что в первой группе стран основной налоговый пресс возложен на конечного потребителя, для того, чтобы создать благоприятные условия для развития производителя. В условиях нашей республики данное переложение налогового бремени невозможно. Главная причина-низкий уровень доходов физических лиц. Поэтому данный путь не решает проблему обеспечения бюджета республики необходимыми доходными денежными ресурсами» [1, 50].

Конечно, изучая опыт развитых стран следует исходить из нынешней экономической ситуации в национальной экономике, приоритетных направлений развития различных сфер народного хозяйства в том числе, социальной защиты населения. При этом главной задачей является анализ практики применения, выявление преимуществ и разработка модели внедрения зарубежного опыта в национальную налоговую систему.

В данной статье будет рассмотрено практика исчисления налога на недвижимое имущество в развитых странах и возможности применения данной практики в отечественной налоговой системе.

Налоговое обязательство на объекты недвижимости существует в 130 странах мира. Рассматриваемый налог практически во всех странах, как и в Республике Таджикистан относится к местным и служит для пополнения бюджета низших уровней. В некоторых странах, таких как Австралия и Канада, его доля достигает 80% от общей суммы поступления местных бюджетов [2, 34]. В нашей республики их доля составляет порядка 1-2% бюджета органов местного самоуправления [8]. Следует отметить, что налогообложение недвижимости может осуществляться на основе двух подходов: на основе стоимости и на не стоимостной основе. При первом

подходе для определения базы налогообложения используется рыночная стоимость или его другие физические характеристики.

Налогообложение домов и квартир не на базе стоимости, как правило, основано на площади или других качественных характеристиках жилого объекта. Следует отметить что одним из преимуществ таких налогов является то что они не зависят от рыночных колебаний цен и их расчет может быть проведен объективно. Для налогообложения жилья по стоимости необходимо принять два принципиальных решения в области налоговой политики: исчислять налог либо на основе годовой арендной стоимости или капитальной стоимости объекта недвижимости, либо на основе полной стоимости объекта недвижимости или ее части [3, 498].

При определении арендной стоимости в год принимается во внимание валовой доход от аренды для каждого объекта недвижимости. При этом принимается во внимание, что владелец оплачивает расходы по эксплуатации имущество, осуществляет страховые и налоговые выплаты. Для определения капитальной стоимости необходимо оценка рыночной стоимости, которая является справедливой и что немаловажно, объективной базой налога на недвижимость по ее стоимости. При оценке стоимости облагаемого налогом недвижимого имущества применяется два подхода: оценка на основе годовой арендной платы и на основе предполагаемой продажей цены. Например, в Японии налоги на имущество физические и юридические лица уплачивают по одинаковой ставке. Обычно это составляет 1,4% стоимости имущества. Пересмотр их производится раз в три года [6, 29].

В настоящее время в Республике Таджикистан в соответствии с действующим налоговым законодательством установлены следующие налоги на недвижимое имущество: налог на объекты недвижимости, земельный налог [9]. Ни один из указанных налогов не взимается на основе рыночной стоимости и в настоящее время налоги на имущество и доходы от них как было отмечено незначительны, из-за заниженной оценки имущества и низких налоговых ставок. До принятия второго Налогового кодекса Республики Таджикистан (2004г) базой для исчисления налога на недвижимого имущества являлось так называемая инвентаризационная стоимость. При исчислении инвентаризационной стоимости учитывалось год постройки (амортизации), объем помещения, стоимость строительных материалов и рабочей силы на дату оценки и года постройки [9]. Теоретически инвентаризационная стоимость квартиры может с годами падать, оставаться неизменной или расти - все зависит от уровня цен, зарплаты и инфляции. Однако реальное положение в нашей стране таково, что стоимость жилых объектов, несмотря на их износ, год от года растет.

После принятия и введение в действие второго и третьего Налогового кодексе в 2005 и 2013 годах базой исчисления данного налога является общая площадь недвижимого имущество [9]. Ставка налога на объекты недвижимости определяется в зависимости от занимаемой объектом недвижимости площади и целей его использования в процентах от расчетного показателя с регулирующими коэффициентами в разрезе городов и районов.

Ставка налога установлены в следующих размерах:

- 1) объект недвижимости, используемый в качестве жилого здания (помещения), до 90 м² - в размере 3%;
- 2) объект недвижимости, используемый в качестве жилого здания (помещения), свыше 90 м² - в размере 4%;
- 3) объект недвижимости, используемый для осуществления торговой деятельности, организации пунктов общественного питания и бытового обслуживания населения, до 250 м² - в размере 12,75%;

4) объект недвижимости, используемый для осуществления торговой деятельности, организации пунктов общественного питания и бытового обслуживания населения, свыше 250 м² - в размере 15%;

5) объект недвижимости, используемый иных целей, до 200 м² - в размере 9%;

6) объект недвижимости, используемый иных целей, свыше 200 м² - в размере 12% [9].

В отечественном налоговом законодательстве налогообложения недвижимости как отдельного вида взимания налогов отсутствует. В Налоговом кодексе Республики Таджикистан есть два понятия - земля и имущество. Земля относится к недвижимости. В перечень налогооблагаемого имущества входит здания, сооружения, дома, квартиры. Имея разные ставки налогообложения механизм налогообложения земли и имущество отличаются друг от друга.

Обобщая опыт налогообложения недвижимости в некоторых странах можно сделать вывод, что в Республике Таджикистан наилучшим вариантом был бы налог на недвижимость, в том числе жилую, представляющую собой единый кадастр земельного участка и сооружений, построенных на нем, налоговой базой которого должна быть его рыночная стоимость. При этом, в зависимости от региона и с какой целью используется данная недвижимость должны быть установлены местные коэффициенты, которые должны направленные на корректированные размера налогооблагаемой базы данного налога. На наш взгляд, при внедрения данного механизма исчисления налога на недвижимое имущество в нашей республике, на первый период следует облагать данным налогом имущество построенные за последние 5 лет и находящихся в крупных и промышленно-развитых городах республики. Доводом в пользу данного предложения может служить то что, те граждане которые могут позволить купить квартиры в крупных городах – это небольшая часть состоятельной слои общество, а с другой стороны налогооблагаемая база купленного недвижимости, по которому начисляется данный налог, не для кого не является тайной (кассовый метод начисления).

В дальнейшем с учетом проведенного опыта постепенно внедрить данное новшество по всей республике. В связи с этим для оптимизации действий налоговых служб городов и районов целесообразно формирование определенной структуры - службы оценки и налогообложения жилой и нежилой недвижимости - в системе управления городской недвижимостью. Даная служба на наш взгляд должно разработать методику расчета и применение в качестве налоговой базы оценочной стоимости объекта недвижимости, исчисляемой на основании данных о сделках за установленный период до налогооблагаемого года с её пересчетом по истечении определённого времени (определяется из расчёта, когда значительно изменяются стоимости на объекты налогообложения).

Разумеется, при составление категорий налогоплательщиков, которые будут иметь определенные льготы или вычеты по данному налогу, обязательно должны быть включены в данном списке все социально защищенные слои населения в том числе, пенсионеры, инвалиды всех категорий и многодетные семьи. Одним из преимуществ системы налогообложения жилья по рыночной стоимости является не только значительно ожидаемое поступления денежных средств в местный бюджет, но и восприятие ее со стороны граждан в качестве объективной и социально справедливой.

Литература

1. Абдугафаров А. Теоретические проблемы формирования модели рыночной экономики Таджикистана /А. Абдугафаров. – Худжанд: Издательство им. Рахима Джалिला, 2009.-50с.

2. Антонова О.В. Налоговые системы зарубежных стран/О.В. Антонова. – Хабаровск: РИЦ ХГАЭП, 2010. - 34с.

3. Волкова Г. Налоги и налогообложение / Г. Волкова., Г. Поляк, Л. Крамеренко. -3-е изд. - М.: Юнити-Дана, 2010. – 498с.
4. Салимова М. Некоторые вопросы совершенствования налоговой системы Республики Таджикистан / М. Салимова. // Вестник ТГНУ. Серия экономических наук., 2008. -№1(45). С 65-68.
5. Смит Адам. Исследования о природе и причинах богатства народов /А. Смит. – М.: Прогресс, 1995. - 57с.
6. Пансков В.Г. Налоги и налогообложение. Теория и практика / В.Г. Пансков.- М.: Юрайт, 2003. - 592 с.
7. Соколова М.М. Фантом в теории налогообложения: о кривой Артура Лаффера /М.М. Соколова. // Всё о налогах, 2008. № 12.- С. 24-26.
8. Статистический сборник Республики Таджикистан. - Душанбе, 2017 - 320с.
9. Налоговый кодекс Республики Таджикистан. – Душанбе: Ирфон, 2012 - 671с.
-
-

УДК 332. 02

ВЛИЯНИЕ ФОРМ СОБСТВЕННОСТИ НА КРУГЛОГОДИЧНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗЕМЕЛЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ

Давлатов Хуриед Махмадович, к.э.н., доцент кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: (+992) 919-27-67-76.

Ходжахонова Гулджахон Комилджоновна, аспирант Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14; Email: guljahon1983@mail.ru. Тел.: (+992) 915-53-60-10.

В статье рассматриваются проблемы формирования многообразия форм собственности в структуре сельского хозяйства Республики Таджикистан. Здесь отмечается, что развитие разнообразных форм собственности в аграрной сфере особенно в плодороднейших долинных и горных зонах позволяет решить проблемы продовольственного самообеспечения населения и, тем самым, продовольственной безопасности страны и решения социальных проблем. А также обоснована необходимость круглогодичного использования земельных ресурсов, как важнейший фактор обеспечения продовольственной безопасности и устойчивого развития сельских территорий республики. Авторами предложены рекомендации для эффективного круглогодичного использования земельных ресурсов с учётом малоземельности и трудоизбыточности РТ.

Ключевые слова: устойчивое развитие, продовольственная безопасность, формы собственности, земельные ресурсы, круглогодичное землепользование, малоземелья и трудоизбыточность, агропромышленный комплекс, личные подсобные хозяйства, дехканские (фермерские) хозяйства, эффективность, агробизнес.

ТАЪСИРИ ШАКЛИ МОЛИКИЯТ ДАР ТАМОМИ СОЛ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАМИНҲОИ ТАЪЙИНОТИ КИШОВАРӢ

Давлатов Хуриед Махмадович, н.и.и., дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: Чумхури Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 919-27-67-76.

Хочахонова Гулҷаҳон Комилҷоновна, аспиранти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: Чумхури Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 915-53-60-10.

Дар мақолаи мазкур муаммоҳои ташиққулёбии гуногунишакли моликият дар сохтори соҳаи кишоварзӣ баррасӣ гардидааст. Дар мақола қайд карда мешавад, ки инкишофи шаклҳои гуногуни моликият дар баҳиши аграрӣ, махсусан дар ҳудудҳои серҳосили водӣ ва кӯҳӣ барои таъмини ҳудкифоии озуқаворӣ аҳолӣ ва мувофиқан амнияти озуқаворӣ кишвар ва ҳалли муаммоҳои иҷтимоӣ мусоидат менамояд. Зарурати тамоми сол истифодабарии захираҳои замин барои таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди босуботи ҳудудҳои кишоварзии чумхури асоснок карда шудааст. Дар мақола барои дар тамоми сол истифодабарии самараноки захираҳои заминӣ бо назардошти камзаминӣ ва барзиёднофусии меҳнатӣ тавсияҳо пешниҳод мешавад.

Калидвожаҳо: рушди босубот, амниятӣ озуқаворӣ, шакли моликият, захираҳои заминӣ, тамоми сол, захираҳои табиӣ, комплекси агросаноатӣ, хоҷагиҳои ӯрирасони шахсӣ, хоҷагии деҳқонӣ, самаранокӣ, агробизнес.

INFLUENCE OF FORMS OF OWNERSHIP ON THE ALL-AREA YEAR USE OF AGRICULTURAL LANDS

Davlatov Khurshed Mahmudovich - Candidate of Economic Sciences, docent of Tajik State of finance and economic University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 64/14 Nahimova Street. Phone: (+992) 919-27-67-76;

Khojakhonova Guljahon Komiljonova - the graduate student of Tajik State of finance and economic University; Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 64/14 Nahimova Street. Phone: (+992) 915-53-60-10. Email: guljahon1983@mail.ru;

This article discusses the problems of diversity of ownership in the structure of Agriculture of the Republic of Tajikistan. The article notes that the development of various forms of ownership in agriculture especially in the mountain valley and trade zones allows, solve the problem of food self-sufficiency of the population and thus food security of the country and address social problems. The necessity of the year-round use of land resources, as an essential factor in ensuring food security and sustainable rural development of the Republic. Article recommendations for effective year-round use of land resources with consideration of lack of land and labour redundancy RT.

Keywords: *sustainable development, food security, forms of property, land, year-round, natural resources, agribusiness, smallholders, agro-industrial complex, private farming farms, efficiency, agribusiness.*

Процесс зарождения и развития разнообразных форм собственности в структуре национальной экономики является крупным событием в научной жизни Таджикистана. Только тщательный анализ и выбор наиболее эффективных форм собственности могут определить экономико-социальную эффективность создания и развития тех или иных форм хозяйствования.

В условиях Таджикистана, как среди ученых-экономистов, так и практиков вопросы перехода к многообразным формам собственности или же создания «многоукладной среды» в АПК (агропромышленный комплекс) страны продолжают оставаться одной из сложнейших проблем развития национальной экономики. Вместе с тем, как было отмечено ранее в работе, за последние годы интерес ученых-аграрников и хозяйственников к данной проблеме стал возрастать. Речь идет о развитии различных форм собственности, в том числе и дехканских (фермерских) хозяйств, кооперативов, там, где данная форма себя экономически и социально оправдывает. Поэтому осознанный подход к новым формам собственности, при имеющихся в них недостатках, открывает новые возможности для модернизации сельского хозяйства республики и АПК в целом. В этой связи методологически верным является осветить некоторые аргументы относительно данной проблемы, показать место и роль различных форм собственности в структуре национальной экономики.

В этом аспекте развитие разнообразных форм собственности в аграрной сфере, передача земель сельскохозяйственного назначения пользователям на пожизненно-наследуемое пользование способствовало устойчивому развитию отрасли.

В результате реорганизации 698 хозяйств в республике организовано 164,6 дехканских (фермерских) хозяйств (таблица 1).

Таблица 1.

**Число сельскохозяйственных предприятий различных форм в республике,
единиц**

Наименование городов и районов	1991	2010	2017
<i>Межхозяйственные сельскохозяйственные предприятия</i>			
Республика Таджикистан	19	-	-
ГБАО	-	-	-
Согдийская область	6	-	-
Хатлонская область	11	-	-
РРП	2	-	-
<i>Дехканские хозяйства</i>			
Республика Таджикистан	-	58313	164631
город Душанбе	-	-	7
ГБАО	-	255	15471
Согдийская область	-	8885	61591
Хатлонская область	-	27106	57609
РРП	-	15126	29960
<i>Другие сельскохозяйственные предприятия</i>			
Республика Таджикистан	-	2895	6723
город Душанбе	-	-	4
ГБАО	-	89	167
Согдийская область	-	1581	1884
Хатлонская область	-	536	3898
РРП	-	689	770

Источник: Составлено по данным Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статистический сборник. Душанбе 2018с.

В настоящее время за дехканскими (фермерскими) хозяйствами закреплено более 65% посевных площадей и 67% всей пашни.

Таблица 2.

**Посевные площади сельскохозяйственных культур по секторам,
тыс. гектаров**

Показатели	1991	2010	2017
Вся посевная площадь			
Все категории хозяйств	821,0	839,5	837,2
сельскохозяйственные предприятия	782,7	154,5	98,5
хозяйств населения	38,3	190,0	174,6
дехканские хозяйства	-	495,0	564,1

Источник: Составлено по данным Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статистический сборник. Душанбе 2018с.

Фермерские и мелкие хозяйства производят 32% валовой продукции сельского хозяйства. 94% продукции животноводства производится в личных подсобных хозяйствах населения, а 47% продукции растениеводства в дехканских хозяйствах (таблица 3).

Развитие разнообразных форм собственности в аграрной сфере, особенно в плодороднейших долинных и горных зонах, позволяет решить аграрный кризис, ликвидировать важнейшую причину, сдерживающую продовольственное самообеспечение, стабилизировать социальные проблемы.

Таблица 3.

**Валовая продукция сельского хозяйства
(в сопоставимых ценах 2017 года), млн сомони**

Показатели	1991	2010	2017
Во всех категориях хозяйств, всего	12789,8	15670,1	24576,0
в том числе: растениеводство	8210,5	11100,3	16977,8
Животноводство	4579,2	4569,3	7598,2
Общественный сектор, всего	541,6	1113,3	1187,4
в том числе: растениеводство	414,3	927,1	1012,2
Животноводство	127,2	186,2	175,2
Хозяйств населения, всего	12248,2	10272,8	14426,6
в том числе: растениеводство	7796,2	6034,7	7243,4
Животноводство	4452,0	4238,1	7283,2
Дехканские хозяйства, всего	-	4284,0	8962,0
в том числе: растениеводство	-	4138,5	8722,2
Животноводство	-	145,5	239,8

Источник: Составлено по данным Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статистический сборник. Душанбе 2018с.

Отсюда вытекает, что в первую очередь все усилия должны быть направлены на восстановление и устойчивое развитие сельского хозяйства, республика сегодня как никогда может сократить закупку зерна, мясо-молочной продукции и других видов сельскохозяйственной продукции. В этой связи будет методологически верным показать перспективность природно-ресурсного потенциала республики как основной базы жизнедеятельности населения и развития страны в целом. На эти цели, т.е. эффективное использование природно-ресурсного потенциала республики и её регионов, должны быть направлены все механизмы многообразия форм собственности и типов хозяйства, ибо без их рационального использования не может быть не только «новой экономики», но и устойчивое развитие республики, решение проблем продовольственной самодостаточности (рис. 1).

Природный фактор продолжает играть особую роль в развитии социально-экономической жизни республики. Только в горной зоне республики произрастают более 4,5 тыс. наименований лечебных трав и пряно-вкусовых корневищ, фисташка, алыча, боярка, миндаль, горный лук (анзур). Добавим к этому солянистые сопки Ходжа-Сартеза, Ходжа-Мумина, запасы соли в которых составляют более 75 млн. тонн, курортные зоны Ходжа Оби-Гарм, Гармчашма, Каратаг, которые по совокупности параметров не имеют себе равных в мире.

В современных условиях существенное значение придается экологическим аспектам землепользования. Как отмечает академик А.И. Алтухов «По разным оценкам, природный и человеческий капиталы обеспечивают более 4/5 мирового и национального (российского) богатства; соответственно произведенный капитал – менее 1/5. При этом особенностью России остается очень высокая доля природного капитала, на который приходится от 39 до 43% совокупных активов и значительная часть мирового природного богатства. Окружающая человека природная среда, ее нормальное состояние и эволюция выступают не только важнейшей предпосылкой успешного роста экономики, но и условием выживания и процветания человечества. Однако осознание этого факта и адекватное отражение его значимости в практической политике происходит медленно»[1].

Рис. 1. Классификация природных ресурсов Таджикистана по их исчерпаемости и возобновляемости.

Важно подчеркнуть, что проблема формирования или же перехода к новому сельскому хозяйству не сводится к ломке старого и возведению на пустом месте нового, она предполагает преобразование старого, всего, что устарело как по форме, так и по содержанию. Для нового сельского хозяйства весьма ценно соблюдение таких принципов, как гуманизм, сотрудничество и взаимопомощь, совместная деятельность как показывает опыт развитых стран мира создание новой, т.е. эффективной аграрной экономики не может осуществляться моментально, революционным путем. Построение нового сельского хозяйства – это длительный процесс реального, разумного обновления и развития всего агропромышленного производства, прежде всего, размещения, развития, использования производительных сил села в соответствии с новыми формами труда и производства.

«Механизм рыночного саморегулирования обеспечивает основу воспроизводственного процесса на сельских территориях, так как через заработную плату, затраты на возмещение основного капитала и прибыль формируется валовая добавленная стоимость и, соответственно, валовой региональный продукт. В свою очередь, располагаемый доход, составляющий основу валового регионального продукта на стадии его распределения, формируется, преимущественно, за счет

созданной на местах валовой добавленной стоимости, распадающейся на конечное потребление и валовое накопление»[3].

Исследованием установлено, что в регионах республики в силу их территориального многообразия эти земли разделены, в основном, на орошаемые и неорошаемые, т.е. богарно-межгорных и высоко-горных массивах. Именно такая классификация и требует переход к многотипной сельской экономике, в т. ч. к «сберегающему земледелию», оценку новой роли климатического разнообразия в развитии страны, данный процесс может стать новой задачей экономической науки и хозяйственной жизни страны. Речь идет о создании прочных основ продовольственной самодостаточности страны, укрепления её места на мировых аграрных рынках.

Продовольственная безопасность республики и переход к самообеспечению регионов в большей степени зависит от эффективного функционирования сельского предпринимательства, агробизнеса, дежканских (фермерских) хозяйств, частного сектора, личных подсобных хозяйств населения как первоначальной и перспективной формы предпринимательской деятельности, развития малых, средних и совместных предприятий.

Наряду важнейших задач создания реальной рыночной экономики в условиях «малоземельного», «трудоизбыточного» и территориально разнообразного Таджикистана с богатейшей его природой и ресурсами проблема «круглогодичного» использования земельных ресурсов как «нового» направления в достижении продовольственной самодостаточности страны входит в круг задач, как экономической теории, так и хозяйственной практики. Исследовательская ценность проблемы в том, что создание рациональных пропорций, как особой задачи национальной экономики и составной части сельского хозяйства, и, прежде всего, агроэкономической науки должно стать выявлением новых методов, путей и форм землепользования вообще, а «круглогодичных» её форм в особенности.

Таким образом, без решения данной проблемы повысить эффективность функционирования хозяйственного комплекса республики и обеспечить устойчивое развитие страны, не представляется возможным.

Литература:

1. Алтухов А.И. «Зеленая» агроэкономика. / А.И.Алтухов, В.И. Нечаев и др. - М.: Издательство РГАУ – МСХА, 2013. - 247с.
2. Земельный фонд Республики Таджикистан. Душанбе, 2017.
3. Методическое обеспечение проведения научных исследований экономических проблем развития АПК России. Под редакцией А.И. Алтухова. – М.: Фонд «Кадровый резерв», 2016. – 544 с.
4. Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статистический сборник. Душанбе, 2018.
5. Стадвелл Д. Азиатская модель управления. / Д.Стадвелл. – М.: Альпина Паблишер, 2017. - 536с.

ШАНХАЙСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА КАК НОВЫЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Содиқов Метархон Соқибекевич, кандидат экономических наук, доцент кафедры международных финансово-кредитных отношений, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. E-mail: metar76@mail.ru. Телефон: (+992) 935-08-40-76

Данаева Мавлуда Холматовна, аспирантка 2-го курса кафедры мировой экономики и международной торговли, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. E-mail: missmavluda.1993@mail.ru. Телефон: 907-22-18-22

В статье исследованы вопросы развития ШОС. Рассмотрены факторы, влияющие на укрепление стабильности и место ШОС в системе международных отношений. Особое внимание уделено вопросам развития экономической интеграции со странами объединения. Показывается, что вступление Республики Таджикистан в ШОС становится приоритетным направлением развития внешней политики государства как важнейший вектор стабилизации международных экономических отношений. Отмечается, что в современном мировом хозяйстве происходит экономическое сближение и взаимодействие стран на региональном уровне, формируются крупные региональные интеграционные структуры, развивающиеся в направлении создания относительно самостоятельных центров мирового хозяйства.

Ключевые слова: Шанхайская Организация Сотрудничества, глобализация, интеграция, экономическая безопасность, перспективы развития, международные экономические отношения, региональная интеграция.

СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ ҲАМЧУН ОМИЛИ НАВИ РУШД ДАР НИЗОМИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ

Содиқов Метархон Соқибекевич, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи ММКБ, Дошишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: metar76@mail.ru. Телефон: (+992) 935-08-40-76

Данаева Мавлуда Холматовна, аспиранти курси 2-юми кафедраи иқтисоди ҷаҳон ва тижорати байналмилалӣ Дошишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: missmavluda.1993@mail.ru. Телефон: 907-22-18-22

Дар мақола масъалаҳои рушди Созмони ҳамкории Шанхай баррасӣ мегардад. Диққати махсус ба масъалаҳои рушди ҳамгироии иқтисодӣ бо давлатҳои иттиҳод дода мешавад. Нишон дода мешавад, ки шомил шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба СҲШ самти афзалиятноки рушди сиёсати берунаи давлат ҳамчун вектори муҳими устуворкунии муносибатҳои иқтисодии байналҳалқӣ ба ҳисоб меравад. Қайд карда мешавад, ки дар хоҷагидорӣ ҷаҳони муосир наздикишавии иқтисодӣ ва таъсири мутақобилаи давлатҳо дар сатҳи минтақавӣ мушоҳида шуда, сохторҳои калони минтақавӣ ташиқкул ёфта, дар самти таъсиси марказҳои мустақилонаи хоҷагидорӣ ҷаҳонӣ нисбатан тараққӣ карда истодаанд.

Калидвожаҳо: Созмони ҳамкории Шанхай, ҷаҳонишавӣ, ҳамгироӣ, бехатарии иқтисодӣ, рушди дурнамо, муносибатҳои иқтисодии байналҳалқӣ, ҳамгироии минтақавӣ.

THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION AS A NEW DEVELOPMENT FACTOR IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS

Sodikov Metarkhon Sokibekovich, is a candidate of economic sciences, associate professor of department of international financially credit relations, Tadjik state financially economic university, Address: 734067, Republic of Tadjikistan, s.Dushanbe, street Nakhimova 64/14. E-mail: metar76@mail.ru. Telephone: (+992) 935-08-40-76

Danaeva Mawluda Kholmatovna, is a graduate student of 2th course of department of the World economy and international trade, Tadjik state financially economic university, Address: 734067, Republic of Tadjikistan, s.Dushanbe, street Nakhimova 64/14. Tadjik state financially economic university. E-mail: missmavluda.1993@mail.ru. Telephone: 907-22-18-22

The article investigates the issues of SCO development. The factors influencing the SCO stability strengthening and its place in the system of international relations are considered. Particular attention is paid to the development of economic integration with the countries of the Association. It is shown that the accession of the Republic of Tajikistan to the SCO becomes a priority direction of development of foreign policy of the state as the most important vector of stabilization of international economic relations.

It is noted that in the modern world economy there is an economic rapprochement and interaction of countries at the regional level, large regional integration structures are formed, developing in the direction of creating relatively independent centers of the world economy.

Key words: *Shanghai Cooperation Organization, globalization, integration, economic security, development prospects, international economic relations, regional integration.*

Современная мировая экономика характеризуется прогрессивным развитием глобализации, что является закономерным процессом расширения интеграционного объединения в условиях развития научно-технического прогресса. Одной из важнейших особенностей нашей эпохи является стремительный рост взаимосвязи и взаимозависимости национальных экономик в современном мире [3, 7]. В этих условиях региональные интеграционные процессы используются как способы формирования конкурентоспособных экономических единиц на международной арене, способствующие активному участию в развитии мировой экономики на современном этапе. Мировая практика показывает, что экономическая интеграция как важнейший фактор развития хозяйственной деятельности, создающий единый рынок в регионе становится характерной для всех стран мира. Одной из современных успешных форм интеграции, занимающее важную позицию в системе международных экономических отношений, на данном этапе становится Шанхайская Организация Сотрудничества, занимающее также важное место в формировании многополярного мира.

В условиях создания новых форм международных отношений и формирования коллективной безопасности вопросы экономической интеграции становятся первостепенной задачей экономической науки. ШОС на постсоветском пространстве становится фактором стабильности, выполняющее важную роль в интеграционном пространстве мирового хозяйства. ШОС имеет огромные преимущества, включая политическую и экономическую мощь, которые могут быть использованы при решении глобальных задач в системе международных отношений. В этой связи мировое сообщество осознавало необходимость в развитие взаимовыгодного сотрудничества с государствами участниц объединения.

Сегодня Центральная Азия является неотъемлемой частью региона мира, обладающее богатыми природными ресурсами привлекает внимание многих международных организаций и развитых стран мира. В немалой степени это связано с тем, что страны ЦА, а это, прежде всего, страны участниц ШОС ресурсы, которые в данный момент являются почти нетронутыми. Площадка ШОС создает огромную возможность на освоение этих ресурсов, и внести вклад в дальнейшем развитии мирового хозяйства. Роль и место ШОС в международных отношениях возрастает, и это организация рассматривается многими, как фактор укрепления региональных сил, в постсоветском пространстве способствующее урегулированию, как территориальных споров, так и обеспечения экономико-политических интересов стран в неё вошедших. Особенности формирования внешней политики заключается в том, что страны ШОС могут самостоятельно защищать интересы объединения на современном этапе и готовы к серьёзному экономическому преобразованию в системе международных отношений.

Общая территория, входящих в ШОС стран, составляет более 34 млн. кв. км, то есть 61% территории Евразии. Её совокупный демографический потенциал - четвертая часть населения планеты, а экономический потенциал включает самую

мощную после США китайскую экономику [4]. Основные показатели экономического потенциала ШОС приведены в таблице № 1

Таблица 1.

Основные параметры экономического потенциала ШОС

Страна	Площадь, тыс. кв. км	ВВП, млрд. долл.	Численность населения, млн. чел.
Россия	17093	3745,2	146,3
Китай	9597	18 030,1	1368,7
Казахстан	2725	418,5	17,5
Киргизия	200	19,4	5,8
Узбекистан	449	171,4	31,0
Таджикистан	143	22,3	8,4
Индия	3278	7 393,1	1 274,1
Пакистан	796	896,4	188,4
Итого ШОС	34281	5273,2	1766,1

Источник. Составлено по данным документам ШОС

Анализ деятельности стран ШОС и их отношения с субъектами мирового хозяйства показывает, что политика этой организации становится независимой в решении вопросов экономико-политических споров, как в регионе, так и на международной арене. Страны ШОС обладают разными социально-экономическими положениями, имеют разные культуры, и политические системы, что определяет специфику взаимовыгодного сотрудничества в регионе. Высокий уровень прогресса участниц ШОС Китая, России, Индии, а также Пакистан, имеющие большой вклад в формировании многополярного мира, и служат важной причиной укрепления роли этой организации в системе международных отношений.

У стран ШОС есть все необходимые предпосылки для развития взаимовыгодного сотрудничества. Растущий региональный рынок, большие запасы минерально-сырьевых ресурсов, экономическая взаимодополняемость государств членов организации, значительный научно-технический потенциал и наличие транспортных путей, обеспечивает благоприятные условия для расширения торгово-экономического сотрудничества на двусторонней и многосторонней основе [4].

Необходимо, однако, подчеркнуть, что в 2017 году наступил новый этап развития ШОС. Недавний приём Индии и Пакистана в члены ШОС не просто расширил географические границы Организации, но и обогатил её в экономическом плане. С учетом Индии и Пакистана население стран ШОС превышает 40% мирового, суммарного паритетного ВВП приближается к 30% глобального ВВП, доля в международной торговле достигает 15%.

С исследовательской позиции важно подчеркнуть, что интеграционное объединение стран ЦА в рамках ШОС с развивающимися рынками способствует появлению новых участников в регионе, которые еще больше повышают статус организации, и тем самым оказывать влияние на экономическую стабильность не только в регионе, но и в межрегиональных и международных отношениях.

На базе проведенного анализа экономического развития других организации напрашивается вывод о том, что главными предпосылками взаимовыгодного

сотрудничества ШОС и других субъектов международного хозяйства на современном этапе могут быть следующие факторы:

- экономическая стабильность в регионе;
- участие в инвестиционных проектах в рамках программ ШОС;
- наличие природно-экономических ресурсов;
- взаимовыгодное сотрудничество сторон;
- потенциал и географии экономик и т.п.

Очевидно, что ШОС-это организация, в рамках которого члены этой организации способны обсудить проблемы глобального характера. Важную роль в этом могут оказать новые члены объединения Индии и Пакистан, а также Центральноазиатские страны. В условиях политической нестабильности в Афганистане, террористических и наркотических угроз, Иранский кризис, ситуация вокруг Сирии и других противоречии между странами образования, ШОС служит гарантом безопасности в регионе. Сегодня можно наблюдать стратегическое партнерство большинство стран в рамках программы ШОС, которые вышли на беспрецедентный уровень взаимодействия, увеличивая объем товарооборота между странами участниц и центральноазиатскими государствами и КНР.

Важно знать, что ШОС уникальна тем, что она принесла в мировое хозяйство много позитивного, продемонстрировала новейшую модель межгосударственного партнерства, основанного на добрососедстве и стремление к совместному развитию и процветанию. Сегодня, когда в условиях неопределённости мировой политики сотрудничества в области безопасности становится приоритетным направлением внешней политики региона Азии и Тихого Океана, опыт ШОС служит примером взаимовыгодного сотрудничества для других регионов мира.

Для стран Центральной Азии, в том числе для Таджикистана экономическое и политическое сотрудничества в условиях неопределенности ШОС может стать важнейшим регулирующим фактором взаимовыгодного сотрудничества и залогом политической безопасности, как внутри государств-членов организации, так и за её пределами. Важнейшим условием формирования и развития многополярного мира в условиях глобализации также считается экономическая интеграция и экономическое сотрудничество, требующее нового подхода реализации глобальных задач, во благо всех народов. Для реализации таких жизнетворных задач ШОС как организация нового типа создаёт благоприятное условие в регионе и за ее пределами.

Сегодня ШОС имеет огромный потенциал, позволяющий ее членам, использовать его в обеспечении экономического роста своих стран и тем самым обеспечивает политическую и экономическую безопасность. Использование инвестиционных возможностей Китая, технологический потенциал России и природные ресурсы ЦА это организация существенно может увеличить размер ВВП не только региона, но мира в целом. Необходимость региональной интеграции, в том числе на пространстве ЦА, объясняется целым рядом актуальных экономических и геополитических проблем, которые не могут быть решены странами в одиночку: транспортных, энергетических, водных, транзитных и т.д. У стран ЦА имеется значительный интеграционный потенциал: взаимодополняемость по ресурсам, единая транспортно-инфраструктурная сеть, традиционная связанность национальных рынков [6, 11].

Именно ШОС выполняет ту важную роль, обеспечивающее взаимоотношения стран ЦА, по поводу рационального использования водных ресурсов, разрешения территориальных споров и освоения новых территорий в регионе. Поэтому ШОС это не только объединение нескольких государств, это, прежде всего организация нового типа, целью которого является консенсус между участницами объединения,

обеспечивающее экономическую и политическую безопасность в рамках межрегионального взаимодействия сотрудничества.

Следует также отметить, что в рамках программы ШОС на стадии реализации находится несколько коммуникационных проектов. Предполагается усилить работу по созданию и эксплуатации транспортных коридоров в регионе. Создание единой коммуникационной системы позволит странам Центральной Азии интегрироваться с другими странами Европы и Азии и придаст серьёзный стимул росту межгосударственного товарооборота. Дальнейшее сотрудничество между партнерами в этом направлении, наличие надёжных транспортных маршрутов и создание логистических центров будут способствовать дальнейшему социально-экономическому развитию стран региона [1].

Следует подчеркнуть, что кроме ШОС успешно развиваются и другие объединения, такие как ОДКБ, ЕврАзЭС и СНГ, где большинство ее членов являются участниками этих организаций. Это даёт возможность странам членов ШОС стимулировать развитие взаимовыгодного сотрудничества и создавать благоприятную политико-экономическую атмосферу сотрудничества на планетарном уровне. Именно, исходя из этого, важным и наиболее перспективным направлением развития ШОС является расширение партнерства и кооперации с другими объединениями стран. Для ШОС такие организации как АСЕАН, АТЭС, ОЭС, СНГ, ЕврАзЭС представляют большой интерес с точки зрения возможного партнерства, конкуренции и обмена опытом.

Исследование показывает, что ШОС гармонично сотрудничает с ними в интересах обеспечения экономической безопасности всех стран региона и мира в целом. ШОС как организация нового типа отличается от других региональных и международных организаций тем, что эта организация обладает значительным пространством и протяженностью, дающей ей возможность влиять на политическую ситуацию в мире, и именно поэтому осознавая экономическую и политическую мощь организации, к ее мнению прислушиваются развитые страны и влиятельные международные организации.

Очевидно, что сформулированные пять лет назад в Шанхае задачи реально воплощаются в жизнь. Создана прочная база для того, чтобы ШОС вышла не только на качественно новые рубежи сотрудничества, но и значительно увеличила свой вклад в решение глобальных проблем современности. Залогом этого служит реальное устремление всех участников Организации к совместной работе и солидарным действиям [5].

Таким образом, в системе международных отношений Шанхайская организация преследует принцип мирного сосуществования и невмешательства во внутренние дела других государств, а также активное участие в современных геополитических реалиях. Очевидно, что многие страны на шанхайскую организацию смотрят с экономической точки зрения. Но в деятельности шанхайской организации наблюдается обсуждение и решение широкого спектра вопросов, связанных с обеспечением экономической и политической безопасности не только в регионе, но и в мире в целом.

Литература

1. Воронина Т.В. Приграничные сотрудничества как форма нового регионализма в глобальном экономическом пространстве. / Т.В. Воронина // Вестник Волгоградского государственного университета. Сер.3; Экон.экол, 2010. - № 2(17) С.65-68.
2. Груздев А. ШОС перспективная платформа для интеграции в Евразии. Официальный сайт Минэкономразвития России. [Электронный ресурс] URL: <http://economy.gov.ru/minec/about/structure/depsng/> (дата обращения 5.12.2018.)
3. Евдокимова И.А. Международные экономические отношения: учебник 2-е издание. //А.И.Евдокимова. – Москва, 2013.- 656с.

4.Офис-группа ШОС БРИКС Уфа 2015 [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: <http://ufa2015.ru/> (дата обращения 4.11.2018.)

5. Путин В.В. ШОС-новая модель успешного международного сотрудничества. В.В.Путин. //Российская газета 14.06.2006

6. Фадеева И.А. Современное состояние и перспективы развития экономического сотрудничества стран-членов ШОС. / И.А. Фадеева // Автореферат дисс. к.э.н. 08.00.14. Москва, 2013 С.11.

УДК 330.341

ОМИЛҲОИ РУШДИ ИҚТИСОДИИ БОСУБОТ ДАР ТОҶИКИСТОН

Ризоев Кишвар, н.и.и., дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмат. Сурога: 734055, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5. Тел: 918-73-25-10

Махмадшарифова Гуландом Махмадзарифовна, ассистенти кафедраи фанҳои табиатишиносии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел: 917-48-83-10

Дар мақолаи мазкур масъалаи татбиқи рушди иқтисодии босубот, сарчашмаҳо, омилҳо ва ба амал баровардани онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Муаллифон дар асоси сарчашмаҳои амиқ ба хулосае омадаанд, ки омилҳои рушди босубот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуданд ва амалӣ шудани онҳо имконпазир мебошад.

Калидвожаҳо: рушди босубот, устувор, сарчашмаҳо, омилҳо, баҳши саноатӣ-аграрӣ.

ФАКТОРЫ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Ризоев Кишвар, к.э.н., доцент кафедры экономической теории Института предпринимательства и сервиса. Адрес: 734055, Душанбе, пр. Борбад 48/5. Тел.: 918-73-25-10

Махмадшарифова Гуландом Махмадзарифовна, ассистент кафедры естествознания Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: 917-48-83-10.

В данной статье рассматриваются вопросы устойчивого развития экономики, источники, факторы, а также её осуществления в Республике Таджикистан. Также авторы, основываясь на официальных данных, делают вывод, что источники и факторы устойчивого роста в Республике Таджикистан существуют и её осуществление возможно в ближайшем будущем.

Ключевые слова: устойчивое развитие, источники, факторы, промышленно-аграрный сектор.

FACTORS OF SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT IN TAJIKISTAN

Rizoev Kishwar, Candidate of Economic Sciences, Department of Economics Theory of Economics Theory for Entrepreneurship and Service. Address: 734055, Dushanbe Ave Borbad 48/5, tel. in 918-73-25-10

Makhmadsharifova Goulandon Makhmadzarifovna, Assistant of the Chair of Nature Management of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, street Nakhimov 64/14. Tel.: 917-48-83-10

In this article considered application development of economy, sources, factors and its implementation in the Republic of Tajikistan. On the basis of sources authors come to conclusion that there exist bases for the development in Tajikistan, and its realization is possible.

Key words: sustainable development, source, factors, industrial – agrarian.

Муаммоҳои рушди иқтисодии босубот (ё устувор) ва омилҳои мусоидаткунанда ба он дар илми назарияи иқтисод баҳсҳои доманадор ва тӯлониро ба вучуд овардааст. Пайдоиши тамсилаҳои гуногуни рушди иқтисодӣ далели равшани гуфтаҳои боло мебошанд. Сабаби чунин мавқеъ пайдо кардани масъалаи таъмини рушд дар иқтисод, ин алоқамандии он бо ҳалли масъалаҳои дигари дохилӣ ва берунӣ иқтисодӣ мебошад. Пеш аз ҳама, рушди босуботи иқтисодӣ имкон медиҳад, ки бозори дохилии мамлакат бо молу хадамоти зарурӣ таъмин карда шуда, чойҳои кори зиёд гардад ва дар ин асос манбаҳои даромади аҳоли ва давлат густариш ёфта, қобилияти харидории аҳоли ва сатҳи

зиндагии он боло раванд. Аз андешаҳои боло метавонем хулоса намоем, ки таъмини рушди иқтисодӣ заминаи бозғамии суботи иҷтимоиро дар ҳар як мамлакат ба вуҷуд меорад. Бинобар он давлатро зарур аст, ки чораҳои ба рушди иқтисоди мусоидаткунандаро андешида, онҳоро дар амал татбиқ намояд. Муҳимияти ин масъала барои давлатҳои иқтисоди интиқоли дошта, бамаротиб афзудааст, зеро онҳо дар марҳалаи гузариш ба иқтисоди бозорӣ на танҳо рушди иқтисодиро таъмин карда натавонистанд, балки дучори тақрири таҷрибаҳои маҳдудшаванда гаштанд.

Зарурати ҳалли муаммоҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ ин кишварҳо масъалаи рушди босуботи суръатноки онҳоро ба миён гузоштааст. Бинобар ин бояд муайян карда шавад, ки оё дар ин кишварҳо, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон омилҳои таъмини рушди суръатнок вуҷуд дорад ё не. Ба андешаи мо, дар Тоҷикистон чунин омилҳои мавҷуданд ва танҳо тарзу роҳҳои истифодаи онҳо бояд асоснок карда шаванд.

Муҳимтарин омиле, ки метавонад рушди босубот ва суръатноки иқтисоди Тоҷикистонро таъмин намояд, пеш аз ҳама, захираҳои фаровони табиӣ он ба ҳисоб меравад. Далели ин андеша кашфи зиёда аз 400 кони канданиҳои фойданок мебошад, ки аксарияти онҳо коркарди саноатӣ худро интизоранд. Саволе пеш меояд, ки чаро ин сарватҳои табиӣ ба доираи истифодаи саноатӣ ҷалб нашудаанд ва боиси пайдо шудани садҳо ҳазор ҷойҳои корӣ нагардидаанд. Барои пайдо кардани ҷавоби ин савол бояд каме ба таърихи асри бистум назар андозем.

Иқтисоди Тоҷикистон то фарорасии замони истиқлоли давлатиаш ҷузъи иқтисоди воҳиди собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳисоб мерафт ва дар қабули қарорҳо оид ба масъалаҳои иқтисодӣ дар мадди аввал манфиатҳои ин давлати абарқудрат гузошта мешуд. Унсурҳои механизми бозорӣ дар ин иқтисод умуман амал намекарданд.

Чунин муносибат ба равандҳои иқтисодӣ боиси он гардид, ки аксарияти канданиҳои фойданоки Тоҷикистон ба доираи коркарди саноатӣ ҷалб нашуданд. Давлате, ки дар қаламрави худ бузургтарин конҳои намаки ошӣ (конҳои Ҷочамуъмин ва Ҷочасартез) мавҷуд буд [2, 37-47], аз дигар ҷумҳуриҳои Шӯравӣ намак ворид мекард. Аз нигоҳи муносибатҳои бозорӣ ин воридот танҳо зарари иқтисодӣ меорад. Лекин, аз нигоҳи сиёсӣ, чунин ташкили робитаҳои иқтисодӣ вобастагии ҷумҳуриҳоро аз якдигар ба вуҷуд оварда зарурати нақши ҳамроҳсозандаи «марказ»-ро таъкид мекард. Бурди иқтисодӣ ҳамчун меъери баҳодихии фаъолияти иқтисодӣ дар иқтисоди фармонӣ қариб ки нақшро намебозид.

Истиқлолияти давлатӣ ва гузариш ба муносибатҳои бозорӣ мавқеи захираҳои табиӣ дар таъмини рушди иқтисодӣ куллан тағйир дод. Дар марҳалаи нав давлат бо мақсади таҳкими асосҳои иқтисодӣ ва ҳалли муаммоҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ муносибатро ба сарватҳои табиӣ дигаргун кард. Дар шароити кунунӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дарк кардааст, ки ҷалби сарватҳои табиӣ ба доираи истифодаи саноатӣ яке аз омилҳои муҳими таъмини рушди босуръати иқтисоди кишвар мебошад ва бо назардошти ҳамин ҷиҳат сиёсати иқтисодии худро тавассути санадҳои меъерӣ - ҳуқуқӣ ва барномаҳои давлатӣ таҳия, қабул ва татбиқ менамояд.

Имрӯз як қатор конҳои кашфшудаи канданиҳои фойданок дар якҷоягӣ бо ҷалби сармояи хориҷӣ мавриди баҳрабардорӣ қарор дода шудаанд (конҳои тилло, сурма, симоб ва ғайра). Ба андешаи мо, вақти он расидааст, ки коркарди комплекси ин сарватҳо, аз истихроҷи ашё то истеҳсоли маҳсулоти тайёр, ба роҳ монда шаванд.

Ба ақидаи ин чониб, муҳимтарин самте, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд мавриди таваччуҳи хоси қувваҳои соҳибқорӣ дохилию хориҷӣ ва давлат қарор гирад, захираҳои энергетикӣ мамлакат мебошад. Ба доираи истифодаи саноатӣ ҷалб кардани ин захираҳо имкон медиҳад, ки соҳаи энергетика ҳамчун «локомотив»-и иқтисодӣ, рушди соҳаҳои дигари иқтисоди миллиро таъмин намояд.

Тоҷикистон асосан аз ду намуди захираҳои энергетикӣ – ангиштсанг ва об бой мебошад. Бояд қайд намоем, ки захираҳои ангишти Тоҷикистон дар баробари манбаи энергетикӣ буданашон, ҳамчунин, ашёи пурқимати кимиёвӣ низ ба ҳисоб мераванд.

Бузургтарин манбаи ангишти Тоҷикистон дар қони Фон-Яғноб ҷойгир аст. Тибқи ҳисобҳои дар замони Шӯравӣ анҷомдодашуда захираи ин қони бузург аз 1,5 млрд. тонна зиёд мебошад ва истифодаи он танҳо ҳамчун манбаи энергия исрофқорӣ ҳисобида шудааст. Чунин ҳулосабарорӣ ба далелҳои илмӣ тақия мекунад. Ангишти ин қон таркиби мураккаб дошта, дар он пайвастагиҳои зиёди кимиёвӣ мавҷуд мебошад. Зиёда аз 60 сол муқаддам муҳаққиқони соҳаи геология дар натиҷаи гузаронидани тадқиқоти илмӣ муайян кардаанд, ки дар натиҷаи сӯختани ангишти қони Фон-Яғноб газҳои ҷудо мешаванд, ки қорқарди минбаъдаи онҳо имкон медиҳад чунин миқдор зок, навшодир ва кислотаи сулфат истеҳсол гардад, ки барои қонё қардани талаботи бозори Осиёи Марказӣ басанда аст [1, 14-16]. Ҳамчунин, дар тадқиқоти олимони тоҷик (Баротов Р.Б. ва Новиков В.П.) таркиби мураккаби ангишти Фон-Яғноб дар асоси омӯзиши газҳои аз сӯختани зеризаминӣ пайдошаванда таъкид шудааст. Аз ҷумла, қайд мешавад, ки дар таркиби газҳои хориҷшаванда метан, бутан, гидрогени озод ва гидрогенсулфур хеле зиёд мебошанд [2, 113; 3, 75-78]. Бо назардошти ин андешаҳои илмӣ, метавонем қайд намоем, ки нисбати истифодаи ангишти қони Фон-Яғноб бояд ба таври комплексӣ муносибат намоем. Хуб мешуд таҳияи лоиҳаи энергетикӣ бо ном ва сифати нав, яъне комплексҳои энергетикӣ-кимиёвӣ таҳия гарданд. Чунин муносибат имкон медиҳад, ки номгӯи маҳсулоти саноатӣ тавлидшаванда дар мамлакат зиёд гардида, ҳамчунон, масъалаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, аз ҷумла бекорӣ ҳал карда шавад. Умуман, рельефи ҷуғрофии Тоҷикистон ҳамчун омилҳои манфӣ дар рушди кишоварзӣ амал карда, водор месозад, ки инкишофи минбаъдаи давлатамон дар асоси пешрафти соҳаҳои саноат ва тараққиёти илм таъмин карда шавад.

Дар ҳудуди ноҳияи Рашт қони ангишти Назарайлоқ бо сифати баланди худ ҳамчун антрацит дар ҷаҳон машҳур мебошад. Захираи геологии қон 400 млн. тоннаро ташкил медиҳад. Сифати онро мутахассисон бо қони ангишти бехтарини ҷаҳонӣ Ха-Ту-и Ветнам дар як радиф мондаанд. Қони ангишти Назарайлоқ аҳамияти стратегӣ дошта, онро ҳамчун ашёи технологӣ дар соҳаи саноат васеъ истифода бурдан мумкин аст. Истифодаи қони Назарайлоқ то имрӯз ба талабот ҷавобгӯй нест.

Манбаи дигари табиӣ, ки рушди босуботу босуръати Тоҷикистонро таъмин мекунад, боиси афзоиши неруи содиротии он мегардад, истифодаи комплекси захираҳои об мебошад. Вақти он расидааст, ки ба ин неъматии табиӣ ватанамон аз нигоҳи иқтисодӣ баҳо диҳем. Тараққиёти саноатӣ ҷаҳон ва афзоиши босуръати аҳолии масъалаи таъминот бо оби ошомиданиро ба миён овардааст. Дигар давлатҳои захираҳои табиашонро (нефт, газ, ҷангал ва ғайра) ҳамчун мол ба бозори ҷаҳонӣ содир карда, аз ин ҳисоб бурди зиёди иқтисодӣ ба даст меоранд. Мо низ бояд обро бо ин мақсад истифода намоем, ба давлатҳои эҳтиёҷманд (хусусан ба давлатҳои атрофи Ҳаличи Форс) бо кубурҳои (монанди нефту газ) оби ошомиданиӣ фурушем (содирот намоем).

Самти муҳими истифодаи оби дарёҳои Тоҷикистон ин истехсоли қувваи барқ мебошад. Рушди соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва баланд бардоштани сатҳи зисту зиндагонии аҳоли бидуни мавҷудияти барқи фаровон ва арзон ғайриимкон аст. Маблағгузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ ба иқтисодиёти ҳар як мамлакат дар ҳолате самараи дилхоҳ медиҳад, ки агар корхонаҳои бунёдшаванда самаранок фаъолият кунанд ва боздеҳи баланди ин маблағҳоро таъмин намоянд.

Ба андешаи мо, ҳар як мамлакат дар истифодаи захираҳои худ комилҳуқуқ аст. Аз ин лиҳоз, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд лоиҳаҳои ҷолиби инвеститсиониро дар соҳаи энергетикаи обӣ пешниҳод намояд, ки ба истифодаи обҳои дохилиаш ва баъдтар ба обҳои сарҳадгузар асос ёфтаанд. Асосноксозии техникаю иқтисодии ин лоиҳаҳо бояд сари вақт анҷом дода шаванд ва онҳо дастраси маблағгузориҳои эҳтимолӣ бошанд.

Дар оғози мақола қайд гардид, ки релефи ҷуғрофии Тоҷикистон мураккаб мебошад ва ин ҳолат метавонад ба тадбиқи амалии лоиҳаҳои энергетикӣ таъсири манфӣ расонад. Хусусан, сатҳи пасти инкишофи коммуникатсияҳои нақлиётӣ омили боздоранда ба ҳисоб мерафт.

Тадбиқи лоиҳаҳои бузурги инфрасохторӣ аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҷалби манбаъҳои маблағгузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ имкон медиҳанд, ки дар солҳои наздик муаммоҳои коммуникатсияи нақлиётӣ дар мамлакат ҳал карда шаванд. Имрӯз давлати мо қариб пурра аз бунбасти коммуникатсионӣ раҳо ёфта истодааст. Сохтмони туннелҳо, пулҳо, роҳҳои автомобилгарди замонавӣ, роҳҳои оҳан далели ин гуфтаҳо аст.

Бунёди зерсохторҳои муосир имкон медиҳанд, ки тадбиқи лоиҳаҳои инвеститсионӣ дар комплекси сӯзишворию энергетикӣ мамлакат арзон гарданд. Ин ҳолат ҷолибияти онҳоро барои маблағгузориҳои дохилию хориҷӣ бештар месозад.

Дар ҷаҳони имрӯза, ки ба бӯҳрони шадиди экологӣ дучор шудааст, тадбиқи лоиҳаҳои энергетикӣ Тоҷикистон аз лиҳози экологӣ низ ҷолиб мебошанд, зеро онҳо ба муҳити зисти аҳоли таъсири манфӣ намерасонанд. Самти дигари истифодаи захираҳои табиӣ ҳамчун омили мусоидаткунанда ба рушд ва инкишофи босуръати истехсоли ҷавохирот мебошад. Дар Тоҷикистон қариб тамоми заминаҳо барои инкишофи ин соҳа мавҷуд мебошанд. Мавҷудияти конҳо ва истехсоли металлҳои қиматбаҳо (тилло ва нуқра) ва сангҳои қиматбаҳо. Омили дигари инкишофи соҳаи мазкур фаровонии қувваи корӣ мебошад. Давлат метавонад бо таъмини шароитҳои қулай (имтиёзҳо дар воридоти мошинҳо ва дастгоҳҳои соҳавӣ, содироти маҳсулоти соҳа, имтиёзҳои андозӣ, пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок ва ғайра) ба инкишофи ин соҳа мусоидат намояд. Истехсоли ҷавохирот соҳаи меҳнатталаб ба ҳисоб рафта, боиси афзоиши ҷойҳои нави корӣ мегардад.

Умуман, дар таъмини рушди минбаъда нақши сарватҳои табиӣ, обӣ ва барқии «сабз» ниҳоят бузург ва умедбахш мебошанд ва Тоҷикистон аз мамлақати аграрӣ-саноатӣ ба кишвари саноатӣ-аграрӣ табдил хоҳад ёфт.

Адабиёт

1. Аброров Х. Самтҳои истифодаи оқилонаи ангиштсанги кони Фон-Яғноб / Х.Аброров // Энергетика ва саноат. - Душанбе, 2010.- № 6-7. С. 54-58.
2. Баратов Р.Б. Каменное чудо Таджикистана / Р.Б.Баратов, В.П. Новиков. – Душанбе: «Ирфон», 1988. – 136 с.
3. Баратов Р.Б. Горы и недра Таджикистана. / Р.Б. Баратов. - Душанбе: «Маориф», 1989. – 234 с.
4. «Азия плюс», № 23, 30 март 2018

ТАЪМИНИ ШУҒЛИ ЗАХИРАҶОИ МЕҲНАТӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Буриева Мастура Чориевна - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 987330149, E-mail: mastura-1975@mail.ru.

Мамадризоева Нигина Мамадафоевна – муаллими калони кафедраи омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 951528454, E-mail: mamadrizoeva69@mail.ru.

Дар мақола масъалаи таъмини шугли захираҳои меҳнатӣ дар кишвар баррасӣ гардидааст. Шугл яке аз масъалаҳои мубрам дар тадқиқи раванди ташиаккули захираҳои меҳнатӣ, истифода ва тақмили минбаъдаи низоми ҳифзи иҷтимоӣ, захираҳои меҳнатӣ маҳсуб меёбад. Масоили шугл бо миқдори ҷойҳои корӣ алоқаманд буда, қобилиятнокӣ, касбият, малака ва маҳоратро талаб менамояд. Яке аз роҳҳои ҳалли масоили шугли аҳоли ташикили ҷойҳои нави корӣ дар бахшҳои расмии иқтисодиёт, аз он ҷумла руиши бизнес дар соҳаҳои иқтисодиёт, соҳибқорони хурд, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва аиҳосе, ки бо фаъолияти фардии меҳнатӣ машғуланд, ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: аҳоли, шугл, захираҳои меҳнатӣ, бекорӣ, кортаъминкунӣ, иқтисодиёт, шумораи аҳоли, бозори меҳнат, шугли пурмахсул.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЗАНЯТОСТИ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Буриева Мастура Чориевна - кандидат экономических наук, доцент, зав. кафедрой статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: (+992) 987330149, E-mail: mastura-1975@mail.ru.

Мамадризоева Нигина Мамадафоевна - старший преподаватель кафедры статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: (+992) 951528454, E-mail: mamadrizoeva69@mail.ru.

В статье рассматривается проблема обеспечения занятости трудовых ресурсов в республике. Занятость является одним из наиболее важных вопросов в исследовании процесса формирования трудовых ресурсов, использования и дальнейшего развития системы социальной защиты. Вопросы занятости связаны с количеством рабочих мест, требующих способности, профессионализма и навыков. Одним из способов решения проблем занятости является создание новых рабочих мест в формальных секторах экономики, включая развитие бизнеса в экономике, малые предприятия, дежканские хозяйства и людей занятых индивидуальной трудовой деятельностью.

Ключевые слова: население, занятость, трудовые ресурсы, безработица, экономика, численность населения, рынок труда, продуктивная занятость.

ENSURING EMPLOYMENT OF LABOR RESOURCES IN NATIONAL ECONOMY

Burieva Mastura Chorievna - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head. Department of Statistics, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ul. Nakhimov 64/14. Phone: (+992) 987330149, E-mail: mastura-1975@mail.ru.

Mamadrizoeva Nigina Mamadafoevna - senior lecturer in Statistics at the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ul. Nakhimov 64/14. Phone: (+992) 951528454, E-mail: mamadrizoeva69@mail.ru.

The article deals with the problem of ensuring employment of labor resources in the republic. Employment is one of the most important issues in the study of the development of labor resources, the use and further development of the social protection system, labor resources. Employment issues are related to the number of jobs requiring ability, professionalism and skills. One of the ways to solve the problems of employment is the creation of new jobs in the formal sectors of the economy, including business development in the economy, small enterprises, dekhkan farms and people working with individual work.

Key words: population, employment, labor resources, unemployment, unemployment, economy, population, labor market, high employment.

Шуғли аҳоли омили асосии тараққи рӯзафзуни иқтисодиёт ва беҳдошти моддии аҳоли ба ҳисоб рафта, шароити заруриро барои такрористехсоли он таъмин месозад. Бояд қайд намуд, ки аз шуғлноқ сатҳи зиндагии мардум, хароҷоти ҷамъиятӣ барои интиҳоб, омодагӣ, азнавтайёркунӣ ва баланд бардоштани тахассуси кадрӣ, ба қор таъминкунии онҳо, дастгирии молиявӣ бекорон вобастагӣ дорад. Шуғлноқ яке аз ҷанбаҳои муҳими рушди иҷтимоии инсонро дар бар гирифта, бо қонегардонии талаботи он дар соҳаи меҳнат алоқаманд аст. Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ масъалаи таъминоти шуғлноқии аҳоли, ташаккули бозори меҳнат ва тақмили минбаъдаи низоми ҳифзи иҷтимоӣ ҳамчун самтҳои афзалиятнок баромад менамоянд.

Бояд қайд кард, ки сол то сол шумораи захираҳои меҳнатӣ, ки тақлифоти қувваи қориро дар истеҳсоли молу хизматрасониҳо таъмин менамояд ва аз машғулон ва бекорони расмӣ, ки дар мақомоти шуғли аҳоли расман ба қайд гирифта шудаанд, таркиб ёфтаанд, афзоиш ёфта истодааст.

Аз ин хотир, дар Тоҷикистон ба масъалаи таъминоти шуғли аҳоли диққати махсус дода мешавад. Таъсири давлат дар муносибатҳои меҳнатӣ инъикос мегардад, чунки дар шароити иқтисоди бозоргонӣ танҳо танзими давлатӣ метавонад ба муътадилшавии вазъи иҷтимоӣ иқтисодӣ таъсир расонад. Танзими давлатӣ қисман ба амалбарории вазифаҳои барномаи миллии кишварро ҷиҳати таъмини ҷойҳои қорӣ, шуғлноқии аҳоли фароҳам оварда, шароитро барои мутобиқшавӣ ба шароитҳои тағйирёбии вазъи бозори меҳнат тавассути татбиқи низоми давлатии омӯзиш ва азнавомодакунии кадрҳо ба роҳ мемонад. Инчунин, дар сатҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи механизми, ки дар мадди аввал имкониятҳои баробарро барои тамоми одамон ҳангоми истифодаи қобилияти ҳеш, қонегардонии талаботҳои ҳеш, таъмини шуғли самараноқи қувваи қорӣ ва дар ҳолати ба миён омадани зарурати тақсим ва азнавтақсими қувваи қориро дар байни соҳаҳои иқтисодиёт таъмин менамоянд, роҳандозӣ карда мешаванд.

Захираҳои меҳнатӣ дар рушди ҷомеаи инсонӣ ва ташкили раванди истеҳсоли молу неъматҳои моддӣ нақши муҳимро мебозад. Захираҳои меҳнатӣ - қисми аҳолие мебошад, ки дар давоми давраи тадқиқшаванда пешниҳоди қувваи қориро барои барпо кардани истеҳсолоти мол ва хизматрасонӣ таъмин мекунад. Дар сохтори захираҳои меҳнатӣ тамоми аҳолии қобили меҳнат, ки дар соҳаҳои хоҷагии халқи кишвар ва ба фаъолияти меҳнатии фардӣ машғуланд, дохил мегарданд. Қувваи қори фаъол ин маҷмӯи аҳолии машғули фаъолияти иқтисодӣ ва маҷмӯи бекорон аст. Қувваи қори истифоданашуда дар иқтисодиёт - шахсоне мебошанд, ки дар давраи тадқиқшаванда машғули қор ё бекор доништа намешаванд. Ба бекорони аз тарафи мақомоти давлатии ҳадамоти шуғли аҳоли ба қайд гирифташуда шахсоне мансубанд, ки қор намекунанд, дар ҷустуҷӯи қоранд, аз рӯи тартиботи муқарраршуда дар мақомоти давлатии ҳадамоти шуғли аҳоли расман мақоми бекориро гирифтаанд. Таркиби захираҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар ҷадвали 1 дида мебароем:

Ҷадвали 1.

Таркиби захираҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба ҳисоби миёна дар як сол, ҳаз. нафар

Нишондиҳандаҳо	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Захираҳои меҳнатӣ – ҳамагӣ	4664	4796	4859	4983	5111	5224	5326
аз он ҷумла:							
Қувваи корӣ	2303	2347	2362	2382	2437	2438	2460
аз онҳо:							
аҳолии машғул	2249	2291	2307	2325	2380	2384	2407
бекорони расман эътирофшуда	54	56	54	56	57	54	53
Қувваи кори истифоданашуда дар иқтисодиёт	2361	2449	2497	2601	2674	2786	2866
аз он ҷумла хонандагон	529	541	554	592	602	615	632

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ, с.81.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи Конститутсия ва Кодекси меҳнат аҳолии қобили меҳнат, аз ҷумла барои мардон аз синни 15 то 62-сола ва барои занҳо бошад, аз синни 15 то 57- солагӣ муқаррар гардидааст [3, 94]. Дарачаи бекорӣ аз рӯи таносуби шумораи бекорон дар шумораи аҳолии дар иқтисодиёт фаъол муайян карда мешавад. Тағйирёбии шумораи захираҳои меҳнатиро дар диаграммаи 1 дида мебароем:

Диаграммаи 1.

Шумораи захираҳои меҳнатӣ дар Тоҷикистон барои солҳои 2011-2017 (ҳазор нафар)

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ, с. 291.

Бояд қайд намуд, ки 60% аҳолии кишварро дар соли 2017 захираҳои меҳнатӣ ташкил медиҳанд. Тибқи маълумотҳои омили расмӣ шумораи аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тадриҷан афзоиш ёфта истодааст (Ҷадвали 2).

Чадвали 2.

Динамикаи шумораи аҳоли ва сохтори захираҳои меҳнатӣ, ҳаз.нафар

Нишондиҳандаҳо	Солҳо								Тағйирот дар соли 2017 нисбат ба соли 2010	
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	+, -	%
Шумораи аҳоли	7621,2	7807,2	7987,4	8161,1	8352,0	8551,2	8742,8	8931,2	1310	117,1
Захираҳои меҳнатӣ	4530	4664	4796	4859	4983	5111	5224	5326	796	117,5
Суръати афзоиш	-	1,03	1,03	1,01	1,02	1,02	1,02	1,01		
аз онҳо: аҳолии синну соли қобили меҳнат	4548,9	4762,2	4797,5	4920,1	5046,0	5175,5	5273,2	5379,7	830,8	18,2
Суръати афзоиш	-	1,04	1,0	1,02	1,02	1,02	1,02	1,02		
Синни аз қобили меҳнат хурд	2714,6	2768,5	2811,6	2844,2	2892,1	2938,9	3009,6	3063,6	349	112,8
Суръати афзоиш	-	1,02	1,01	1,01	1,02	1,02	1,02	1,02		
Аз синни қобили меҳнат калонтар	357,7	366,5	378,3	396,8	413,9	436,8	460,0	487,8	130,1	136,4
Суръати афзоиш	-	1,02	1,03	1,05	1,04	1,05	1,05	1,06		

Сарчашма: *Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ, с. 25-26.*

Аз рӯи маълумотҳои чадвали 2 бараъло намоён аст, ки дар давраи солҳои 2010-2017 шумораи аҳоли ба 17,1%, захираҳои меҳнатӣ 17,5% афзоиш ёфтаанд. Дар ин давра вазни қиёсии захираҳои меҳнатӣ дар сохтори аҳоли ба 59,4-60% афзоиш ёфтааст.

Дар доираи маълумотҳои чадвал суръати миёнасолони афзоиш ва афзоиши мутлақи миёнасолони захираҳои меҳнатиро ҳисоб менамоем:

$$\bar{X} = \sqrt[n-1]{\frac{A_n}{A_1}}, \quad [1, 285]$$

A_n, A_1 – захираҳои меҳнатӣ дар даврони ҳисоботӣ ва базисӣ;

n – миқдори унсурҳои алоҳидаи маҷмӯъ.

$$\bar{X} = \sqrt[n-1]{\frac{A_n}{A_1}} = \sqrt[8-1]{\frac{5326}{4530}} = \sqrt[7]{1,175} = 1,02;$$

Суръати миёнасолони афзоиш тибқи формулаи мазкур натиҷа ба 1,02 пункти фоиз баробар гаштааст. Вобаста ба натиҷаҳо истифода аз чадвали ҳисобкардашуда, ҳиссаи унсурҳои алоҳидаро тавассути формулаи ҳисоби миёнаи геометрӣ андозагирӣ менамоем:

$$\bar{X} = \sqrt[n]{\prod x}, \quad [1, 287]$$

$\prod x$ – суръати афзоиши захираҳои меҳнатӣ; n – миқдори унсурҳои алоҳидаи маҷмӯъ.

$$\bar{X} = \sqrt[n]{\prod x} = \sqrt[7]{1,03 * 1,03 * 1,01 * 1,02 * 1,02 * 1,02 * 1,01} = \sqrt[7]{1,148} = 1,02$$

Бо истифода аз усулҳои омори афзоиши мутлақи захираҳои меҳнатиро дар формулаи зерин дида мебароем:

$$\bar{y} = \frac{y_n - y_1}{n-1} = \frac{5326 - 4530}{8-1} = 113,7 \text{ ҳаз.нафар} \quad [1, 291]$$

Y_n, Y_1 – захираҳои меҳнатӣ дар давраҳои ҳисоботӣ ва базисӣ;
 n – миқдори унсурҳои алоҳидаи маҷмӯъ.

Натиҷаи формулаи мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки афзоиши мутлақи захираҳои меҳнатӣ дар давраҳои тадқиқшаванда ба 113,7 ҳаз.нафар рост меояд.

Айни замон афзоиши мутлақи табиӣ солонаи аҳоли дар кишвар 190-195 ҳазор нафарро ташкил медиҳад. Дар сохтори захираҳои меҳнатӣ афзоиши шумораи аҳолии синну соли қобили меҳнат 18,2%, аз синни қобили меҳнат хурд 12,8% ва аз синни қобили меҳнат калонтар 36,4%-ро дар бар гирифтанд.

Ҳамасола дар доираи маълумотҳои омори расмӣ, ғайр аз нишондиҳандаҳои захираҳои меҳнатӣ, инчунин, нишондиҳандаҳои ба кортаъминкунии аҳоли низ мавриди ҷамъоварӣ ва ҷамъбасти тадқиқоти омори қарор мегиранд. Дар ҷустуҷӯи кор ба ҳадамоти шуғл ва кортаъминкунӣ на танҳо шахсони бекор, инчунин, шуғлдоштагон низ мурочиат менамоянд. Омор шумора, сохтори ба ҳадамоти шуғл мурочиаткунандагонро ба ҷойи корӣ таъмин намудан аз рӯи категорияи фаъолияти меҳнати шуғлдoron, хонандагон, шахсоне, ки ба ягон хел фаъолияти меҳнатӣ шуғл надоранд, нафақахӯрон меомӯзад.

Ҷадвали 3.

Шумораи шахсони ба ҳадамоти шуғли аҳоли барои кор мурочиаткарда дар ҶТ (дар солҳои 2011-2017)

Нишондиҳанда	Солҳо						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Қувваи корӣ(ҳаз.нафар)	2303	2347	2362	2382	2437	2438	2460
Ҳамагӣ барои кор мурочиаткардаҳо	64,1	63,5	71,2	72,4	72,5	77,3	79,6
Ба кор таъмин шудаанд (ҳаз.нафар)	32,4	35,4	37,9	38,9	37,9	39,1	49,5
ба ҳисоби фоиз аз мурочиаткардагон	50,5	55,7	53,3	53,7	52,3	50,6	62,1
Изҳороти корхонаҳо дар бораи талабот ба кормандон (нафар)	11,7	11,9	11,2	10,3	72,8	92,2	79,9
Вақти миёнаи ҷустуҷӯи кор (моҳ)	7,5	7,6	7,6	7,6	7,8	7,7	8,3

Сарчашма: *Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи омори, сах.90,91,98,99.*

Омори бозори меҳнат таркиби аҳолиро, ки дар ҷустуҷӯи кор мебошанд ва дар ҳадамоти шуғли аҳоли ба қайд гирифта шудаанд, аз рӯи ҷинс, синну сол ва маълумотноки, инчунин, давомнокии ҷустуҷӯи кор меомӯзад. Бо ин мақсад, аз рӯи карточкаи ҳисобгирии шахсии ба кор мурочиаткардагон давомнокии умумии ба кор таъминкунии шаҳрвандон (одам-рӯз) муайян карда мешавад. Давомнокии ба кортаъминкунӣ оид ба ҳамаи шаҳрвандон, ки дар соли ҳисоботӣ ба кор таъмин шудаанд, ҳисоб карда мешавад. Дар асоси ин нишондиҳанда давомнокии миёнаи ба кор таъминшудагон дар як сол муайян карда мешавад.

Рақамҳои омори шаҳодат аз он медиҳанд, ки дар соли 2011 ҳамагӣ ба кор мурочиаткардагон 64,1 ҳазор нафар ва дар соли 2017 бошад, ба 79,6 ҳазор нафар баробар гаштаанд, ки ин бо ифодаи мутлақ 15,5 ҳазор нафар афзоиши нишондиҳандаи мазкурро нишон медиҳад.

Шумораи аҳолии ба кор таъминшуда дар соли 2011 32,4 ҳазор нафар ва дар соли 2017 бошад, 49,5 ҳазор нафарро ташкил додаанд. Аз рӯи маълумотҳои овардашуда чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки танҳо 31,7 ҳазор нафар, ё ин ки 50,5% аз шумораи ба кор мурочиаткардагон дар соли 2011 ба ҷойҳои корӣ таъмин карда шудаанд. Дар соли 2017 ин рақам шумораи ба кор таъминшудагонро ба ҳисоби 30,1 ҳазор нафар, ё ин ки 62,2% аз шумораи ба кор мурочиаткардаҳо инъикос менамояд. Яъне, дар доираи маълумотҳои, ки изҳороти корхонаҳоро дар бораи талабот ба кормандон дар соли 2011 (11,7 ҳаз. нафар), шумораи ба кор мурочиаткардаҳо (64,1 ҳаз. нафар) ва ба кортаъминшудагон (32,4 ҳаз. нафар), қайд кардан зарур аст, ки пешниҳоди қувваи корӣ нисбат ба талаботи он аз ҷониби корхонаҳо 5,5 маротиба зиёд аст. Вақти миёнаи ҷустуҷӯи кор бошад, дар соли 2011-2017 ба ҳисоби миёна 7,7 моҳро дар бар гирифтааст. Дар соли 2017 бошад, ба маротиба зиёд гаштааст, яъне дар шароити афзоиши табиӣ аҳолии самаранок истифодабарии захираҳои меҳнатӣ ва ҷойгиркунонии дурусти онҳо дар бахшҳои гуногуни иқтисодиёт вазифаи муҳим ба ҳисоб меравад. Дар раванди мазкур нақши давлат дар танзими бекорӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ муассир аст.

Дар гузориши Бонки ҷаҳонӣ бо номи «Ташҳиси ҷойҳои корӣ дар Тоҷикистон: Барномаи стратегӣ барои эҷоди ҷойҳои корӣ» оварда шудааст, ки дар ҳоле ки аҳолии Тоҷикистон босуръат рушд мекунад ва дар назар аст то соли 2030 ба 11,5 миллион расад, эҷоди ҷойҳои корӣ ба ин талабот ҷавоб дода наматавонад [4, 31].

Бояд қайд кард, ки мушкилии бекорӣ бештар миёни ҷавонон ва занон ба мушоҳида мерасад. Тибқи гузориши Бонки ҷаҳонӣ, 40 дар сади ҷавонон бекор ҳастанд, ки ин баландтарин нишондиҳанда аз рӯи меъёрҳои байналмилалӣ мебошад. Ҳамагӣ 27 дар сади занҳо дар Тоҷикистон бо ҷойи кор таъминанд. Коршиносони Бонки ҷаҳонӣ хушдор додаанд, ки дар сурати босуръат зиёд шудани аҳолии дар Тоҷикистон мушкилии бекорӣ доман паҳн карда, фишори иҷтимоӣ меафзояд, хароҷоти давлат барои соҳаҳои тандурустӣ ва маориф дахчанд боло мешавад.

Шуғлноки яке аз масъалаҳои мубрами иқтисодиёти муосир ба ҳисоб рафта, роҳи ҳалли ин мушкилӣ рушди бахши хусусӣ мебошад, ки метавонад теъдоди зиёди мардумро бо ҷойҳои корӣ таъмин кунад ва ҳамзамон бозори дохилиро ҳам бо маҳсулоти ватанӣ таъмин намояд.

Хулоса, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити афзоиши табиӣ аҳолии зарурати самаранок истифодабарии захираҳои меҳнатӣ ва дуруст ҷойгирнамоии онҳо дар бахшҳои гуногуни иқтисодиёт ба миён меояд. Дар чунин шароит вазифаи асосии давлат танзими бекорӣ ва ташкили ҷойҳои нави корӣ ба ҳисоб рафта, ҷихати таъсис додани ҷойҳои нави корӣ, ба ин васила баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум пайваста ярмаркаҳои ҷойҳои кори ҳолӣ ва вазифаҳои озодро роҳандозӣ намуда, ба корфармоёну корҷӯён имкониятҳои васеи интихобро фароҳам месозад.

Адабиёт

1. Ефимова М.Р. Общая теория статистики: учебник / М.Р.Ефимова, Е.В.Петрова, В.Н.Румянцева. – Москва: «Инфра», 2008. -416 с.
2. Омори солони Чумхурии Тоҷикистон. // Маҷмӯаи омори. Агентии омори назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2018. - 484 с.
3. Мирзоев С.С. Вазоити таълимӣ. / Мирзоев С.С., Холов Р.Ш. - Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2016. - 319 с.
4. Стратегияи миллии рушди Чумхурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. // Равзанаи имкониятҳои демографӣ, Душанбе. - 99 с.

УДК: 330.5

МОҲИЯТИ ТАНЗИМ ВА НАЗОРАТИ АМАЛИЁТИ АСЪОРИ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Пираков Рустам Музафарович, н.и.и., дотсент, мудир кафедраи баҳисобгирии муҳосибиши Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 93-435-34-27. E-mail: Pirakov_65@mail.ru

Шарифзода Нурулло Шариф, ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибиши Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 98-871-76-76. E-mail: Nurullo_sharifzoda@mail.ru

Амалиёти асборӣ яке аз унсурҳои асосии иқтисодӣ мебошад ва ба бисёр ҷараёнҳои макроиқтисодии дар мамлакат ҷойдошта таъсири калон мерасонад. Бо ёри асбор нархи молҳо ва хизматҳои дар мамлакатҳои гуногун истеҳсолишуда муқоиса карда мешавад. Ба сатҳи қурби амалиёти асбор рақобатнокии молҳои миллӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ, ҳаҷми содирот ва воридот вобаста аст. Динамикаи қурби асбор, сатҳ ва суръати пасту баландшавии он нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва сиёсии устувории ҷамъият мебошад.

Ҳар як давлат кӯшиши менамояд, ки қурби пули миллии худро дар як сатҳ барои як давраи муайян нигоҳ дорад. Яке аз вазифаҳои муҳими сиёсати молиявии давлатҳо устувор нигоҳ доштани асбори миллӣ мебошад. Устувории асбори миллӣ яке аз нишондиҳандаҳои пойдории молиявии иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб меравад. Барои устувор нигоҳ доштани иқтисодиёти миллӣ се унсурҳои асосӣ зарур аст, ки ин сиёсати асборӣ, танзим ва назорати асборӣ мебошад.

Аз ин рӯ, дар мақолаи мазкур ҷиҳатҳои назариявии шаклҳои пайдошавии пул, табдили номи пул ба асбор ва истифодаи он дар амалия оварда шудааст. Тоҷикистон давлати рӯ ба инкошоф мебошад ва барои дуруст нигоҳ доштани сатҳи қурби пули миллӣ ҷораҳои пай дар пайро бояд андешад. Зеро мувофиқи таҳлилҳои кардаи мо қурби пули миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба қурби юани Ҷумҳурии Халқии Хитой дар муҳлати як сол 19% беқурб гардидааст. Ин беқурбшавӣ метавонад тадриҷан ба баландшавии нархи молҳо оварда расонад, ки дар ояндаи наздик танзим ва назорат кардани онҳо хеле мушкил мегардад.

Калидвожаҳо: пул, асбори миллӣ, асбори хориҷӣ, қурби асбор, нархи асбор, беқурбшавии асбор, устувории асбор, қурби номиналӣ ва воқеӣ.

СУЩНОСТЬ РЕГУЛИРОВАНИЯ И КОНТРОЛЯ ВАЛЮТНЫХ ОПЕРАЦИЙ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Пираков Рустам Музафарович, к.э.н., доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 93-435-34-27. E-mail: Pirakov_65@mail.ru

Шарифзода Нурулло Шариф, ассистент кафедры бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 98-871-76-76. E-mail: Nurullo_sharifzoda@mail.ru

Валютные операции являются одним из ключевых элементов экономики и это оказывает большое влияние на многие макроэкономические события в стране. С помощью валюты сравниваются цены товаров и услуг в разных странах. В зависимости от типа валютных операций конкурентоспособность национальных товаров зависит от мирового рынка, экспорта и импорта. Динамика курса валюты является экономическим показателем уровня его снижения и подъёма и устойчивой политики общества.

Каждое государство стремится сохранить свою национальную валюту по цене за определенный период. Одной из важных задач финансовой политики государства является поддержание стабильной национальной валюты. Стабильность национальной валюты является одной из элементов финансовой стабильности национальной экономики. Для поддержания национальной экономики существует три основных элемента: валютная политика, регулирование и контроль валюты.

С этой точки зрения, в этой статье анализированы теоретические аспекты возникающих форм денег, конвертация денег в валюту и ее использование на практике. Таджикистан является развивающейся страной и должен предпринять шаги, чтобы не допустить неопределенность в экономике на национальном уровне. Потому что, согласно нашим анализам, национальная валюта Республики Таджикистан обесценена до 19% по сравнению с национальной валютой Китайской

Народной Республики. Это изменение может привести к повышению цен на товары, которые трудно контролировать в ближайшем будущем.

Ключевые слова: деньги, национальная валюта, иностранная валюта, курс валюты, цена валюты, инфляция, устойчивость валюты, номинальный и реальный курс.

CONCEPT OF REGULATION AND CONTROL OF CURRENCY TRANSACTIONS IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY

Pirakov Rustam Muzafarovich, c.e.s., assistant professor, head of department is a record-keeping of the Tajik state finances-economy university. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 64/14 Nahimova Street. Phone: 93-435-34-27. E-mail: Pirakov_65@mail.ru

Sharifzoda Nurullo Sharif, an assistant of department is a record-keeping of the Tajik state finances-economy university. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 64/14 Nahimova Street. Phone: 98-871-76-76. E-mail: Nurullo_sharifzoda@mail.ru

Currency transactions are one of the key elements of the economy and this has a great influence on many macroeconomic events in the country. With the help of currency prices are compared goods and services in different countries. Depending on the type of foreign exchange operations, the competitiveness of national goods depends on the world market, exports and imports. The dynamics of a currency is and economic indicator of the level of its decline and the rise and sustainable policy of society.

Each state seeks to preserve its national currency at a price for a certain period. One of the important tasks of the state financial policy is to maintain a stable national currency. The stability of the national currency is one of the elements of the financial stability of the national economy. To maintain the national economy, there are three main elements: monetary policy, regulation and control of currency.

From this point of view, in these articles the theoretical aspect of the emerging forms of money into currency and its use in practice. Tajikistan is a developing country and must take steps to prevent uncertainties at the national level of the national economy. Because, according to our analysis, the national currency of the Republic of Tajikistan is reduced to 19% of the national currency of the country of China. This change can lead to higher prices for products that are difficult to control in the near future.

Key words: money, national currency, foreign currency, exchange rate, price currency, infection, currency stability, nominal and real exchange rate.

Дар шароити рушди муносибатҳои нави иқтисодӣ нақши аъёри миллӣ ва хориҷӣ дар тичорати дохилӣ ва берунӣ торафт меафзояд. Дар ин раванд пул ҳамчун яке аз воситаҳои муҳими муомилот буда барои осонтар дастрас намудани молҳо ва таъмини арзиши мубодилавии онҳо хизмат мерасонад. Мувофиқи баъзе сарчашмаҳо пул моли махсуси универсалиест, ки нақши эквивалентии умумии тамоми молҳоро иҷро мекунад ва тавассути он арзиши дигар молҳо нишон дода мешавад [7, 5]. Пул яке аз ихтироъҳои бузургтарини инсоният ба ҳисоб рафта, воситаи пешбарандаи иқтисодӣ ҳар як давлат ба ҳисоб меравад.

Байни мафҳумҳои пул ва аъёр фарқият вучуд надорад. Аъёр воҳиди пули миллии як мамлакат буда, дар муносибатҳои дохилии як давлат истифода бурда мешавад ва аъёри хоириҷӣ бошад, дар муносибатҳои байнидавлатӣ ва байналмилалӣ, ё ин ки ҳангоми хариду фурӯши дигар пулҳо ё молу хизматҳо ин номро ба худ соҳиб мешавад [4, 173]. Шакли қонунии мафҳуми аъёр чунин аст. Аъёр пули миллии мамлакатҳои хориҷӣ мебошад [3, 1]. Гуфтаҳои болоро ба назар гирифта, доир ба мафҳуми пул ва аъёр баҳси илмӣ ба вучуд меояд, ки кадоме аз ин мафҳумҳо дуруст аст. Ба ақидаи мо, байни мафҳумҳои пул, пули миллӣ, аъёр ва аъёри миллӣ бояд фарқият набошад, чунки ҳамаи калимаҳо ҳаммаъноанд. Лекин мафҳумҳои пул, пули миллӣ, аъёр, аъёри миллӣ аз пули хориҷӣ ва аъёри хориҷӣ фарқ мекунанд. Ҳангоми истифода намудан аз воситаҳои пардохти дар боло зикргардида амалиёти аъёрӣ ба вучуд меояд.

Амалиёти аъёрӣ яке аз унсурҳои асосии аъёр мебошад ва ба бисёр чараёнҳои макроиқтисодии дар мамлакат ҷойдошта таъсири калон мерасонад.

Бо ёрии асьор нархи молҳо ва хизматҳои дар мамлакатҳои гуногун истеҳсолшуда муқоиса карда мешавад. Ба сатҳи қурби амалиёти асьорӣ рақобатнокӣ молҳои милли дар бозорҳои ҷаҳонӣ, ҳаҷми содирот ва воридот вобаста аст.

Қурби асьор ин «нархи» воҳиди пули миллии як мамлакат, ки дар воҳидҳои пули хориҷӣ ифода ёфтааст. Ин нарх вобаста бар он, ки кадом асьор ба сифати воҳиди ҳисобкунӣ қабул мешавад, метавонад гуногун ифода ёбад. Қурби асьорро ба қурби расмӣ ва бозорӣ ҷудо менамоем. Қурби расмӣ асьор қурбе мебошад, ки аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ муқаррар карда шудааст [2, 1]. Қурби бозорӣ қурбе мебошад, ки дар асоси талаботу тақлифоти бозор арзиши он муайян карда мешавад. Арзиши бо пул ифодашудаи молро нарх меноманд. Муайян кардани қурби воҳиди пули милли дар асьори хориҷӣ дар вақти ҳозира нархгузори асьор номида мешавад.

Дар мамлакатҳои ҷаҳон намудҳои зерини нархгузори истифода мешавад:

- нархгузори мустақим, вақте ки воҳиди асьори милли ба воситаи миқдори муайяни воҳидҳои асьори хориҷӣ муайян карда мешавад;

- нархгузори ғайримустақим, вақте ки воҳиди асьори хориҷӣ ба воситаи миқдори муайяни воҳидҳои асьори милли муайян мешавад;

- нархгузори дучониба, вақте ки қурби ду асьор ба воситаи қурби онҳо нисбат ба асьори сеюм (масалан, ба доллари ИМА) муайян карда мешавад. Ин намуд бо мақсади сабуқтар кардани ҳисоби қурби асьори милли дар аксарияти мамлакатҳои ҷаҳон истифода мешавад.

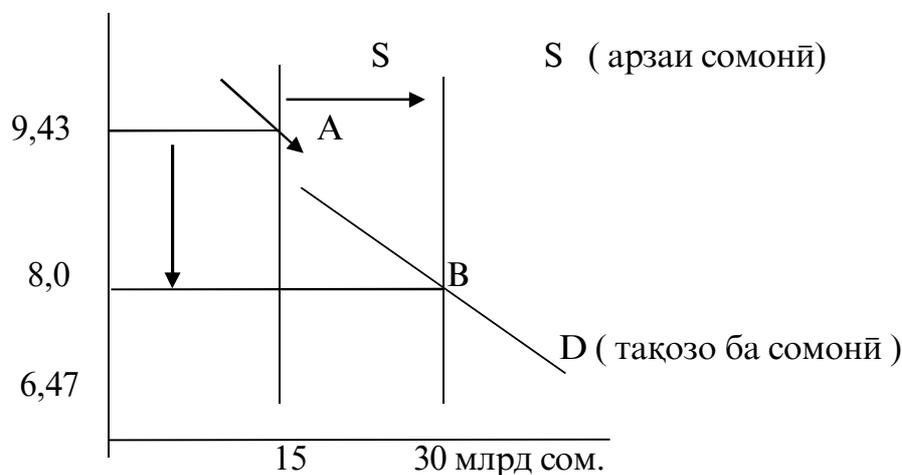
Қурби номиналии (мубодилавӣ) асьор нархи нисбии асьори ду мамлакат, ё худ нархи як асьор, ки бо асьори дигар ифода карда мешавад. Истилоҳи “қурби мубодилавии асьор”, аз рӯи қоида, маҳз барои ифодаи қурби номиналии асьор истифода карда мешавад.

Афзоиши содироти молу хизматрасониҳо аз як мамлакат тақозоро ба асьори милли дар хориҷа зиёд менамояд ва дар баробари ин нархи асьори хориҷиро дар мамлакати мазкур фароҳам месозад.

Дар мавриди низоми қурбҳои чандири (шинокунанда)–и асьор қурби мубодилавӣ дар натиҷаи калавишҳои озоди тақозо ва арз ҳамчун нархи мувозинии асьор дар бозори асьор муқаррар мегардад.

Агар, барои мисол, тақозо ба асьори сомонӣ Тоҷикистон аз 15 то 30 млрд. зиёд гардад, он гоҳ қурби мубодилавӣ аз 1 доллар барои 9,43 сомонӣ то 1 доллар барои 8 сомонӣ паст мегардад (ниг. расми 1).

Қурби асьор
(долл. барои сомонӣ)

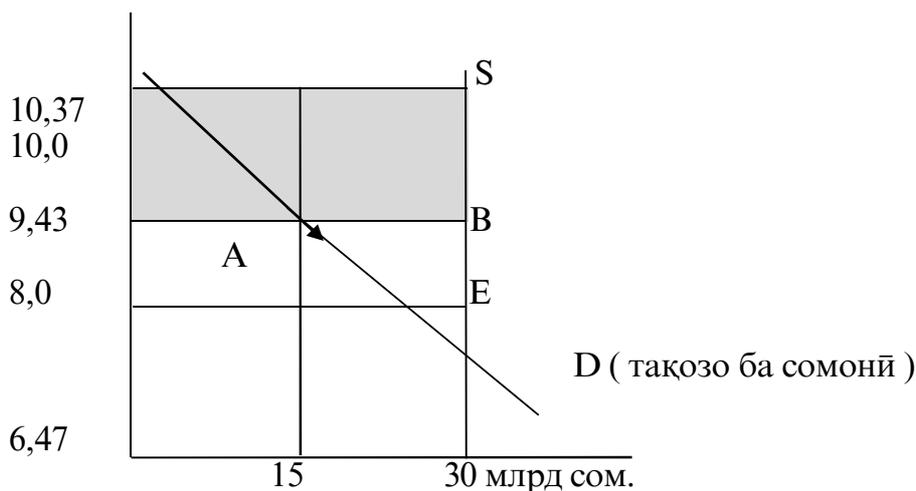
Расми 1.

Бо мурури пастравии қурби доллар молҳои англисӣ нисбатан барои хориҷиҳо арзон мешаванд ва хариди онҳо зиёд мегардад. Содироти афзоианда тақозоро ба сомони зиёд мегардонад ва мувозини дар бозори асёр аз нуқтаи А ба нуқтаи В ҳаракат менамояд.

Дар низоми қурбҳои мутлақан чандирии асёр калавиши қурби мубодилавӣ маҳдуд нагардидааст ва бинобар ин калавишии ҳаҷми содирот ва воридот, ҳамчунин вазъияти тавозуни савдо, ҳисобҳои қорӣ ва тавозуни пардохт дар маҷмӯъ душвор пешгӯишаванда шуданашон мумкин аст, ки ба иқтисодиёт таъсири ноустуворкунанда расонида метавонанд.

Дар низоми қурбҳои устувор қурби асёри милли аз ҷониби Бонки милли муқаррар карда мешавад, ки вай харид ва фурӯши миқдори дилхоҳи асёри миллиро бо қурби муқарраргардида ба уҳдадории худ мегирад. Одатан, Бонки миллии Тоҷикистон ҳудудҳои калавишҳои озоди қурби асёри миллиро бо мақсади устуворсозии макроиқтисоди муайян менамояд. Вақте ки нархи асёр ба доираи болоӣ ё поёнии ин ҳудудҳо наздик мешавад, он гоҳ Бонки милли Тоҷикистон мудохила (интервенсия) мегузаронад. Наздикшавӣ ба ҳудуди поёни хариди ин асёрро аз ҷониби Бонки милли дар мубодила бо асёри хориҷӣ ё тилло (дар мавриди стандарти тиллоӣ) тақозо менамояд ва баръакс.

Қурби асёр
(долл. барои сомони)

Расми 2.

Агар қурби сомони то сатҳи 1 долл. барои 8 сомони паст гардад (расми 2) ва Бонки миллии Тоҷикистон қурби устувори 1 долл. барои 8 сомони бо калавишҳои ҳудудӣ аз 10,37 то 9,43 сомони барои 1 долл. нигоҳ дорад, он гоҳ Бонки миллии Тоҷикистон бояд ба сомони тақозои иловагӣ изҳор намояд ва онҳоро бар ивази доллар ё тилло харидорӣ намояд. Агар арзани сомони аз 30 млрд. то 15 млрд. кам гардад, он гоҳ қурб то ҳудуди поёнии «роҳрав»-и калавишҳо баланд мешавад ва дар сатҳи 1 долл. барои 9,43 сомони муқаррар карда мешавад [5, 34].

Дар режими қурбҳои шинокунанда пастшавии нархи мувозинат беқурбшавии асёр ва баландшавии он қиматшавии асёр ном дорад. Дар режими қурбҳои устувор равандҳои мазкур мувофиқан ҳамчун девалватсия ва ревалватсия муайян карда мешавад.

Дар низомҳои байналмилалӣ асёри муосир, ки унсурҳои режими қурбҳои чандирӣ ва устуворро муттаҳид менамоянд, «роҳравҳои» имконпазири Калавишҳо нисбати асёри коллективӣ - SDR (СДР) ва EURO (ЕВРО) муайян

карда мешавад. Азбаски қиматшавӣ ё арзоншавии асъори миллӣ нисбати «сабад»-и якчанд асъор ба вучуд меояд, бинобар ин қурби самараноки номиналии асъор тағйир меёбад ва дар ин маврид бонкҳои марказии мамлакатҳои аъзо имконияти гузаронидани интервенсияи муштараки асъориро баҳри нигоҳдории асъори қурбашон пастшаванда мегузаронанд, ки ҳалли проблемаи маҳдудияти захираҳои расмӣ асъорӣ ҳар мамлакати ҷудогоноро сода менамояд. Дар ин ҳолат, лекин мамлакатҳои аъзо имконоти гузаронидани сиёсати макроиктисодии комилан мустақилона ва озодро аз даст медиҳанд.

Мутаносибияти қурбҳои номиналӣ ва воқеии асъор дар дурнамои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат. Омилҳои муайянкунандаи динамикаи қурби асъори номиналӣ дар давраи дарозмуддат.

Қурби асъори воқеӣ нархи нисбии молҳои дар ду мамлакат истехсолшуда мебошад.

Азбаски қурби воқеии асъор мутаносибиро тавсиф мекунад, ки дар мамлакат фурухта мешаванд, бинобар ин қурби воқеии асъор баъзан ҳамчун шароитҳои савдо муайян карда мешавад.

Вобастагии байни қурбҳои мубодилавии номиналӣ ва воқеӣ намуди зеринро дорад:

$$Er = EnX \frac{Pd}{Pf}$$

Дар ин ҷо ER – қурби воқеии асъор;

En- қурби номиналии асъор;

Pd – дараҷа (индекс)-и нархҳои дохилӣ, ки бо асъори миллӣ ифода карда шудаанд;

Pf – дараҷа (индекс)-и нархҳо дар хориҷа, ки бо асъори миллӣ ифода карда шудаанд.

Дараҷаҳо (индекс)-и нархҳо дар ҳар ду мамлакат бо як соли базисӣ (муқоисавӣ) мувофиқ карда шудаанд.

Қурби воқеии самараноки асъор дар назар дорад, ки дар вобастагии зикргардида ба сифати Pf барои гурӯҳи мамлакатҳо индекси миёнаи нарх баромад мекунад. Баландшавӣ (пастшавӣ)-и қурби воқеӣ ё воқеии самараноки асъор оид ба пастшавии (баландшавии) рақобатпазирии молҳои мамлакати мазкур дар бозори ҷаҳонӣ шаҳодат медиҳад. Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати воридкунанда буда, қариб 40%-и молҳо аз Ҷумҳурии Халқии Чин ворид мегардад.

Фарз мекунем, ки дар санаи 1-уми январи соли 2017 қурби 1133 сомонӣ барои 1000 юан ва дар санаи 30-юми моҳи декабри соли 2017 қурби 1354 сомонӣ барои 1000 юан муқаррар гардида буд [8]. Азбаски дар соли базавӣ (2017 сол) индекси нархҳо ба 1,195 баробар мебошад, бинобар ин қурби воқеии асъор чунин аст:

$$Er \frac{\text{сомони}}{\text{юан}} = \frac{\text{сомони}}{\text{юан}} X \frac{\frac{1354 \text{сомони}}{1000 \text{юан}}}{\frac{1133 \text{сомони}}{1000 \text{юан}}} = 1,195 \cdot 1,0 = 1,354 \frac{\text{сомони}}{\text{юан}}$$

Яъне, қурбҳои воқеӣ ва номиналӣ баробар нест. Ин маънои онро дорад, ки қурби сомонӣ нисбати юан дар як давраи муайян паст шуда истодааст. Агар шаҳрвандони Тоҷикистон дар моҳи январи соли базавӣ бо арзиши 1133 сомонӣ ё дар Чин ин 1000 юанро бо 1133 сомонӣ иваз намуда, молҳои сабади истеъмолиро харидорӣ намоянд. Ҳамчунин ба чиниҳо низ ҷойи харид фарқе надорад.

Дар охири соли 2017 дараҷаи нархҳо дар Тоҷикистон то 19% баланд гардид (аз 1,0 то 1,19), дар ҳоле ки дар ҚХЧ дараҷаи нарх чун пештара боқӣ мондааст. Ин маънои онро дорад, ки ҳамон сабади истеъмоли дар Тоҷикистон акнун 1354 сомонӣ ва дар Чин чун пештара 1000 юан арзиш дорад.

Баъди баландшавии нарх дар Тоҷикистон безътиноии тавсифшуда вайрон карда мешавад. Дар Чин сабади мазкурро бо 1000 юан ба даст овардан мумкин аст ва дар Тоҷикистон 1354 сомони ро бо 1000 юан иваз намудан лозим аст (бо қурби номиналии қаблии мубодила асъор бо мутаносибии 0,738 юан ба 1 сомонӣ). Агар пештар сабади молу хизматрасониҳои тоҷикӣ бо сабади чинӣ ба таври эквивалентӣ иваз мегардид, акнун бо ҳамин маблағи 1133 сомонӣ дар Чин танҳо 2,19/3 сабади савдоии мазкурро харидан мумкин аст. Лекин бо 1000 юан дар Чин онро ба пурағӣ харидан мумкин аст. Ин маънои бадшавии шароити савдо барои Тоҷикистон бо мутаносибии байни индексҳои нархҳои содиротӣ ва воридотӣ ба андозаи 1 то 1: 1,19 дорад. Дар чунин ҳолат чинӣ хариди молҳоро аз Тоҷикистон қатъ менамоянд, зеро ин беманфиат аст, яъне бо назардошти фарқият дар нархҳо онҳо бояд 1,354 сомони ро барои 1 юан пардохт намоянд, гарчанде қурби номиналии мубодила чун пештара дар Чин 1,133 сомонӣ барои 1 юан боқӣ мондааст.

Таассуротбахш он аст, ки пас аз баландшавии нарх дар Тоҷикистон қобилияти харидории юан паст мегардад, аммо ин танҳо зоҳирӣ аст. Зеро хариди молҳо дар Тоҷикистон дар чунин шароитҳо беманфиат гардида, ҳаҷми содирот ва содироти софро аз Тоҷикистон ба Чин кам мегардонад. Дар баробари ин бо ҳамин сабабҳо воридот аз Чин ба Тоҷикистон зиёд мегардад. Дар натиҷаи паст гардидани рақобатпазирӣ дар Тоҷикистон маҷмӯи арза, шуғл ва истеҳсолот кам мегардад, ки ба иқтисодиёт таъсири манфӣ мерасонад. Механизме, ки баландшавии нархҳо дар Тоҷикистон суғурта мекунад ва «безътиноӣ»-ро нисбати хариди сабади молҳо нигоҳ медорад, пастшавии қурби номиналии сомонӣ (баландшавии қурби номиналии юан) аз 1,133 то 1,354 сомонӣ барои 1 юан аст.

Баъд аз таҳлил ва мавриди омӯзиш қарор гирифтани масъалаи мазкур чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки рушди иқтисодиёт бе танзим ва назорати дурусти асъор номумкин аст. Зеро арзиши тамоми молу хизматрасониҳо ба воситаи пул муайян карда мешавад. Дар ҳолати беқурбшавии пули миллӣ, рушди иқтисодиёти мамлакат чараёни худро аз даст медиҳад. Бинобар ҳамин дар амал қорӣ намудани масъалаҳои зерин муҳим ва зарурӣ мебошад:

- Қабули санадҳои нави меъриии ҳуқуқӣ дар самти танзим ва назорати асъор;
- Дастгирӣ намудани ташкилотҳои қарзии мамлакат;
- Паст намудани меъери фоизи қарзҳо ва пасандозҳо.

Адабиёт

1. Қонуни ҚТ «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон». – Душанбе, 28.06.2011, №722.
2. Қонуни ҚТ «Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор». - ш. Душанбе 13.06.2013, №964.
3. А. Гулбаҳор. Танзим ва назорати асъор: комплекси таълимӣ – методӣ. / Гулбаҳор А. – Душанбе, 2011. -231 с.
4. Леонид Е.С. Внешнеэкономическая деятельность предприятия. / Е.С. Леонид– Москва, 1999. – 434 с.
5. Маҷаллаи “Ахбори Бонки миллии”. / Нашри панҷ соли охир.
6. Раҳимов З.А. Молия, муомилоти пул ва қарз. / Раҳимов З.А., Қаюмов С.Ш., Чураев Ш.Қ. ва Раҳимова С.З. - Душанбе, 2011. -270 с.
7. Чураев Б.М. Пул, қарз ва бонк. / Чураев Б.М. - Душанбе, 2012. -114 с.
8. <http://www.NBT.Tj>

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И ИХ ОСОБЕННОСТИ

Ходжаев Давронджон Курбоналиевич – к.э.н., начальник управления науки и инновации, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: (+992) 918-41-81-11. E-mail: D.Hojaev86@mail.ru

Азиззода Далери Зоиршоҳ – докторант (PhD) 1-курса специальности финансы, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14.

В статье авторы рассматривают формы проявления экономической интеграции стран Центральной Азии, этапы формирования и перспективы развития. С учетом опыта других регионов (Европа) определяются будущие направления участия Республики Таджикистан в этой региональной интеграции и пути развития.

Ключевые слова: региональная интеграция, экономическая интеграция, торгово-таможенная зона, единый валютный союз, Центральная Азия, расширение производства.

ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДИИ МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН

Хоҷаев Давронҷон Курбоналиевич – н.и.и., сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: (+992) 918-41-81-11. E-mail: D.Hojaev86@mail.ru

Азиззода Далери Зоиршоҳ – докторанти (PhD) курси 1-уми ихтисоси молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14.

Дар мақола муаллифони шаклҳои бавучудӣ, самтҳои дар минбаъда рушд намудани ҳамгироии минтақавиро дар Осиеи Марказӣ муайян намудаанд. Дар асоси таҷрибаи дигар минтақаҳо (Аврупо) самтҳои дар оянда иштирок намудани Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар ин ҳамгироии минтақавӣ муайян намудаанд.

Калидвожаҳо: ҳамгироии минтақавӣ, ҳамгироии иқтисодӣ, иттиҳоди гумрукию тижоратӣ, иттифоқи ягонаи асъорӣ, Осиеи Марказӣ, васеъкунии истеҳсолот.

ECONOMIC INTEGRATION OF THE CENTRAL ASIA COUNTRIES AND THEIR PECULIARITIES

Khodjaev Davronzhon Qurbonalievich - Ph.D., head of science and innovation department, Tajik state financial and economic university. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, street. Nakhimova 64/14. Tel: (+992) 918-41-81-11. E-mail: D.Hojaev86@mail.ru

Azizzoda Daleri Zoirshoh - doctor (PhD) 1-year specialty finance Tajik state financial and economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, street. Nakhimova 64/14.

In the article, the authors consider the forms of manifestation of the economic integration of the countries of Central Asia, the stages of formation and development prospects. Taking into account the experience of other regions (Europe), the future direction of the participation of the Republic of Tajikistan in this regional integration and development paths are determined.

Key words: regional integration, economic integration, trade and customs zone, single currency union, Central Asia, expansion of production.

Региональная интеграция является одним из символов мировой политики конца XX-начала XXI века. Региональная интеграция на базе создания различных экономических блоков становится доминирующей тенденцией современных мировых геополитических и геоэкономических процессов. Экономическая интеграция имеет место, как на уровне национальных хозяйств целых стран, так и между предприятиями, фирмами, компаниями, корпорациями. Она проявляется в расширении и углублении производственно-технологических связей, совместном использовании ресурсов, объединении капиталов, в создании друг другу

благоприятных условий осуществления экономической деятельности, снятии взаимных барьеров.

Региональная интеграция стран Центральной Азии – это сложный и во многом противоречивый процесс, поскольку рыночные преобразования, с одной стороны, и открытие национального рынка внешнему с другой, определяют главное направление изменения системы экономических отношений, и соответственно, требуют формирования новых методов экономического исследования, направленных на поиск внутренних источников развития этих стран [4, 3].

Любое национальное хозяйство, участвующее в международном разделении труда, как экономически, так и юридически обособленный товаропроизводитель, экспортирует на мировой рынок товары по своему усмотрению, исходя из сугубо национальных возможностей и потребностей.

В современных интеграционных тенденциях выделяются два основных направления формирования региональных групп.

Во-первых, эти процессы активизируются в результате интенсивных торгово-экономических отношений между определенными странами, при этом динамика этих процессов значительно опережает взаимодействия с другими странами.

Во-вторых, региональные объединения возникают в результате политических усилий, к которым могут не всегда опираться и учитывать географические или исторические особенности.

Региональные интеграционные образования ставят перед собой, по сути, схожие цели, а именно:

- прежде всего, это применение преимуществ экономики, масштабы которого подразумевают обеспечение расширения масштабов рынка, сокращения транзакционных издержек и т.д. с целью привлечения иностранных инвестиций для расширения производства;

- формирование благоприятной внешнеполитической среды. Иначе говоря, укрепление взаимопонимания и сотрудничества сторон в неэкономических областях – в политической, военной, социальной, культурной и др. (Именно эту цель преследовали государства СНГ, Юго-Восточной Азии и Ближнего Востока, создавая свои интеграционные объединения);

- решение задач торговой политики, поскольку бытует мнение, что согласованные выступления от лица группы стран более выгодны и ведут к более желательным результатам, как, например, в случае с ВТО, региональная интеграция рассматривается как способ упрочнения позиций участвующих сторон в рамках многосторонних торговых переговоров;

- и, наконец, содействие развитию молодых отраслей национальной промышленности, так как зачастую региональные группировки рассматриваются в качестве катализатора развития местных товаропроизводителей, поскольку возникает более широкий региональный рынок [4, 127].

Для стран Центральной Азии развитие интеграционных процессов от зоны свободной торговли к общему рынку осуществляется не поступательно, а расширяясь, на основе вовлечения в этот процесс стран, находящихся на различных уровнях рыночных преобразований. С этой точки зрения, именно интеграционное пространство выступает необходимой основой формирования и господства общественных производительных сил, которые, в свою очередь, влияют на развитие и определяют особенности интеграционных процессов.

Основная стратегическая экономическая цель Центральной Азии - это формирование единого экономического пространства, единой торгово-таможенной зоны, единого валютного союза и единой экономической стратегии. Для сближения

государств Центральной Азии в будущем, как народов, имеющих общую историю, культуру, язык, веру и общие экономические, финансовые, образовательные и экологические стандарты имеются более сильные предпосылки для интеграции, чем в свое время у европейских стран.

Процессы экономической интеграции стран региона начались в 1993 г. когда Казахстаном и Узбекистаном было подписано Соглашение о мерах по углублению экономической интеграции на 1994-2000 гг. В январе 1994 г. главы этих государств подписали Договор о создании Единого экономического пространства, а 30 апреля 1994 г. был подписан Договор о создании Единого экономического пространства между Республикой Казахстан, Кыргызской Республикой и Республикой Узбекистан [2, 12].

В интересах сохранения торгово-экономических отношений, развития совместного производства соглашением был образован Центрально-Азиатский банк сотрудничества и развития. Значительным событием явилось Заседание Совета Премьер-министров, в апреле 1995 г. На заседании было подписано ряд документов по углублению экономической интеграции, таких как Программа экономической интеграции на 1995-2000 гг., перечень первоочередных инвестиционных проектов и ряд других документов и соглашений. В рамках Программы экономической интеграции государств ведется работа по созданию совместных предприятий, развитию производственной кооперации, реализуются взаимовыгодные совместные проекты. Государства-участники проводят единую политику в использовании водно-энергетических, топливных ресурсов, эксплуатации межгосударственных газопроводов.

В 1998 г. произошло расширение содружества, к Договору о создании единого экономического пространства присоединилась и Республика Таджикистан. В народнохозяйственном измерении интеграции речь идет об устранении искусственных преград для свободной торговли между участвующими странами и, о гармонизации ставок таможенной пошлины на внешних границах, методов содействия экономическому развитию. Так, Центрально-Азиатский Союз (ЦАС), образованный в 1994г. оказался нежизнеспособным. В 1997г. он был «переформатирован» в Центрально-Азиатское экономическое сообщество (ЦАЭС), которое, в свою очередь, в 2001г. стало Организацией Центрально-Азиатского сотрудничества (ОЦАС). Уже в 2005 г. ОЦАС был расформирован, а его структуры вошли в ЕврАзЭС, которые в 2015г. вошёл на Евразийский экономический союз (ЕАЭС) [6, 156].

Для всех стран-членов региональных экономических группировок характерной особенностью, в первую очередь, является торговая интеграция. Однако для государств Центральной Азии данный этап имеет существенное отличие. Эта особенность заключается в том, что формирование торговых отношений между суверенными странами является ответной реакцией на процесс распада некогда единого народнохозяйственного комплекса.

Экономическая интеграция стран Центральной Азии предоставляет широкие возможности для решения экономических и социальных проблем региона. Этому способствуют равные уровни экономического развития групп стран, общие границы и условия развития, развитие коммуникационных возможностей и, наконец, объективная необходимость общего решения глобальных проблем человечества. Итогом развития взаимовыгодного регионального сотрудничества стран ЦА может стать создание конкурентоспособных экономик, обеспечение стабильности в регионе, повышение благосостояния народа и интеграции в мировое сообщество.

Вместе с тем, интеграционные процессы в Центрально-Азиатском регионе развиваются зигзагообразно, сталкиваясь с многочисленными барьерами политического и экономического характера, обусловленных национальными интересами отдельных Центрально-Азиатских государств и амбициями их политических лидеров.

В настоящее время, главными барьерами на пути генезиса и развития региональной интеграции стран в Центрально-Азиатском регионе являются нерешенность вопроса о границах и отсутствие надлежащего рыночного механизма регулирования распределения и использования природных ресурсов региона. Региональная интеграция в Центральной Азии носит в основном экономический характер. Политическая интеграция сильно затруднена из-за целого пакета проблем в основном субъективного характера. Но, как показывают происходящие события, в последнее время Республика Узбекистан, которая до недавних пор не определила собственные ориентиры по внешней политике, и считалась слабым звеном в региональной интеграции, наладила со всеми странами ЦА добрососедские отношения.

Опираясь на исследования в области международной экономической интеграции, выявлены отличительные черты интеграции в рамках региональных группировок, в основе которых лежат учет общих, особенных и единичных условий функционирования национальных экономических систем. Определены общие особенности интеграционных группировок, которые заключаются в следующем:

- а) создание единого рынка труда;
- б) создание единого рынка капитала;
- в) создание единого рынка торговли [5, 28].

Республика Таджикистан крайне заинтересована в расширении масштабов регионального сотрудничества. Она видит в нем одну из возможностей быстрого решения важнейших проблем социально-экономического развития страны. Расширение масштабов регионального сотрудничества позволит Таджикистану:

- ускорить процесс снижения уровня бедности населения;
- обеспечить рост масштабов транзита грузов и пассажиров через территории соседних стран в страны-члены СНГ и дальнего зарубежья;
- возобновить процессы производственной кооперации с соседними странами;
- способствовать повышению эффективности внешней и внутренней торговли путем изменения географии внешнеэкономических связей;
- повысить уровень устойчивости поставок энергоносителей.

Глубокая внутри региональная интеграция в Центральной Азии имеет весь пакет необходимых предпосылок и условий. В частности, страны Центральной Азии ранее состояли членом единой братской семьи. От Советского Союза им достались в наследство производственные отрасли, которые действовали в рамках единой транспортно-технологической сети. Они унаследовали практику формирования и задействования единой энергетической сети и газопроводных магистралей. Помимо этого, они расположились географически близко, имеют общее историческое прошлое, культурное наследие, традиции, менталитет народов региона. В регионе имеются огромные природные и минерально-сырьевые ресурсы, складываются кооперационные связи транспортно-коммуникационной инфраструктуры. Всем государствам региона свойственны общие экономические трудности, они все заинтересованы в совместной интеграции.

Для поэтапного достижения целей интеграционных процессов и экологического сбалансирования развития стран Центральной Азии, на наш взгляд, необходимо:

- макроэкономическая стабилизация и стабилизация производства, переход на новую стадию устойчивого экономического роста;
- осуществление скоординированных действий в направлении структурных преобразований экономики, модернизацию производства, внедрения достижений научно-технического прогресса;
- разработка региональной концепции и конвенции по экологическому устойчивому развитию;
- создание научного фонда стран Центральной Азии по анализу и оценке конкурентоспособности экономики и экологической ситуации региона.

Таким образом, экономическая интеграция стран Центральной Азии предоставляет широкие возможности для решения экономических и социальных проблем региона. Этому способствуют близкие уровни экономического развития групп стран, общие границы и условия развития, развитие коммуникационных и, наконец, необходимость общего решения глобальных проблем человечества. Итогом развития взаимовыгодного регионального сотрудничества стран **Центральной Азии** может стать создание конкурентоспособных экономик, обеспечение стабильности в регионе, повышение благосостояния народа и интеграция в мировое сообщество.

Литература

1. Вахитова Т.М. Особенности современных интеграционных процессов в условиях глобализации мировой экономики / Т.М. Вахитова. // Проблемы современной экономики, 2002.- №1.- с.127-129.
2. Договор о создании единого экономического пространства, 1994 г. - С. 12. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: URL: <http://www.sbaidswrvtkcetr.ru/txprvti/5478/> (дата обращения: 15.03.2018).
3. Казахстан поднялся на 50-е место в рейтинге национального благосостояния Legatum // ИА Новости-Казахстан. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: URL: <http://newskaz.ru/economyhtml> (дата обращения: 12.04.2017).
4. Кандиёрова Д.О. Интеграционный регион в мирохозяйственных связях как: «зона согласия» (институциональный аспект). / Д.О. Кандиёрова. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 144с.
5. Кандиёрова Д.О. Интеграционные процессы в странах с переходной экономикой: теория, методология, практика. / Д.О. Кандиёрова. - Душанбе -2006. -180 с.
6. Либман А. Экономическая интеграция на постсоветском пространстве: институциональный аспект / А. Либман // Вопросы экономики, 2005. - №3. С. 142 – 156.

УДК 338. 48 -6.2.

ҲАВАСМАНДКУНИИ ГУМРУКИИ РУШДИ САЙЁҲИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мушинов Абдукарим Бегович, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 907-52-25-26.

Самардини Шохназар, ассистенти кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 905-77-05-75.

Дар мақола масъалаи татбиқи тадбири воситаҳои гумрукӣ барои рушди сайёҳии байналмилалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ карда шудааст. Ба қавли муаллифон, додани имтиёзҳо барои воридоти молҳои хориҷӣ барои сохтани инфрасохтори сайёҳӣ ва молҳои, ки баланд бардоштани сифати хизматрасониро дар ин соҳа таъмин мекунанд, инчунин содагардонии раванди барасмиятдарории гумрукӣ ва назорати гумрукӣ, рушди зерсохтори наздигумрукӣ аз чораҳои мебошанд, ки ба рушди сайёҳии байналмилалӣ мусоидат мекунанд. Дар ин самт бо таваҷҷуҳ ба таҷрибаи ҷаҳонӣ ҷорӣ намудани долонҳои гузарии сайёҳонро бо номи “долони сабз” бо мақсади тезонидани расмиёти гумрукӣ пешниҳод мекунанд, ки ба фикри муаллифон, барои дар

оянда афзудани шумораи сайёҳони хоричӣ ба инобат гирифтани масъалаи мазкур мувофиқи мақсад аст.

Калидвожаҳо: хадамоти гумрук, назорати гумрукӣ, расмиёти гумрукӣ, сайёҳии байналмилалӣ, руиҳи зерсохтор, имтиёзот, воридот, сармоягузорӣ.

ТАМОЖЕННОЕ СТИМУЛИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА В ТАДЖИКИСТАНЕ

Мушинов Абдукарим Бегович, к.э.н., доцент, заведующий кафедрой таможенной деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 907-52-25-26

Самардини Шохназар, ассистент кафедры таможенной деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 905-77-05-75

В статье исследуется проблема применения таможенных мер и средств стимулирования развития международного туризма в Республике Таджикистан. Авторы отмечают, что предоставление льгот на ввоз иностранных товаров, предназначенных для строительства объектов туристической индустрии, товаров, обеспечивающих повышение качества услуг в данной отрасли, а также упрощение процедур таможенного оформления и таможенного контроля способствуют развитию международного туризма. В этом направлении с учетом мирового опыта предлагается введение так называемых "зеленых коридоров" для пропуска туристов, что по мнению авторов, целесообразно для роста числа иностранных туристов.

Ключевые слова: таможенное дело, таможенный контроль, таможенные процедуры, международный туризм, развитие инфраструктуры, льготы, ввоз товаров, инвестиции.

CUSTOMS PROMOTE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TOURISM IN TAJIKISTAN

Muminov Abdulkarim Begovich - Tajik State Financial and Economic University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Customs Activities. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Phone: (+992) 907-52-25-26

Samaridini Shohnazar, Tajik State Financial and Economic University, Assistant of the Department of Customs Activities. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. E-mail: farodovfarid@gmail.com. Phone: (+992) 905-77-05-75

The article examines the problem of applying customs measures and means of stimulating the development of international tourism in Tajikistan. The author notes that the granting of privileges on the import of foreign goods intended for the construction of tourist infrastructure facilities, goods ensuring the improvement of the quality of services in this industry, as well as simplification of customs clearance procedures and customs control contribute to the development of international tourism.

Key words: customs, customs control, customs procedures, international tourism, infrastructure development, benefits, the importation of goods, investment.

Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ, вақте ки даромаднокии аҳоли тафриқа дорад, мутаносибан хароҷоти онҳо барои қонеъ гардонидани талаботи худ, аз он ҷумла талабот ба саёҳат ва фароғату солимгардонӣ меафзояд. Чунин ақидаро қонуни Энгел тасдиқ менамояд, ки бо баробари зиёдшавии даромади аҳоли талабот ба молҳо ва хизматрасониҳои дуҷумдараҷа меафзояд.

Сайёҳии байналмилалӣ дар шароити муосир доираи васеи муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро фаро гирифта, ба равобити байни мамлакатҳо таъсири назаррас расонида истодааст. Ҳоло соҳаи сайёҳӣ ба манфиати кулли мамлакатҳои ҷаҳон таъсир расонида, онҳоро ба раванди ивази сайёҳӣ фаъолона ҷалб намуда, ҳамчун соҳаи муҳими хоҷагии ҷаҳонӣ ва асосии як қатор мамлакатҳои ҷаҳон баромад қарда истодааст. Масалан, ҳиссаи сайёҳӣ дар шуғли аҳолии кишварҳои Ҷазираҳои Сейшел - 63,7%, Антигуа ва Барбуда - 54,3% ва Богама - 53,9%-ро ташкил намуда, ҳиссаи он дар ММД бошад, мутаносибан 59,4%, 60,7% ва 81,8%-ро дар солҳои охир ташкил намуд [5].

Бояд қайд намуд, ки сайёҳии байналмилалӣ, хусусан сайёҳии воридотӣ барои мамлакатҳои рӯ ба инкишоф аҳамияти назаррас дорад. Барои ин

мамлакатҳо, ки тарзи дигари иштирок дар тақсимои байналмилалӣ меҳнат маҳдуд мебошад, сайёҳии байналмилалӣ ҳамчун сарчашмаи асосии воридкунии асъори хориҷӣ баромад мекунад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар навбати худ барои рушди ин соҳа таваҷҷуҳ карда, таъмини рушди онро дар барномаҳои мухталифи давлатӣ ҳамроҳ кардааст. Аз ҷониби Ҳукумати мамлакат Концепсияи рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2009-2019 қабул шудааст, ки дар он самтҳои афзалиятноки ин соҳа муайян гардида, дар соли 2020 мамлакат қабули зиёда аз 1 миллион сайёҳонро ба нақша гирифтааст. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин қайд намуданд: “Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои муҳими бо шуғл фаро гирифтани аҳолии қобили меҳнат, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, рушди дигар соҳаҳои хизматрасониву истеҳсоли, инчунин, муаррификунандаи таъриху фарҳанг, табиат ва анъанаҳои миллӣ ба ҳисоб меравад” [1].

Умуман, сайёҳии байналмилалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инкишоф ёфта истодааст.

Ҷадвали 1.

**Нишондиҳандаҳои асосии сайёҳии байналмилалӣ дар
Ҷумҳурии Тоҷикистон**

№ б/т	Нишондиҳандаҳо	2000	2008	2010	2013	2014	2015	2016
1.	Шумораи сайёҳони воридшуда (сайёҳии воридотӣ), ҳазор нафар	7,7	325	160	208	213	414	-
2.	Шумораи сайёҳони ба хориҷа рафта (сайёҳии содиротӣ)	6,4	-	-	15	19	16	-
3.	Воридшавии маблағ аз ҳисоби содироти хизмати сайёҳӣ, миллион доллари ИМА	-	23,7	141,5	233,3	220,2	146,0	149,6

Сарчашма: [Мировой атлас данных](http://knoema.ru/atlas/) //knoema.ru/atlas / (санаи мурочиат ба сомона: 14.02.2018).

Аз рӯи маълумоти ҷадвали 1 оид ба рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир хулоса баровардан мумкин аст, ки ин, пеш аз ҳама, бо қабули ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва хусусан ҳавасмандии шаҳрвандони хориҷӣ, ки бо мавқеи ҷуғрофӣ табиати мамлакат ва беҳтаршавии инфрасохтори ин соҳа вобаста аст.

Бо мақсади дуруст дарк кардани самаранокии сайёҳии байналмилалӣ дар ибтидо бояд моҳият ва намудҳои онро аниқ намуд.

Имрӯз ба фаъолияти сайёҳӣ моҳиятҳои гуногун дода мешаванд. Сайёҳӣ ин ҷойивазкунии муваққатии одамон аз макони ҷои зисти доимии худ ба мамлакати дигар ё маҳал, ки берун аз мамлакати худ воқеъ аст, дар вақти холӣ бо мақсади гирифтани ҳаловат ва истироҳат, аз он ҷумла мақсадҳои табобатӣ, меҳмонӣ, даркунӣ ё корӣ бе машғули қори пардохтшаванда дар макони ташрифоварда мебошад.

Тарзҳои гуногуни таснифи намудҳои фаъолияти сайёҳиро дар корҳои В.Ю. Воскресенский [3, 7], Е.В. Вавилова [2, 18] ва дигарон дидан мумкин аст. Ҳамин тариқ, сайёҳии байналмилалӣ ва дохилиро чудо мекунад. Сайёҳии байналмилалӣ ин саёҳати берун аз мамлакат, ки бо риояи расмиятҳои муайян (расмиятҳои гумрукӣ, асборӣ, назорати тиббӣ) вобаста аст, дар бар мегирад. Сайёҳии дохилӣ нисбат ба байналхалқӣ бо убури сарҳад вобаста намебошад. Сайёҳии байналхалқӣ воридотӣ ва содиротӣ мешавад. Сайёҳии воридотӣ саёҳат дар дохили мамлакат аз тарафи шахсоне, ки дар ин мамлакат доимӣ зиндагӣ намекунад, мебошад. Сайёҳии содиротӣ ин саёҳати шахсоне, ки дар ин мамлакат доимӣ зиндагӣ намуда, лекин бо ягон мақсади сайёҳӣ ба дигар мамлакат сафардоранд. Бояд қайд намуд, ки чунин маъно бо ҳаракати сайёҳон вобаста мебошад, вале ҳангоме ки ба сайёҳон аз тарафи субъектони ватанӣ хизмати сайёҳӣ расонида мешавад, онҳо хизматро содирот менамоянд, ки аз ин нуқтаи назар сайёҳии воридотӣ ин сайёҳии содиротӣ ва баръакс мебошад.

Аз ин нуқтаи назар, зери мафҳуми содирот дар сайёҳии байналмилалӣ қабули сайёҳони хоричиро ба мамлакати худ ва зери мафҳуми воридот бошад, ҳаракати сайёҳони мамлакати мазкурро ба хорича мефаҳманд. Дар соҳаи сайёҳӣ ва дар савдои байналмилалии мол воситаҳои якхелаи сиёсати иқтисодӣ истифода мешаванд.

Ҳамин тариқ, муҳимияти муаммои рушди соҳаи сайёҳӣ, хусусан сайёҳии байналмилалӣ дар мамлакати мо бо таъсири омилҳои гуногун, аз он ҷумла иқтисодию гумрукӣ дар марҳилаи муосир асоснок карда мешавад.

Чӣ хеле ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, яке аз масъалаҳои муҳими рушди сайёҳии воридотӣ (вобаста ба самти ҳаракати сайёҳон) ин ҳавасмандкунии он дар асоси содагардонии низоми убури сарҳад аз ҷониби сайёҳон ва муайян кардани имтиёзҳои гумрукӣ, ки барои рушди ин соҳа мусоидат менамояд, мебошад. Инчунин қайд кардан бамаврид аст, ки бо тариқи ғайримустақим танзими гумрукии рушди соҳаи сайёҳӣ гуногунҷабҳа мебошад.

Яке аз усули ба амал татбиқ намудани танзими гумрукӣ ин назорати гумрукӣ мебошад, ки нисбати ҳар як сайёҳ зимни аз сарҳади гумрукӣ гузаштанаш татбиқ карда мешавад. Дар ин самт таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки долонҳои гузариши сайёҳон бо мақсади тезонидани расмиёти гумрукӣ чудо карда шудааст, ки онро долони сабз ном мебаранд. Ҳоло гузаргоҳҳои гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо чунин тарз фаъолият намебаранд. Аз ин лиҳоз, ҳангоми дар оянда афзудани шумораи сайёҳони хоричӣ ба инобат гирифтани масъалаи мазкур мувофиқи мақсад аст.

Ю.А. Макарова масъалаҳои ташкили ҳавасмандкунии давлатии рушди минтақаҳои сайёҳию солимгардониро дар Федератсияи Россия таҳқиқ намуда, дар қатори дигар усулҳои ҳавасмандкунии сармоягузорӣ ба соҳаи сайёҳӣ, пурра ё қисман озод кардан аз пардохти пардохтҳои гумрукии молҳои воридотие, ки барои рушди объектҳо ва хизматҳои сайёҳӣ истифода мешавад, қайд намудааст. Ба ин гуна молҳо мошинҳо, дастгоҳҳо, масолеҳи сохтмонӣ ва воситаҳои нақлиёте, ки барои хизматрасонии сайёҳон истифода мешаванд, дохил кардааст [5]. Дар Кодекси гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо дар моддаи 212 оид ба соҳаи сайёҳӣ қайд гардидааст, ки ин ҳам бошад, доир ба озодкунии пурраи шартӣ аз пардохти бочҳои гумрукӣ ва андоз мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло воридоти таҷҳизот ва масолеҳи сохтмон барои иншооти сайёҳӣ аз пардохтҳои андозу гумрук ва ширкатҳои сайёҳӣ дар панҷ соли аввали фаъолиятшон аз пардохти андоз аз ғоида озод карда шудаанд [1]. Номгуи ин гуна молҳо вобаста ба хусусият ва намудҳои сайёҳии байналмилалӣ илова шуданаш мумкин аст. Муҳим он аст, ки бо молҳои

воридотӣ объектҳо ва самаранокию босифатии хизмати сайёҳӣ дар мамлакат таъмин карда шавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити муосир ба рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шароити мусоиди табиӣ ва иқлими Тоҷикистон мусоидат кардааст. Вале танҳо зарур аст, ки инфрасохтори муосир бунёд ва сифати хизматрасонӣ дар сатҳи байналмилалӣ ба роҳ монда шавад [1]. Аз ин лиҳоз, ҳавасмандкунии гумрукии соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба додани имтиёзҳо барои воридоти молҳои хориҷӣ барои сохтани инфрасохтори сайёҳӣ ва молҳои, ки барои баланд бардоштани сифати хизматрасонию дар ин соҳа таъмин мекунад, равона карда шавад. Баробари ин содагардонии расмиёти гумрукӣ ва мучаҳҳазонидани нуқтаҳои гузариши сайёҳон аз сарҳади гумрукӣ чораҳои муҳими ҳавасмандкунии рушди сайёҳии байналмилалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.12.2017 [манбаи электронӣ]. URL: // www.president.tj/node/16771 (санаи мурочиат: 19.03.2018).
2. Вавилова Е.В. Основы международного туризма: Учебное пособие. / Е.В.Вавилова. - М.: Гардарики, 2005. – 160 с.
3. Воскресенский В.Ю. Международный туризм: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям 230500 «Социально-культурный сервис и туризм», 012500 «География», 061100 «Менеджмент организации», 060800 «Экономика и управление на предприятии (по отраслям)» / В.Ю. Воскресенский. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 255 с.
4. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: ХГҲҚТ, 2006. – 325 с.
5. Макарова Ю.А. Организация экономического государственного стимулирования развития туристско-рекреационных зон на территории Российской Федерации [электронный ресурс]. URL: /http://eee-region.ru/article/2504/ (дата обращения: 12.02.2018).
6. [Мировой атлас данных](#) [электронный ресурс]. URL: //knoema.ru/atlas / (дата обращения: 14.02.2018).

УДК 336+336.41+339

ТАҲЛИЛИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ МОЛИЯВИИ НИЗОМИ БОНКӢ ДАР ШАРОИТИ БУҲРОНИ МОЛИЯВӢ

Ашуров Гийёсиддин Маҳмадмуродович, н.и.и., дотсент, мудири кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 777111949

Махшуров Саидхуҷа Ҷумъаевич, муаллими калони кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 905602909, 918563308

Дар мақола масъалаи низоми бонкӣ, ки дар тараққиёти ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ нақши сазовор ва калидӣ дорад ва амалиётҳои махсусро иҷро мекунад, баррасӣ гардидааст, ки он амалиётҳо дар таъмини раванди такрористеҳсолӣ нақши муассир дорад. Муаллифон қайд намудаанд, ки низоми бонкии кишвар новобаста аз таъсири омилҳои гуногун тамоили инкишоф дошта, бар рушди иқтисодиёти кишвар мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: баҳши воқеии хоҷагии халқ, пардохтпазирӣ, рақобатпазирӣ, бақияи сандуқи қарзӣ, меъри пардохтпазирӣ, стратегия, сиёсати пулиро қарзӣ.

АНАЛИЗ ФИНАНСОВЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ В УСЛОВИЯХ ФИНАНСОВОГО КРИЗИСА

Ашуров Гийёсиддин Маҳмадмуродович - к.э.н., доцент, заведующий кафедрой банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. ahsurov.G@fEU. Тел.: 777111949

Махишулов Саидхуджа Джумаевич - старший преподаватель кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Тел.: 918563308

В статье анализируется банковская система, которая в развитии всех отраслей государственного сектора имеет важную и достойную роль и осуществляет специальные операции, обеспечивающие расширение процесса воспроизводства. Авторы отмечают, что банковская система страны, несмотря на влияние некоторых факторов, имеет растущую тенденцию и способствует экономическому развитию страны.

***Ключевые слова:** реальный сектор сельского хозяйства, ликвидность, конкурентоспособность, кредитный портфель, уровень ликвидности, стратегия, денежно-кредитная политика.*

ANALYSIS OF FINANCIAL INDICATORS OF THE BANKING SYSTEM IN THE FINANCIAL CRISIS

Ashurov Giyosiddin Mahamadurodovich, Candidate of economic sciences, associate professor, jealous of the Department of Banking of the Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. E-mail: ahsurov.G@fEU. Phone: 777111949

Makhshulov Saidkhuha Jumaevich, the teacher of the Department of Banking the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, street. Nakhimova 64/14. E-mail: saidkhuja-86@mail.ru. Phone: 918563308

The article analyzes the banking system, which in the development of all sectors of the public sector has its worthy and credible role and carries out its own special operations, which play a significant role in ensuring a repetitive process. The authors note that the country's banking system, despite the influence of immoral factors, has a growing trend and contributes to the economic development of the country.

***Keywords:** real sector of agriculture, liquidity, competitiveness, loan portfolio, liquidity level, strategy, monetary policy.*

Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун пояи асосии раванди давлатдорӣ маҳсуб ёфта, дар он баробари ташкили сохторҳои муҳими иқтисодӣ, ташкили низоми мукаммали бонкӣ яке аз падидаҳои муҳим дар таҳкими рушди афзалиятҳои иқтисодии мардум ва давлат нақши муҳимро бозид. Ба роҳ мондани низоми мукаммали бонкӣ дар Тоҷикистон як қадами устувор дар роҳи иқтисодиёти бозорӣ мебошад. Дар давраҳои вазнинтарини солҳои аввали ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ дар баробари дигар сохторҳои муҳими давлатӣ, ба такмилдиҳии низоми пулию бонкии мукамал диққати махсус дода шуд. Қобили қайд аст, ки мавқеи Пешвои миллат дар ташаккули низоми пулию бонкии мамлакат ва рушду мукамалгардонии он нақши калидӣ дорад. Саҳми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чун корномаи ҷонфидоӣ дар асарҳои гуногуни бахшида ба ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангӣ дар роҳи бунёд ва таҳкими низоми бонкии мамлакат низ воқеъбинона ва арзишманд ба қалам дода шудааст. Сарвари давлати тоҷикон ҳанӯз аз рӯзҳои аввали ба мақоми роҳбарии кишвар интиҳоб шуданаш, бо дарки амиқи муҳимияти соҳаи мазкур ба сиёсати мустақили пулию қарзӣ ва ташкили низоми бонкӣ ва онро дар раванди дигаргуниҳои азими мамлакат, сарфи назар аз мушкилот ва монеаҳо, мунтазам пайгирӣ менамоянд.

Илова бар ин, аз байн рафтани алоқаҳои тичоратӣ иқтисодӣ, ҳалалдор гардидани ҳисоббарориҳо бо собиқ ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, қатъ гардидани вуруди маблағҳои мутамарказ аз буҷети умумииттифоқӣ, якбора боло рафтани нархҳои воридотӣ энергетикӣ, молҳои истеъмоли иқтисодиёти мамлакатро фалаҷ кард ва ба хоҷагии халқ миллиардҳо доллари ИМА зарар овард.

Ба ҳамин мақсад, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо дарки воқеият ва камоли масъулиятшиносӣ масъалаи ба муомилот

баровардани пули миллиро ба миён гузоштанд. Дар асоси пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таърихи 7-уми апрели соли 1995 рубли тоҷикиро чун нахустин пули миллии Тоҷикистон муайян намуда, Комиссияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба чорӣ намудани пули миллии ташкил дод. Ба муомилот баровардани пули миллии рубли тоҷикӣ дар микёси иқтисодиёти давлат як қадами устувор ва ҳадафрас дар тамоми сохторҳои иқтисодии давлат, аз он ҷумла низоми бонкӣ буд.

Бо назардошти тамоми мушкилоти ҷойдошта ва таҳдиди омилҳои дохилию беруна ба иқтисодиёти Тоҷикистон солимгардонии авзои иқтисодӣ, вазъи макроиқтисодӣ, вазъи сиёсӣ, танзими дурусти сиёсати пулию қарзӣ, заминаҳои мусоид барои ташкили фаъолияти соҳибқорию истехсолӣ, афзалиятҳои рушди низоми бонкӣ ба тадриҷ фароҳам оварда шуд.

Низоми бонкӣ дар тараққиёти ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ нақши сазовор ва калидии худро дорад ва амалиётҳои махсуси худро иҷро мекунад, ки он амалиётҳо дар таъмини раванди такрористехсолӣ нақши муассир доранд. Бояд қайд намуд, ки низоми бонкии кишвар, новобаста аз таъсири омилҳои гуногун тамоили зиёдшавӣ дошта, бар рушди иқтисодиёти кишвар мусоидат мекунад.

Ҷадвали 1.

Афзоиши шумораи бонкҳои тижоратӣ ва ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2011-2018

Номгӯи ташкилот, тағйирот	31.12.2011	31.12.2018 дар 11 моҳ	(+/-)
Ҳамагӣ	139	79	-60
1. Бонкҳо	15	18	3
Филиалҳои онҳо	274		274
2. Ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ	2	-	-
3. Ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд	122	62	-60
Аз он ҷумла			
Ташкилотҳои амонатии қарзии хурд	34	25	-9
Ташкилотҳои қарзии хурд	43	6	37
Фондҳои қарзии хурд	45	31	14

Сарчашма: www.hbt.tj 21.11. 2018

Нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 нишон медиҳанд, ки низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди истиқлолияти комил ба даст овардан дар як шакли бутун таъсис ёфта, ба иқтисодиёти кишвар ҳамоҳанг карда шуд. Инчунин, новобаста аз норасоии соҳавӣ дар як муддати кӯтоҳ рушд карда, афзоиши бонкҳои тижоратӣ ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ назаррас буд. Тавре аз ҷадвали 1 маълум мегардад, афзоиши ташкилотҳои қарзӣ дар соли 2012 ба 139 адад баробар шуда, ин нишондод бо сабаби ноустувории молиявӣ ва рақобатпазир набудани баъзе ташкилотҳои қарзӣ дар соли 2018 ба 79 адад расид, ки 60 адад кам гардид. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ташкилотҳои қарзии дар бозори бонкӣ рақобаткунанда бояд, пеш аз ҳама, ба пардохтпазирии худ аҳамияти ҷиддӣ диҳанд.

Қобили қайд аст, ки новобаста аз таъсири омилҳои беруна ба фазои низоми бонкии кишвар саҳми ташкилотҳои қарзӣ вобаста ба дастгирӣ ва қарзҳои пешниҳоднамудаи худ ба иқтисодиёти кишвар назаррас буда, яке аз

таъминкунандагони асосии соҳаи хоҷагии халқ бо пули нақд ва ғайринақдӣ мебошанд.

Ҷадвали 2.

Нишондиҳандаҳои рушди низоми бонкӣ дар солҳои 2012-2018

Номгӯи нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ	2011	2015	2016	2017	2018
Дороиҳои ташкилотҳои қарзӣ	10529,7	18639,5	21187	20932,2	21189,1
Бақияи сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ	4926,2	1149,9	8000,5	8507,3	8551,5
Уҳдадорҳои ташкилотҳои қарзӣ	8231,8	16222,3	15690,1	15207,7	15281,7
Амонатҳои ташкилотҳои қарзӣ	4926,3	8614	9244	9283,4	9608,3
Сармояи тавозунии ташкилотҳои қарзӣ	2297,8	2417,2	5496,9	5724,5	5907,4
Нишондиҳандаҳои даромаднокии дороиҳои ROA	0.57%	0,14%	0,14%	0,10%	1.56%
Нишондиҳандаҳои даромаднокии сармоя ROE		-20,50%	-11,64%	0,05%	5.59%

Сарчашма: www.hbt.tj 21.11. 2018

Нишондиҳандаҳои молиявии рушди низоми бонкии дар ҷадвали 2 овардашуда, пеш аз ҳама, инъикосгари нишондиҳандаҳои рушд буда, он сол то сол тамоили зиёдшавӣ доранд. Масалан, агар дар соли 2012 дороиҳои ташкилотҳои қарзӣ дар умум 10529,7 млн. сомониро ташкил дода бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2018 21189,1 млн. сомонист, яъне 1 баробар зиёд гардидааст. Бақияи сандуқи қарзии онҳо бошад, аз 4926,2 млн. сомони соли 2012 ба 8551,5 млн. сомонӣ, яъне қариб 1 маротиба дар соли 2018 зиёд гардидааст [3].

Қобили зикр аст, ки тамоили рушди низоми бонкӣ бо назардошти тағйирёбии вазъи геополитикии ҷаҳон, тағйирёбии вазъи бозори сармоя, таҳдиди омилҳои беруна ба иқтисодиёти Тоҷикистон бо шарофати соҳибистиклолӣ ва талошу заҳматҳои бевоситаи Роҳбари давлат дар рушди назарраси иқтисодӣ, устувории сиёсати пулию қарзии мамлакат ва низоми бонкӣ дар ҳоли пешрафт қарор дорад. Бо дарки зарурати низоми бонкӣ дар рушди самтҳои афзалиятноки иқтисодиёти кишвар ва фаъл гардонидани бахшҳои воқеии кишоварзӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш барои таҳкими суботи низоми бонкии мамлакат ва тақвият бахшидан ба бозори пулу қарз супоришҳои қатъӣ дода, барои заминаи мусоид фароҳам овардан ва имконият додан ба бахши низоми бонкӣ меъёри сармояи оинномавии бонкҳои тижоратиро аз 80 миллион сомонӣ ба 50 миллион сомонӣ расониданд. Ғайр аз ин, новобаста аз мушкилоти замони муосир рушди иқтисодиёти Тоҷикистон назаррас буда, дар бештари самтҳои он пешравҳои назаррас дида мешаванд.

Дар шароити авҷгирии бошиддати муаммоҳои молиявӣ аз ҳисоби омилҳои дохилию беруна бештар ба устуворӣ ва пардохтпазирии бонкҳои тижоратӣ омилҳои зерин таъсири манфӣ мерасонанд:

1. Роҳбарӣ ва идоракунии нодуруст (нодуруст ҷобачогузори кадрҳо).
2. Дуруст пешбинӣ накардани стратегияи бонк барои 4-5 соли оянда бо назардошти тағйирёбии вазъи иқтисодиёт ва сатҳи талабот.
3. Нодуруст ҷобачогузорӣ ва истифодаи захираҳои пулӣ.
4. Ғайримақсаднок истифода бурдани маблағҳои пулӣ.
5. Аз меъёр зиёд пешниҳод намудани қарз тавассути асъори хориҷии қурбашон тағйирёбанда.

Бояд кайд намуд, ки тамоюли устувории фаъолияти банкҳои тичоратӣ дар ҳолате таъмин карда мешавад, ки агар нишондиҳандаҳои дар боло зикршуда ба таври мушаххас риоя карда шаванд. Дар он ҳолат мавҷудияти омилҳои беруна ба вазъи устуворӣ ва пардохтпазирии банкҳои тичоратӣ таъсири манфӣ расонида наметавонанд.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 22.12.2017 с., шаҳри Душанбе.-Душанбе: ДМИТ, 2017.-40с.
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то солҳои 2030. [манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/13736> (санаи истифодабарӣ: 15.10.2018)
3. Банкдорӣ ва сиёсати пулино қарзӣ, солҳои 1991-2010
4. Омори Банки миллии Тоҷикистон. 2013, 2014, 2015, 2016
5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. – 450с.
6. Рушди низоми банкӣ дар 25-соли Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: "Вектор принт", 2016.-294 с.
7. <http://www.president.tj>
8. <http://www.nbt.tj>.

УДК 631.145(575.3)

РАЗВИТИЕ ФИНАНСОВО-КРЕДИТНОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ СУБЪЕКТОВ АПК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Ходжахонов Аброрхон Ахмадхонович, к.э.н., доцент кафедры финансы Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734025. Республика Таджикистан г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: 91-522-10-60; Email: abrorkhon@mail.ru

Развитие финансово-кредитного обслуживания субъектов АПК Республики Таджикистан связано, прежде всего, с повышением качества жизни сельского населения, обеспечением нормальных условий жизни. При этом кредиты представляют собой важную экономическую категорию, характеризующую процессы эффективного использования свободно собранных денежных и др. средств, которые в условиях функционирования национальных товарно-денежных отношений должны выполнять роль фактора развития экономики страны, где сельское хозяйство не исключение.

***Ключевые слова:** финансово-кредитное обслуживание, сельскохозяйственное кредитование, товарно-денежные отношения, господдержка АПК, финансово-кредитная система, улучшение кредитования сельхозпроизводителей, межбанковская конкуренция.*

РУШДИ ХАДАМОТИ МОЛӢ-ҚАРЗИИ СУБЪЕКТҲОИ КАС-и ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Хочахонов Аброрхон Ахмадхонович, н.и.у., дотсенти кафедраи молияи Дошироғи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14. Тел.: 91-522-10-60; Email: abrorkhon@mail.ru

Рушди хизматрасониҳои молиявӣ ва қарзӣ ба субъектҳои маҷмӯи агросаноатии (МАС) Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан бо баланд бардоштани сифати зиндагии аҳолии деҳот ва таъмини шароити зиндагии муътадил алоқаманд аст. Дар баробари ин, қарзҳо категорияи муҳими иқтисодиро ташкил дода, равандҳои истифодаи самараноки маблағҳои пулӣ ва дигар воситаҳоро дар доираи фаъолияти муносибатҳои пулино молии милли бояд иҷро кунанд, ки дар он соҳаи кишоварзӣ низ истисно нест.

***Калидвожаҳо:** хизматҳои молиявӣ-қарзӣ, қарзи кишоварзӣ, муносибатҳои пулино моӣ, дастгирии давлатии КАС, низоми молиявӣ-қарзӣ, такмили қарздиҳӣ ба молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ, рақобати байни банкҳо.*

DEVELOPMENT OF FINANCIAL AND CREDIT SERVICE OF SUBJECTS OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Khodzahonov Abrorhon Ahmadkhonovich, Ph.D., associate professor of finance department of the Tajik State Financial and Economic University of Tajikistan; Dushanbe, st. Nakhimov 64/14; tel.: 91-522-10-60; Email: abrorkhon@mail.ru

The development of financial and credit services to the subjects of the agro-industrial complex of the Republic of Tajikistan is associated primarily with improving the quality of life of the rural population and ensuring normal living conditions. At the same time, loans represent an important economic category characterizing the processes of efficient use of freely collected monetary and other funds, which, in the context of the functioning of national commodity-money relations, should play the role of a factor in the development of the country's economy, where agriculture is not an exception.

Key words: *financial and credit services, agricultural crediting, commodity-money relations, state support of the agroindustrial complex, financial and credit system, improvement of crediting farmers, interbank competition*

В условиях реформирования экономики значительная роль отводится совершенствованию финансово-кредитного обслуживания субъектов АПК и в особенности сельскохозяйственных товаропроизводителей. В этой связи встает важная задача формирования эффективной системы сельскохозяйственного кредитования.

Система финансовых и кредитных отношений в аграрном секторе Таджикистана, как одна из важнейших экономических категорий, трансформируется, исходя из направлений экономической реформы, в основу которой положен принцип укрепления государственности при развитии хозяйственной самостоятельности товаропроизводителей.

Известно, что система кредитования имеет длительную историю и огромную заслугу в развитии социально-экономических проблем различных стран мира, где Таджикистан не исключение. Поэтому нахождение новых путей и методов разумного использования различных форм и типов кредитования, как для развития национальной экономики, так и её составной части - сельского хозяйства - сегодня, как никогда, имеют особую научно-практическую ценность.

С приобретением государственной независимости перед Республикой Таджикистан, наравне с другими проблемами государственного строительства, во весь рост стала проблема создания собственной кредитной системы и определение ее роли в развитии национальной экономики, решение вопросов полезной занятости населения, развития сельской инфраструктуры и, несомненно, эффективного развития сельской экономики. Необходимость научного исследования и обоснования новой роли различных видов кредитов, которые в совокупности составляют кредитную систему государства, послужили основанием для выбора настоящей работы.

Стратегия формирования и совершенствования кредитной системы в аграрном секторе должна охватывать всю сферу аграрной экономики, в том числе хозяйствующих субъектов, предприятия перерабатывающей промышленности, сферу услуг, а также население. Она весьма важна для развития реального сектора экономики, инфраструктуры рынка и повышения уровня жизни населения.

Эффективное использование кредитных ресурсов в аграрном секторе во многом зависит от того, насколько совершенен механизм их выдачи и возврата. Следовательно, существует большая потребность в разработке методологических основ и совершенствовании механизмов выдачи и возврата кредитных средств в аграрном секторе.

В этой связи необходима разработка конкретных мер по организации в системе кредитования аграрного сектора новых финансовых инструментов, включая сельские банки и систему микрокредитования.

Проблема кредитования сельского хозяйства, то есть аграрного сектора экономики, связана, прежде всего, с повышением качества жизни сельского населения, обеспечением нормальных условий жизни. При этом кредиты представляют собой важную экономическую категорию, характеризующую процессы эффективного использования свободно собранных денежных и др. средств, которые в условиях функционирования национальных товарно-денежных отношений должны выполнять роль фактора развития экономики страны, где сельское хозяйство не исключение. Именно поэтому исследование путей совершенствования кредитной системы в аграрном секторе в переходный период приобретает не только теоретическое, но и практическое значение, что определяет актуальность избранной темы исследования вызванной объективными процессами развития многообразных форм собственности и типов хозяйства.

Для более полного представления проблемы рассмотрим суть кредита вообще и особенности его проявления в аграрной экономике.

Кредит – слово латинского происхождения (credit) означает «верить, доверять». Поэтому в научном смысле под кредитными сделками и отношениями понимаются такие, в основе которых в той или иной степени лежит доверие.

Кредит – (от лат. credit – буквально: он верит) – ссуда в денежной или товарной форме, предоставляемая кредитором заемщику на условиях возвратности, чаще всего с выплатой заемщиком процента за пользование ссудой. [4, 195]

Кредит представляет собой, как известно, метод перераспределения денежных средств предприятий, который позволяет восполнять временный недостаток средств у одних за счет временно свободных средств других.

Кредит банка - не только один из важнейших рычагов стимулирования процессов распределения и перераспределения совокупного общественного продукта и национального дохода, но и одновременно рычаг их удешевления, то есть экономии издержек этих процессов. «Роль банковского кредита выражается в результатах выполнения присущих ему функций и характеризуется конкретными показателями»[3, 31].

Некоторые экономисты XIX века (Рау, Бруно-Гильдебранд, Кон, Вагнер и др.) придавали доверию решающее или преобладающее значение при определении самого понятия кредита. Другие же, такие как Рошер, Милль, Дитцель, отводили доверию второстепенную роль, перенося центр тяжести на другие, более объективные условия обеспечения соответствующей сделки. Действительно, в одних сделках большую роль играет доверие к определенному лицу или группе лиц, и тогда кредит называли личным. В других преобладает значение материального обеспечения, и тогда кредит называли реальным, т.е. вещным, или залоговым. Поскольку оба эти вида кредита существует в реальности, то и спор об абсолютной роли доверия был признан излишним.

Известно, что кредитная система может рассматриваться с двух позиций:

1) как совокупность кредитных отношений, форм и методов кредитования (функциональная форма);

2) как совокупность «кредитно-финансовых учреждений», аккумулирующих свободные денежные средства и предоставляющих их в ссуду (институциональная форма). В более общей форме кредитная система представляет собой совокупность кредитных отношений и кредитных институтов, организующих эти отношения[1, 8].

Финансы сельского хозяйства представляют собой совокупность денежных отношений, возникающих в процессе кругооборота средств отрасли, образования и использования финансово-кредитных ресурсов, что, в свою очередь, предлагает формирование и использование фондов денежных средств [2, 3].

Важное значение имеет использование финансов и кредита в качестве рычагов воздействия на развитие производства. Это обуславливается сущностью финансов и кредита, как экономических категорий со свойственными им распределительной и контрольной функциями, которые успешно сочетаются в финансово-кредитном механизме, являющемся составной частью механизма в условиях рыночной экономики.

Вышеназванная характеристика банковской системы страны говорит о том, что необходимо продолжать совершенствование банковской системы, чтобы она способствовала развитию и росту экономики страны. Еще 8 июля 2003г. Президент республики Э. Рахмон в своем докладе на встрече с предпринимателями страны констатировал: «что в настоящее время банки республики пока еще не стали надежными деловыми партнерами и помощниками наших предпринимателей. Я считаю, что настало время для создания таких финансовых институтов, которые бы занялись финансированием малого и среднего бизнеса. Их задача должна заключаться в помощи и поддержке малого и среднего бизнеса» [5, 6].

Словом, все вышеприведенные проблемы еще раз озадачивают всех банковских специалистов страны, в том, чтобы банки на самом деле занимали достойное место в экономике республики.

Кредитование в сельском хозяйстве осуществляется по определенным принципам, которые изображены на схеме 1.

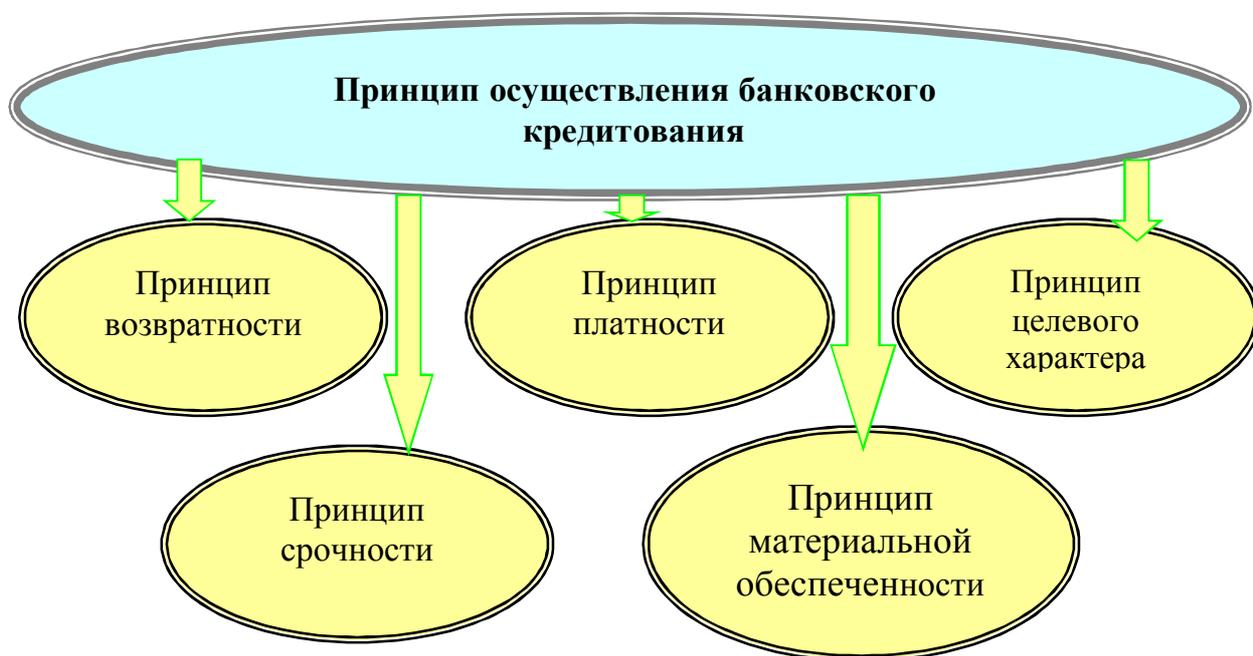

Схема 1. Основные принципы банковского кредитования в сельском хозяйстве

Кредитование в сельском хозяйстве остается сложным и недостаточным. К причинам, сдерживающим формирование и совершенствование этой системы, относятся:

- несовершенство методологических подходов системы кредитования;

- затяжной процесс разгосударствления и приватизации в сельском хозяйстве;
- несовершенный механизм выдачи и возврата кредитных ресурсов;
- наличие чрезмерных бюрократических подходов в процессе осуществления кредитования;
- запоздалое внедрение ипотечного кредитования;
- несовершенство нормативно-правовых актов.

Как нам представляется, необходимо сделать все возможное для совершенствования кредитной системы. Ключевой областью этой проблемы является изучение и применение теоретико-методологических аспектов формирования финансово-кредитной системы в сельском хозяйстве.

Изучение системы зарубежного кредитования сельского хозяйства позволяет обобщить мировой опыт в целях его использования в переходной экономике Таджикистана. На наш взгляд, мы можем, заимствуя международный опыт, использовать следующие формы кредитования:

- сельскохозяйственный банк;
- система дехканского фермерского кредита;
- ипотечное кредитование;
- Республиканская национальная касса сельскохозяйственного кредита.

При этом следует учитывать сложившуюся экономическую ситуацию, а также местные условия в республике.

Одной из таких возможностей для жителей нашей страны стало формирование кредитной системы - новой формы хозяйствования, основанной на рыночных принципах и взаимной ответственности участников (рис. 2).

Кредитование в аграрном	Кредитование в аграрном
<ul style="list-style-type: none"> ✓ преобразования в области кредитования аграрного сектора осуществляются в условиях трансформационной экономики, при незначительной роли государственного регулирования, отсутствия эффективной правовой базы, скоординированной, четко продуманной, научно-обоснованной политики в сфере кредитования АПК; ✓ аграрный сектор РТ – зона повышения риска. Его кредитование осуществляется в условиях неудовлетворительного финансового состояния большинства сельскохозяйственных предприятий. Имеет место негативный инвестиционный климат; ✓ отсутствует множество субъектов кредитного рынка. Нет альтернативных банкам финансово-кредитных институтов, которые занимаются кредитованием сельского хозяйства. Имеет место разрыв между неудовлетворенным спросом и предложением на кредитные ресурсы; ✓ нет развитой, хорошо отлаженной банковской системы. Последняя находится в стадии становления и не сформировалась как единое целое. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ большая и действенная роль государственного регулирования, путем поддержки системы кредитования материальными ресурсами. Имеется эффективная правовая база; ✓ устойчивость и надежность, минимизация рисков, что обеспечивается государственной финансовой помощью, опорой сельскохозяйственных товаропроизводителей на собственные силы, развитием самофинансирования, самоконтроля, системы акционирования кредитов; ✓ большое разнообразие источников по предоставлению кредитов: финансово-кредитных институтов, работающих на рынке кредитования АПК. Имеет место равновесие при некотором превышении предложения над спросом, обеспечивающее устойчивую тенденцию к снижению процентных ставок; ✓ развитая банковская система,

Рисунок 2. Сравнительная характеристика кредитования сельского хозяйства развитых стран и Республики Таджикистан.

Представляя кредиты, банки должны соблюдать, а не нарушать все принципы кредитования, такие как срочность, возвратность, материальная обеспеченность,

планово-целевой характер и платность. В процессе кредитования банки должны контролировать соблюдение других принципов кредитования. Например, периодически проверять обеспеченность выданных кредитов путем сопоставления задолженности, по ссудам с имеющимся обеспечением. При недостаточности такового соответствующая часть задолженности предъявляется к взысканию. Иными словами, банки должны доверять предприятиям при выдаче кредитов, а потом проверять их использование. Банковский контроль, не вмешиваясь в хозяйственно-финансовую деятельность, должен содействовать повышению эффективности авансируемых средств, снижению стоимости кредитуемых мероприятий.

Исследование показало, что кредитные средства, полученные сельскохозяйственными товаропроизводителями, своевременно не возвращаются, о чем свидетельствуют данные (табл.1).

Таблица 1
Суммарная задолженность по обязательствам предприятий и организаций
(на конец года, тыс. сомон)

	Годы					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Всего	9382080,0	13217126,8	16049432,1	15030608,7	21202262,5	30017288,3
Промышленность	6002674,3	8589231,3	11136029,8	9989824,1	15684674,8	22723942,1
Сельское хозяйство	591457,0	597012,3	554980,2	704813,4	612805,3	360481,0
Транспорт и связь	1237388,0	1841723,6	2298470,5	2644014,4	2716201,4	2755601,1
Строительство	780991,3	1188014,9	1046097,9	690826,1	1053354,4	2177887,5
Торговля	558756,4	709804,6	769372,6	642299,6	695969,4	1369659,9
прочие отрасли	210813,0	291340,1	244481,1	358831,1	439257,2	629716,7
Удельный вес сельское хозяйство в %	6,3	4,5	3,5	4,7	2,9	1,2

Источник: Расчеты автора по данным Финансы Таджикистана. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе. 2017. –с. 114.

Для решения данных проблем нами предлагаются следующие мероприятия:

- внедрять системы ипотеки и земельного залога, способствующие привлечению в аграрный сектор коммерческого капитала;

- формировать системы сельскохозяйственных кооперативных банков, в том числе с государственной поддержкой, включая создание учреждений мелкого кредита;

- развивать системы государственных кредитов, предоставляемых производителю сельхозпродукции на осуществление сезонных затрат с оформлением залоговых отношений под будущий урожай.

Залоговый механизм закупок продовольственной продукции позволит:

- увеличить предложение продукции на рынке и тем самым снизить рыночные цены;

- гарантировать рентабельный сбыт продовольственных товаров на льготных условиях;

- стабилизировать продовольственный рынок за счет товарных интервенций на продовольственном рынке;

- ослабить монопольное положение заготовителей и переработчиков сельскохозяйственной продукции;

- предоставить сельским товаропроизводителям кредит (натуральный, денежный и пр.).

Таким образом, здесь важно отметить, что в условиях рынка кредитные отношения банков и сельскохозяйственных товаропроизводителей существенно изменились, то есть сельскохозяйственные предприятия и дехканские хозяйства сами могут выбирать кредитные учреждения. Такое положение, как правило, создает межбанковскую конкуренцию. В связи с этим кредит и кредитная система должны занять ключевое положение в системе рычагов стимулирования и повышения эффективности аграрного сектора республики.

Для улучшения кредитования сельхозпроизводителей необходимо принять конкретные меры, прежде всего:

- создание альтернативных банковских и небанковских организаций;
- увеличение доступа сельских кредиторов к льготным кредитным линиям, особенно при среднесрочном и долгосрочном кредитовании;
- расширение базы для сельского кредитования посредством поддержки кредитования поставщиков, кредитных кооперативов и лизинговых компаний;
- государственная поддержка фермеров путем выдачи субсидий, льготных кредитов;
- создание условий в банковской сфере привлечения инвестиций в АПК.

Здесь важно отметить, что в условиях рынка кредитные отношения банков и сельскохозяйственных товаропроизводителей существенно изменились, то есть сельскохозяйственные предприятия, и дехканские фермерские хозяйства сами могут выбирать кредитные учреждения. Такое положение, как правило, создает межбанковскую конкуренцию. В связи с этим кредит и кредитная система должны занять ключевое положение в системе рычагов стимулирования и повышения эффективности аграрного сектора республики.

Литература:

1. Банковское дело: Учебник. 4 изд., перераб. и доп./Под ред. проф. Колесникова В.И., проф. Кроливецкой Л.П. –М.: Финансы и статистика, 1999г., -459 с.
2. Галимон Л.С. Финансы сельского хозяйства. / Л.С.Галимон, А.И.Сергиенко, З.М.Смирнова. – М.: Финансы и статистика, 1984. - 255 с.
3. Денежное обращение и кредит СССР / Под ред. проф. Тотлейдера А.Л.-М.: Финансы и статистика, 1985.- 328 с.
4. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь. IV-издания. / Б.А.Райзберг, Л.Ш.Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – М.: ИНФРА-М 2005г. - 478 с.
5. Рахмон Э. Задействовать весь потенциал предпринимательства / Э.Рахмон // Экономика Таджикистана: Стратегия развития. 2003.- №3. С. 6 -9.
6. Финансы Республики Таджикистан, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2017. - 125с.

УДК-332

ПЕРСПЕКТИВНЫЕ ПАРАМЕТРЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В УСЛОВИЯХ РЫНКА В ГБАО

Иматчоев Зинатишо Хизматчоевич, старший преподаватель кафедры таможенного дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 988256581

Шомудинов Олимchon Давлатович, старший преподаватель кафедры таможенного дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 919479909

В статье рассматриваются перспективные параметры развития сельского хозяйства Горно-Бадахшанской автономной области Таджикистана в условиях рынка. Отмечаются важность и эффективность создания системы государственного регулирования сельского хозяйства области,

которая отвечала бы особенностям и характеру рыночных отношений. По мнению авторов, наличие такой, четко функционирующей системы регулирования и поддержки дехканских (фермерских) хозяйств и других форм сельского предпринимательства в условиях рыночной экономики и независимости позволяет аграрному сектору экономики Таджикистана в ближайшем будущем не только опережать другие страны в производстве продукции, но и гарантировать социальную стабильность области и её районов, открыть реальный путь к устойчивому развитию.

Ключевые слова: сельское хозяйство, устойчивое развитие, эффективность, агропромышленный комплекс, экотуризм, рыночные отношения, горная местность, государственное регулирование, предпринимательство, производство, социальное развитие села.

НИШОНДИҲАНДАҶОИ ДУРНАМОИ РУШДИ СОҶАИ КИШОВАРЗИИ ВМКБ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРИ

Иматчоев Зинатишо Хизматшоевич, муаллими калони кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 988256581

Шомудинов Олимҷон Давлатович, муаллими калони кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 919479909

Дар мақола нишондиҳандаҳои дурнамои рушди соҳаи кишоварзии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон дар шароити иқтисоди бозорӣ баррасӣ ва аҳамияту самаранокии ташикли низоми танзими давлатии кишоварзии мутобиқ ба хусусиятҳои муносибатҳои бозаргонӣ таъкид карда шудаанд. Ба фикри муаллифон, мавҷудияти чунин низоми ва фаъолияти дурусти он оид ба дастгирии хоҷагиҳои дехқонӣ (фермерӣ) ва шаклҳои дигари соҳибқорӣ кишоварзӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ ва мустақилияти сиёсӣ ба баҳиши кишоварзии Тоҷикистон дар афзоиши истеҳсолот ва таъмини суботи иҷтимоӣ рушди устувори ноҳияҳо имкониятҳои васеъ медиҳад.

Калидвожаҳо: кишоварзӣ, рушди устувор, самаранокӣ, комплекси агросаноатӣ, экотуризм, муносибатҳои бозорӣ, ноҳияҳои кӯҳсор, танзими давлатӣ, соҳибқорӣ, истеҳсолот, рушди иҷтимоӣ дехот.

PERSPECTIVE PARAMETERS OF AGRICULTURAL DEVELOPMENT IN THE MARKET CONDITIONS IN GBAO

Imatchoev Zinatsho Khizmatshoevich, Senior teacher of custom department activity of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, street. Nakhimova 64/14. Phone 988256581

Shomudinov Olimjon Davlatovich, Senior teacher of custom department activity of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, street. Nakhimova 64/14. Phone 919479909

The article discusses the promising parameters for the development of agriculture in the Gorno-Badakhshan Autonomous Region of Tajikistan under market conditions. The importance and efficiency of creating a system of state regulation of agriculture in the region, which would meet the characteristics and nature of market relations, are noted. According to the authors, the presence of such a well-functioning system of regulation and support for dekhkan (farm) farms and other forms of rural entrepreneurship in a market economy and independence allows the agricultural sector of Tajikistan's economy in the near future not only outpaces other countries in production, but also guarantees social the stability of the region and its regions, open a real path to sustainable development.

Keywords: agriculture, sustainable development, efficiency, agro-industrial complex, ecotourism, market relations, mountainous terrain, state regulation, entrepreneurship, production, social development of the village.

Структура экономики области должна развиваться с ориентацией на самодостаточность в обеспечении продовольствием. По существу предстоит решить две задачи - обеспечить страну продуктами питания и создать условия для повышения качества жизни населения. Одной из целей развития АПК должна стать повышение эффективности его функционирования и соответственно рост благосостояния работников при наращивании объемов сырья, и продовольственных

товаров до уровня, обеспечивающего продовольственную безопасность государства и экспортную ориентацию непосредственно самой аграрной сферы. Второй задачей необходимо считать охрану окружающей среды от негативного воздействия человека, а также восстановление экологически неблагополучных территорий. Способствовать достижению этой стратегической цели должно как правовое обеспечение, так и факторы экономического характера.

В сельском хозяйстве области в силу ее многофункциональности могут быть и другие приоритеты. Важнейшим из них является сельскохозяйственное производство, развитие которого определяет направления функционирования других сфер (материально-технического снабжения, переработки и др.). Что касается структуры и объемов производства, то они обусловлены емкостью рынков и конкурентоспособностью продукции.

Наиболее эффективное воздействие на решение проблем продовольственной безопасности области могла бы оказать Государственная программа возрождения и развития села на перспективу, включающая комплекс мер социального, экономического, экологического и культурного плана. По широте решаемых вопросов, комплексности мер и механизмов, обеспечивающих развитие АПК по уровню финансирования программа должна не только обеспечить приоритетное развитие аграрной сферы, но и создать оптимальные условия для устойчивого развития сельских территорий и сохранения сельского уклада жизни [6, 32].

В структуре мер государственного регулирования сельского хозяйства в ГБАО наибольшее распространение получили инструменты финансово-бюджетной, финансово-кредитной, ценовой, налоговой и внешнеторговой политики. Хукуматам области ежегодно увеличивает объем финансовых средств на развитие сельскохозяйственного производства.

В связи с исчерпанием прежних возможностей, необходимо переходить на новые формы интенсификации сельхозпроизводства, на основе экологических и ландшафтных стратегий, а также трансформации структуры земельных угодий. Требуется аэрофотосъемки и космические снимки территории для определения фактического состояния и осуществления дистанционного мониторинга за земельным фондом страны, разработка и реализация механизмов экономической ответственности землепользователей по рациональному использованию земель, сохранению и повышению почвенного плодородия и восстановлению нарушенных земель, освоению новых земель взамен изъятых для несельскохозяйственных нужд, привлечения других источников для инвестирования работ по освоению и улучшению земель, систематического повышения общего образовательного уровня, как специалистов землеустроительной службы, так и землепользователей.

Сельскохозяйственные организации как главнейший элемент системы АПК требуют необходимого воспроизводства своего потенциала (земельного плодородия, основных и оборотных фондов, качества и количества труда, научно-технического потенциала), а, следовательно, и приоритета в инвестициях.

В целом стратегия развития агропромышленного комплекса, базирующаяся на рыночных принципах, должна обеспечить решение двуединой задачи: повысить уровень жизни и улучшить среду обитания сельских жителей, с одной стороны, и обеспечить продовольственную безопасность в основном за счет собственного производства - с другой. Реализация этих целей предполагает проведение структурных преобразований, адекватных политическим и экономическим условиям [1, 48].

Фундаментальной основой решения проблемы должна быть правовая база, включающая законы: «О продовольственной безопасности», «О безопасности

питания» и др. Документом, определяющим пути и механизмы достижения продовольственной безопасности на основе концепции стимулирования развития собственного производства, должна стать Программа продовольственной безопасности, включающая принятие мер, в двух направлениях. Первое из них связано с созданием условий для наращивания объемов производства продовольствия до уровня, обеспечивающего научно обоснованную потребность; второе - само обеспечением поддержки потребительского спроса населения, достаточного для рационального питания. Реализация первого направления возможна при условии приоритетного развития АПК, второго - при стабилизации экономики области и обеспечении ее роста. В условиях Горного Бадахшана основой развития сельской экономики должно стать садоводство и животноводство. Поэтому сегодня как никогда, важно показать реальные возможные пути, формы и методы достижения продовольственного обеспечения области собственными силами (табл.1).

Таблица 1.

Потребность в производстве продуктов питания ГБАО*

Виды продукции	Объем фактического производства		Рекомендуемые нормы потребления продуктов питания на 1 чел., кг. в год	Общественные потребности на 2018г., тыс. тонн	Отношение перспективной потребности фактическому производству (раз)
	на 2012 г., тыс. тонн	в т.ч. на душу нас., кг.			
Зерно	16,5	79,5	133	30,8	1,8
Картофель	49,8	239,0	45	10,4	0,2
Овощи	19,1	91,8	148	34,3	1,7
Бахчевые	1,5	1,9			
Фрукты	15,9	76,4	83	19,3	1,2
Мясо	8,1	38,8	69	16,2	2,0
Молоко	18,1	59,1	276	64,1	3,5
Яйца (тыс. штук)	2,5	5,3	225	52,2	20,8

Таблица составлена по данным Государственный комитет статистики Республики Таджикистан. Регионы Республики Таджикистан. – Душанбе, 2013. - с.267-274.

* Численность населения ГБАО в 2018 году рассчитана на уровне 232,2 тыс. чел.

Расчеты показывают, что к 2018 году по области производство основных видов сельскохозяйственной продукции увеличится на 15-21%, по сравнению с 2012 годом. Темпы роста производство продукции к концу прогнозируемого периода в хозяйствах районов намного выше, чем среднем по области. Например, рост производства зерна, картофеля, фруктов к концу прогнозируемого периода выше на 38-45% по сравнению с показателями 2012 года. Несмотря на некоторые изменения в размещении производства сельхозпродукции, основным районом по выращиванию зерна остается Рушанский, где в 2012 году произведено 1,6 тыс. тонн [1, 53].

Природные и экономические условия хозяйств области благоприятствуют развитию богарного садоводства, картофелеводства и мясного скотоводства. В горных районах области в перспективе будут созданы новые садоводческие хозяйства с использованием интенсивной технологии.

С целью эффективного использования земельных ресурсов Горного Бадахшана исходя из перспективности развития сельских территорий путем развития как международного, так и сельского туризма.

Важным фактором нестабильности туристического рынка является ярко выраженная сезонность спроса на эти услуги. Влияние данного фактора является

незначительным для въездных и выездных туристических потоков. Исходя из этого, значительное число туристических фирм, связанных с предоставлением туристических услуг на внутреннем рынке занимаются туризмом только в сезон, а в остальной период данные организации занимаются иными, не связанными с туризмом видами деятельности.

Нами в ходе исследования анализированы туристические расходы на обслуживание одного туриста по ГБАО приведены в таблице.

Таблица 2.

Расходы на одного туриста в ГБАО

Суточные		Гостиничные (сутки)	Проездные	Дополнительные услуги	Всего	Доходы 4% НДС
обед	Ужин					
В горной местности ГБАО						
12\$	18\$	180\$	1500\$	140\$	1850\$	74\$
24\$	30\$	200\$	1700\$	180\$	2034\$	127\$
на 2015-2018 гг						
18\$	24\$	300\$	1800\$	150\$	1980\$	79\$
30\$	36\$	320\$	1900\$	190\$	2094\$	147\$

Источник: Таблица составлена по данным Государственный комитет статистики Республики Таджикистан. Регионы Республики Таджикистан. -Душанбе 2015г.- с.287-294. Расчеты авторов

С учетом слабого развития инфраструктуры туризма в ГБАО, на первоначальном этапе, «пионерами» развития туризма в данном регионе могут быть:

- научные туристы, которые в стране проводят проектные исследования;
- туристы – индивидуален (новаторы приключенческого и кругосветного туризма);
- маленькие специализированные группы (трекинги, восхождения на горы, приключенческие туры);
- оздоровительный туризм для жителей Таджикистана, Афганского Бадахшана, а также бывшего Советского Союза;
- паломничество – религиозный туризм для мусульман – исмаилитов Афганского Бадахшана, Пакистана, Китая и других зарубежных стран.

Согласно наблюдениям, независимо от имеющихся ограничений на въезд на территорию ГБАО, поток иностранных туристов желающих посетить этот регион с каждым годом увеличивается. Наибольший интерес для них представляет природные и культурные особенности данного региона. Анализ имеющейся инфраструктуры, природного потенциала региона также подтверждает, что наиболее перспективными направлениями туризма могут быть:

- экотуризм, природно-рекреационный (трекинг, горное восхождение, рафтинг, охота, приключенческие и туры и т.п.);
- оздоровительный туризм (горячие источники, лечебная вода, чистый воздух);
- научный туризм (археологические, этнографические, изучение флоры и фауны, горных экосистем, природных богатств).

Незначительное место в туристической нише ГБАО может занять интерохота и альпинизм.

Большим потенциалом Памир располагает в области природного туризма, или экотуризма, включая различные природные виды спорта. Сюда относятся пеший туризм, восхождение, охота, рыбалка, конный тур, велосипедный тур, рафтинг или

приключенческие экспедиции. Большой интерес представляют экскурсии по природоведению для ботаников, зоологов или археологов.

Государственное регулирование сельскохозяйственного производства в развитых странах является мощным рычагом проведения аграрной и финансовой политики в сельском хозяйстве. Механизм государственного регулирования экономики имеет длительную историю и отличается большим разнообразием использования экономических и финансовых инструментов, принцип действия которых в отдельных регионах имеет много общего. Но формы и методы их применения отличаются своеобразием и масштабами. Эти различия обусловлены национальными особенностями развития – сельского хозяйства, уровнем производительных сил, позициями страны на мировом аграрном рынке и другими факторами.

Заметим, что в условиях смешанной аграрной экономики как экономики устойчивого типа будет меняться как характер специализации сельского хозяйства, так и вида труда. Исходя из мирового опыта, наибольший прирост ожидается в сферах планирования, консультации, услуг и рекламы, которые в совокупности являются особыми принципами экономики устойчивого развития или же новой экономики, где аграрный сектор не исключение. Развитие этих проблем нуждается в госрегулировании как никогда. Все это означает, что первичного профобразования, дающей государством не хватит на всю жизнь. Большое значение и будущее будет иметь учеба в течении всей жизни и обучение на практике. В условиях рыночной экономики имеющей гибкие организационные структуры, в основном наемные работники будут вознаграждаться не столько по продолжительности рабочего времени, усердию и лояльности, сколько по результатам. Заметим, что свободные формы занятости становятся все более распространенными, обычные и трудовые отношения, характерные для промышленности, теряют свое значение. Продолжительная и неограниченная сроками занятость полный рабочий день – дело прошлого.

Продолжающаяся информатизация и динамика сферы услуг привели за последние полтора десятилетия к появлению новых форм занятости, например, к работе неполный рабочий день, работе на дому, к малозначительным трудовым отношениям, к занятости по рабочему договору, к работе «напрокат».

Нет сомнения в том, что через определенное время аграрный сектор области станет устойчиво развитой. Путь к этому видится как в структурной модернизации отрасли, так и к современным подходам к управлению. Скорость вхождения сельского хозяйства в полосу устойчивого развития, которая в корне изменит социально–экономическую ситуацию на селе, зависит от готовности и способности людей. И хотя в области уровень аграрного образования является довольно высоким, вместе с тем новое время требует уже не простого запоминания фактов и научных истин, а способности к постоянному совершенствованию своих знаний и умения применять их практически. Аграрное преобразование в сельском хозяйстве области изменили не только форму собственности большинство предприятий и уровень технологий, но также и самих людей, живущих на селе, их отношение к своей жизни и к своей работе. Новые времена требуют от людей таких качеств, как самостоятельности, предприимчивости. В первую очередь это относится к тем, что руководит хозяйством или же предприятиями, фирмами, компаниями и т.д. с переходом к рыночным отношениям этим людям пришлось либо полностью изменить стиль своего поведения, либо уступить свое место новому поколению.

В экономическом отношении первым необходимым условием функционирования рыночной экономики смешанного типа является полная

самостоятельность и независимость предприятий, действующих на рынке, в сочетании с их экономической ответственностью. Только при этом условии в поведении хозяйственных субъектов могут появиться те мотивы, которые обеспечивают действительность рыночного механизма.

Второе условие является то, что рыночная экономика это экономика договора, сделок между равноправными партнерами, развитой сети горизонтальных связей, опирающихся на рыночную инфраструктуру.

Третьим необходимым условием рынка являются свободные цены. Свобода ценообразования в рыночной экономике – прописная истина. Иначе нельзя задействовать механизм саморегулирования и обеспечить сбалансированность народного хозяйства.

Четвертым условием функционирования рынка является свободная конкуренция. Конкуренция требует сочетания экономических, технологических и социальных предпосылок. На рынке каждого вида товаров должно быть достаточное количество продавцов и покупателей. По западным оценкам, число производителей должно быть 8 – 15 и никак не менее 4-5. Рынок считается монополизированным, если 4 крупнейшие фирмы контролируют более 80% продаж.

Пятым условием нормального функционирования рыночного механизма является также устойчивая финансовая и денежная система. Рынок сам обеспечивает сбалансированность товаров и денег в экономике, но делается это прежде всего посредством свободного ценообразования. Последнее только тогда не будет вести к недопустимым темпам инфляции, когда в хозяйственной системе предусмотрены действенные инструменты ограничения государственных расходов и денежной массы.

Шестое условие это обозначает то, что эффективность рыночного механизма во многом зависит от того, насколько полно экономика охвачена рыночными отношениями. В условиях нашей экономики это означает формирование наряду с товарными рынками рынка финансового и рабочей силы. Если товарные рынки у нас имеются, то финансового рынка и всех связанных с ним институтов нет вообще. Нет и никакого опыта в этой сфере.

Седьмое – внешнеэкономическая деятельность. Огромное значение для формирования рыночной экономики в Таджикистане и её регионов будут иметь развитие внешнеэкономических связей, открытость национального рынка, его тесная связь с мировым рынком.

Восьмое. Особо следует выделить социальные и политические проблемы, связанные с формированием рыночной экономики.

Значительная часть населения области живет на грани бедности. Именно это обстоятельство определяет негативное отношение немалой части населения к первым результатам зарождения рыночных отношений, в том числе и к частным предпринимателям. В этой связи формирование рынка неизбежно будет связано с обострением социальных и политических проблем.

Таким образом, создание системы государственного регулирования сельского хозяйства области, отвечающим особенностям и характеру рыночных отношений может стать особым достижением национальной экономики и научных учреждений области. Именно наличие такой, четко функционирующей системы регулирования и поддержки дехканских (фермерских) хозяйств и других форм сельского предпринимательства в условиях рыночной экономики и независимости позволяет аграрному сектору экономики Таджикистана в ближайшем будущем не только опережает другие страны в производстве продукции, но и гарантировать социальную стабильность области и её районов, открыть реальный путь к устойчивому развитию.

Литература

1. Баратов Р.Б. Памир и его недра. / Р.Б.Баратов, А.Гаврилюк, В.Ярошенко // Памир. –М.: Наука, 1987. – С.13-15
2. Валамат-Заде Т. Некоторые аспекты концепции национальной энергетической безопасности Республики Таджикистан. /Валамат-Заде Т.// Экономика Таджикистана. Стратегия развития.- Душанбе, 2000. - №4. - С. 88-91.
3. Гурский А.В., Влияние горных условий на растения. / А.В.Гурский, Ю.Л.Соколов, Л.Ф. Остапович – Л., 1961. – 310 с.
4. Михаэль Цинф. Выжить в новой экономике. / Цинф Михаэль // Германия, 2001.- № 5, октябрь–ноябрь, С. 40-42.
5. Регионы Республики Таджикистан. Государственный Комитет статистики Республики Таджикистан. –Душанбе, 2012. С.267-274.
6. Сельское хозяйство Республики Таджикистан 2007-2012гг.
7. Территориальное разделение труда и рынок продукции АПК. /Под ред. / Боева В.Р. - М. - 1995. - 178с.

УДК 338

ФОРМИРОВАНИЕ МОТИВАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ПРЕДПРИЯТИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Холбобоев Раджабали Бозорович, старший преподаватель кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Соатова 4. Тел.: (+992) 918-62-52-21. E-mail: Radj.ru01@mail.ru

Современный уровень производства не может развиваться без эффективных мотивационных систем управления персоналом, побуждающих каждого конкретного работника (рабочего, служащего, специалиста) работать производительно и качественно для достижения конкретно поставленной цели предприятия. Мотивационные системы должны постоянно совершенствоваться под влиянием экономических и политических условий. Разработка таких систем мотивации труда, позволяющих в наибольшей степени соединить интересы и потребности работников со стратегическими задачами предприятия, является, прежде всего, ключевой задачей специалистов в области управления персоналом.

Ключевые слова: *мотивация, персонал, актуальный, поощрение, стимулирование, эффективность, социально, рационализаторские, мотиваторы, потребности, облигации, стимулы.*

ТАШАККУЛИ НИЗОМИ МОТИВАЦИОННИ ХАЙАТ ДАР КОРҲОНАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Холбобоев Раҷабалӣ Бозорович, муаллими калони кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Соатов 4. Тел.: (+992) 918-62-52-21. E-mail: Radj.ru01@mail.ru

Сатҳи истеҳсолот дар замони муосир бидуни ҳадафҳои самараноки низоми идоракунии мотиватсия аз ҷониби ҳайати коргарон рушд карда наметавонад, ки ҳар як кормандро (коргар, хизматчи, мутахассис) баҳри ноил шудан ба мақсади дар пешгузоштишудаи муассиса водор месозад.

Низоми мотивационӣ бояд пайваста таҳти таъсири шароитҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ такмил ёбад. Таҳия намудани чунин низоми мақсаднокӣ меҳнат, ки имконоти беитари талабот ва манфиатҳои коргаронро бо вазифаҳои стратегии муассиса мепайванданд, ин қабл аз ҳама, вазифаи муҳими мутахассисон дар соҳаи идоракунии ҳайати шахсии коргарон ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: *ҳайати коргарон, мубрам, мотиватсия, навоварӣ, самаранокӣ, иҷтимоӣ, облигатсия, талабот, ҳавасмандгардонӣ, бухрон.*

FORMATION OF THE MOTIVATIONAL SYSTEM OF PERSONNEL MANAGEMENT AT THE ENTERPRISE IN REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Kholboboev Rajabali Bozorovich, Senior Lecturer of Management Tajik state financial and economic university. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, street Soatov 4. Tel: (+992) 918-62-52-21. E-mail: Radj.ru01@mail.ru

The modern level of production cannot be developed without effective motivational systems of personnel management that motivate every concrete employee (worker, employee and specialist) to work productively and qualitatively to achieve the specific goal of the enterprise.

Motivation systems must be constantly improved under the influence of economic and political conditions. The development of such systems of labor motivation is, first of all, the key task of specialists in the field of personnel management and it allows connecting the interests and needs of employees to the greatest degree with the strategic tasks of the enterprise.

Key words: *motivation, staff, relevant, encouragement, stimulation, efficiency, social, rationalization, motivators, needs, bonds, incentives.*

Разработка эффективных мотивационных систем управления, позволяющих в наибольшей степени соединить интересы и потребности работников со стратегическими задачами предприятия, является, прежде всего, ключевой задачей специалистов в области управления персоналом.

Современный уровень производства не может развиваться без эффективных мотивационных систем управления персоналом, побуждающих каждого конкретного работника (рабочего, служащего, специалиста) работать производительно и качественно для достижения конкретно поставленной цели предприятия. Мотивационные системы должны постоянно совершенствоваться под влиянием экономических и политических условий. Разработка таких систем мотивации труда, позволяющих в наибольшей степени соединить интересы и потребности работников со стратегическими задачами предприятия, является, прежде всего, ключевой задачей специалистов в области управления персоналом.

Построение системы мотивации персоналом в организации - важный и сложный процесс. При ее формировании необходимо учитывать особенности и размер организации. Среди важнейших факторов влияния на выбор системы мотивации персоналом в организации значится ее размер. Чем крупнее предприятие, тем естественно больше задачи и ресурсы, но при этом повышается и уровень ответственности [1, 21].

Основной целью разработки и практического применения систем мотивации труда непосредственно в организациях является возможность внедрения новых принципов управления персоналом. Мотивирование через саму работу использует внутренние стимулы интереса работника, чувства удовлетворения от процесса работы, от возможности проявить свои способности, собственные силы при принятии решений и выполнении производственных задач [2, 13].

Поощрение достижений работников мотивирует их к улучшению дальнейшей деятельности.

Система мотивации, получившая название традиционной, широко использовалась в советской экономике. Такая система включала в себя материальное поощрение работников, представленное в виде совокупности двух элементов:

-основного вознаграждения (заработная плата, начисляемая по тарифным ставкам, или окладам);

- дополнительного вознаграждения (доплаты и надбавки, премии) [3, 447].

Размер заработной платы зависел, прежде всего, от ее минимального уровня, который определялся государством. При этом основная часть заработной платы учитывала постоянные качества труда: квалификацию и опыт специалиста, образование, условия работы. Дополнительная часть заработной платы учитывала

различие в результатах труда работников: различная производительность труда, добросовестное и недобросовестное выполнение трудовых обязанностей, выполнение и невыполнение установленных норм труда, соблюдение и не соблюдение трудовой дисциплины, требований по охране труда и правил внутреннего трудового распорядка, улучшение качества выпускаемой продукции или наличие брака изделий и др.

Применение элементов оплаты труда регламентировалось размерами фонда заработной платы и фонда материального поощрения, которые жестко планировались. По централизованно установленным правилам начислялось 70 - 85% заработной платы, что вело к уравнительности в оплате труда, а значит, к снижению ее стимулирующей роли, особенно в условиях отсутствия безработицы [2, 15].

Однако, для перехода к инновационной модели развития РТ сегодня все больше требуются не просто рабочие руки, а грамотные, инициативные, ответственные, стремящиеся к самореализации в трудовой сфере, работники.

Так как любая мотивационная система должна обеспечивать достаточно высокий уровень оплаты труда и достаточно высокий уровень жизни работника и членов его семьи то, применение только традиционной системы мотивации на практике в настоящее время не позволило бы обеспечить привлечение в организацию работников, обладающих требуемыми качествами, и, соответственно, не способствовала сохранению кадрового состава на предприятии. Молодежь неохотно идет работать на предприятие, где низкий уровень заработной платы, текучесть кадров среди нее высокая. Старение кадров наряду с льготным сроком назначения пенсии для персонала в связи с вредными условиями труда в скором времени могут привести к тому, что предприятие будет ощущать реальную нехватку опытных и квалифицированных сотрудников [7, 446].

Результаты, достигнутые людьми в процессе работы, зависят не только от знаний, навыков и способностей этих людей. Эффективная деятельность возможна лишь при наличии у работников соответствующей мотивации, т.е. желания работать. Позитивная мотивация активизирует способности человека, освобождает его потенциал, негативная мотивация тормозит проявление способности, препятствует достижению целей деятельности.

Поскольку основным важным недостатком традиционной системы является отсутствие действительных стимулов, побуждающих работников к дополнительным действиям, которые бы вели к повышению прибыльности, конкурентоспособности, эффективности организации улучшить ситуацию могла бы новая эффективная система мотивации [5, 423].

Наивно было бы ожидать, что сотрудники будут добиваться достижения целей организации только ради блага самой организации. Люди преследуют свои цели. Когда они могут достичь свои личные цели, выполняя то, что требует от них организация, тогда и вероятность достижения целей организации повышается. Если цель достигнута, то вся честь и слава всегда должна принадлежать тем, кто в самом низу, чьими руками делается дело. Если дело провалено, то вина целиком должна возлагаться на руководство.

Налаженная мотивация и обратная связь обеспечивают хорошие взаимоотношения между работниками и работодателем, способствуют росту взаимопонимания и доверия, быстроте в решении проблем и, как следствие, эффективное и спокойное ведение бизнеса [4, 312].

Несмотря на наличие значительного количества различных мотивационных систем, выбрать из них единственную и механически внедрить ее принципы на конкретном предприятии Таджикистана практически невозможно. Ни одна из

существующих систем не может считаться идеальной и лишенной недостатков. Например, для работников, в отличие, например, от западных стран, не менее важную роль в системе мотивации играют моральные стимулы. Деньги, безусловно, являются мощным стимулом к труду. Однако следует иметь в виду, что люди сильно различаются по своему отношению к деньгам, по восприимчивости к этому виду стимулов. Кроме того, самой большой проблемой в отношении денежных поощрений является то, что денежная мотивация довольно быстро угасает: человек быстро привыкает к новому, более высокому уровню оплаты. Тот уровень оплаты, который еще вчера мотивировал его на высокую рабочую отдачу, очень скоро становится привычным и теряет побудительную силу.

Таким образом, проблема разработки эффективных систем мотивации труда, учитывающих особенности трудовых ресурсов в РТ, является и остается на сегодняшний день весьма актуальной.

Эффективность и качество работы во многом зависят от морально-психологического климата в коллективе, от настроения сотрудников, от их заряженности на хорошую работу.

В обобщенном виде система мотивации труда на предприятиях РТ может быть представлена как совокупность следующих блоков.

1. Материальное стимулирование, в том числе:

- в части основной заработной платы (повышение тарифных ставок и окладов);
- в части премирования работников (за повышение производительности труда, за улучшение качества выпускаемой продукции, выплата выходного пособия по уходу на пенсию работникам, отработавшим определенный период времени, выплата единовременного вознаграждения работнику к юбилейным датам работы на предприятии, доплаты за выслугу лет, профессиональное мастерство, классность и др.).

Материальная мотивация и стимулирование, в отличие от других мотиваторов, занимает господствующее положение в системе общей мотивации, т.к. является основным источником удовлетворения иерархии потребностей.

2. Моральное поощрение, основанное на принципе объективности и значимости личных моральных интересов отдельного работника (награждение Грамотой; благодарственным письмом; фотография на Доске почета; предоставление отдельного кабинета для работы; работа вне офиса; объявление выговора работнику лично и наедине, не в присутствии трудового коллектива; улучшение условий (повышение комфорта) на рабочем месте; стимулирование свободным временем (предоставление дополнительного отпуска за повышение производительности труда, за стаж работы; предоставление возможности работы по свободному графику; сокращение продолжительности рабочего времени за счет его экономии в результате высокой производительности труда); присвоение звания "Лучший работник" организации и др.).

3. Социально-натуральное поощрение (предоставление займов на льготных условиях, предоставление льготных путевок в дома отдыха, санатории, детские оздоровительные лагеря работникам с определенным стажем работы на данном предприятии, выделение работникам товаров, выпускаемых предприятием, в счет оплаты труда, по льготным ценам, представление отсрочки платежей за товары и услуги на определенный период, премии и поздравления, а также ценные подарки к профессиональным праздникам (к дню строителя, дню автомобилиста, дню энергетика и др.), льготные цены в рабочей столовой для работников предприятия, частичная оплата стоимости проездных билетов, частичная оплата обучения лучших сотрудников предприятия и их детей в учебных заведениях и др.).

4. Социальные программы (оплата услуг сотовой телефонной связи, предоставление абонементов в спортивные залы, тренажерные залы, бассейны, предоставление путевок отличившимся работникам и членам их семей за границу, бесплатное питание на работе, бесплатное медицинское обслуживание работников и членов их семей, бесплатное санаторно - курортное обслуживание работников и членов их семей, бесплатное пользование дошкольными учреждениями, оплата за обучение работников и членов их семей, оплата транспортных расходов, дополнительное (негосударственное) пенсионное обеспечение и др.).

5. Поощрение путем продвижения по служебной лестнице;

6. Дополнительные формы поощрения за достижения в труде (разовые выплаты за вклад в результаты деятельности организации (в том числе выплаты за рационализаторские предложения), разовые выплаты по итогам года, льготная продажа акций и облигаций своим работникам и др.).[6,351]

Каждая организация с учетом своих специфических особенностей самостоятельно принимает решение: будут ли внедряться все перечисленные блоки или только некоторые из них; каким из внедряемых блоков будет придаваться первостепенное значение, а какие будут играть вспомогательную роль и т.п.

Выбор тех или иных составляющих системы мотивации может зависеть от самых различных факторов: финансового состояния организации, целей управления персоналом, стадии жизненного цикла, на котором находится предприятие кадрового состава организации и другие.

Литература:

1. Варданян, И. Мотивационная система персонала /И.Варданян. //Управление персоналом.-2006.-№5. С. 19-21.
2. Воробьева Е. Система мотивации - составная часть системы управления персоналом / Е.Воробьева // АКДИ «Экономика и жизнь».-2001.-№ 9. - С. 13-15.
3. Кибанов А.Я. Основы управления персоналом: Учебник. / А.Я.Кибанов - М.: ИНФРА-М, 2008. - 447 с.
4. Маслов Е.В. Управление персоналом предприятия: Учебное пособие. /Е.В. Маслов // М. - Новосибирск ИНФРА-М-НГАЭиУ, 1999.- 312с.
5. Управление персоналом: Учебник /Под ред. Т.Ю. Базарова, Б.Л. Еремина. - М.: ЮНИТИ, 1998. - 423 с.
6. Управление персоналом: Учебно-практическое пособие /Под ред. Кибанова А.Я., Ивановской Л.В.- М.: Приор, 1999. С.351 .
7. Управление персоналом / Ципкин Ю.А. //Учебное пособие для студентов ВУЗов. – М.: ЮНИТИ, 2001. С. 446.

УДК 336.41+336.42+339.46

МУШКИЛОТИ ҚАРЗДИҲИИ БОНКӢ БА СОҶАҲОИ КИШОВАРӢ ВА РОҶҲОИ ҲАЛЛИ ОН

Махиулов Саидхуца Чумбаевич, муаллими калони кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734025. Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 918563308. E-mail: saidkhuja-86@mail.ru.

Хоҷаев Бахтиёр Бобораҷабович - ассистенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 905602909.

Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявӣ ва методологии алоқамандии фаъолияти соҳаи кишоварзӣ бо қарзҳои бонкӣ дида баромада шудааст.

Дар нешрафти соҳаи кишоварзӣ, аз он ҷумла соҳаи хоҷагии қишлоқ қарзҳои бонкӣ нақши махсус доранд. Дар мақола нишондиҳандаҳои рушди бахшҳои гуногуни соҳаи кишоварзӣ мавриди омӯзиши ва қарор қарор дода шудааст.

Аз мушоҳидаҳо ва вазъи имрӯзаи иқтисодӣ аён аст, ки нақши қарзҳои бонкӣ дар таъмини талаботи мавсимии хоҷагиҳои деҳқонӣ, истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, ташикли

захираҳои молӣ дар соҳаи савдо, хариди ашӯи хом, таҳникаю технологияҳои наву нӯшонидани харочоти дигари истеҳсолӣ дар соҳаи истеҳсолот ва васеъ кардани истеҳсолот дар ҳамаи соҳаҳо хеле баланд аст. Инчунин, дар мақола нишондиҳандаҳои қарзҳои бонкӣ дар соҳаи гуногуни хоҷагии қишлоқи мамлакат мавриди омӯзиши ва тадқиқот қарор дода шудааст.

Ҳамчунин, муаллифон истифодаи дурусти мақсадноки қарзҳои бонкӣ ва руши минбаъдаи ин соҳаро, ки аз фаъолияти ботачрибаи истифодабарандаи қарз дар ин соҳа вобастагӣ дорад, баррасӣ намуда, барои пешбурди муваффақонаи он пешниҳодҳои судманд кардаанд.

Калидвожаҳо: хоҷагии қишлоқ, маҳсулоти кишоварзӣ, нишондиҳандаҳои руши, захираҳои молӣ, қарзҳои бонкӣ, истифодаи мақсадноки қарз, қарзҳои хурд, таъминнокии қарзҳо, фоизи қарз, меъёри фоиз.

ПРОБЛЕМЫ БАНКОВСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОМ СЕКТОРЕ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Махшулов Саидхуджа Джумаевич - старший преподаватель кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 918563308. E-mail: saidkhuja-86@mail.ru.

Ходжаев Бахтиёр Бобораджабович – ассистент кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 905602909.

В статье рассмотрены теоретические и методологические подходы, связанные с деятельностью сельскохозяйственного сектора с банковским кредитованием.

Банковские кредиты особенно важны в сельскохозяйственном секторе. В статье также изучается развитие различных секторов сельскохозяйственной сферы. Из текущих наблюдений экономического состояния можно выделить роль банковских кредитов в обеспечении сезонного спроса на дехканские хозяйства, производителей сельскохозяйственной продукции, организации товарной торговли, закупки сырья, механики, технологий и других производственных издержек в производстве и расширении производства. Во всех областях он очень высок. Кроме того, в этой статье изучаются и исследуются показатели банковского кредитования в различных областях сельского хозяйства.

Авторы отмечают, что правильное использование банковских кредитов и дальнейшее развитие сельского хозяйства зависит от эффективного кредитования данного сектора и для ее успешной деятельности рекомендованы несколько предложений.

Ключевые слова: сельское хозяйство, сельскохозяйственные продукты, показатели развития, финансовые ресурсы, банковские кредиты, целевое использование кредитов, микрофинансирование, обеспечение кредитов, объем кредитов, процентная ставка.

PROBLEMS OF BANK LENDING IN THE RURAL SECTOR AND WAYS OF THEIR REALIZATION

Makhshulov Saidkhuja Jumayevich, the teacher of the Department of Banking the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, street. Nakhimova 64/14. E-mail: saidkhuja-86@mail.ru. 918563308

Khojaev Bakhtiyor Boborakabovich - the teacher of the Department of Banking the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, street. Nakhimova 64/14. the Tajik State Financial and Economic University. Phone: 905602909.

The article it was considered the theoretical and methodological approaches related to the agricultural sector, with bank lending.

Besides, the loans from the banking sector are especially important in the agricultural sector. In the article it is also explored the development of various sectors of the agricultural sector. From the current observations of the economy, we can distinguish the role of bank loans in providing seasonal demand for dekhkan farms, producers of agricultural products, organizing commodity trade, purchasing raw materials, mechanics and technology and other production costs in production and expansion of production. In all areas it is very high. In addition, in the article it is examined and studied the indicators of bank lending in various areas of agriculture.

Also in this article it is noted that the correct use of bank loans and the further development of agricultural sector depends on effective lending to this sector.

Key words: agriculture, agricultural products, development indicators, financial resources, bank loans, targeted use of loans, microfinance, securing loans, volume of loans, interest rate.

Дар шароити имрӯза яке аз фишангҳои асосии баҳаракатдорандаи самтҳои гуногуни иқтисодӣ ва самаранок истифода бурдани захираҳои низоми қарзӣ ба ҳисоб рафта, барои рушди устувори иқтисодӣ ва самтҳои афзалиятноки гуногуни он мусоидат мекунад.

Баъди гузариш аз иқтисодиёти нақшавӣ ба иқтисодиёти бозорӣ, ки он ҳукмрони замони шӯравӣ буд, баъди ба низоми нави иқтисодӣ гузаштан ташкили низоми нави қарзӣ ҳамчун фишанги муҳим ба миён оварда шуд, ки ба сатҳи иқтисодӣ дар самти истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ таъсири худро расонд. Норасоии асосии илмӣ дар низоми муосири қарзӣ ва шароити нишондиҳандаҳои соҳаи хоҷагии халқ ва заминаҳои рушди он як муаммо мебошанд, ки дар доираи худ паҳлуҳои гуногуни илмию амалиро дар бар мегирад. Тадқиқотҳои мавҷуда дар доираи сатҳи талабот ва асосҳои методологияи коркард ва механизмҳои асосии гирифтани ва баргардонидани воситаҳои қарзӣ аз тарафи бахшҳои хоҷагии халқ ва истеҳсолкунандагони маҳсулоти хоҷагии қишлоқ яке аз мақсадҳои асосист.

Боиси зикр аст, ки дар ҳама шароит соҳаи хоҷагии қишлоқ яке аз соҳаҳои асосӣ ва афзалиятнок дар самти таъминоти аҳолии кишвар бо ғизои хушсифат ва аз ҷиҳати экологӣ тоза маҳсуб меёбад. Бо сабаби муҳимият ва дарки масоили муҳимтарини соҳаи хоҷагии қишлоқ дар Стратегияи миллии рушд барои то давраи солҳои 2030 дар самти таъмин намудани амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат 13 ҳадафи назаррас, ҳамчун мақсади асосии ҳалталаб, пешбинӣ гардидаанд, ки амалисозии онҳо вазифаи аввалиндараҷаи тамоми сохторҳое, ки имконияти дар сатҳи самаранок пеш бурдани онро доранд, мебошад [11]. Қобили зикр аст, ки дар амалӣ сохтани аксар мушкилоти ҷойдоштаи соҳаи кишоварзӣ, махсусан дар шароити имрӯза мавқеи бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ зиёд мебошад.

Дар амалисозии мушкилот ва ҳадафҳои стратегияи рушди соҳаи кишоварзӣ, аз он ҷумла ҳадафҳои дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 пешбинигардида сахми қарзҳои бонкӣ ва таъсири бевоситаи онҳо ба рушди соҳа хеле зарурӣ мебошад. Дар алоқамандӣ ва робита ба ин тадқиқоти назариявӣ, методологӣ ва амалии раванди қарздиҳии бонкҳои тичоратӣ ба соҳаи кишоварзӣ, роҳҳои самаранок ва беҳтаргардонии соҳаи хоҷагидорӣ тавассути қарзҳои бонкӣ, бо назардошти мушкилоти дар соҳаи бонкию хоҷагидорӣ ҷойдошта ба суботи ҷомеаи Тоҷикистон ва рушди иқтисодиёту сатҳи некуахлоқии мардум муҳимияти зиёд дорад.

Ба ин хотир, тамоми ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки раванди қарзиро дар самти фаъолияти доманадори хоҷагии қишлоқ васеъ намуда, бештар дар самти коркард ва истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ тавассути хариди техникаю технологияҳои муосир қарз диҳанд.

Дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилот ва муаммоҳо дугарафа мебошанд. Яъне, аз як тараф, мушкилот дар фаъолияти бонкҳои тичоратӣ, ба монанди надоштани захираи пулии кофӣ, кам будани воситаҳои худӣ, ба муҳлати кӯтоҳ зиёд ҷалб намудани маблағҳои муваққатан озоди шахсонӣ ҳуқуқию воқеӣ, ба муҳлати зиёд дода натавонистани қарз, бо фоизи баланд қабул намудани амонату пасандозҳо, баланд будани меъёри фоизи қарз ва ғ.

Дар шароити имрӯза бонкҳои тичоратӣ аз ҳисоби надоштани захираи пулии кофӣ на зиёд қарзҳои дарозмуддат дода метавонанд, на ҳавасманданд ба соҳаи хоҷагии қишлоқ қарз диҳанд. Танҳо ҳавасмандии онҳо дар додани қарзҳои хурд ва қарзҳои истеъмолий эҳсос мегардад. Ғайр аз ин, қисми зиёди захираҳои пулии бонкро воситаҳои кӯтоҳмуддати ҷалбкардашудаи шахсонӣ ҳуқуқию воқеӣ ташкил медиҳанд, ки бонкҳои тичоратӣ на дар ҳама соҳа онҳоро ҳамчун қарз

сафарбар месозанд. Аз дигар тараф, бо фоизи баланд қабул намудани амонату пасандозҳои шахсони ҳуқуқию воқеӣ мушкilotи асосӣ дар баланд будани меъёри фоизи қарз мебошад. Зеро бонкҳои тичоратӣ ҳамчун миёнарав ва соҳибкор, аз як тараф, харидорӣ намуда, аз дигар тараф, бо изофаи хароҷот ва фоидаи худ онҳоро ба дигар шахсон мефурӯшанд. Чӣ қадаре, ки меъёри фоизи маблағҳои ҷалбшуда кам бошад, бонки тичоратӣ то ҳамон андоза имконияти додани қарз ба соҳаҳои гуногунро васеъ мегардонад.

Ноил гаштан ба устувории молиявии хоҷагии қишлоқ ва таъмини дастрасӣ ба молия ва қарзҳо яке аз ҳадафҳои асосии бонкҳои тичоратӣ маҳсуб меёбад. Хавфҳои зиёди қарзӣ аксарияти бонкҳоро водор месозад, ки сиёсати бағоят эҳтиёткоронаи қарзиро пеш баранд. Хавфи қарзҳои пардохтнашуда боиси изофапулиҳои баланде мегардад, ки ба меъёрҳои кредит татбиқ мешаванд ва меъёрҳои фоизи чорӣ аз 17,5 фоиз зиёд мегарданд. Маҳдудияти эҳтиёт ба қарзҳо на танҳо аз сабаби баланд будани меъёри фоизҳо ба назар мерасад, балки бинобар вазнинию сахтии талаботи гаравгузори низ дида мешавад. Бахши кишоварзӣ аз захираҳои маҳдуди мавҷудаи қарзҳо ҳаҷми на чандон зиёдеро мегирад, зеро бонкҳо соҳаи кишоварзиро бахши серхавф ҳисоб мекунанд ва танҳо якчанд корхонаи даромадноки кишоварзие вучуд дорад, ки маблағи қарзро пардохт карда метавонанд. Мақсади чорабиниҳои бо вусъатёбии дастрасӣ ба қарзҳо алоқаманд, аз он иборат аст, ки устувории молиявии корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), аз ҷумла соҳибкорои инфиродӣ ва ташкилотҳоро мустаҳкамтар намояд. Барои расидан ба ин мақсадҳои гузошташуда, масъалаи ҷалби қарзҳо аз бонкҳои тичоратӣ ва қарзҳо аз соҳибкорои инфиродӣ ва ташкилотҳо ба манфиати шахсоне, ки фаъолияти худро дар соҳаи коркарди аввалия ва минбаъдаи маҳсулоти кишоварзӣ амалӣ месозанд, ҳал кардан лозим аст, то ба онҳо кумак расонда шавад, ки маблағҳои ҷорию гардони худро пурратар карда, фондҳои асосии худро нав кунанд ва коркарди аввалияи маҳсулотро ривож диҳанд.

Дар шароити мураккаби имрӯза дар тамоми соҳаҳо аз ҳама мушкilotи асосӣ ин баланд будани меъёри фоизи қарз мебошад.

Дар амалияи бонкдорӣ муносибатҳои қарзӣ вобаста ба шакли қарз, аз ҷониби кӣ ба кадом муҳлат дода шудани он ва омилҳои дигар намудҳои гуногуни фоизи қарз истифода бурда мешаванд. Дар иқтисодиёти имрӯза намудҳои гуногуни фоизи қарз мавҷуданд: мизони появии бонк, мизони фоизи бозори пул, мизони фоизи қарзҳои байнибонкӣ, мизони фоизи векселҳои хазинадорӣ, мизони фоизи бозори сармоя. Мизони появии бонкӣ сатҳи минималии фоизест, ки аз ҷониби бонкҳо барои қарзҳои пешниҳодкардашон муайян карда мешавад. Мизони появӣ хароҷот ва фоидаи минималии бонкро дар бар мегирад. Ҳангоми додани қарз бонкҳо ба мизони появӣ чанд фоизи дигар илова мекунанд. Сатҳи фоизи иловагӣ вобаста ба мавҷудияти хатари барнагаштани қарз, дараҷаи тахминии қарз, сатҳи боварӣ ба пардохтпазирии қарзгиранда ва омилҳои дигар муайян карда мешавад [6, 285].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сабаби кам будани захираҳои пулии худии ташкилотҳои қарзӣ ва зиёд будани ҳаҷми маблағҳои ҷалбшуда аз воситаҳои худии бонкҳо мизони появии ҳама ташкилотҳои қарзӣ баланд мебошанд. Баланд будани мизони появии бонкӣ таваҷҷуҳи субъектҳои қарзгирандаро кам намуда, дар натиҷа самаранокии истехсолотро, аз он ҷумла истехсолкунандагони маҳсулоти хоҷагии қишлоқро кам мекунанд.

Мушкilotи имрӯза, ки ба самаранокии тамоми самтҳои иқтисодӣ таъсир мерасонад ва ҳавасмандии субъектҳои иқтисодиро кам мекунанд, баланд будани меъёри фоизи қарз мебошад. Бо сабаби баланд будани меъёри фоизҳои дигари амалиётӣ ба меъёри фоизи қарзҳои бонкӣ таъсиррасонанда имкон намедихад, ки

бонкҳои тижоратӣ ба қадри кофӣ меъёри фоизи қарзро ба субъектҳои хоҷагидорӣ кам кунад. Баланд будани меъёри фоизи қарзҳои бонкӣ яке аз проблемаҳои асосӣ дар хоҷагии халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Дастгирии фаъолияти соҳаи хоҷагии кишлоқро оид ба таъминоти маблағҳои қарзӣ аз 4 сарчашмаи асосӣ метавон таъмин кард, ки дар ҷадвали 1 ба таври зерин инъикос гардидааст.

Ҷадвали 1.

Сохторҳои ёрирасони соҳаи кишоварзӣ

№	Ташкилотҳои қарзӣ	Давлат	Субъектҳои хоҷагидорӣ	Сармоягузори хориҷӣ
1.	Бонкҳои тижоратӣ	Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон	Хоҷагии деҳқонӣ	Институтҳои молиявии байналхалқӣ
2.	Ташкилотҳои амонатии қарзии хурд	Фондҳои мақсадноки давлатӣ	Хоҷагиҳои инфиродӣ	Институтҳои молиявии минтақавӣ
3.	Ташкилотҳои қарзии хурд	Фонди махсуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон	Хоҷагиҳои чорводорӣ	Бонкҳои тижоратии хориҷӣ
4.	Фондҳои қарзии хурд		Хоҷагиҳои боғпарварӣ ва ғ.	Ташкилотҳои молиявии ғайрибонкӣ
5.	Ширкатҳои суғуртавӣ			Ширкатҳои сармоягузорӣ ва ғ.
6.	Ширкатҳои лизингӣ			
7.	Ширкатҳои фючерсӣ			

Сарчашма: Коркарди муаллифон

Сохторҳои ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки дастгирии соҳаи хоҷагии кишлоқро аз ҳисоби якчанд сарчашма роҳандозӣ кардан мумкин аст. Албатта, ба роҳ мондани фаъолияти ҳаматарафаи самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ, ба монанди фаъолияти соҳибкорӣ, фаъолияти тижоратӣ, фаъолияти истехсоли ва ниҳоят фаъолияти хоҷагидорӣ бе дастгирии ҳаматарафаи давлату ташкилотҳои қарзӣ ва дигар созмону институтҳои молиявӣ ғайриимкон аст. Фаъолияти ҳаматарафаи самтҳои афзалиятноки иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз ба даст овардани Истиқлолияти комил бе соҳаи ҳозиразамони дастгирии молиявии давлату ташкилотҳои қарзӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Ташкилотҳои қарзӣ, давлат ва институтҳои молиявии хориҷӣ звенои асосии сармоягузори соҳаҳои гуногуни хоҷагии кишлоқ ба ҳисоб мераванд. Имкониятҳои васеи табию экологии маҳсулоти хоҷагии кишлоқ як имконияти фарохи ҷалби таваччуқи сармоягузори дохилию хориҷӣ мебошанд. Бояд таъкид кард, ки дар баробари андешидани чораҳои зарурӣ ва қабули як қатор барномаҳои дахлдори соҳавӣ ташаккули заминаҳои асосии ҷалби сармояи қарзӣ шартӣ асосист.

Ҷадвали 2.

Бақияи қарзҳои ташкилотҳои қарзии ба соҳаи кишоварзӣ додашуда

Солҳо	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ҳаҷми қарзҳои соҳаи кишлоқ ба хоҷагии кишлоқ	2148578	2840245	647885	945544	777077	931717	1056932	1104473	1204473	832380	836453 (дар давоми 8 моҳ)

Сарчашма: Бюллетени омили бонкӣ

Дар фаъолияти доманадори хоҷагиҳои деҳқонӣ хоҷагиҳои хонаводагӣ як қатор муаммоҳои табиӣ экологӣ мавҷуданд, ки ба фаъолияти истеҳсоли тичоратии онҳо як қатор монеаҳо эҷод намуда, ба партохтпазирии истеҳсолкунандагон, ки асоси фаъолияти онҳо дар асоси қарзҳои бонкӣ ба роҳ монда шудааст, ҳалал мерасонад. Татбиқи фаъолнокии хоҷагии қишлоқ аз омилҳои гуногун вобаста аст. Аз ин лиҳоз, чараҳои дарки масъалаҳои манфӣ ва мусбат вазифаи аввалиндараҷаи истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ мебошад.

Дар соҳаи кишоварзӣ ва раванди қарзии бонкҳои тичоратӣ як қатор муаммоҳо мавҷуданд:

- номувофиқ омадани муҳлати қарзу раванди истеҳсолот;
- баланд будани меъёри фоизи қарз;
- номувофиқ омадани шароити боду ҳаво;
- надоштани стратегияи муайяни истеҳсолот ва коркарду киштгардони замин;
- мавҷуд набудани қарзҳои дарозмуддати лизингӣ ва ғ.

Бояд қайд намуд, ки дар иқтисодиёти имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари дигар самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ, соҳаи хоҷагии қишлоқ ва бонкдорӣ дар рушди он ва беҳтарсозии сатҳи зиндагии аҳоли мавқеи махсус доранд. Аз ин лиҳоз, барои такмил ва рушди ин соҳаҳои муҳими иқтисодӣ андешидани чораҳои зерин ба мақсад мувофиқ аст:

- додани қарзҳои дарозмуддат ба соҳаҳои мухталифи хоҷагии қишлоқ;
- паст кардани меъёри фоизи қарзҳои пешниҳодшаванда;
- тартиб додани стратегияи муайяни самти фаъолияти хоҷагии қишлоқ (аз истеҳсолот то фурӯши мол);
- пешниҳоди қарзҳои дарозмуддати лизингӣ ба соҳаи истеҳсолкунандагони хоҷагии қишлоқ;
- яқоя бо истеҳсолкунанда дар истеҳсолот иштирок кардани қарздиханда;

Васеъ кардани иқтисодиёт, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, хариди таҷҳизоти пешбурди фаъолияти истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва ғайра аз ҳисоби қарз имкон медиҳад, ки талаботи доимо афзояндаи ҷамъият қонеъ гардонида шавад ва он ба кишварҳои ҳамсоҳа содир карда шаванд.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 22.12.2017 с., шаҳри Душанбе.-Душанбе: ДМИТ, 2017.-40с.
2. Раҳимзода Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз. Китоби дарсӣ. / Ш. Раҳимзода. – Душанбе, 2018.-513с.
3. Бонкдорӣ ва сиёсати пулию қарзӣ, солҳои 1991-2010.
4. Омори Бонки миллии Тоҷикистон. 2013, 2014, 2015, 2016
5. Рушди низоми бонкӣ дар 25-соли Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: "Вектор принт", 2016.-294 с.
6. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. – 450с.
7. <http://www.president.tj> (санаи ворид 26.11.2018) [манбаи электронӣ].
8. <http://www.nbt.tj>. (санаи ворид 16.11.2018)

МУАММОҲОИ ПАРВАРИШИ НАВЪИ АНГУР ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ормонова Мохрӯ Мухаммадиевна - муовини декан оид ба илми факултети иқтисод ва бизнес, ассистенти кафедраи суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 93-409-85-57. *Email: mohru89@mail.ru*

Дар шароити иқтисоди бозорӣ масъалаи таъсисёбӣ ва рушди соҳаи ангурпарварӣ яке аз вазифаҳои муҳими муносибатҳои бозорӣ ба ҳисоб меравад. Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаҳои парвариши навъҳои ангур ва хариду фурӯши онро вобаста ба мавсим дар бозори мамлакат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дида баромадааст. Таҳлили навъҳои ангур дар ноҳияи Ҳисор гузаронида шудааст ва аз рӯи методҳои принципиалӣ интиқоли онҳо ба дигар давлатҳо баҳо дода шудааст.

Калидвожаҳо: ангурпарварӣ, ангур, навъ, боркашонӣ, содирот, нарх, таъм, талабот, мева, ҳосил, анбор.

ПРОБЛЕМЫ ВЫРАЩИВАНИЯ СОРТОВ ВИНОГРАДА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Ормонова Мохру Мухаммадиевна, заместитель декана по науке факультета экономики и бизнеса, ассистент кафедры страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: (+992) 93-409-85-57. *Email: mohru89@mail.ru*

В условиях рыночной экономики проблемы формирования и развития виноградарства является одной из важных задач рыночных отношений. В данной статье были рассмотрены автором вопросы о выращивании видов виноградов и их продажи на сезонных рынках в регионах Таджикистана. Приведен анализ по видам и сортам виноградов в Гиссарском регионе и они оцениваются в соответствии с методом их правил доставки.

Ключевые слова: виноградарство, виноград, сорт, транспортировка, экспорт, цена, вкус, спрос, фрукт, урожай, хранилище.

PROBLEMS GROWING VARIETIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Ormonova Mohru Muhammadievna, deputy dean for science faculty business and economics, assistant of the Department of insurance Tajik state University of Finance and Economics. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova str., 64/14. Phone: +992 93-409-85-57. *Email: mohru89@mail.ru*

In the conditions of market economy, the development of viticulture is one of the important tasks of market relation. In this article, the author examined the questions about issues of growing fresh species of grapes and selling them on seasonal markets in the regions of Tajikistan. An analysis was made of the types and varieties of grapes in the Hissar region. And they are evaluated according to the method of their delivery rules.

Key words: viticulture, grapes, variety, transportation, export, price, taste, demand, fruit, harvest, storage.

Тибқи суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат - Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Таъмин намудани аҳоли бо маҳсулоти хушсифат, ки шартӣ асосии солимии мардум мебошад, яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад.

Яке аз роҳҳои баланд бардоштани иқтидори содиротии кишвар ин замина гузоштан ба бунёди боғу токзорҳои нав ба ҳисоб меравад» [1].

Ангурпарварӣ ин яке аз соҳаҳои комплекси агросаноатӣ мебошад, ки ба парвариши ангур машғул аст ва онро барои он парвариш мекунанд, ки дар шакли тоза истеъмол намоянд, ё ин ки барои кор кардани маҳсулоти тайёри

хушк, монанди шароби софи ангурӣ (вино), шарбат, полуда (желе) ва ғайра истифода баранд [5].

Қобили зикр аст, ки баланд бардоштани маданияти заминдорӣ, истифодаи самараноки обу замин ва чорӣ намудани кишти такрорӣ ба афзоиши маҳсулоти кишоварзӣ мусоидат карда истодааст.

Дар давраи гузашта дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон корхонаҳои саноатие, фаъолият менамуданд, ки ба коркарди ангур машғул буданд, ва аз ангур шароби софи ангурӣ, консерваҳо, мавиз тайёр намуда, ба давлатҳои хориҷа содирот менамуданд. Лекин дар натиҷаи ҷанги шаҳрвандӣ ва хароб шудани муносибатҳои иқтисодӣ байни давлатҳои пасошӯравӣ бисёре аз заминҳои навъи ангур хароб карда шуданд. Бо мурури замон соҳаи ангурпарварӣ рӯз аз рӯз рушд карда истодааст.

Бояд қайд намуд, ки дар муносибат байни Россия ва давлатҳои Европа, аз он ҷумла Туркия ва инчунин талабот ба меваҳои тоҷикӣ, аз ҷумла ангур, себ ва сабзаҳои афзоиш меёбад. Лекин амалӣ намудани ин талаботҳо вақти зиёдро талаб менамояд, ки муаммоҳои махсусро дорад, ба монанди:

- Ин муаммоҳоро аз нав дида баромада, роҳҳои ҳалли муайяни аниқ пешниҳод бояд намуд.

- Бухрони иқтисодие, ки дар охири соли 2014 ва аввали соли 2015 саҳт ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир расонд ва кушодашавии боғҳои нави ангур қариб нест. Сабаби асосӣ имконияти молиявӣ надоштан мебошад.

- Масъалаи нақлиёт яке аз ҷабҳаҳои муҳим дар ин самт ба шумор меравад. Айни ҳол, барои он ки борҳои нақлиётӣ ба қисми шимоли мамлакат бурда расонида шаванд, хоҷагиҳои деҳқонӣ маблағи зиёдро сарф мекунанд. Дар натиҷа, ҳамаи ин боиси он мегардад, ки ба арзиши аслии меваҷот таъсир расонад, ки чунин ҳолат дар навбати худ ба рақобатпазир набудани маҳсулот ва, инчунин, зараровар будани хоҷагиҳо оварда мерасонад.

Бояд қайд кард, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳосилнокии ангур дар ҳаҷми миёна ба 15 тонна баробар аст ва аз ҳисоби ангурпарварӣ дар соли 2016 381 ҳаз. гектар замин гирифта шуда буд, ки дар як сол дар ҳаҷми миёна 0,5 млн. тонна ангур ҳосил мешавад [7].

Аз рӯи гуфтаҳои хоҷагидорони тоҷик муайян аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 50 навъи ангур парвариш карда мешавад, ки аз ҷиҳати даромаднокӣ яке аз беҳтарин навъ ба ҳисоб меравад, ба монанди ангури Хусайнӣ, Кишмиш, Тоифии бунафш, Зарифӣ, Регарӣ. Мутобиқат ба иқлими мамлакат танҳо дар 45 ноҳияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ангур парвариш менамоянд, ки он 75%-и шумораи умумии аҳолии ноҳияҳои мамлакатро таъмин менамояд (нигаред ба ҷадвали №1).

Ҷадвали 1.

Сохтори майдонҳои ангурпарварӣ дар ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳамагӣ	Аз он ҷумла					
	Ҳисор	Истаравшан	Бобочон Ғафуров	Данғара	Шаҳринав	Варзоб
28635	3110	3470	3126	2032	840	361
100%	26%	30%	27%	10%	4%	3%

Сарчашма: Ҷадвалро муаллиф дар заминаи маълумотҳои [http:// life. ansor. Info / sadovodstvo](http://life.ansor.info/sadovodstvo) Тоҷикистон тартиб додааст.

Дар ҷадвали мазкур ноҳияҳои пешқадаме нишон дода шудаанд, ки ба парвариши ангур машғуланд, аз ҷумла Ҳисор, Истаравшан, Бобочон Ғафуров, Варзоб, Данғара, Шаҳринав, ки дар ин ноҳияҳо ангурпарварон зиёда аз 1000

гектар замин доранд. Ба фикри мо, барои он ки сифати меваҳо беҳтар шавад, зарур аст, ки анборхонаҳои меваҳо ва ангур, ки ба он сармоягузори давлатӣ ва хориҷиро ҷалб карда мешуд, бунёд карда мешуд. Олимони Маркази технологияи ДМТ ба хулосае омадаанд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 10 навъи ангур, ки таъм ва ҳосили фаровон доранд, дар ҳолати нобудшавӣ аст. Дар ҷараёни омӯзиш муайян карда шуд, ки аз 200 навъи ангур, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон парвариш карда мешавад, айни ҳол 100 навъи он парвариш карда мешавад. Ҳатто, агар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар як сол 0,5 млн. тонна ангур истеҳсол шуда бошанд ҳам, бомуваффақият амалӣ мегардад, чунки ҳаҷми калон мебошад. Агар ҳосилнокии солонаи ангурро ба шумораи аҳоли тақсим намоем, аз он бармеояд, ки дар як сол ба ҳаҷми миёна 60 кг ангур ҳосил ба даст меоранд. Лекин мо ба хулосае омадем, ки ин шумора барои ишғоли мавқеи бозори ҷаҳонӣ хеле кам аст.

Аз ҳама ангури барвақт дар вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон бо номи «Ангури барвақтии ҳисорӣ» мерӯяд, ки дар миёнаи моҳи май пухта мерасад. Ин навъи ангур аз тарафи олимони тоҷик, селекционерони давраи советӣ ба вуҷуд омадааст. Ҳамин тавр, ангури пешпазаки барвақтӣ бо нархи баланд 1,5-2 доллар фурухта мешавад. Ин он қадар болаззат нест ва ҳангоми боркунӣ захмдор мешавад, ки содироти он хеле мушкил аст [7].

Баъд аз навъи ангури «Ангури барвақтии ҳисорӣ» дар аввали моҳи июн навъи ангури Зарифӣ мерӯяд, ки нисбати дигар навъи ангурҳо бо таъм ва ҳосилдихияш фарқ мекунад. Ин навъи ангур дар бозор тақрибан 10-15-уми моҳи июн ба фуруш мебарояд ва бо нархи 1 доллар фурухта мешавад. Дар анбӯхҳои тунук ва хурд ангури Зарифӣ таввасути самолёт ба Хитой ва Россия содирот карда мешавад. Ин навъи ангурро дар баробари ангури барвақтии «Ангури барвақтии ҳисорӣ» дар мамлакат ҳамагӣ якчанд сотих гектар парвариш менамоянд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар аввали моҳи август ангур пурра пухта мерасад ва, хусусан, охири сол метавонанд бо навъи ангур бо монанди Хусайнӣ, Кишмиш ҳосили муайян ҷой дошта бошад. Бинобар ин олимони системаи селекционерҳоро лозим аст, ки навъи ангури ҳангоми боркашонӣ устуворро ҳосил намоянд.

Аз ҳама навъи охиринаи ангуре, ки аз майдон ҷамъ карда мешавад, ангури Тоифӣ ном дорад. Ангури Тоифӣ дар аввали моҳи октябр ва охири ноябр аз майдон ҷамъ карда мешавад ва ба дигар давлатҳо бо нархи 0,1 доллар то 0,5 доллар содирот карда мешавад. Хусусан, ин навъи ангур ба ҳамаи омилҳо хеле устувор мебошад, аз он ҷумла: майдонҳои ангури Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ноҳияҳо дар соли 2016 28635 ҳаз. гектарро ташкил намуд. Навъҳои ангури Тоифиро ба ҳисоб гирифта, онро дар шароитҳои муайян нигоҳ медоранд ва онро дар анборҳо то моҳи март (то 5 моҳ) нигоҳ медоранд. Аллақай дар моҳи май ва апрел дар бозорҳо ба назар намерасад [7].

Дар замини хоҷагидорӣ «Баракат», ки дар ноҳияи Ҳисор ҷойгир аст, дар майдони 360 гектар ангур парвариш карда мешавад. Аз даҳ навъи ангуре, ки дар нобудшавӣ аст, танҳо якто, ки то 450 сентнер ҳосил аз ҳар гектар медиҳад, парвариш менамоянд. Навъи умумии ангур аз ҳар як гектар аз 150 то 130 сентнер ҳосил медиҳад. Дар хоҷагии «Баракат», ки ҳамасола то 2500 тонна ангур ҳосил менамояд, қисме аз ангури ҳосилкардаашро ба хориҷи мамлакат содирот менамояд. Тибқи ақидаи мутахассисони хоҷагидорӣ, дар бозори дохила талабот ба навъҳои гуногуни ангур зиёд мебошад. Ба ҳисоби миёна қисми ҳосили бадастовардашударо ба давлатҳои хориҷа, аз қабилӣ Афғонистон, Покистон, Хитой, Қазоқистон ва Россия содирот менамоянд. Барои он ки маҳсулоти селекционии мо устувор ва рақобатпазир бошад, мо ба хулосае омадем, ки бояд анбор дар ҳамон давлатҳое, ки мо молҳои худро содирот мекунем, ҷойгир

бошад. Дар чунин шароит рақобатнокӣ ва шартҳои харидорон дар бозор зиёд мешавад.

Ҳамин тавр, меваи ангур таъми хуби босифат дошта, маҳсулоти физионокияш баланд (0,7-12 ккал/кг) ба ҳисоб меравад. Дар он тамоми минералҳо ва моддаҳои органикии ҷамъ мешаванд, ки барои саломатии одам муҳим мебошанд. Бинобар ин онро бо мақсади таъаббатӣ ҳам истифода менамоянд [3].

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (22.12.2017, шаҳри Душанбе) <http://w.w.w./president.tj> (санаи воридшавӣ: 28.11.12).
 2. Бойчук Ю. Виноградарство от А до Я / Ю. Бойчук. - М.: Клуб семейного досуга, Белгород, 2012. - 836 с.
 3. Зармаев А.А. Виноградарство с основами технологии первичной переработки винограда / А.А. Зармаев. - М.: Колос С, 2011. - 512 с.
 4. Маркин М.И. Любительское виноградарство / М.И.Маркин. - М.: Росагропромиздат, 1990. - 176 с.
 5. Негруль А.М. Виноградарство / А. М. Негруль. - М.: Селхозгиз, 1985. - 428 с.
 6. Стеценко В.М. Виноградарство по-новому / В.М. Стеценко, Н.В.Держаков. - М.: АСТ, Сталкер, 2011. - 416 с.
 7. Садоводства в Таджикистане /http:// life. ansor. Info/ sadovodstvo-Tajikistan.
 8. Энциклопедия виноградарства: в 3-х томах. - Кишинев: Сов. энцикл., 1986.
-
-

УДК.507-55

**ГРАНИЧНАЯ ЗАДАЧА СОПРЯЖЕНИЯ С КОЭФФИЦИЕНТОМ
ИМЕЮЩИМ ОСОБЕННОСТИ НЕ ГОЛОМОРФНОЙ СТРУКТУРЫ ДЛЯ
СИСТЕМЫ**

$$\frac{\partial u}{\partial z} = A(z) \cdot U(z)$$

Усмонов Нурулло - доктор физико-математических наук, профессор кафедры высшей математики, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64.14

В статьях [4], [5] мы считали, что коэффициент краевого условия всюду на контуре удовлетворяют условию Гельдера. Расширим теперь класс допустимых функций и будем считать, что коэффициенты удовлетворяют условию Гельдера, за исключением конечного числа точек, где они могут иметь полюсы или обращаются в нуль.

Таким образом, установлено, что числа решений не изменятся от наличия нулей и уменьшатся от наличия полюсов.

Ключевые слова: ноль, полюс, аналитическая функция, условия Гельдера, интерполяционный многочлен, интегральные представления, теорема Лиувилля, обобщённая теорема Лиувилля, дифференцируемые функции, интегральная формула Коши.

МАСЪАЛАҶОИ КАНОРИИ ҲАМРОҶШУДА БО КОЭФФИЦИЕНТҶОИ

ҒАЙРИГОЛОМОРФӢ БАРОИ СИСТЕМАИ $\frac{\partial u}{\partial z} = A(z) \cdot U(z)$

Усмонов Нурулло – доктори илмҳои физикаю математика, профессори кафедраи математикаи олии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон 981-05-18-14.

Дар мақолаҳои [4], [5] мо фарз менамудем, ки коэффициентҳои масъалаи шартҳои Гелдерро қаноат мекунам ва дар ягон нуқта ба нул баробар намешаванд. Дар ин ҷо фарз менамоем, ки коэффициентҳои масъала дар якҷанд нуқтаҳо, ки шумораи охирик аст, ба нул ва ё ба бохирӣ баробар мешаванд. Дар натиҷа, муайян карда шудааст, ки нулҳои коэффициент ба шумораи ҳалҳои масъала таъсир нарасонда, қутбҳои коэффициент ба шумораи ҳалҳо таъсир мерасонанд.

Калидвожаҳо: нул, қутб, функцияи аналитикӣ, шартҳои Гелдер, бисёрраъзгии интерполясионӣ, тасвири интегралӣ, теоремаи Лиувилля, функцияи дифференцирониданишаванда, интегралҳои намуди Коши.

**INTERFACIAL TASK OF MATES WITH COEFFICIENT SPECIALTY NOT - GONOPHORE
STRUCTURES FOR SYSTEMS**

$$\frac{\partial u}{\partial z} = A(z) \cdot U(z)$$

Usmonov Nurullo – doctor of physic – mathematic science, professor of higher mathematics, Tajik State University of Finance and Economics, Adress: 734025, Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimov street 64, Tel: 981051844

In all pervious articles we considered that coefficient of regional condition satisfied in all contour by Gelder. We can consider that it is possible to expand the class of valid function; the coefficients can be satisfied the condition of Gelder, with the exception a finite numbers of points where they can have poles and will be change into zero.

That’s way it is determined that numeral decision does not change from the availability of zeroes and will be decreased from the availability of poles.

Key word: Zero, poles, analytical function, condition of Gelder, interpolations' polynomial, integral introduce, theorem of Liuvilya, generalized theorem of Liuvilya, differ rentable functions, integral form of Kosh.

Пусть дано

$$\begin{cases} \frac{\partial u}{\partial x} - \frac{\partial v}{\partial y} = a \cdot u + b \cdot v, \\ \frac{\partial u}{\partial y} + \frac{\partial v}{\partial x} = a \cdot u + a \cdot v. \end{cases} \quad \frac{\partial u}{\partial z} = A(z) \cdot U(z). \quad (1)$$

Из [1] нам известно общее представление всех регулярных в T решений (1)

$$U(z) = \Phi(z) \cdot \ell^{\omega(z)}, \quad (2)$$

где $\Phi(z)$ аналитическая в T , а

$$\omega(z) = -\frac{1}{\pi} \iint_T \frac{A(z)}{T-z} dT.$$

Свойства $\omega(z)$ точно те же, что свойства $F(z)$.

Если за $\Phi(z)$ в [2] принять кусочно-голоморфную функцию, то [2] определит $U(z)$ в T^- как аналитическую функцию и $U(z)$ будет иметь условие граничных значений на L . Естественно назвать $U(z)$ квазикусочно-голоморфной.

Если $\varphi(t) = \Phi^+(t) - \Phi^-(t)$ удовлетворят условию Гельдера, то

$$\Phi(z) = \frac{1}{2\pi i} \int_L \frac{\varphi(t)}{t-z} dt$$

и мы получим интегральное представление всех квазикусочноголоморфных функций (исчезающих на бесконечности)

$$U(z) = \frac{1}{2\pi i} \int_L \frac{\varphi(t)}{t-z} dt \cdot \ell^{\omega(z)}. \quad (3)$$

Отсюда

$$\begin{aligned} U^+(t_0) - U^-(t_0) &= \varphi(t_0) \ell^{\omega(t_0)}, \\ U^+(t_0) + U^-(t_0) &= \frac{1}{\pi i} \int_L \frac{\varphi(t)}{t-t_0} dt \cdot \ell^{\omega(t_0)}. \end{aligned} \quad (4)$$

Докажем аналог теоремы Лиувилля:

Если квазикусочноголоморфная функция $U(z)$ непрерывна во всей плоскости и $U(\infty) = 0$, то $U(z) \equiv 0$.

Действительно, если $U(t) = U^-(t)$, то из (2) получаем $\Phi^+(t) = \Phi^-(t)$, $\Phi(z)$

аналитическая во всей плоскости и, т.к. $U(\infty) = \Phi(\infty) \ell^{\omega(t_0)} = 0$, то $\Phi(\infty) = 0$.

По теореме Лиувилля $\Phi(z) \equiv 0$ и из (2) $U(z) \equiv 0$.

Если в (2) взять $\Phi(z) = P(t)$, то получим квазикусочноголоморфную функцию $P(z) \ell^{\omega(z)}$, непрерывную во всей плоскости и имеющую плюс $P(z)$ на бесконечности. Это аналог обобщенной теоремы Лиувилля.

Определение квазикусочноголоморфной функции по скачку

Найти квазикусочноголоморфную функцию $U(z)$, имеющую конечный порядок на бесконечности, по условию на контуре L :

$$U^+(t_0) - U^-(t_0) = a(t).$$

Сравнивая с (4), причём $a(t) = \varphi(t) \cdot \ell^{\omega(t)}$. Отсюда $\varphi(t) \cdot \ell^{\omega(t)}$ и из (3) получим

$$U(z) = \frac{1}{2\pi i} \int_L \frac{a(t) \cdot \ell^{-\omega(t)}}{t-z} dt \cdot \ell^{\omega(z)}.$$

Это решение исчезает на бесконечности.

$$\begin{aligned} U(z) &= \frac{1}{2\pi i} \int_L \frac{a(t) \cdot \ell^{-\omega(t)}}{t-z} dt \cdot \ell^{\omega(z)} + P_{\infty}(t) \cdot \ell^{\omega(z)} = \\ &= \left[\frac{1}{2\pi i} \int_L \frac{a(t) \cdot \ell^{-\omega(t)}}{t-z} dt + P_{\infty}(t) \right] \cdot \ell^{\omega(z)} \end{aligned}$$

будет решением, имеющим конечный порядок на бесконечности.

Сформулируем теперь общую линейную граничную задачу сопряжения.

Найти пару функции: $U^+(z)$ - регулярное решение (1) в T^+ , $U^-(z)$ - аналитическую в T^- , и имеющую конечный порядок на бесконечности по условию на контуре L

$$U^+(t) = \frac{\prod_{r=1}^R |t - \eta_r|^{\mu_r}}{\prod_{m=1}^M |t - \xi_m|^{\nu_m}} P_1(t) \cdot U^-(t) + q(t). \quad (5)$$

Или иначе: Найти квазикусочно голоморфную функцию $U(z)$, имеющую конечный порядок на бесконечности, по условию (5) на контуре L .

Однородная задача

$$U^+(t) = \frac{\prod_{r=1}^R |t - \eta_r|^{\mu_r}}{\prod_{m=1}^M |t - \xi_m|^{\nu_m}} P_1(t) \cdot U^-(t). \quad (6)$$

Поставляя $U^+(t)$, $U^-(t)$ из (2) в (6), получаем

$$U^+(t) = \frac{\prod_{r=1}^R (t - \eta_r)^{\mu_r}}{\prod_{m=1}^M (t - \xi_m)^{\nu_m}} P_1(t) \cdot U^-(t),$$

где $P_2(t) = P_1(t) \ell^{-i \sum_{r=1}^R \varrho_m^{(2)} \nu_m - i \sum_{r=1}^R \varrho_r^{(1)} \mu_r}$

или
$$U^+(t) = \frac{\prod_{r=1}^R (t - \eta_r)^{d_r - \gamma_r^{(1)}}}{\prod_{m=1}^M (t - \xi_m)^{q_m - \gamma_m^{(2)}}} P_2(t) \cdot U^-(t). \quad (7)$$

При помощи (6) краевое условие принимает вид:

$$U_1^+(t) = t^{-q} P_2(t) U_1^-(t). \quad (8)$$

Положим в (8)

$$U_1^+(z) = \prod_{r=1}^R (z - \eta_r)^{\mu_r} \prod_{m=1}^M (z - \xi_m)^{\nu_m} U_2^+(z),$$

$$U_1^-(z) = \prod_{r=1}^R \left(\frac{z - \eta_r}{z - z_0} \right)^{\mu_r} \prod_{m=1}^M \left(\frac{z - \xi_m}{z - z_0} \right)^{\nu_m} U_2^-(z).$$

Получим $U_2^+(t) = P_3(t)U_2^-(t)$ (9)

где $P_3(t) = \prod_{r=1}^R (z - z_0)^{-\mu_r} \prod_{m=1}^M (z - z_0)^{-\nu_m} t^{-d} P_2(t)$.

Поставляя из (2) $U^+(t)$, $U^-(t)$ в (9) получаем

$$\Phi^+(t) = P_3(t)\Phi^-(t). \quad (10)$$

Все решения (10), имеющие конечный порядок на бесконечности, даются формулой $\Phi^+(z) = \chi^+(z)P(z)$. Из (2) получаем все решения (6), имеющие конечный порядок на бесконечности $U_2^+(z) = P(z)\chi^-(z)\ell^{\omega(z)}$.

Проанализируем решения, исчезающие на бесконечности, учитывая, что

$$\omega(\infty) = 0, [\chi(z)]_{z=\infty} = 0 (Z^{-\alpha}).$$

1. $Ind p_1(t) = \alpha > 0$. $\chi(z)$ имеет на бесконечности нуль порядок α . За $P(z)$ можно взять произвольный многочлен степени $\alpha - 1$.

2. $\alpha = 0$, $\chi(z) = 1$. Чтобы $U(\infty) = 0$, нужно взять $P(z) \equiv 0$. Тогда $U(z) \equiv 0$.

3. $\alpha < 0$, $\chi(z)$ имеет на бесконечности полюс порядка $-\alpha$. Нужно требовать $P(z) \equiv 0$ т.е. $U(z) \equiv 0$.

Итак:

- если $\alpha > 0$, однородная задача для $\frac{\partial u}{\partial z} = A(z) \cdot U(z)$ имеет α линейно

независимых решений, которые содержит в формуле

$$U(z) = P_{\alpha-1}(z) \chi(z) \ell^{\omega(z)},$$

- если $\alpha \leq 0$, то задача не имеет (нетривиальных) решений (исчезающих на бесконечности).

Неоднородная задача

$$U^+(t) = \frac{\prod_{r=1}^R |t - \eta_r|^{\mu_r}}{\prod_{m=1}^M |t - \xi_m|^{\nu_m}} P_1(t) \cdot U^-(t) + q(t). \quad (11)$$

Построим интерполяционный многочлен $Q(z)$ так, чтобы он удовлетворял условию (12). При помощи $Q(z)$ краевое условие (11) занимается в следующем виде

$$U^+(t) - Q(t) = \frac{\prod_{r=1}^R |t - \eta_r|^{\mu_r}}{\prod_{m=1}^M |t - \xi_m|^{\nu_m}} P_1(t) \cdot U^-(t) + \prod_{r=1}^R (t - \eta_r)^{d_r} q_1(t). \quad (12)$$

Так как $\mu_r = d_r - \gamma_r^{(1)}$, $\nu_m = q_m - \gamma_m^{(2)}$, то краевое условие (12) имеет вид:

$$\prod_{r=1}^R (t - \eta_r)^{\gamma_r^{(1)}} \prod_{m=1}^M (t - \xi_m)^{-\gamma_m^{(2)}} [U^+(t) - Q(t)] =$$

$$\frac{\prod_{r=1}^R (t - \eta_r)^{d_r}}{\prod_{m=1}^M (t - \xi_m)^{q_m}} P_2(t) \cdot U^-(t) +$$

$$+ \prod_{r=1}^R (t - \eta_r)^{d_r} \prod_{r=1}^R (t - \eta_r)^{\gamma_r^{(1)}} \prod_{m=1}^M (t - \xi_m)^{-\gamma_m^{(2)}} q_1(t) \quad (13)$$

или

$$\prod_{r=1}^R (t - \eta_r)^{\gamma_r^{(1)}} \prod_{m=1}^M (t - \xi_m)^{-\gamma_m^{(2)}} \frac{[U^+(t) - Q(t)]}{\prod_{r=1}^R (t - \eta_r)^{d_r}} = \frac{P_2(t)}{\prod_{m=1}^M (t - \xi_m)^{q_m}} U^-(t) +$$

$$+ \prod_{r=1}^R (t - \eta_r)^{\gamma_r^{(1)}} \prod_{m=1}^M (t - \xi_m)^{-\gamma_m^{(2)}} q_1(t). \quad (14)$$

Полагая в (14)

$$U^-(z) = \prod_{r=1}^R (t - \xi_m)^{q_m} Z^{-q} U_1^-(z)$$

имеем

$$U_1^+(t) = P_2(t) U_1^-(t) t^{-q} + q_2(t), \quad (15)$$

где

$$U_1^-(t) = \prod_{r=1}^R (t - \eta_r)^{\gamma_r^{(1)}} \prod_{m=1}^M (t - \xi_m)^{-\gamma_m^{(2)}} \frac{[U^+(t) - Q(t)]}{\prod_{r=1}^R (t - \eta_r)^{d_r}}$$

$$q_2(t) = \prod_{r=1}^R (t - \eta_r)^{\gamma_r^{(1)}} \prod_{m=1}^M (t - \xi_m)^{-\gamma_m^{(2)}} q_1(t).$$

Полагая в (15)

$$U_1^+(z) = \prod_{r=1}^R (z - \eta_r)^{\mu_r} \prod_{m=1}^M (z - \xi_m)^{\nu_m} U_2^-(z),$$

$$U_1^-(z) = \prod_{r=1}^R \left(\frac{z - \eta_r}{z - z_0} \right)^{\mu_r} \prod_{m=1}^M \left(\frac{z - \xi_m}{z - z_0} \right)^{\nu_m} U_2^-(z). \quad (16) \text{ Из (15) и (16)}$$

$$\prod_{r=1}^R (z - \eta_r)^{\mu_r} \prod_{m=1}^M (z - \xi_m)^{\nu_m} U_2^+(z) = t^{-q} P_2(t) \times$$

$$\times \prod_{r=1}^R \left(\frac{z - \eta_r}{z - z_0} \right)^{\mu_r} \prod_{m=1}^M \left(\frac{z - \xi_m}{z - z_0} \right)^{\nu_m} U_2^-(z) + q_2(t),$$

или

$$U_2^+(t) = t^{-q} P_2(t) \prod_{r=1}^R (z - z_0)^{-\mu_r} \prod_{m=1}^M (z - z_0)^{-\nu_m} U_2^-(z) +$$

$$+ \prod_{r=1}^R (t - \eta_r)^{-\mu_r} \prod_{m=1}^M (t - \xi_m)^{-\nu_m} q_2(z).$$

Отсюда

$$U_2^+(t) = P_3(t)U_2^-(t) + q_3(t), \quad (17)$$

где

$$P_3^+(t) = t^{-q} P_2(t) \prod_{r=1}^R (z - z_0)^{-\mu_r} \prod_{m=1}^M (z - z_o)^{-\nu_m},$$

$$q_3(t) = \prod_{r=1}^R (t - \eta_r)^{-\mu_r} \prod_{m=1}^M (t - \xi_m)^{-\nu_m} q_2(t).$$

Подставляя из $U_2(z) = \Phi(z) \cdot \ell^{\omega(z)}$, где $\Phi(z)$ - аналитическая в T , а

$$\omega(z) = -\frac{1}{\pi} \iint_L \frac{A(\tau)}{T - z} dt, \text{ получим } U^+(t), U^-(t).$$

$$\Phi^+(t) = P_3(t) \cdot \Phi^-(z) + q_3(t) \ell^{-\omega(t)}. \quad (18)$$

Общее решением (18) будет

$$U(z) = \chi(z) [P_{\alpha}(z) + G(z)].$$

где

$$G(z) = \frac{1}{2\pi i} \int_L \frac{q_3(t) \cdot \ell^{-\omega(z)}}{t - z} dt.$$

Все решения (17), имеющие конечный порядок на бесконечности, даются формулой

$$U_2(z) = \chi^+(z) [P_{\alpha}(z) + G(z)] \ell^{\omega(z)}.$$

Анализ решений, исчезающих на бесконечности, приводят к следующим выводам:

1) если $\alpha > 0$, то решение (18)

$$U_2(z) = \chi^+(z) [P_{\alpha-1}(z) + G(z)] \ell^{\omega(z)}$$

содержит α произвольных постоянных;

2) если $\alpha = 0$, то решение единственно

$$U_2(z) = \chi^+(z) G(z) \ell^{\omega(z)};$$

3) если $\alpha < 0$, то задача имеет решение только при выполнении условий:

$$\int_L \frac{q_3(t) \cdot \ell^{\omega(z)}}{\chi^+(t)} \cdot t^k dt = 0. \quad k = 0, 1, \dots, -\alpha - 1.$$

Тогда

$$U_2(z) = \chi^+(z) G(z) \ell^{\omega(z)}.$$

Литература

1. Векуа И.Н. Системы дифференциальных уравнений первого порядка эллиптического типа и граничные задачи с применением к теории оболочек /Векуа И.Н.// Математический сборник. - 1951. Т.31, вып. 2.

2. Михайлов Л.Г. Особые случаи задач сопряжения для некоторых уравнений с частных производных / Л.Г.Михайлов, Н. Усмонов //Доклад расширенного заседания семинара института прикладной математики имени И.Н.Векуа. - Тбилиси, -1985, №1. С.150–154.

3. Михайлов Л.Г. Сингулярные краевые задачи сопряжения / Л.Г.Михайлов, Н.Усмонов // ДАН РТ, -1983, № 3.- С. 309–313.

4. Усмонов Н. О сингулярной граничной задаче сопряжений с производными со сдвигом / Н.Усмонов, А. Кабиров // Вестник Национального университета. Серия естественных наук.- Душанбе, 2017.- №1/5.- С.141- 148.

5. Усмонов Н. О сингулярной граничной задаче сопряжений с производными / Усмонов, А. Кабиров // Вестник ФЭИТ - Душанбе, 2017.- №2(10). - С.151-161.

УДК 536.621

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ УСТАНОВКА ДЛЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИХ СВОЙСТВ ВЕЩЕСТВ

Акромов Мухаммад Бозорович - к.ф.-м.н., доцент кафедры математического и информационного моделирования Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Akramov60@mail.ru Тел: 917 60 77 60.

В статье приводятся результаты работ по проектированию, созданию и проверке работоспособности разработанной установки с компьютерной регистрацией аналитических данных.

Разработана универсальная установка для определения ряда физико-химических свойств металлов, сплавов и брикетированных образцов сыпучих материалов с использованием прибора UT 71, являющегося новым интеллектуальным мультиметром, оснащённым автоматическим выбором диапазона измеряемых величин, оповещением режима тока и обладающим высокой чувствительностью.

В результате спроектирован стенд - комплексная экспериментальная установка, с помощью которого стало возможно определить изменение температуры, электрического сопротивления и много других характеристик образцов от времени с компьютерной регистрацией. По измеренным значениям параметров далее можно исследовать теплоёмкость, энтальпию фазовых переходов, а также ряд других характеристик, связанных с выделением или поглощением тепла в анализируемых образцах.

Ключевые слова: универсальная установка, мультиметр, прибор UT 71, теплоёмкость, энтальпия, растворение, кристаллизация, свинец, алюминий, диапазон, брикет.

ДАСТГОҶИ ТАҶРИБАВИИ КОРГУЗОРӢ БАРОИ ТАДҶИҚОТИ ХОСИЯТҶОИ ГУНОГУНИ ФИЗИКӢ ВА ХИМИЯВИИ МОДДАҶО

Акромов Мухаммад Бозорович - н.и.ф.-м., дотсенти кафедраи моделсозии математикӣ ва иттилоотии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Akramov60@mail.ru Тел: 917 60 77 60

Дар мақола иқтибос аз натиҷаҳои корҳо доир ба тарҳрезӣ, ташиқ ва санҷиши фаъолияте, ки бо дастгоҳи компютерӣ бақайдгирӣ таҳлилӣ гирифта шудааст, оварда шудааст.

Дастгоҳи компютери бақайдгирӣ барои муайян намудани як қатор хосиятҳои гуногуни физикию химиявии металлҳо, хӯлаҳо ва намунаҳои хокамонанд бо истифодаи дастгоҳи UT 71, ки мультиметри интеллектуалӣ мебошад ва ба компютер пайвастааст, бо тарзи автоматикӣ ҷараён мегирад.

Дар натиҷа дастгоҳи компютери бақайдгирӣ таҳлилӣ сохта шудааст, ки бо ёри он муайян кардани тағйирёбии ҳарорат, қувваи барқ, муқовимат ва дигар хусусиятҳои намунаҳои аз вақт ва бақайдгирӣ компютерӣ вобаста имконпазир мегардад. Бо натиҷаҳои гирифташуда минбаъд метавон гармгунҷоии, энталпия, инчунин як қатор дигар хусусиятҳои ба гармихориҷишавӣ вобаста ҳисоб карда шавад.

Калидвожаҳо: дастгоҳи универсалӣ, мультиметр, асбоби UT 71, гармгунҷоии, энталпия, маҳлул, сахтишавӣ, сурб, алюминий, фосила, брикет.

THE EXPERIMENTAL SETUP FOR THE STUDY OF PHYSICO-CHEMICAL PROPERTIES OF SUBSTANCES

Akramov Muchammad Bozorovich - PhD., associate Professor of the Department of mathematical and information modeling of the Tajik state financial and economic University. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, ul. Nakhimova, 64/14. Akramov60@mail.ru. Phone: 917 60 77 60

The article presents the results of the design, creation and testing of the developed installation with computer registration of analytical data.

A universal unit for determining a number of physical and chemical properties of metals, alloys and briquetted samples of bulk materials using the device UT 71, which is a new intelligent multimeter equipped with automatic selection of the range of measured values, current mode notification and has a high sensitivity.

As a result, a stand - complex experimental setup was designed, with the help of which it became possible to determine the change in temperature, electrical resistance and many other characteristics of the samples from time to time with computer registration. The measured values of the parameters can be further used to study the heat capacity, the enthalpy of phase transitions, as well as a number of other characteristics associated with the release or absorption of heat in the analyzed samples.

Keywords: universal installation, multimeter, UT 71 device, heat capacity, enthalpy, dissolution, crystallization, lead, aluminum, range, briquette.

Перед нами была поставлена задача по разработке универсальной установки для определения ряда физико-химических свойств металлов, сплавов и брикетированных образцов сыпучих материалов с использованием прибора UT 71, являющегося новым интеллектуальным мультиметром, оснащённым автоматическим выбором диапазона измеряемых величин, оповещением режима тока и обладающим высокой чувствительностью.

В результате спроектирован стенд - комплексная экспериментальная установка, с помощью которого стало возможно определить изменение температуры, электрического сопротивления и много других характеристик образцов от времени с компьютерной регистрацией. По измеренным значениям параметров далее можно исследовать теплоёмкость, энтальпию фазовых переходов, а также ряд других характеристик, связанных с выделением или поглощением тепла в анализируемых образцах.

Общий вид (Блок-схема) комплексной экспериментальной установки с автоматической регистрацией результатов анализа представлен на рис. 1.

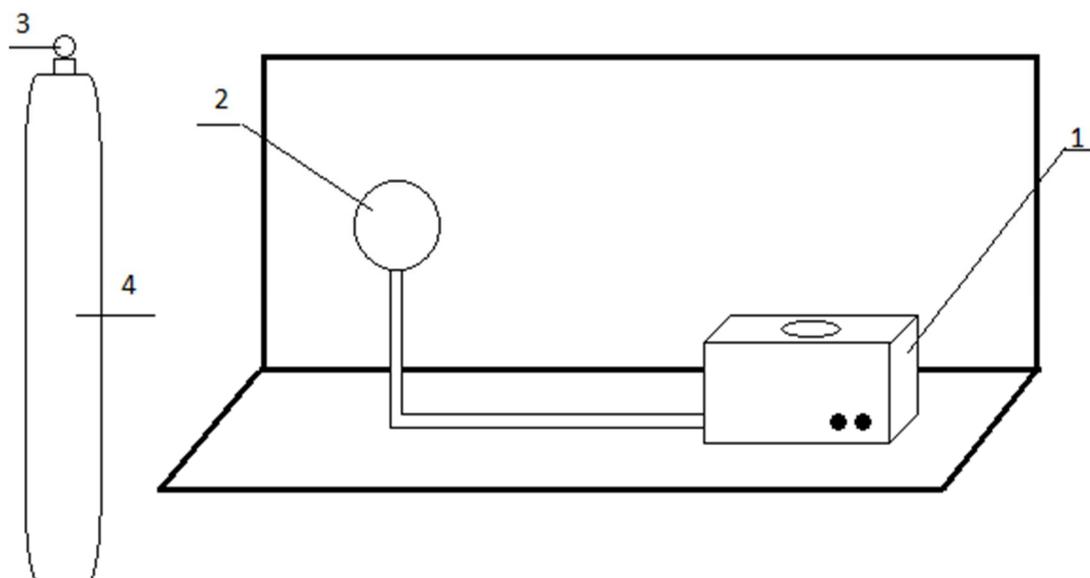

Рис. 1. Блок – схема установки 1. Электронагревательная печь; 2. Мультиметр, 3. Редуктор; 4. Баллон с инертным газом (аргоном).

В качестве нагревательного прибора используется собранная нами трубчатая электрическая печь сопротивления с максимальной рабочей температурой 1200°C. Печь состоит из цилиндрического металлического корпуса, диаметром 245 мм и высотой 240 мм; шамотной футеровки; электронагревательного элемента, состоящего из молибденовой проволоки диаметром 1.5 мм; фарфоровой трубки диаметром 57 мм и высотой 210 мм; медной трубки для подачи инертного газа аргона. Внутренняя часть печи покрыта слоем футеровки из смеси глинозёма и жидкого стекла. Присоединение нагревателя к сети производится через автотрансформатор. Схема электронагревательной печи приведена на рис. 2.

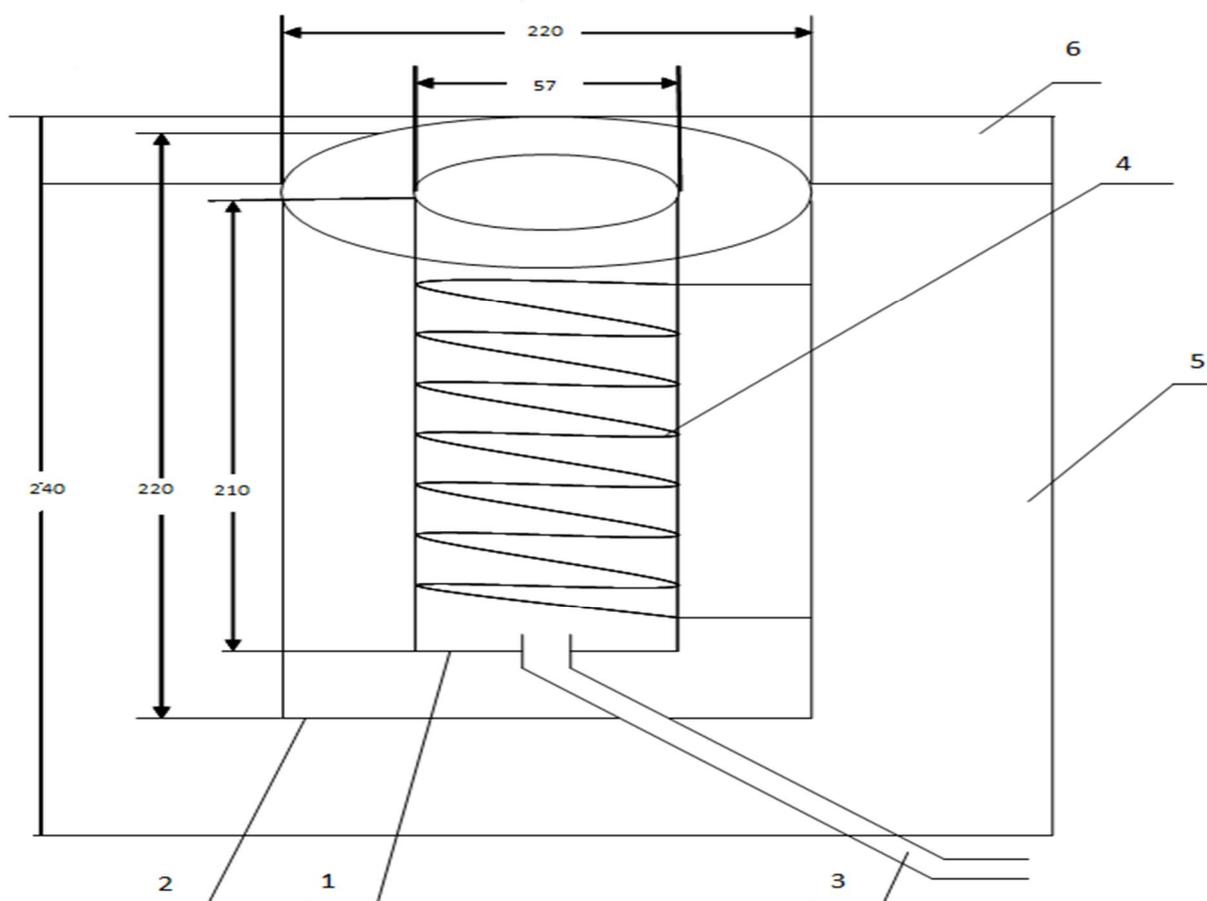

Рис.2. Схема электронагревательной печи 1.Внутренний цилиндр диаметром от 57мм (фарфор); 2. Внешний цилиндр диаметром 220 мм; 3.Медная трубка диаметром 6 мм; 4.Электронагревательный элемент (спираль) мощностью 1500 Вт; 5.Футеровка; 6.Крышка печи.

Для измерения температуры нами использована хромель-алюмелевая термопара, которая обладает очень большой термоэлектродвижущей силой (ТЭДС) и довольно устойчива в отношении окисления. Её ТЭДС находится почти в прямолинейной зависимости от температуры, что является очень важным для получения более точных результатов простой записи кривых нагрева и охлаждения металлов и их сплавов.

Для проверки эксплуатационных характеристик установки нами исследованы кривые растворения и кристаллизации чистого свинца и алюминия. Исследуемые вещества помещали в корундовые тигли ёмкостью 5-10 г, куда вводили комбинированную термопару. Скорость нагрева и охлаждения во время эксперимента составляла 7 и 5.8 К/мин. Для регистрации данных использовали универсальный цифровой прибор «UNI-T/UT71» с программным обеспечением. Результаты анализов обрабатываются на ЭВМ с помощью программы «Sigma Plot».

Экспериментально полученные временные зависимости температуры образцов зарегистрированы с интервалом времени в 5 секунд. Точность измерения температуры составляет 0.1°. Как видно из графиков (см. рис. 3 и 4), процессы плавления и кристаллизации образцов алюминия и свинца хорошо согласуются с литературными данными [1]. Следует отметить, что уменьшение интервала регистрации сигналов температуры по времени до 5 секунд при заданных скоростях нагрева и охлаждения дало возможность повысить чувствительность прибора.

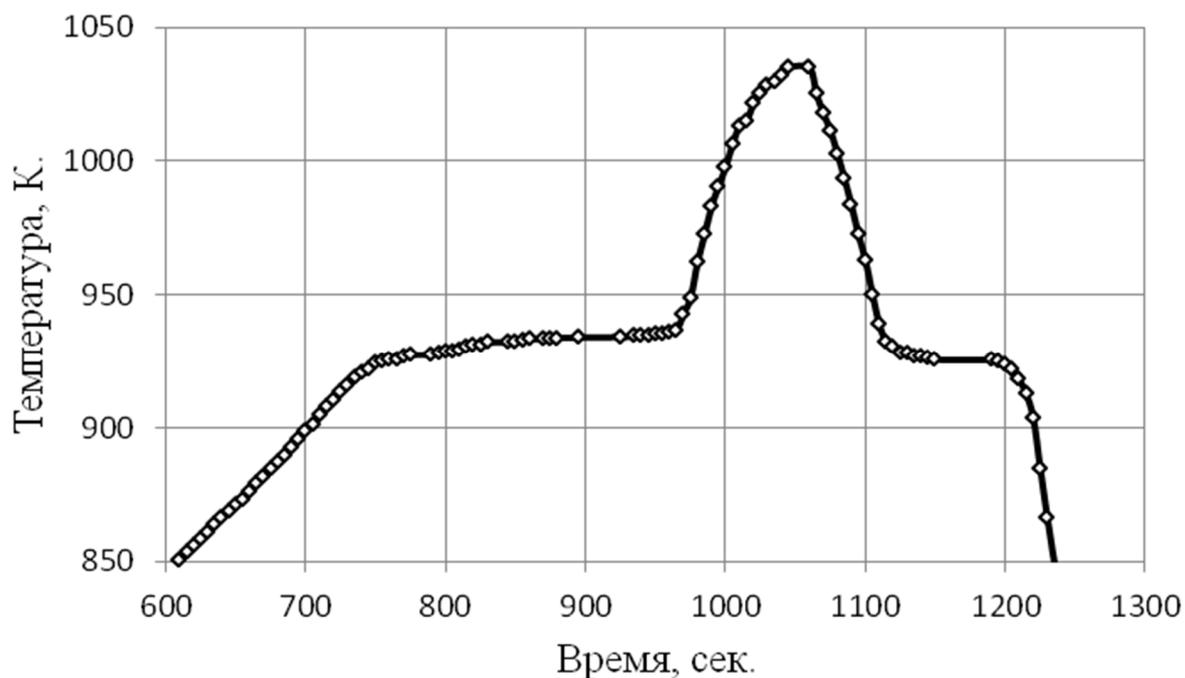

Рис. 3 Термограмма простой записи кривых нагрева и охлаждения образцов алюминия

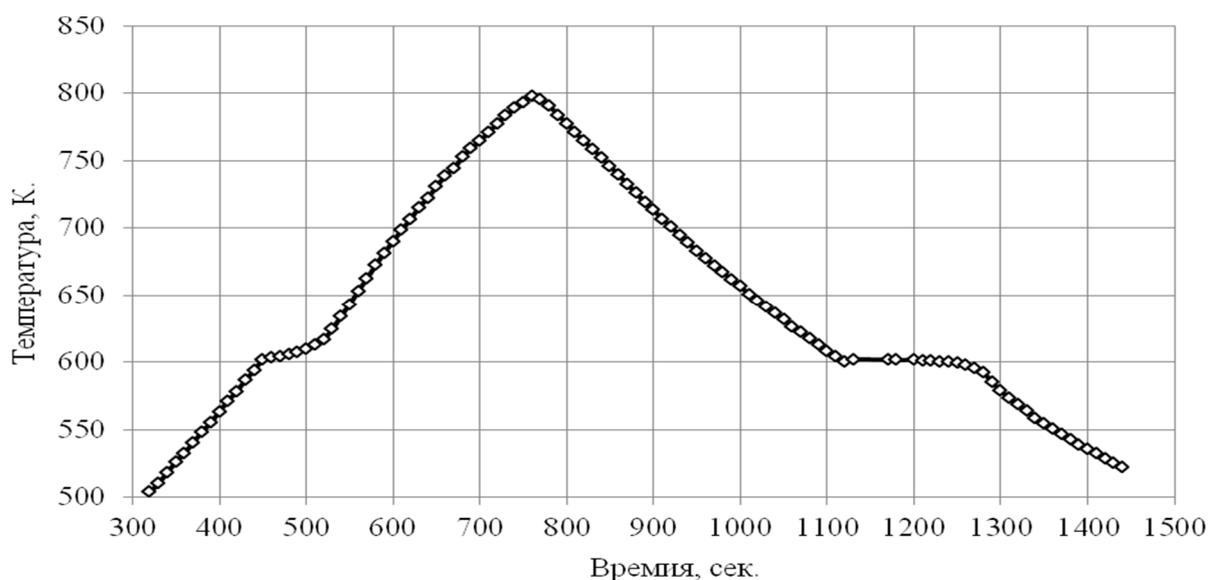

Рис. 4 Термограмма простой записи кривых нагрева и охлаждения образцов свинца.

Установку можно также применить для экспериментального определения термодинамических характеристик твердых металлов. Для этого металлический образец после нагревания охлаждается до определенной температуры. При этом ход анализа задаётся в программу измерителя UT71.

Исследуемый нами образец из алюминия марки А7 имел цилиндрическую форму диаметром 40 мм и высотой 30 мм. Из полученной кривой зависимости температуры охлаждения твёрдого образца алюминия от времени (см. рис. 5), можно

получить нижеследующее уравнение (1), которое в последствии используется для расчёта термодинамических характеристик твёрдого алюминия методом охлаждения [2] по заранее составленной программе на ЭВМ:

$$T = 463.0037 \exp(-0,0030 \tau) + 407,4237 \exp(-0,0002 \tau). \quad (1)$$

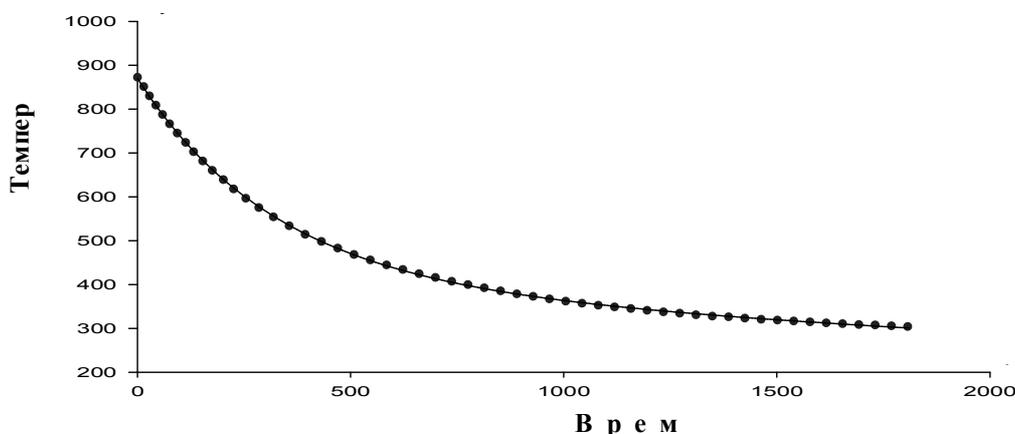

Рис. 5 Кривая зависимости

Для проверки работоспособности установки нами исследована температурная зависимость сопротивления полупроводника.

Известно, что по электрическим свойствам вещества разделяют на три класса: проводники, диэлектрики и полупроводники. Типичными проводниками являются металлы, у которых удельное электрическое сопротивление $\rho < 10^{-6}$ Ом·м. Удельное электрическое сопротивление полупроводников обычно лежит в пределах от 10^{-6} до 10^{14} Ом·м. Материалы, у которых величина $\rho > 10^{14}$ Ом·м, относятся к диэлектрикам. Полупроводниками являются ряд элементов III–VI групп таблицы элементов Д.И. Менделеева (В, Ge, Si, As, Те и т.д.), а также большое число химических соединений (GaAs, GaP, ZnS, SiC и др.). В зависимости от внешних условий (температура, давление) одно и то же вещество может относиться к разным классам. Например, германий при температуре жидкого азота 77 К-диэлектрик, при комнатной температуре – полупроводник, а в жидком состоянии является проводником.

По литературным данным [1], квантовая и классическая механика дают экспоненциальную зависимость удельного сопротивления от температуры для чистого полупроводника. Зависимость удельного сопротивления от температуры в не слишком широком температурном интервале согласно классической механике можно выразить следующим экспоненциальным законом

$$\rho_T = A_1 e^{\frac{B}{T}}, \quad (2)$$

где A_1 и B – постоянные, зависящие от физических свойств полупроводника, T – термодинамическая температура. Подставив значение ρ_T в формулу сопротивления

$$R = \rho \frac{l}{S}, \text{ получим}$$

$$R_T = A e^{\frac{B}{T}}, \quad (3)$$

где R_T – сопротивление полупроводника при температуре T . Постоянная $A = A_1 \frac{l}{S}$ зависит от природы полупроводника и размеров образца.

Если написать формулу (3) для двух фиксированных температур и разделить уравнения по частям, то получим выражение

$$\frac{R_{T_1}}{R_{T_2}} = e^{B\left(\frac{1}{T_1} - \frac{1}{T_2}\right)}, \quad (4)$$

из которого можно найти постоянную В. Прологарифмировав выражение (4), получим

$$\lg \frac{R_{T_1}}{R_{T_2}} = B\left(\frac{1}{T_1} - \frac{1}{T_2}\right) \lg e = 0,4343B\left(\frac{1}{T_1} - \frac{1}{T_2}\right),$$

откуда находим

$$B = \frac{2,303(\lg R_{T_1} - \lg R_{T_2})}{\frac{1}{T_1} - \frac{1}{T_2}}. \quad (5)$$

Когда постоянная В определена для данного полупроводника, удобнее для практических целей пользоваться формулой

$$R_{T_1} = R_{T_2} e^{B\left(\frac{1}{T_1} - \frac{1}{T_2}\right)}, \quad (6)$$

которая позволяет находить сопротивления полупроводника при любой температуре, зная его сопротивление для какой-нибудь одной температуры.

В общем случае температурный коэффициент сопротивления определяется уравнением

$$\alpha_T = \frac{1}{R} \frac{dR}{dT}. \quad (7)$$

Продифференцировав уравнение (3), и подставив значение в формулу (7), получим

$$\alpha_T = -\frac{B}{T^2}. \quad (8)$$

Таким образом, если экспериментально найти зависимость сопротивления полупроводника от температуры, то можно рассчитать α_T и даже ширину запрещённой зоны полупроводникового образца.

Для экспериментального определения зависимости сопротивления материалов от температуры нами собрана установка, блок – схема которого приведена на рисунке 6.

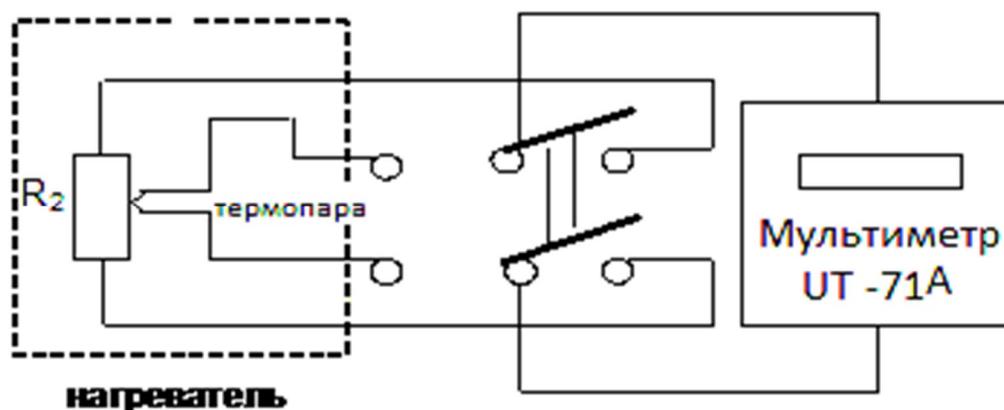

Рис.6 Блок-схема экспериментальной установки

Для проверки эксплуатационных характеристик установки нами изучена зависимость сопротивления полупроводникового образца ММТ-4 от температуры.

Для регистрации данных использовали универсальный цифровой прибор «UNIT/UT71» с программным обеспечением. Результаты анализов обрабатывали на ЭВМ с помощью программы «Sigma Plot».

Экспериментально полученная зависимость сопротивления полупроводника от температуры образца зарегистрированы с интервалом времени в 30 секунд. Точность измерения температуры составляет $0,1^\circ$. На рис.7. приведены экспериментальные и теоретические значения зависимости сопротивления полупроводника от температуры в интервале температур от комнатной до 80°C . Получено следующее уравнение для температурной зависимости сопротивления полупроводника.

$$R(t) = R_0 - aR + bR^2 \quad (9)$$

С учетом коэффициентов уравнения можно представить в виде

$$R(t) = 19,42 - 0,299R + 0,0014R^2 \quad (10)$$

Зависимость сопротивления образца от температуры приведена на рисунке 7.

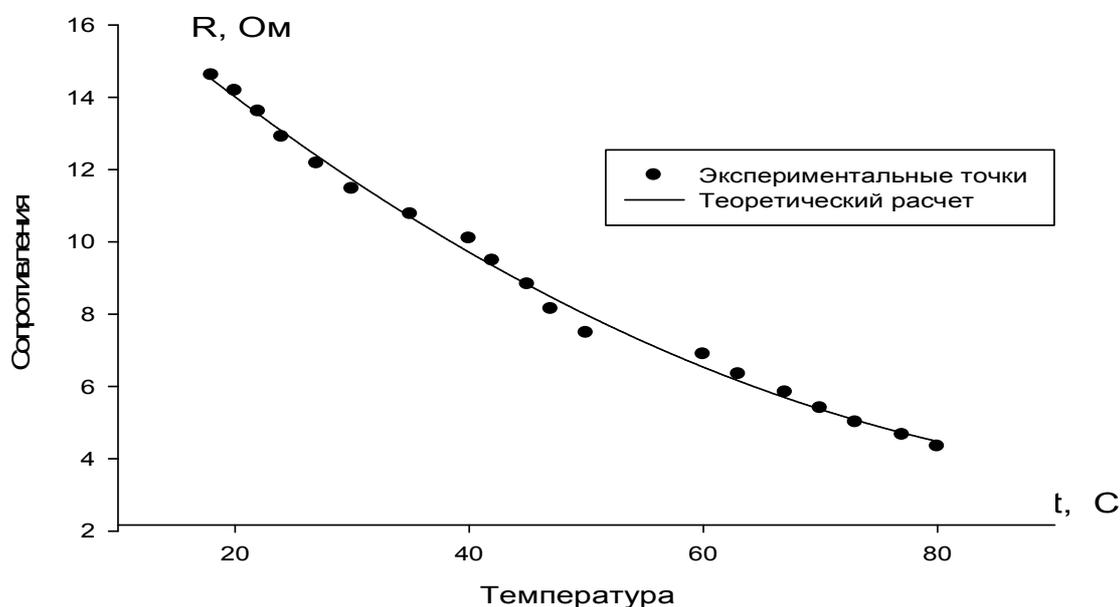

Рис. 7 Зависимость сопротивления полупроводника от температуры

Как видно из графика экспериментально полученные и теоретически рассчитанные результаты сопротивления образца полупроводника хорошо согласуются между собой и литературными данными.

Выводы:

Разработана и испытана экспериментальная установка по исследованию веществ с компьютерной регистрацией данных эксперимента.

Литература:

1. Трофимова Т.И. Курс физики. / Т.И. Трофимова.- М.: Высшая школа, 1999. -248с..
2. Низомов З. Измерение удельной теплоемкости твердых тел методом охлаждения / З.Низомов, М.Б.Акрамов, Б.Гулов, Р.Х.Саидов, З. Аvezов. // Вестник ТНУ, 2010.- № 3(59).- С.136-141.

УСУЛҲОИ БАҲОДИҲӢ ВА МИҚДОРӢИ ИТТИЛОӢТ

Раҳимов Файзали Саъдуллоевич, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи система ва технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14, E-mail: f-rahimov77@mail.ru Телефон: 901-00-87-63.

Дар мақолаи мазкур миқдори иттилоот баҳо дода шуда, тарзу усулҳои гуногун истифода бурда мешаванд, ки дар байни онҳо тарзҳои оморӣ, семантикӣ, прагматикӣ ва сохторӣ ҷудо карда мешаванд. Усули оморӣ баҳодихӣи иттилоот дар қисмати назарияи иттилоот омӯхта мешавад.

Мафҳуми миқдори иттилоот ҳамчун ченаки номуайянии ҳолати система дохил карда шудааст, ки ҳангоми гирифтани иттилоот бартараф мегардад. Ҳангоми гирифтани иттилоот номуайяни ё энтропияи система кам мегардад.

***Калидвожаҳо:** беҳатарии иттилоот, базаи маълумотҳо, системаи идоракунии, энтропияи система, усули баҳодихӣи иттилоот, иттилоот.*

МЕТОДЫ ОЦЕНКИ И ИЗМЕРЕНИЯ ИНФОРМАЦИИ

Рахимов Файзали Садуллоевич, кандидат экономических наук, доцент кафедры информационных систем и технологий в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14, E-mail: f-rahimov77@mail.ru, Телефон: 901-00-87-63

В этой статье оцениваются размер информации и использующие различные методы и способы, которые делятся на статистические, семантические, прагматические и структурные системы. Статистический анализ информации изучается в разделе теории информации.

Объем информации включается как неопределенное измерение состояния системы при удалении информации. При получении информации неопределенность или энтропия системы будут уменьшены.

***Ключевые слова:** безопасность данных, таблицы данных, системы управления, вход в систему, информационная аналитика, информация.*

METHODS OF EVALUATION AND MEASUREMENT OF INFORMATION

Rakhimov Faizali Sadulloevich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Information Systems and Technology in Economics of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14, E-mail: f-rahimov77@mail.ru Phone: 901-00-87-63

This article is evaluated in several ways, and various methods are used, which are divided into statistical, semantic, pragmatic and structural systems. Statistical analysis of information is studied in the information theory section.

The amount of information is included as an undefined measurement of the state of the system when information is deleted. When receiving information, the uncertainty or antiretroviral system will be reduced.

***Keywords:** data security, data tables, control systems, login, information analytics, information.*

Барои он ки миқдори иттилоот чен карда шуда, баҳо дода шаванд, тарзу усулҳои гуногун истифода бурда мешаванд, ки дар байни онҳо тарзҳои оморӣ, семантикӣ, прагматикӣ ва сохторӣ ҷудо карда мешаванд. Дар таърих тарзи оморӣ баҳодихӣи иттилоот бисёр васеъ паҳн гаштааст.

Усули оморӣ баҳодихӣи иттилоот дар қисмати калони фанни кибернетика – назарияи иттилоот омӯхта мешавад. Асосгузори ин усул Клод Шеннон ба ҳисоб меравад, ки соли 1948 назарияи риёзии алоқаро пешниҳод намудааст. То замони он олимони дигар низ ба монанди Найквист ва Хартли дар соли 1924 ва соли 1928 корҳои илмӣ оид ба назарияи телеграфия ва интиқоли иттилоотро ҷоп намудаанд.

Олимони рус А. Н. Колмогов, А. Я. Ханчин, В. А. Котельникова, А. А. Харкевич низ оид ба ин назария корҳои оламшумули илмиро анҷом додаанд.

Аз тарафи Клод Шеннон мафҳуми миқдори иттилоот ҳамчун ченаки номуайянии ҳолати система дохил карда шуд, ки ҳангоми гирифтани иттилоот баргараф мегардад. Ҳолати номуайянии бо миқдор ифодаёфта номи энтропияро гирифт. Ҳангоми гирифтани иттилоот номуайяни ё энтропияи система кам мегардад. Чӣ қадар мушоҳидачӣ иттилоот бисёр гирад, ҳамон қадар номуайяни кам шуда, энтропияи система хурд мегардад. Ҳангоми энтропияи система баробари сифр шудан, доир ба система маълумоти пурра ба даст меояд ва он ба мушоҳидачӣ бо тартиби пурра инъикос меёбад. Ҳамин тавр, иттилооти гирифташуда бо надонистани тағйироти дараҷаи система аз тарафи истифодабаранда алоқаманд аст [1, 3, 5].

То гирифтани иттилоот қабулкунандаи он метавонист, ки якчанд маълумоти пешакиро (априориро) оид ба системаи X дошта бошад. Номуайянии боқимонда барои вай ченаки ҳолати номуайянии система (энтропия) ба ҳисоб меравад. Энтропияи априории системаи X -ро бо $H(X)$ ифода мекунем. Баъди гирифтани баъзе маълумотҳо мушоҳидакор иттилооти иловагии $I(X)$ -ро ноил мегардад, ки он номуайянии аввалии мавҷудбударо кам менамояд ва ҳолати апостериории система (баъди гирифтани иттилоот) $H_1(X)$ мешавад. Он гоҳ миқдори иттилоот $I(X)$ чунин муайян карда мешавад:

$$I(X) = H(X) - H_1(X)$$

Бо суханҳои дигар, миқдори иттилоот бо камшавии (тағйирёбии) ҳолати номуайянии система чен карда мешавад.

Агар энтропияи апостериории система ба сифр баробар гардад, он гоҳ дониши нопурраи ибтидоӣ бо дониши пурра иваз гашта, миқдори иттилооти дар ин ҳолат аз тарафи мушоҳидакор ҳосил намуда чунин ёфта мешавад:

$$I(X) = H(X)$$

Яъне, энтропияи система ҳамчун ченаки иттилооти норасида дида баромада мешавад.

Агар системаи X дорои ҳолати дискретӣ бошад (яъне, аз ҳолате ба ҳолате гузарад), миқдори он баробари N ва эҳтимолияти ёфтани система дар ҳар як ҳолат P_1, P_2, \dots, P_N (суммаи P -ҳо баробари 1 мебошад). Он гоҳ дар асоси теоремаи Клод Шеннон энтропияи система $H(X)$ чунин ёфта мешавад:

$$H(X) = K_0(P_1 + P_2 + \dots + P_N) \log_a P_i, \quad i=1, 2, 3, \dots, n$$

Дар ин ҷой коэффитсиенти K_0 ва асоси логарифма - а системаи воҳидҳои ченкунии миқдори иттилоотро муайян менамоянд.

Ченаки логарифмии иттилоот аз тарафи Хартли барои инъикоси параметрҳои техникаи системаи алоқа чун эталони барои тафаккури одам наздик ва мувофиқ пешниҳод шуда буд. Масалан, ҳама ҳис мекунанд, ки ду дискетаи як намуд назар ба яктои он ғунҷоиши ду карата калон доранд.

Аломати манфӣ барои он гузошта шудааст, ки қимати энтропия мусбат бошад, чунки P_i хурд ё баробари сифр ва логарифм дар ин ҳолат манфӣ аст.

Агар ҳама ҳолатҳои системаро эҳтимолиятшон якхела бошад, яъне $P_i = 1/N$ он гоҳ энтропияи он чунин ёфта мешавад:

$$H(X) = -K_0(1 + 1/2 + \dots + 1/N) = K_0 \log_a N$$

Ченаки ҳолати номуайянии система (энтропия) - $H(X)$ хусусиятҳои зеринро дорад мебошад:

1. Энтропия H фақат дар он ҳолат баробари сифр мешавад, агар ҳама эҳтимолиятҳои P_i , ба ғайр аз яқтои онҳо баробари сифр гардад. Ҳамин тавр, $H=0$ фақат дар ҳолати муайянии пурраи система ҳосил мешавад.

2. Ҳангоми дода шудани миқдори ҳолатҳо N бузургии H қимати максималии $K_0 \log_a N$ -ро ҳангоми баробар шудани эҳтимолиятҳои P_i соҳиб мегардад.

3. Воҳиди ченкунии иттилоотро бо ёрии ифодаи энтропияи системаи дорои ҳолатҳои эҳтимолиятшон якхела муайян менамоем. Бигзор система дорои дуто ҳолати эҳтимолиятшон якхела бошад, яъне $N=2$. Ҳисоб мекунем, ки баргараф кардани номуайяни оид ба ҳолати чунин система як воҳиди иттилоотро медиҳад, чунки ҳангоми пурра баргараф кардани номуайяни энтропия миқдоран ба иттилоот баробар мешавад $H=I$. Он гоҳ $I=K_0 \log_a 2$ мешавад.

Агар $K_0=1$ бошад, он гоҳ тарафи рост ба воҳид баробар мешавад ва асоси логарифма $a=2$ мешавад. Дар ҳолатҳои умумӣ барои N -и дорои эҳтимолиятҳои якхела миқдори иттилоот чунин муайян карда мешавад:

$$I = \log_2 N \quad [2]$$

Формулаи мазкур номи формулаи Хартлиро гирифтааст ва он нишон медиҳад, ки миқдори иттилооти барои нест кардани номуайяни зарур дорои ҳолатҳои эҳтимолиятҳои якхела аз миқдори ин ҳолат вобастагӣ дорад.

Иттилоот оид ба ҳолати система ба қабулқунандаи иттилоот дар намуди маълумотҳо дода мешавад, ки дар шаклҳои гуногуни синтаксисӣ мебошанд, масалан, дар намуди комбинатсияҳои рамзнок, ки m -то символҳои n -то разряд дошта ва дар кадоми онҳо дилхоҳ символҳо мавҷуд буда метавонанд. Агар рамз зиёдтар набошад, он гоҳ ҳар як комбинатсияи рамзнок яке аз ҳолатҳои системаро ифода менамояд. Миқдори комбинатсияҳои рамзнок чунин ёфта мешавад:

$$N = m \cdot n$$

Инро ба формулаи барои I гузошта, ҳосил мекунем:

$$I = n \log_2 M$$

Агар рамз дуӣ бошад, яъне фақат дуто символ истифода шавад (0 ё 1), он гоҳ $m=2$ ва $I=n$ мешавад. Дар ин ҳолат миқдори иттилоот дар маълумот аз n -то воҳидҳои дуӣ иборат мешавад, ки онро бит (binary digit – адади дуӣ) меноманд. Ҳангоми ба сифати асоси логарифмӣ истифода намудани адади даҳ воҳиди ченкунии иттилоот даҳӣ ё дит ном мегирад.

Азбаски $\log_2 N = \log_{10} N / \log_2 10 = 3,32 \log_{10} N$, он гоҳ воҳиди даҳӣ тақрибан 3,33 битро ташкил медиҳад.

Баъзан, ба сифати асоси логарифмӣ адади e -ро интихоб мекунам, он гоҳ дар ин маврид воҳиди ченкунии иттилоот натуралӣ ё натҳо ном мегирад. Гузариш аз асоси a ба асоси b ҳангоми зарбкунӣ ба $\log_b A$ ҳосил карда мешавад.

Воҳиди миқдори омории воридшудаи иттилоот ба таври васеъ дар назарияи иттилоот барои баҳодихии иттилооти хусусӣ, шартӣ ва ғайраҳо истифода мешавад. Ба сифати мисол иттилооти хусусиро дида мебароем. Иттилооти хусусӣ гуфта, иттилооти дар маълумоти мушаххас додашударо

мефаҳманд. Маълумоти мушаххас оид ба имкони мавҷудияти ҳолати мушаххаси система иттилоот медиҳад. Он гоҳ миқдори иттилооти хусусӣ, ки дар маълумоти X_i мавҷуд аст, чунин муайян карда мешавад:

$$I(X_i) = -\log_2 P(X_i)$$

Иттилооти хусусӣ дорои хусусиятҳои гуногун мебошад. Ҳамин тавр, усули омории баҳодихии миқдори иттилоот паҳлуҳои семантикӣ ва прагматикии иттилоотро дарбар намегирад.

Усули семантикии иттилоот то ҳол бо пуррагӣ омӯхта нашудааст. Маълуми паҳнғаштаи он дар ин усул воҳиди маънои мундариҷавии иттилоот ба ҳисоб меравад, ки аз тарафи Ю.И.Шнейдер пешниҳод гаштааст ва онро ченаки тезаурусӣ меноманд. Идеияи усули тезаурусиро ханӯз асосгузори илми кибернетика Н.Винер пешниҳод намуда буд. Барои фаҳмидани истифодабарии иттилоот гирандаи иттилоот бояд дорои донишҳои муайян бошад [2, 48].

Усули прагматикии миқдори иттилоотро ҳамчун ченаке муайян менамояд, ки имконияти ноилгардии мақсади гузошташударо дорад.

Яке аз корҳои аввалин дар амалигардонии ин усул мақолаи А.А.Харкевич ба ҳисоб меравад. Вай дар мақолаи худ пешниҳод менамояд, ки ба сифати қимати иттилоот миқдори иттилооте гирифта шавад, ки барои ноилгардии мақсади гузошташуда кифоя мебошад. Ин ақида ба назарияи омории Клод Шеннон асос меёбад ва он миқдори иттилоотро ҳамчун суратгирии эҳтимолияти ноилгардии мақсад меҳисобад. Ҳамин тавр, агар эҳтимолияти ноилгардии мақсад то гирифтани иттилоот P_0 ва баъди гирифтани иттилоот P_1 бошад, он гоҳ миқдори прагматикии иттилоот I_p чунин муайян карда мешавад:

$$I_p = \log(P_1 / P_0)$$

Агар ба сифати асоси логарифмӣ адади дуру гирем, он гоҳ I_p ба монанди усули оморӣ бо бит чен карда мешавад.

Усули сохторӣ бо муаммоҳои нигоҳдорӣ, дигаркунию гирифтани иттилоот хангоми зиёдшавии ҳаҷми он дар компютерҳо аҳамияти калон пайдо карда истодааст.

Дар ин усул сохтори муносибати субъективӣ нисбат ба арзишнокии иттилоот истисно карда шуда, сохтори мантикию табиӣи ташкилкунии иттилоот дида баромада мешавад. Бо ихтирои компютерҳо имкониятҳои нигоҳдории ҳаҷми калони иттилоот дар барандаҳои иттилоотӣ пайдо шуд. Барои истифодаи самараноки онҳо зарур аст чунин сохтори ташкилкунии иттилоот муайян карда шавад, ки он имконияти тезтар сустҷӯ кардан, сабт кардан ва ғайраҳоро дошта бошад.

Ҳангоми нигоҳдории машинӣ воҳиди сохтори иттилоотро як байт ташкил медиҳад, ки он аз ҳашт бит иборат аст. Боз воҳиди на он қадар муайянғаштаю ба бит гузаронидашаванда ин воҳиди таксимнашавандаи иттилооти иқтисодӣ - реквизиит ба ҳисоб меравад.

Реквизитҳо дар нишондиҳандаҳо, нишондиҳандаҳо дар сабтҳо, сабтҳо дар массивҳо чамъ карда мешаванду массивҳо маҷмӯи массивҳоро ташкил медиҳанд, маҷмӯи массивҳо дар якҷоягӣ базаи иттилоотиро ба вучуд меоранд. Назарияи сохторӣ имконият медиҳад, ки дар дараҷаи мантикӣ сохтори оптималии базаҳои иттилоотӣ сохта шавад ва он баъд аз ин бо ёрии воситаҳои муайян дар дараҷаи табиӣ - дараҷаи дастгоҳҳои техникӣ нигоҳдории иттилоот амалӣ мегардад.

Аз интиҳоби чунин сохтори нигоҳдории иттилоот параметрҳои муҳим, ба монанди вақти дастраскунии маълумот вобастагӣ доранд, яъне сохтор ба вақти

сабту хондани иттилоот таъсир мерасонад. Он гоҳ аз ин мебарояд, ки он ба вақти ташкилкунӣ ва азнавсозии базаи иттилоотӣ низ таъсири худро мерасонад.

Базаи иттилоотӣ яқоя бо системаи идоракунии базаи маълумотҳо (СИБМ) бонки автоматонидашудаи маълумотҳоро ташкил медиҳад.

Аҳамияти назарияи сохтори иттилоот ҳангоми гузариш аз бонки маълумотҳо ба бонки донишҳо, ки дар он дараҷаи баланди сохторикунонӣ дида мешавад, баланд мегардад.

Ҳангоми табилии иттилоот ба шакли мошинӣ дараҷаҳои таҳлилӣ ва прагматикӣ он ноайён гашта, қоркарди минбаъдаи он аз рӯи "қонунҳои мошинӣ"- и барои иттилооти дилхоҳ мазмун якхела сурат мегирад. Иттилоот дар намуди мошинӣ, яъне дар шакли сигналҳои электрикӣ, магнитӣ ва ба онҳо монанд, номи маълумотро мегирад. Барои он ки маънои маълумотро фаҳмида тавонем, онро бояд ба иттилоот табдил диҳем. Мубодилаи "иттилоот-маълумот" дар дастгоҳҳои воридкунӣ-хориҷкунии компютерҳо сурат мегирад.

Адабиёт

1. Балабанов И.Т. Валютный рынок и валютные операции в России. / И.Т.Балабанов. - М.: Финансы и статистика, 2002. -320 с.
 2. Раҳимов З.А. Технологияи қоркарди ахбори иқтисодӣ. / З.А.Раҳимов, А.М.Мирзоев ва диг. – Душанбе: Сино, 2004. -180 с.
 3. Рожнова В.С. Автоматизированные системы обработки экономической информации. / В.С.Рожнова. - М.: Финансы и статистика, 2001. -244 с.
 4. Семенов М.И. Автоматизированные информационные технологии в экономике. / М.И.Семенов, И.Т.Трубилин, В.И.Лойко, Т.П.Барановская. - М.: Финансы и статистика, 2001.-440 с.
 5. Титоренко Г.А. Автоматизированные информационные технологии в банковской деятельности. / Г.А.Титоренко. - М.: Финстатинформ, 2003. -225 с.
-
-

УДК 801.8

ВИЖАГИҶОИ САБКИИ ҒАЗАЛИЁТИ МИР САӢИД АЛИИ ҲАМАДОӢ

Саидҷафаров Озод Шохвалиевич, д.и.ф., профессори кафедраи умумидонишигоҳии забони тоҷикии Донишигоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 909-09-31-84, E-mail: 060374_Ozod@mail.ru

Дар мақола асоситарин хусусиёти сабкии ғазалиёти Мир Сайид Али Ҳамадонӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Мувофиқи суханони муаллифи мақола, Ҳамадонӣ, ҷуз он ки дар олами ирфону тасаввуфи асри XIV яке аз намоёндагони маъруф ба ҳисоб меравад, ҳамчунин, дар адабиёти классикии даврони мазкури форсу тоҷик яке аз ғазалсароёни ҳунарманд низ ба шумор меравад. Ҷунонки муаллиф қайд менамояд, дар девони Ҳамадонӣ жанри ғазал, ки мавзӯи меҳварии он шиқу муҳаббат аст, мақоми марказиро доро мебошад. Мавзӯи мазкур дар ғазалиёти шоир аз назарияи ирфониву тасаввуфӣ маънидод мешавад, ки дараҷаи олии он “ваҳдати вучуд” ба ҳисоб меравад. Аз ҷониби муаллиф, ҳамчунин, қайд шудааст, ки ғазалиёти Ҳамадонӣ дорои баъзе хусусиятҳои сабкӣ мебошанд, ки махсус бар ҳунари шоирӣ ва сабки сухантирозии вай мебошанд. Онҳо машҳури васоити бадеи пардозии сухан мебошанд, ки миёни онон ҷойи намоёнро истиора шиғол менамояд – бо шаклҳо ва сохтораш. Қисмати зиёде аз истиороти бақоргирифтаи Ҳамадонӣ, - чи хеле ки муаллиф қайд менамояд, - маҳсули ҳунар ва эҷоди ҳуди вай ҳастанд ва аз навардозии ӯ дар ин бобат шаҳодат медиҳанд.

Вожаҳои калидӣ: ваҳдати вучуд, воситаҳои тасвири бадеӣ, Мир Сайид Али Ҳамадонӣ, ғазал, ирфон, истиора, сабк, сабки ироқӣ, сабки ҳиндӣ, талмех, тасаввуф, тахайюли бадеӣ.

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГАЗЕЛЕЙ МИР САӢИДА АЛИ ХАМАДОНИ

Саидҷафаров Озод Шохвалиевич, д.ф.н., профессор кафедры таджикского языка Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: 909-093-184, E-mail 060374_Ozod@mail.ru

В статье анализируются основные стилистические особенности газелей Мир Сайид Али Ҳамадонӣ. По словам автора статьи, Ҳамадонӣ, помимо того, что являлся одним из ярких представителей суфизма XIV века, также был признан одним из талантливых поэтов персидско-таджикской классической литературы упомянутого периода. Как подчеркивает автор, в диване Ҳамадонӣ особое место занимает жанр газель, центральной темой в которой считалась тема любви. Данная тема в газелях поэта интерпретирована в суфийско-мистическом значении, ее высшей степенью которой является «единство бытия или единство сущего». Автором также подчеркивается, что газели Ҳамадонӣ обладают некоторыми стилистическими особенностями, присущие, в основном, его поэтическому таланту и манере словотворчества. Его газели насыщены средствами художественного изображения, среди которых видное место занимает метафора и ее разновидности - по форме и структуре. Большинство метафор, используемые Ҳамадонӣ, - как подчеркивает автор, - свежие и новые и являются плодами и собственностью его поэтического воображения.

Ключевые слова: единство бытия или единство сущего, средства художественного изображения, Мир Сайид Али Ҳамадонӣ, газель, мистика, метафора, стиль, иракский стиль, индийский стиль, указание, суфизм, поэтическое воображение.

STYLISTIC FEATURES OF THE GAZELLES OF MIR SAYYID ALI HAMADONI

Saidjafarov Ozod Shohvalievich, the doctor of filologie sciences, professor of the Tajic Language Department of the Finance and Economic University of Tajikistan. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Nakhimova str. 64/14. Phone: 909-093-184, E-mail: 060374_Ozod@mail.ru

The article analyzes the main stylistic features of gazelles Mir Sayyid Ali Hamadoni. According to the author of the article, Hamadoni, besides being one of the brightest representatives of Sufism of the 14th

century, was also recognized as one of the talented poets of the Persian-Tajik classical literature of the mentioned period. As the author emphasizes, in the sofa of Hamadoni the gazelle occupies a special place, the central theme in which was considered the theme of love. This theme in the ghazal of the poet is interpreted in the Sufi-mystical meaning, its highest degree being "the unity of being or the unity of the being". The author also considers that Hamadoni ghazals possess certain stylistic features inherent mainly in his poetic talent and manner of word creation. His gazelles are saturated with the means of artistic representation, among which a metaphor and its varieties play a prominent place - in form and structure. Most of the metaphors used by Hamadoni, as the author emphasizes, are fresh and new and are the fruits and property of his poetic imagination.

Keywords: unity of being or unity of being, means of artistic image, Mir Sayyid Ali Hamadoni, gazelle, mysticism, metaphor, style, Iraqi style, Indian style, instruction, Sufism, poetic imagination

Дар эҷодиёти манзуми Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, ба вижа дар ғазалиёти вай, ки ин жанр дар қиёс бо дигар анвои шеърӣ тобиш ва барҷастагии махсусро молик аст, вижагиҳои назаррас ба дида дармеоянд. Чуз он ки камоли рӯҳонӣ ва рафъати маънавии ин шахсияти воломақом ва иртиботи ӯ бо тасаввуфу ирфон дар тамоми кутуби таърихӣ ва тазкираҳо қайд гардидааст, ҳамчунин, дар осори қудамо пояи баланди сухантирозии вай дар жанри ғазал ва ғояҳои баланди инсонпарваронааш сабт гардидаанд. Алии Ҳамадонӣ дар ғазалсароӣ **Алоӣ** таҳаллус интиҳоб намуда буд. Баъзе аз ин вижагиҳо идомаи мантиқии шоирони собиқӣ ӯ буда, қисмате маҳсули хунари шоирии вай мебошанд ва, ҳамчунин, чанде дигар аз ин вижагӣҳоро, ки мутақаддимин инкишоф додаанд, вай бар онон ҷилои махсусро ато кардааст. Ин вижагиҳо ҳам дар интиҳоби мавзӯ ва матлаб ва ҳам дар тарзи баён инъикос ёфтаанд.

1. Вижагӣ дар мавзӯ ва матлаб

а). **Мақоми ирфон ва ақоиди ирфонӣ дар ғазалиёти Алии Ҳамадонӣ.** Ғазалиёти Алии Ҳамадонӣ аз ҳайси мавзӯ ва матлаб мутааллиқ ба манзумаҳои ирфонӣ мебошанд, аммо дар омезиш бо афкори риндонаи назари Хоҷа Ҳофизӣ Шерозӣ. Дар ин хусус муҳаққиқони муосир низ қайдҳо кардаанд [3, 42]. Дар ирфони вай талиа ва таҷаллии анвори субҳонӣ ё инъикосоти заррооти хусни лоязолии маъшуқи азалиӣ дар қулли мавҷудот ва хилқат таъкид мешавад ва ин нишон медиҳад, ки Ҳамадонӣ ҷонибдори ақидаи ваҳдати вучуд аст. Намунаи пойин нишондиҳандаи даъвои Алии Ҳамадонӣ бар ваҳдати вучуд хоҳад буд:

Орифон сирри хитоб аз ҳама ашё шунаванд,
Рамзи пуршӯру шитоб аз тафи дарё шунаванд.
Шаммае сӯзи ғамаш дар дили оташ бинанд,
Бӯи лутфаш зи дами рояту накбо шунаванд [2, 48].
Ё ин ғазал, ки аз оғоз то анҷом назарияи ваҳдати вучуд дар он машҳуд аст:
Қиблаи дил офтоби рӯи ӯст,
Каъбаи ҷон хоки роҳи кӯи ӯст.
Чун зи зулфаш гашт олам мушкбӯй,
Дӯстии ину он бар бӯи ӯст.
Куфру дину нуру зулмат дар ҷаҳон
Аз руҳи моҳу шаби гесуи ӯст.
Тирборони бало бар ҳар кӣ ҳаст,
Аз камони пурхами абруи ӯст.
Ҳар гирифторе, ки андар олам аст,
Аз каманди зулфи анбарбӯи ӯст.
Ҳар гуле, ки руст дар боғи вучуд,
Оби ҳайвонӣ ҳама дар ҷӯи ӯст.
Оташе, к- андар миёни ҷони мост,
Аз фурӯғи наргиси ҷодуи ӯст.
Чуз ғамаш дармон набинам дар ҷаҳон,
К- ин камони лутф бар бозуи ӯст.

Ҳар ду олам гар шавад зеру забар,
Майли ранчурони ҳаҷраш сӯи ӯст.
Нолаҳои бедилонаш ҳар саҳар,
Бар дареғу дард фақди рӯи ӯст.
Чанд гардӣ гирди ҳар дар, эй Алӣ,
Марҳами ин реш аз доруи ӯст [2, 43- 44].

Аз нигоҳи табақабандии замони сабкӣ дар адабиёти классикӣ эҷодиёти Алии Ҳамадонӣ тааллуқ ба сабки ироқӣ дорад, чи ҳаёт ва фаъолияти адабии вай дар ҳудуди қарни чаҳордаҳ сипарӣ гардидааст. Чун як аз вижагиҳои асосии ғазал дар сабки мазбур инъикоси манзуми матолиби ирфонӣ ва баёни ҳолоти инчизоботи ботиниву маънавӣ мебошад, ин навъи шеърӣ Алии Ҳамадонӣ низ, ба ҳеҷ ваҷҳ, оро аз ин мавзӯ нест. Ирфон бо мақулаи асосии худ, ки ишқ ва муҳаббат ё инчизоботи қалбиву ботинӣ аст [1, 218-213; 4, 275], бар ғазалиёти Ҳамадонӣ ҳукм рондааст. Ирфон дар шеъри Ҳамадонӣ мақоми меҳварӣ дорад, балки сухани манзуми ӯ тавассути ақоиди ирфонӣ ва дар аксарияти маворид дар ҳитаи матолиби рӯҳонӣ сурат пазируфтааст. Мавзӯ ва матлаби аслии ғазал, ки ишқу муҳаббат ва баёни ҳолоти ошиқ ва маъшӯқ мебошад, дар ғазалиёти Ҳамадонӣ ба пуррагӣ намои ирфониву маънавиро касб кардааст. Дар ғазалиёти маъдуди орифи мазкур ҳар кучо аз ишқ сухан меравад ва ҳар кучо матолибе аз муҳаббат ба назар мерасад, иртибот бо ишқи ғайриинсонӣ ва ғайритабиӣ дорад, яъне ишқе болотар аз он чи ки мо дарку эҳсос мекунем, ишқе, ки ҷозибас ба мосивиюллоҳ надорад ва иртиботи он танҳо ба мовароуттабаи аст.

б). Мақоми андешаҳои риндона дар ғазалиёти Алии Ҳамадонӣ. Аммо, ирфони Ҳамадонӣ ирфони хушк нест, чаро ки он бо ақоиди ҳикматӣ ва андешаҳои риндона, хусусан дувумӣ, омехтагии зиёд дорад ва, бо ин тарик, ғазалҳои орифонаи вай ҳам ба василаи ҳамчунин афкор зинати махсус ва ҷилои вижаро касб кардаанд. Аз ин ҳайс, ғазалиёти Ҳамадониро метавон бо ҳамин навъ ашъори Ҳоҷа Ҳофиз қиёс намуд, бо ин ки шумораи онҳо нисбат ба ғазалиёти Ҳоҷа Ҳофиз бисёр каманд ва бо ин ки ӯ чун Ҳоҷа шоири хирфай набуд ва, чунонки Муҳаммад Риёз қайд карда, ғазали вай дар мартабаи ғазалиёти шоироне назари Маҳмуди Шабустарӣ ва Ҳоҷа Ҳофиз қарор намегирад [6, 234]. Ҳамадонӣ низ дар ғазалиёти худ даъвои риндӣ дорад ва муқаррар ин воҷаро, ки аз ҳайси арзишгузошти ахлоқӣ ва тадайнӣ дорои бори манфӣ аст, мустафод мешавад ва аз коргирии ин вожа ва аз ин ки худро низ ринд мегӯяд, ибто намекунад. ӯ, ҳатто, дигаронро низ таъкид бар пазириши роҳи риндон мекунад ва, баръакси ин, ба василаи кинояти малех, ба дурӣ ҷустан аз зоҳид тавсия медиҳад:

Бодаи ғам нӯшӣ, ар хоҳӣ раҳӣ з-ин хумор,
Роҳи риндон гир, агар хоҳӣ ту қурби он чаноб.
Рӯзи бозоре, ки риндонрост ҳар дам дар ғамаш,
Зоҳид андар асрҳо ҳаргиз набинад он ба хоб [2, 43].

Алии Ҳамадонӣ низ чун Ҳоҷа Ҳофиз барои баёни матолиби риндонаи худ ба бихишту наамоти он бепарвоӣ изҳор мекунад ва нисбат ба онҳо суханони мунофии ахлоқи роиҷи тадайнӣ раво медорад:

Хурони хулдро ба пашизе намехаранд,
То аз мисоли ҳусни ту рамзе шундаанд [2, 47].

ӯ низ лутфи раббонӣ ва таҷаллии анвори ӯро танҳо муртабит бо аҳли тақво ва дараҷаи илму маърифат намехисобад ва тибқи ақидаи риндонаи вай ҳама

мардум - чи парҳезгорон, чи ғайри он, новобаста ба ҳайсиати ахлоқӣ ва дараҷаи маърифаташон метавонанд аз илтифототи маъшуқи азали баҳраманд гарданд:

Ҳама парвардаи лутфанд, чи хушёр, чи маст,
Ҳама дар айни висоланд, чи пиру чи мурид [2, 52].

Албатта, ин ринде, ки Алии Ҳамадонӣ, Ҳоча Ҳофиз ва дигар шоирони ориф аз он сухан меронанд, шахси лоубол, майхораи беҳушу бепарво ва мункари ахлоқиёт нест, он мачозию рамзист ва дар истилоҳоти урафо маъние билкул дигар дорад ва дар арзишгузошти умумӣ метавон аз он ба исми вораста ва озод аз тамомии тақайюдот ва алоики заминиву уқбой ном гирифт [4, 199].

2. Вижагӣ дар баён

Он чи гуфта шуд, бастагӣ ба хамирмояи ғазалиёти Алии Ҳамадонӣ дошт, яъне мавзӯ ва матлаб. Вале бояд қайд кард, ки дар ғазалиёти Ҳамадонӣ чуз аз хусусиёти мутааллиқ бар нишондоди боло, ҳамчунин, вучуди сабки вижа ҷиҳати баёни матлаб, усули коргирӣ аз васоити зинат ё ороишоти суварии сухан ва, ҳамчунин, вучуди вижаи ҷавҳари хунари шоирӣ, яъне тахайюл ва дигар мустаҳсаноти шеърӣ низ саҳт машҳуд аст.

а). **Нақши тахайюл.** Аз нигоҳи Шиблии Нуъмонӣ, тахайюл дар асли худ қувваи ихтироъ аст [7, 11]. Ин арзишгузошти муҳаққиқи мазбур, албатта, иртибот ба ихтирооти зеҳни кавии инсон дорад ва тахайюл ҳам чуз ҳамин зеҳни кавӣ нест. Бояд қайд кард, ки миёни ҳама сабкҳои классикӣ дар шеъри сабки ҳиндӣ нақши тахайюл дар офариниши матолиби гуногун зеҳнӣ назаррастар ва барҷастатар аст. Шоирони ин сабк бо мӯшикофӣ ва жарфнигарӣ ба ашё ва мавҳумот, мавзӯот ва мафҳумҳои мухталифи маонӣ мазомине дарёфтаанд, ки онҳо ба гӯшаи ҳаёли аксар дарнаёмадаанд. Ин вижагӣ дар шоирии сабкҳои пешин ва, хусусан, сабки ироқӣ, ки Алии Ҳамадонӣ ҳам бонии он аст, чилваи бисёр кам дорад. Аҷобат ҳам дар ин аст, ки шеъри Ҳамадонӣ аз ин ҳайс монандии зиёд бо ашъори сабки ҳиндӣ мекунад. Масалан, ин маънӣ дар шеъри сабки ироқӣ нодир ва, ҳатто, метавон гуфт, бозёфти хунари соҳиби он аст:

В-ар насиме аз раҳи лутфаш ба дӯзах бигзарад,
Бандиёни ҳабси оташ завқ ёбанд аз азоб [2, 42].

Аввал ин ки, насим бо дӯзах иртиботи мантиқӣ надорад ва, дувум ин ки, аз оташ завқ наметавон баргирифт, савум ин ки, бандиёни завқи оташ бо завқ таносуби мантиқӣ надорад ва ҷаҳорум, завқ-ро бо азоб наметавон дар таносуб қарор дод. Маънӣ он аст, ки агар насиме аз рафаҳоти лутфи лоязоли ба дӯзах бирасад, бандиён, ки дар оташ маҳбусанд, бар асари файзи ин лутф азобро фаромӯш созанд ва онро ба чизе нагиранд ва, баръакс, аз ин азоб завқу илҳоме баргиранд.

Салсабил чашмаи биҳишт аст ва тӯбӣ ё тӯбо дарахтест дар ҷаннат, ки дорои меваҳои гуногун ва хушбӯст [8, 183, 376]. Ин ҳар ду неъмат ба Офаридгор бисёр наздиканд, чи дар ҷое қарор доранд, ки ҳамвора мавриди чилваи анвори лоязолии Худо воқеъ мегарданд. Ҳар кӣ дар бархӯрдорӣ аз ин ду неъмат мушарраф шуд, дар қурби Худо қарор хоҳад дошт. Аммо, Алии Ҳамадонӣ салсабил ва тӯборо низ ҳиҷоби дидори маъшуқи азали ҳисобида ва гуфтааст, ки агар даме биҳишт аз чилваи маъшуқ холӣ гардад, салсабилу тӯбо низ ҳиҷоби дидор хоҳанд гашт:

В-ар биҳишт аз чилваи хуснаш шавад холӣ даме,
Салсабилу сояи тӯбӣ шавад зилли ҳиҷоб [2, 42].

Неруи тахайюли Ҳамадонӣ дар байти мазбур ба дарёфти ду маънӣ муваффақ гардидааст. Якум, андешаи ин ки эҳтимол аст бихишт аз чилваи ҳусни маъшук холӣ гардад, чи вожаи агар дар байти мазбур муваҷҷиди эҳтимолияти ин вуқӯъ хоҳад буд. Ҳол он ки, бар Ҳамадонӣ ва бар ҳамагон ошкор аст, ки чилваи ҳусни маъшук ҳеч гоҳ бихиштро тарк нахоҳад кард, балки бихишт бо чилваи маъшук қоим аст ва бе он арзише нахоҳад дошт. Бинобар ин ин мазмун барои Ҳамадонӣ танҳо дарёфти маъние нав аст. Дувум, салсабил ва тӯбо ба ҳеч ваҷҳ зилли ҳичоб нахоҳанд буд, чи салсабилӣ ва тӯбои ин ду танҳо ба василаи лутфи ҳамешағиест, ки дар бихишт ҳукмфармост. Аз ин чихат, ҳар кӣ бар дидор ва таматтуъ аз ин ду мушарраф гардид, дидори бепардаи Ҳақ бар вай бисёр наздик аст. Ҳамчунин, бояд қайд кард, ки муассирии маънӣ дар мисраи дувуми байти боло ба василаи вожағони муродифи соя-и форсӣ ва зил (л)-и арабӣ мухайё гардидааст. Чун тӯбо бо сояи худ иштиҳор дорад, Ҳамадонӣ бо вожаи ҳичоб зил-ро насб карда ва, бад-ин тариқ, бо ин ки ҳар ду дорои як маъниянд, бар яке бори мусбат (сояи тӯбӣ) ва бар дигаре бори манфӣ (зилли ҳичоб) бахшидааст.

Дар байти пойин неруи тахайюли Ҳамадонӣ ковиш дар жарфнои ин мазмун дорад, ки чун дар баробари чалолу шукӯҳи маъшук олам ҷаве арзиш надорад, пас чаро бар ҳар гадои муфлис ин дарро кушодаанд:

Чун бар дари чалолаш олам ҷаве наарзад,
Бар ҳар гадое муфлис ин дар чаро кушоданд [2, 47].

Ин ҷо як нозукӣ дар тарзи адо нухуфтааст, чи Ҳамадонӣ худ хуб медонад, ки ҳар кӣ дар роҳи Худо аз неъмату давлат чашм пӯшид, Худо бар ӯ наздиктар гардад. Аммо, боз гуфта, ки чаро бар ҳар муфлис дарҳои чалолӣ маъшукро мекушоанд. Дар тасаввуф яке аз роҳҳои наздикӣ чустан бо маъшук ва мушарраф гардидан бар инояти вай чашм пӯшидан аз ҷамеи неъматҳо ва лаззоти дунявӣ аст. Солики ин роҳ ҳамвора дар пайи ноил гардидан бар фақру тихидастӣ кӯшиш мекунад ва онро давлат ва обрӯи хеш меҳисобад ва аз ин ки соҳиби фақр гаштааст, фахр мекунад ва бар хештан меболад. Ҳоҷа Ҳофиз ҳам дар ҳамин маънӣ аст, ки мегӯяд: «Мо обрӯи фақру қаноат набурдаем, Бо подшаҳ бигӯ, ки рӯзӣ муқаддар аст» (9, 32). Пас, мантиқан, ҳар кӣ худро дар роҳи маъшуқи азали, яъне Худо фақиру муфлис ва гадо кард, бар вай наздиктар ва аз рашаҳоти лутфаш бархӯрдортар гардад. Дар байти мазбур вожағони дар, чалол, чаварзидан, гадо, муфлис муваҷҷиди маънии боло гардидаанд.

Инсон худро дар ҳолати нишаста тафаккур кардан метавонад дар канор бигирад. Ин як ҳолати табиӣ инсон аст, ки дар ҳолати нишаст хангоми тафаккури чизе дасти оғӯш дар зонуҳои худ мениҳад. Ҳамадонӣ ин ҳолатро чунин истифода кардааст:

Аз канори хеш меёбам дамодам бӯйи ёр,
З-он басте гирам ба ҳар дам хештанро дар канор [2, 53].

Яъне, ин ки ман ҳар дам хештанро дар канор мегирам, аз ин аст, ки ман дар хештан бӯйи маъшукро дарёфтаам ва намехоҳам аз он дур шавам.

Шаҳсе, ки зинда аст, ӯро наметавон зинда хонд. Аммо, Ҳамадонӣ шахси зиндаро ҳам мурда хондааст, дар ҷое, ки мегӯяд: ҳар кӣ дар дарди ишқи маъшук намемирад, зинда нест, яъне он кас зинда аст, ки худро дар муҳаббати маъшук мемиронад:

Мурда аст, он кӣ намурдаст зи дардат рӯзе,
Куштаи теғи балоҳои туро мулки бақост [2, 43].

Чуз аз он чи дар мавриди неруи тахайюл ва қувваи маъниофари зеҳнии Алии Ҳамадонӣ гуфта шуд, боз метавон намунаҳои дигарро низ пайдо намуд, ки далолаткунандаи хунари вижаи вай бошанд.

б). Нақши воситаҳои тасвири бадеӣ. Дар ғазалиёти Алии Ҳамадонӣ воситаҳои тасвири бадеӣ монанди истиора, ташбеҳ, ташхис, тамсил ва тасвир, баҳусус санъати истиора, нақши барҷаста доранд. Чун басомади коргирӣ аз истиора дар ғазалиёти Ҳамадонӣ дар қиёс бо дигар анвои санооти бадеӣ бузургтар ба назар мерасад, лизо баррасии он ин ҷо айни муддао хоҳад буд. Ҳамадонӣ дар истифодаи истиора ончунон эҳтимом варзида, ки шумораи дигар анвои тасвиरोфари шеърӣ дар якҷоягӣ дар қиболи он бисёр ночиз ба назар мерасад, чи бо ин ки ғазалиёти вай бисёр маъдуданд, вучуди теъдоди хангуфти истиорот дар он ҷойи тааҷҷуб аст. Истиорот дар ғазалиёти Ҳамадонӣ гуногун истифода шудаанд, агар баъзе аз истиорот баргирифта аз шоирони дигар, яъне такрорӣ бошанд, баъзеи дигар, барҳак, маҳсули эҷоди худ вай ба ҳисоб мераванд. Масалан, агар истиороти монанди: арғунуни ишқ [2, 48], баҳри тавҳид [2, 45], боғи вучуд [2, 44], бодаи ғам [2, 42], боргоҳи унс [2, 48], борони бало [2, 53], водии асрор [2, 53], гӯйи саодат [2, 51], дари лутф [2, 43], дарёи ваҳдат [2, 45], дарёи фано [2, 43], дасти ғайрат [2, 46], дасти ҳиммат [2, 48], дасти яқин [2, 48], домани ҳиммат [2, 42, 48], камони абрувон [2, 49], коми чон [2, 42], лавҳи дил [2, 48], мулки маънӣ [2, 44], рӯйи ғам [2, 52], сарири мулк [2, 46], сояи лутф [2, 45], тири ғам [2, 43], тири ишқ [2, 49], хирқайи вучуд [2, 47], чашми ҳиммат [2, 53], шароби бақо [2, 48] истиороти шинохта, гӯшзадшуда ва такрорӣ ба назар бирасанд, истиороти назари: абри рӯй [2, 46], анқои ҷалол [2, 47], ваҳшатободи бадан [2, 48], дари тоҳо [2, 49], дурдии дард [2, 55], дурри ирфон [2, 44], Мисри дил [2, 49], Мӯсои садо [2, 49], палоси ғам [2, 50], пардаи афв [2, 42], пойи рафъат [2, 48], риёзи унс [2, 48], сари кайвон [2, 53], сахнаи ғайрат [2, 51], сахрои касрат [2, 46], симурғи фазл [2, 46], сахрои иззат [2, 48], сидраи қаноат [2, 48], тахтаи ғайб [2, 54], уди чон [2, 49], Фиръавни ҳаво [2, 49], хароботи фано [2, 52], хаспӯши фикрат [2, 51], хонаи сунъ [2, 54], хонақоҳи сувар [2, 47], ҳумои лутф [2, 42], ҳумои ҳиммат [2, 45], чатри рафъат [2, 53], чорсӯи ғайрат [2, 47], чоми унс [2, 47], шоҳини ғам [2, 54] истиороти нав ва гӯшзодношуда ба ҳисоб мераванд.

Бакоргирии истиорот дар ғазалиёти Ҳамадонӣ қобили тавачҷуҳ мебошад. Баъзан дар як байт чандин истиора истифода гардидаанд, ки он бар асарбахшии маъниву мазмун афзудааст. Ҷиҳати дигари таъсирбахшии истиороти эҷоднамудаи Ҳамадонӣ дар он мунъақис мегардад, ки ӯ онҳоро тавассути санъати дигар – талмеҳ ба вучуд овардааст. Масалан, дар байти зер Ҳамадонӣ ба василаи се исми талмеҳшаванда: Миср, Фиръавн ва Мӯсо се истиораи хуб: Мисри дил, Фиръавни ҳаво ва Мӯсои садо- ро офаридааст:

Мисри дилро чу зи Фиръавни ҳаво пок кунанд,
Сидқи Мӯсои садо аз яди байзо шунаванд [2, 49].

Бар болои се талмеҳи мустаор, боз вай талмеҳи дигар – яди байзо- ро коргир шудааст, ки агарчи маъруфу такрору обшуста аст, бемуҳобо, бар ҳусни байти ӯ баски фузудааст. Маънӣ он аст, ки чун қалбро аз ҳавову ҳавас ва хоҳишҳои нафсонӣ полуда гардонӣ, ҳатто, дасти маъшуқ садо бароварад, ки ин манам ва аз сидқ туро назди худ бихонад.

Ҳамадонӣ истиороти нисбатан мураккабро низ чиҳати тасвири матолиб ва ҳолоти гуногун корбаст кардааст, ки чунин ба назар мерасад ин навъ истиорот аксаран маҳсули эҷоди худӣ ваҷанд. Истиороти мураккаби вай, аксаран, сечузъа буда, пайванди мантиқӣ миёни ҳар яке аз аҷзоъ бо роҳҳои гуногун сурат пазируфтаанд. Аз ҷумлаи чунин истиороти вай инҳо мебошанд: насими водии асрор [2, 53], камони пурхами абру [2, 44], муҳри иқболи абад [2, 48], палоси таабу фақр [2, 50], райҳони риёзи унс [2, 48], руҳи дори фано [2, 48], уқдаи чуну чаро [2, 48], хилъати ҳусну ҷамол [2, 54], хони дарди ҳаҷр [2, 48], ҳарфи ҳазлони қазо [2, 49], ҷашми ҳомони амал [2, 48].

Бояд қайд кард, ки чунин истиорасозии Ҳамадонӣ дар сабки ироқӣ бисёр ғариб аст ва намунаи он, баръакс, дар шеърҳои шоирони сабки ҳиндӣ, ба вижа, дар Назирӣ, Урфӣ, Калим, Толиб ва Соиб, хусусан дар шоири охир бисёр ба назар мерасад. Истиороти мураккаби Ҳамадонӣ дар нигоҳ бар иштироки қисмҳои он: мушаббахун биҳи ва мушаббах ё бар нигоҳ бар аҷзҳои он: мавсуф, сифат ва вачҳи шабах бо гунаҳои мухталиф сомон пазируфтаанд. Мавқеи анвои алоқа чиҳати корбасти иборот ва мавқеи ба истилоҳ ҳиссаҳои нутқ дар эҷоди ин навъ истиорот бас назаррас аст. Бинобар ин онҳоро метавон ба ин анвоъ тақсим кард:

- истиороти гунаи камони пурхами абру, муҳри иқболи абад, райҳони риёзи унс, руҳи дори фано, хони дарди ҳаҷр, ҳарфи ҳазлони қазо, ҷашми ҳомони амал, ки ба василаи алоқай ба истилоҳ изофӣ ба вучуд омадаанд. Бо ин ки василаи пайванди аҷзоъ дар ин навъ истороталоқай изофӣ аст, роҳҳои пайванди мантиқӣ миёни ҳар яке аз аҷзҳои ин истиорот гуногун тарҳрезӣ гардидаанд, ки ин роҳоро метавон бад- ин тариқ табақабандӣ кард:

- истиорае, ки шомили ду қисм ва се ҷузъ аст, монанди: камони пурхами абру ва ҳарфи ҳазлони қазо. Дар ин навъи истиора ҷузъи якум ва дувум аз нигоҳи забоншиносӣ исм ва ҷузъи байнӣ сифат хоҳанд буд. Аммо, аз нигоҳи илми бадеъ ҷузъи якум мавсуф, дувум - сифат ва савумӣ вачҳи шабах мебошад. Масалан, истиораи ҳарфи ҳазлони қазо-ро метавон бо ин формула таҳлил кард:

Иборат аз ду қисм: мушаббах ва мушаббахун биҳи;

мушаббах: ҳарфи ҳазлон;

мушаббахун биҳи: қазо;

таркиби он иборат аз се ҷузъ аст: ҷузъи якуму дувум- мушаббахун биҳи, ҷузъи савуми он- мушаббах;

ҷузъи якуми мушаббахун биҳи- мавсуф;

ҷузъи дувуми мушаббахун биҳи- сифат;

ҷузъи мушаббах- вачҳи шабах;

мавсуф: ҳарф;

сифат: ҳазлон;

вачҳи шабах: қазо.

Дар истиороти навъи боло ҷузъи якуми мушаббахун биҳи, яъне мавсуф мантиқан тобеи ҷузъи охир хоҳад буд, зеро вачҳи шабаҳи мушаббах ба василаи мавсуф ба вучуд меояд;

- истиороти гунаи муҳри иқболи абад, хони дарди ҳаҷр, ки аз нигоҳи забоншиносӣ ҳама ҷузъҳои он исм мебошанд ва аз нигоҳи илми бадеъ аҷзҳои якуму дувум - мушаббахун биҳи ва ҷузъи савум мушаббах мебошад. Дар ин навъ истиора ҷузъи якуми мушаббахун биҳи, яъне мавсуф мантиқан тобеи ҷузъи дувуми мушаббахун биҳи, яъне сифат мебошад, зеро ду ҷузъи мушаббахун биҳи дар алоҳидагӣ худ як истиораи сода тавонанд сохт, аммо ҷузъи дувуми мушаббахун биҳи дар ҳамҷой бо мушаббах, яъне вачҳи шабах истиораро натавонанд ба вучуд овард. Яъне, тавон ба тарзи мустаор муҳри иқбол ва хони дард гуфт, вале натавон иқболи абад ва дарди ҳаҷрро истиора шумурд;

- истиораи гунаи райҳони риёзи унс, ки дар он чузъҳои дувум ва савуми мушаббахун бихи ҳар яке дар алоҳидагӣ чихати истиорасозӣ мантиқан тобеи чузъи охир метавонанд буд.

- истиораи гунаи руҳи дори фано, ки ҳам ҳама аҷзҳои он аз исми таркиб ёфтаанд. Чузъҳои ин навъи истиора дар тобеият бар чузъи баъдии худ метавонанд дар алоҳидагӣ истиора созанд, яъне дар тобеияти мавсуф бар сифат як истиора-руҳи дор ва дар тобеияти сифат бар вачҳи шабах истиораи дигар-дори фано тавонад ба вучуд омад. Аммо, бояд зикр кард, ки мақсуди шоир аз ин истиора руҳи фано хоҳад буд, на истиороти муштаки боло;

- истиораи гунаи палоси таабу фақр, рояти иззу шараф, уқдаи чуну чаро ва хилъати хусну чамол, ки ҳам иборат аз се чузъ аст, вале мушаббахун бихи он аз як чузъ ва мушаббаҳи он аз ду чузъ сохта шудааст, чи дар истиораи назирӣ уқдаи чуну чароуқда мутааллиқ бар мушаббахун бихи ва чуну чаро мутааллиқ бар мушаббаҳ хоҳад буд. Агарчи вачҳи алоқа дар ин навъи истиора ҳам изофӣ аст, вале аҷзҳои мушаббаҳи он ба василаи алоқои пайваст созмон пазируфтааст. Ҳамчунин, бояд қайд кард, ки дар истиороти фақр аҷзҳои мушаббаҳ маъниан ба ҳам муродифанд, зеро иззу шараф, таабу фақр, хусну чамол ва чуну чаро бо ҳам таносуби маъноӣ доранд;

в). Истифода аз таркибҳои нав. Аз вижагиҳои дигари назаррас дар ғазалиёти Алии Ҳамадонӣ ин бақоргирии таркибҳои наву гӯшзадношуда мебошад, ки баъзе аз онҳо чуз аз нудрати худ бисёр зебову латифанд. Таркибҳои аз навъи: бӯи лутф [2, 46], ғулони нафсӣ [2, 46], дарси ғайб [2, 48], миёни оташи чон [2, 46], модари табиат [2, 47], мурғони ишқ [2, 47], нағмаи тавҳид [2, 48], раҳи чон [2, 44], роҳи хаёл [2, 45], ташрифи балои дӯст [2, 46], тирборони бало [2, 44], чузву кулҷӯён [2, 46], шарри девтабъ [2, 48].

г). Истифодаи халқиёт. Вижагии дигар дар ғазалиёти Алии Ҳамадонӣ ин истифода аз вожаҳову иборот ва таркибҳову ҷумалоти халқӣ мебошанд, ки ба чихати шуои бештар дар муҳовароти мардум онҳоро метавон халқиёт ном гирифт. Намунаҳои равшан дар ин маврид инҳоянд: аз сар қадам сохтан - эҳтироми аз ҳад зиёд [2, 46], ақл дуздидан - дар маънии волаву шайдо кардан [2, 49], ба сад чон харидан - ба ҳадди ифроту ниҳоят эҳтиром кардан [2, 47], бӯи ёфтани - дар маънии дарк кардан [2, 45], гирди ҳар дар давидан - дар маънии саргардонӣ ва бидеҳкорӣ [2, 44], дигар раҳ - дар маънии дигар бор [2, 42], як раҳ - дар маънии як бор [2, 45], зебидан - дар маънии зеб додан ва мувофиқат кардан [2, 46], зорафтода - дар маънии вомондаву бечора [2, 46], қач бозидан - дар маънии фиреб додан ва бераҳа шудан [2, 53], кашокаш - дар маънии чидол кардан [2, 48], назебидан - дар маънии зеб надодан ва мувофиқ набудан [2, 52], ёристан - дар маъноӣ тавонистан [2, 44], пай бурдан - дарк кардан [2, 47], чашидан - дар маънии маъруфи имрӯз [2, 52], сари мӯе ва ё як сари мӯй - ба ҳадди ниҳоят ночиз [2, 46, 43].

Албатта, чуз аз вижагиҳои боло дар ғазалиёти Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ боз метавон вижагиҳои дигарро пайдо намуд, аз ҷумла вучуди ташҳис ва тамсилҳои нав ва тасвирҳои зебо. Аммо, бояд қайд кард, ки ин вижагиҳо дар қиболӣ он чи дар боло зикр гардид, бисёр ночизу ҳақиранд.

Адабиёт

1. Ал-Уббодӣ, Қутбуддин Абулмузаффар Мансур ибни Ардашер. Суфинома ё Ат-тасфият фи ахволул мутасаввифа / Қутбуддин Абулмузаффар Мансур ибни Ардашер Ал-Уббодӣ. // Ба тасхеҳи Ғулумхусайни Юсуфӣ. - Чопи дувум. - Техрон: Интишороти Муҳаммадали Илмӣ, 1368 ҳ. - 465 с.
2. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Осори мунтахаб / Алӣ Мир Сайид Ҳамадонӣ. // Таҳия, тасхеҳи луғот ва тавзеҳоту сарсухани Мохирхӯҷа Султонов. - Дар чаҳор ҷилд. - Ҷилди якум. - Душанбе: "Ирфон", 1994. - 158 с.

3. Саидчаъфаров Ш. Сухане чанд оид ба газалиёти Амири Ҳамадонӣ / Ш. Саидчаъфаров // Хатлон ва инкишофи тамаддуни халқи тоҷик. Тезисҳои баромад ва маърузаҳои конференси ҷумҳуриявӣ (25- 27 ноябри 1993). - Кӯлоб, 1994. С. 41-43.
4. Сачҷодӣ, Сайидчаъфар. Фарҳанги мусталиҳоти урафо ва мутасаввифа / Сайидчаъфар, Сачҷодӣ // - Техрон: Чопхонаи Муствафӣ, 1339. - 456 с.
5. Султонов М. Фалсафаи иҷтимоии Алии Ҳамадонӣ / М. Султонов // Аз Авесто то Ҳамадонӣ. Маҷмуаи илмӣ. - Кӯлоб: Сада, 1994. - С. 205- 221.
6. Риёз, Муҳаммад. Аҳволу осор ва ашъори Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ / Риёз, Муҳаммад. // Таҳиягарон: С. Аҳмадов, М. Султонов. - Душанбе: Ирфон, 1995. - 247 с.
7. Шиблии Нуъмонӣ. Шеър-ул-Аҷам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон / Нуъмонӣ, Шиблӣ. // Тарҷумаи Сайид Муҳаммад Фаҳр Доии Гелонӣ. - Ҷилди чаҳорум. - Техрон: Дунёи китоб, 1336. - 268 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то асри XX). Дар зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. - Иборат аз ду ҷилд. - Ҷилди II- Москва: Советская энциклопедия, 1969. - 949 с.
9. Ҳофизи Шерозӣ. Девон / Ҳофиз, Шерозӣ. // Чопи панҷум. - Техрон: Анҷумани хушнависони Эрон, 1368 ҳ. - 454 с.

УДК – 801.8

МУШКИЛОТИ ИМЛОИ ҲАРФИ Ё ВА УСУЛИ ТАЪЛИМИ ОН

Собирҷонов Солеҳҷон – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, тел.: 907-907-003

Дар мақолаи мазкур ҷиҳату сабабҳои мушкилоти омӯхтани омӯзондани имлои ҳарфи ё (и-дароз), сабабҳои саҳван истифодабарии ҳарфи ё (и-дароз) ва усули таълими он мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Муаллифи мақола доир ба таълими имлои мазкур ҷиҳати нишон додани фарқи байни имлои и- (и муқаррарӣ, беада) ва ё (и-и дароз) ва вазифаю мавридҳои истифодаи он якҷанд тавсияҳо бо овардани ҷадвалҳои аёнӣ пешниҳод менамояд.

Калидвожаҳо: *имло, имлои ҳарфи ё, пасванд, бандак, бандаки феълӣ, бандаки хабарӣ, пасванди калимасоз.*

ТРУДНОСТИ ПРАВОПИСАНИЯ БУКВЫ “Й” И МЕТОДЫ ЕГО ОБУЧЕНИЯ

Сабирҷанов Солеҳҷон – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Тел.: 907-907-003

В данной статье рассматриваются особенности и причины трудностей изучения и обучения правописания буквы “й” (долгий), неправильное использование буквы “й” (долгий) и методы ее обучения.

Особое внимание автор уделяет вопросам определения и показания отличий правописания буквы “и” от буквы “й” (долгий), которые приводятся в таблице, и имеет рекомендательный характер.

Ключевые слова: *орфография (правописание), правописание й, суффикс, связка, глагольная связка, предикативная связка, словообразование.*

THE DIFFICULTIES OF ORTHOGRAPHY OF THE LETTER “Й” AND IT’S METHODS OF LEARNING

Sabirdjanov Solekhjan - candidate of Philology Sciences, Associate professor of the Department Tajik Language of the Tajik state university of finance and economics. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova str., 64/14. Phone: 907-907-003

This article deals with the peculiarities and reasons of the difficulties of learning and the orthography of the letter “y” (long vowel letter), it’s mistaken usage and methods of it’s learning.

The author pays particular attention to the problem of the definition and demonstration of the differences of the orthography of the letter “u” from “ū” (long vowel letter), which is shown in the table and has the voluntary character.

Key words: orthography, the orthography of the letter “ū”, suffix, linking word, linking verb, predicative linking word, derivation.

Мушкилоти имлои ҳарфи *й* (и-дароз) дар он аст, ки он дорои вазифаҳои гуногун буда, дар мавриду мавқеи мухталиф истифода мегардад. Ба сабаби набудани дастури мукаммалу мушаххаси таълими-методи вобаста ба масъалаи мазкур усули таълими ҳарфи *й*-и дароз гуногуну коста мебошад. Дар натиҷа, ҳангоми истифодаи ҳарфи *й*-и дароз дар қорҳои хаттии донишҷӯён ва навиштаҷоти қормандону устодони соҳаи ғайрифилологӣ ғалатнависӣ ба назар мерасад, ки он хатои имлоӣ қариб хатои ом гардидааст.

Сабаби дигари хатонависи имлои ҳарфи *й*-и дароз дар он аст, ки ғалатнависҳо вазифаҳои асосии *й*-и дароз ва *и*-и муқаррариро хуб наметонанд. Ҳамчунин *й*-и дарозро аз *и*-и муқаррарӣ ё аз бандаки изофӣ (*и*) фарқ карда наметавонанд ва сабаб дар он аст, ки тарзи талаффузи онҳоро (бо зада ё дароз ва бе зада ё кӯтоҳ талаффуз шудани онҳоро) наметонанд.

Муаллифони китобҳои дарсии забони тоҷикӣ барои мактабҳои таҳсилоти миёна бо мақсади ба миён овардани малакаи имлоӣ ва барои фарқ карда тавонистани *й*-и дароз аз бандаки изофии *и* ба дараҷаи муайяне маводҳои дидактикӣ ҷудо карда ва оид ба мавридҳои истифодаи *й* ба таври сода маълумот додаанд.

Дар китоби дарсии шодравон профессор Д.Т. Тоҷиев дар баробари таъкид намудани ҷойи *й*-и дароз ва хусусияти заданокии он, ҳамчунин вазифаи калимабандӣ надоштани он таъкид шудааст: “Ҳарфи *й* фақат дар охири калима меояд ва ба худ зада гирифта, калимаро ба калимаи дағар намебандад: мардӣ-марди нотарс, қахрамонӣ-қахрамонони мо, ҷавонӣ-ҷавони хушқад, зебой-зеби хона” [20, 12].

Дар китобҳои методии шодравон Мадохир Қурбонов, ки яке аз олимони сермахсули соҳаи методикаи таълими забони тоҷикӣ ба шумор мерафт, усули таълими *й*-и дароз ва вазифаҳои он хеле хуб баррасӣ шудааст. М. Қурбонов ба 3 вазифа: а) ҳамчун овози таркибии реша-овози садонок; б) суффикси-пасванди калимасоз; в) бандаки шахсии феълию хабарӣ омадани *й*-и дарозро таъкид намуда, се ҷадвал тартиб додааст. Дар ҷадвали 2-юм вобаста ба се вазифаи *й*-и дароз ба таври алоҳида мисолҳо оварда шудааст:

Й - овози садонок: холӣ, кӣ?, чӣ?, чӣ тавр? боқӣ;

Й - суффикси (пасванди) калимасоз: хубӣ, сафедӣ, пахтачинӣ;

Й - бандаки феълӣ ва хабарӣ: омадӣ, хондӣ;

Й - дар таркиби дигар суффиксҳо: аспакӣ, хондагӣ, рафтани.

Дар ҷадвали сеюм мисолҳои мавҷуданд, ки тавассути онҳо *й*-и дарозро аз бандаки изофии *и* фарқ кардан мумкин аст:

Имлои *й* ва *и*

Кӣ (ҷонишин) - **Кӣ** гуфт?

Ки (пайвандак) - Ман омадам, **ки** бо ту маслиҳат кунам.

Чӣ (ҷонишин) - Ту **чӣ** қор карда истодаӣ?

Чи (пайвандак) - Чи дар шаҳр ва чи дар деҳа қор дар авҷ буд. [12, 72-74].

Дар китоби дарсии Хақамов Х.Р., Қаримов А.Қ. Забони тоҷикӣ [23, 4] низ чунин баёнотро дидан мумкин аст.

Дар китобҳои дарсии дигари барои мактабҳои таҳсилоти миёна муаллифон дар бобати ҷой ва мавриди истифодаи ҳарфи *й* маълумот додаанд, аммо вазифаҳои онро ба таври мушаххас таъкид накардаанд. Ҳамчунин, дар яке аз он

китобҳо маълумоти додасуда; (а) дар охири исмҳои конкрет...) бо мисолҳои овардасуда (сафедӣ, сурхӣ, зардӣ) мантиқан чандон мувофиқат намекунад [22, 92]. Зеро ҳарфи ӣ дар охири исмҳо наомада, дар охири сифатҳо омадааст ва исми мушаххас сохтааст. Ба гуфайли ҳамроҳ кардани ӣ сифат ба исм табдил ёфтааст. Ифодаи б) дар бандҳои феълӣ (гуфтӣ, омадӣ...) низ ба назари мо, чандон мувофиқи мақсад нест ва ба ҷойи он дар охири “асосҳои феълӣ...” ё ҳамчун бандҳои феълӣ гуфтан шояд дуруст мебуд.

Дар китобҳои дарсии барои донишҷӯёни факултетҳои ғайрифиллологии мактабҳои таҳсилоти олӣ низ маълумот дар бораи имлои ӣ-и дароз хеле мухтасар ва маҳдуд буда, дар охири калима омадани-ӣ (и-дароз) ва ба вазифаи бандҳои феълӣ ва хабарӣ омадани он таъкид шудааст, аммо вазифаи он - ҳамчун пасванди калимасоз чандон равшан баррасӣ нашудааст. [2, 3, 5, 6, 8, 11, 16, 18].

Дар китоби дарсии профессор Ш. Кабилов ва дотсент С. Анварӣ дар охири калима кашаи талаффуз шудани ҳарфи ӣ-и дароз, дар нақши пасванди калимасоз омадани он, ҳамчун бандҳои феълию хабарӣ омадани он ва дар назму насри классикӣ дар вазифаи пешванди ме-истифода шудани он қайд гардидааст, аммо ҳамчун овози таркибии реша - овози садонок истифода шудани он ва дар сохтани калимаҳои гуногунмаъно (исм, сифат, сифати феълӣ...) ба кор бурдани он ба таври мушаххас таъкиду баррасӣ нашудааст [6, 45].

Дар васоити таълимии дотсент С. Сафаров низ айнан ба ҳамин мазмун баррасӣ гардидани мавқею вазифаи овози “ӣ ба назар мерасад ва дар охири калимаҳо зада нагирифтани он таъкид гардидааст. Бо дарназардошти он ки овоз заданок намешавад ва зада дар ҳичо меафтад ва ҳичо заданок мешавад, дар китоби Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ (Душанбе, 2013) ӣ-ро (и-и дароз) номидаанд.

Дар мизи мудаввари ҷумҳуриявӣ, ки дар таърихи 2 феввали 2007 бо иштироки аксари забоншиносони ҷумҳурӣ дар мавзӯи “Мушкилоти имлои забони тоҷикӣ” дар Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон баргузор шуда буд, мо дар гузориши худ вобаста ба се вазифаи асосии ӣ-и дароз (ҳамчун овоз, пасванди калимасоз, бандҳои феълию хабарӣ) муайян кардану нишон додани вазифаҳои калимасозию калимабандӣ ва мавридҳои истифодабарии он баъзе тавсияҳо пешниҳод карда будем, ки он аз ҷониби олимони забоншинос қобили қабул гардида буд [19, 43-53].

Дар китоби “Забони тоҷикӣ”-и профессор Т.Е. Шокиров бо ҳаммуаллифии М.Ҳалимова чор мавриди истифодаи ҳарфи “ӣ” дар анҷоми калима: а) дар калимаҳои решагӣ; б) ҳамчун пасванди калимасоз; в) бандҳои феълию хабарӣ; г) ҷонишинҳои саволии кӣ? чӣ? қайд гардидааст.

Дар мақолаи Қ.Мухторӣ таҳти унвони “Чанд пешниҳод оид ба таълими “ӣ”» нишон додани нуҳ ҳолат ё мавқеи истифодабарии ҳарфи ӣ-и дароз ҳамчун усули таълим пешниҳод шудааст, ки истифодаи ин усул ҳам дар мавриди таълими “ӣ” аз аҳамият ҳолӣ нест ва ин ҳолатҳо ё мавқеи калимаҳое, ки бо “ӣ” (и-и дароз) хотима ёфтаанд, чунинанд: 1. дар аввал ва мобайни калима наомадани “ӣ” (и-и дароз); 2. пеш аз аломатҳои китобат омадани калимаҳои бо “ӣ” хотимаёфта; 3. пеш аз пайвандаки “ва” омадани он; 4. пеш аз бандҳои хабарии “аст”, “нест”, (“ҳаст”), “буд” “набуд” омадани калимаҳои бо “ӣ” хотимаёфта; 5. пеш аз феъл (яъне хабари ҷумла) омадани калимаҳои мазкур; 6. пеш аз феълҳои “будан”, “кардан”, “доштан” ҷой гирифтани он калимаҳо; 7. ба калимаи баъдан алоқаи бевосита надоштани калимаҳои мазкур; 8. пеш аз пешоянд омадани калимаи мазкур; 9. овози таркибии реша будани “ӣ” (и-дароз).

Муаллифи мақолаи мазкур таъкид менамояд, ки “Ин усул аз бар намудани қоидаҳои грамматикиро талаб намекунад, ба хонанда ва донишчӯ лозим мешавад, ки танҳо чанд ҳолатро дар хотир нигоҳ дорад” [15, 13].

Ба назари мо, қоидаҳои грамматикиро аз эътибор дур кардани муаллиф чандон дуруст нест, зеро ки таъкид намудани ҳолат ё мавриди истифодаи ҳарфи ӯ-и дароз ҳамчун воситаи грамматикӣ - тартиби калима қобили қабул гардида наш мумкин аст. Тартиби ҷойгиршавии калима ҳамчун воситаи грамматикӣ дар ташаккули ибора ва ҷумла мавқеи муҳим дорад ва ин яке аз қоидаҳои грамматикӣ аст. Ба назари мо, бо ин усулҳои пешниҳоднамудаи Қ. Мухторӣ нишон додани мавридҳои истифодабарии “ӯ” (ӯ-и дароз) хеле мушқил аст.

Хулоса, дар назди устод ҳангоми таълими имлои ӯ-и дароз чанд мушкилиҳо ба миён меояд ва ӯро водор менамояд, ки вазифаҳои зеринро иҷро намояд:

- ба донишчӯён ёд додани талаффузи ӯ-дароз, бандаки феълӣ ӯ ва бандаки изофии и тавассути қироати матнҳо, ки дар таркибашон ҳарфи ӯ-дароз дар вазифаҳои гуногун омада бошад;

- бо шарҳу эзоҳ дар асоси талаффуз, сохти овозӣ ва таркиби морфологӣ калимаҳоро нишон додан ва фаҳмондани вазифаҳои асосӣ ва мавридҳои истифодабарии ӯ-и дароз.

1. ӯ-и дароз ҳамчун овози таркибии реша (калима): Алӣ, бинӣ, бихӣ, қозӣ.

2. ӯ-и дароз ҳамчун пасванди калимасоз.

а) аз исми моддӣ (мушаххас), (шаклдор ё ҷондор) - мард, дӯст, бача, ҷавон... исми маънӣ (бешакл ё бечону ноён - мардӣ, дӯстӣ, бачагӣ, ҷавонӣ) месозад;

б) аз сифат - (сафед, сурх, бад, нек...) исм - сафедӣ, сурхӣ, некӣ, бадӣ месозад;

в) аз исм - (шаҳр, кӯҳ, баҳор...) сифати нисбӣ (шаҳрӣ, кӯҳӣ, баҳорӣ) месозад;

г) аз масдар - (рафтн, омадан, дидан...) сифати феълӣ - рафтани, омадани, дидани... месозад.

3. Ҳарфи ӯ ҳамчун бандаки феълӣ ва хабарии шахси дуҷуми танҳо дар вазифаи калимабандӣ - ифодагари алоқаи байни мубтадо ва хабар:

Ту хондӣ. Ту омадӣ. Ту мардӣ. Ту муаллимӣ. Ту рафтӣ;

- тавассути ҷадвалҳо (таблицсаҳо) бори дигар таъкид намудани ҳар як вазифаи ҳарфи “ӯ”;

- дар сутунҳои алоҳида вобаста ба вазифаҳои ҳарфи ӯ-заданок тартиб додани луғат.

Ҷадвали 1.

Вазифа ва мавридҳои истифодаи ҳарфи ӯ (ӯ-и дароз) ва хусусиятҳои калимасозии он

1. ӯ-ҳамчун овози таркибии реша		2. ӯ-ҳамчун пасванди калимасоз				3. ӯ-ҳамчун бандаки феълӣ ва хабарӣ
Овози охири таркиби калима		А. Пасванди исмсоз		Б. Пасванди сифатсоз		Ифодагари шахси дуҷуми танҳо
Бе ягон тағйироти маъноӣ		а. тағйирдиҳанда маъно		б. тағйирдиҳанда маъно		Ифодаи алоқаи байни мубтадою хабар
1.	Алӣ	а) аз исми моддӣ исми маънӣ (ҷондор) сохта мешавад (бечон)		б) аз исм сифатҳои нисбӣ сохта мешавад		а) бандаки феълӣ: давӣ-ту давӣ
2.	Боқӣ	бародар	бародарӣ	бахор	бахорӣ	равӣ-ту равӣ
3.	Лайлӣ	дӯст	дӯстӣ	тирамоҳ	тирамоҳӣ	хонӣ-ту хонӣ
4.	моҳӣ	мард	мардӣ	дашт	даштӣ	омадӣ-ту омадӣ
5.	парӣ	ҷавон	ҷавонӣ	кӯҳ	кӯҳӣ	рафтӣ-ту рафтӣ

6.	ровӣ	бача	бачагӣ	шаҳр	шаҳрӣ	гуфтӣ-ту гуфтӣ
7.	соқӣ	б) аз сифати асли исми маънӣ ва мушаххас сохта мешавад		б) аз масдар сифати феълӣ сохта мешавад		
8.	сонӣ	Тағйирдиҳандаи маъно				б) бандаки хабарӣ
9.		бад	бадӣ	омадан	омаданӣ	хондай- ту хондай
10.		доно	доной	рафтан	рафтани	омадай-ту омадай
11.		нағз	нағзӣ	бурдан	бурданӣ	рафтаӣ-ту рафтаӣ
12.	ҳавлӣ	нек	некӣ	гузаро- нидан	гузаро- нидани	муаллимӣ- ту муаллимӣ
13.	Ҳодӣ	сафед	сафедӣ			коргарӣ-ту коргарӣ
14.	Ҳочӣ	зебо	зебой			деҳқонӣ-ту деҳқонӣ
15.	шолӣ	талх	талхӣ			
16.	шохӣ	ширин	ширинӣ			
17.	чорӣ	тез	тезӣ			
18.	Кӣ? Чӣ?					
19.	ҳар кӣ, ҳар чӣ					

Овардани матнҳо ва дар матн муайян кардани вазифаҳои ӣ-и дароз ва бо рақам ишора кардани он вазифаҳо:

Рақами 1 ифодакунандаи ҳамчун овози таркиби реша омадани “ӣ”;

Рақами 2 ифодакунандаи ҳамчун пасванди калимасоз омадани “ӣ”;

Рақами 3 ифодакунандаи ҳамчун бандаки феълӣ ва хабарӣ омадани “ӣ”;

Ақл агар қозӣ¹ аст, ку хати маншури ӯ?

Дидани поёни кор сабру виқору вафост?

Чалолиддини Румӣ

Чун қанду шакар ояд, пеши ту кӣ¹ мебояд?

Бар қанду шакар хандад он лаъли сухандонат.

Чалолиддини Румӣ

Соқӣ¹, майи дӯшина агар рафт ба итмом,

Моро зи лаби лаъли ту як чуръа тамом аст.

Камоли Хучандӣ

Одамон аз дӯсти² ёбанд бахт,

Душманӣ² орад ба мардум рӯзи сахт.

Мирзо Турсунзода

Гар бар сари нафси худ амирӣ³, мардӣ³,

Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ³, мардӣ³,

Мардӣ² набувад фитодаро пой задан,

Гар дасти фитодае бигирӣ³, мардӣ³.

Абуабдуллоҳӣ Рӯдакӣ

Ҳеч ганче нест аз фарҳанг бех,

То тавонӣ³ рӯй бар ин ганч нех.

Абуабдуллоҳӣ Рӯдакӣ

Барои муқоиса ва нишон додани фарқи байни ҳарфи ӣ ва бандаки изофии и мисолҳо дар ҷадвали 2 оварда шудааст:

Фарқи байни ҳарфи ӣ ва бандаки изофии и

Т/Р	Ҳарфи ӣ (ӣ-и дароз)	Вазифаҳои ҳарфи ӣ	Бандаки изофии и	Вазифаи бандаки изофии и
1.	Алӣ	овози таркиби решаи калима	Алии ҷавон	калимабандӣ
2.	Саъдӣ	овози таркиби решаи калима	Саъдии Шерозӣ	калимабандӣ
3.	Шолӣ	овози таркиби решаи калима	шолии нав	калимабандӣ
4.	дӯстӣ	пасванди калимасоз	дӯсти ман, дӯстии ман	калимабандӣ
5.	шаҳрӣ	пасванди калимасоз	шаҳри зебо	калимабандӣ
6.	баҳорӣ	пасванди калимасоз	баҳори нозани	калимабандӣ
7.	хондӣ	бандаки феълӣ (калимабандӣ)	хондани Карим	калимабандӣ
8.	омадӣ	бандаки феълӣ (калимабандӣ)	омадани баҳор	калимабандӣ

Эзоҳ: ӣ ҳамчун бандаки феълии шахси дуюми танҳо алоқаи байни мубтадою хабарро аз рӯи шахсу шумора ифода мекунад.

Бандаки изофии и алоқаи байни муайяншавандаю муайянқунандаро ба амал меорад.

Бандаки феълию хабарии ӣ дар охири калима - хабарҳои ҷумла ояд, бандаки изофии и дар мобайни ду калимаи ба ҳам алоқаманд, муайяншавандаю муайянқунанда, яъне дар охири калимаи муайяншаванда (тобеъқунанда) алоқаманд шуда меояд.

Муқоиса намоед:
Бандаки феълӣ ва
Хабарӣ (ӣ)

1. Ту хондӣ
2. Ту муаллимӣ

Бандаки изофӣ (и)

1. Хондани ту хуб аст.
2. Муаллими ту кист?

Барои нишон додани фарқи байни ҷонишинҳои пайвандакҳои ҳамшакле, ки танҳо бо доштани ӣ-и заданок (ҷонишинҳо) аз ҳамдигар фарқ мекунанд, овардани мисолҳо дар чадвали зерин ва таъкиди фарқи онҳо ба мақсад мувофиқ аст:

Чадвали 3.

Ҷонишинҳо	Вазифаи ҷонишин	Пайвандакҳо	Вазифаи пайвандак
Ки: <u>Кӣ</u> омад?	пурсиш	Ки: Муаллим гуфт, <u>ки</u> китоб хонед.	ҷумлабандӣ (алоқаи тобеъ)
Чӣ: Ту <u>чӣ</u> медонӣ?	пурсиш	Чӣ: <u>Ҷ</u> <u>чи</u> дар хондан ва <u>чи</u> дар меҳнат фаъол буд.	алоқамандқунӣ (алоқаи пайваст)
<u>Чӣ тавр</u> : Ту <u>чӣ тавр</u> (чӣ хел) мехонӣ?	пурсиш	<u>Чи тавре</u> ки муаллим гуфт, ҳамон хел иҷро мекунем.	алоқамандқунӣ (алоқаи тобеъ)

Дар охир, барои ба амал овардани малакаи имлоӣ ва фарқ карда тавонистани ӯ ва и ба донишҷӯён дар асоси чадвалҳои мазкур (давом додани мисолҳо дар чадвалҳо) машқу супоришҳо додан лозим. Ҳамчунин вобаста ба ҳар як вазифаи ӯ-и заданок 1. ҳамчун овози охири таркиби калима; 2. ҳамчун пасванди калимасоз; 3. ҳамчун бандаки феълӣ ва хабарӣ аз донишҷӯён талаб карда шавад, ки дар сутунҳои алоҳида даҳ калимагӣ мисол нависанд.

Баъдан диктанти санҷиши савод гирифта, дараҷаи азхудкунии донишҷӯёнро дар бобати истифодаи дурусти ӯ-и заданок муқаррар кардан лозим аст.

Адабиёт

1. Абдуқодиров А. Забони тоҷикӣ: дастури таълим барои донишҷӯёни факултаҳои ғайрифилологӣ / А.Абдуқодиров, З.Раҳмонов. - Хучанд, 2009. - 191с.
2. Диловаров М. Таълими қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ. / М.Диловаров, С.Қурбонов. - Душанбе, 2016. - 66с.
3. Кабиров Ш., Анварӣ С. Забони тоҷикӣ (барои донишҷӯёни гуруҳҳои тоҷикии риштаҳои ғайрифилологии мактабҳои олии) / Ш.Кабиров, С.Анварӣ. - Душанбе, 2013 - 195с.
4. Каримов У. Забони тоҷикӣ. Қисми якум. / У.Каримов, С.Абдулазизова. - Душанбе: Матбуот, 2002. - 115с.
5. Қодиров Қ., Аҳмедова З., Сирочов М. Забони тоҷикӣ: дастури таълимӣ барои донишҷӯёни факултетҳои ғайрифилологӣ. / Қ.Қодиров, З.Аҳмедова, М.Сирочов. - Душанбе, 2014. - 127с.
6. Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ.- Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013.-39с.
7. Қурбонов М. Методикаи забони тоҷикӣ дар мактаби миёна, қисми 1. / М.Қурбонов. - Душанбе, 1985. - 96с.
8. Қурбонов М. Таълими масъалаҳои душвори имло дар синфҳои 5-6. / М.Қурбонов, З.Воҳидов. - Душанбе: Маориф, 1988. - 131с.
9. Маниёзов А. Лугати имло / А.Маниёзов, А.Мирзоев. - Душанбе: Маориф, 1991. - 248с.
10. Мухторӣ Қ. Чанд пешниҳод оид ба таълими “ӯ” / Қ.Мухторӣ // “Омӯзгор”, №18. 29.04.2016, С.13
- 11.Сафаров С. Забони тоҷикӣ: васоити таълимӣ барои донишҷӯёни факултетҳои ғайрифилологии мактабҳои олии / С.Сафаров. - Душанбе, 2016.-158с.
- 12.Собирҷонов С. Мушкилоти таълими имлои ӯ дар гуруҳҳои ғайрифилологии мактабҳои олии / С.Собирҷонов // Мушкилоти имлои забони тоҷикӣ. Маводи мизи мудаваар аз таърихи 2 февралӣ 2007 -Душанбе, 2007. - С.43-53.
- 13.Тоҷиев Д.Т. Забони тоҷикӣ. Синфи 3. Нашри III. / Д.Т.Тоҷиев. -Душанбе: Ирфон, 1974.-199с.
- 14.Фарҳанги имлои забони тоҷикӣ.-Душанбе, 2013. - 319с.
- 15.Хаскашев Т. Забони тоҷикӣ. Барои синфи 5-ум. – Самара: Корпоратсияи Фёдоров. 2000.-224с.
- 16.Хаҳамов Я.Р. Забони тоҷикӣ: учебник таҷикского языка для 5-6 классов русских школ. / Т.Хаскашев, Р.Ҳомидов. -Душанбе: Ирфон, 1969.-143с.
- 17.Шокиров Т.С. Забони тоҷикӣ: барои гуруҳҳои ғайритаҳассус./ Т.С.Шокиров, М.Ҳалимова. - Хучанд, 2017.-267с.

УДК 801-8

МОҲИЯТИ МАСНАВИИ «СОҚИНОМА»-И ҲОҶӢ МУҲАММАД ИСМОИЛ

Қурбонов Ҳаким Абдуалимович, н.и.ф., дотсенти кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14, тел.: 919607860

Дар мақолаи мазкур моҳияти маснави «Соқинома»-и Ҳоҷӣ Муҳаммад баррасӣ гардидааст. Исмомил Маснави «Соқинома»-и Ҳоҷӣ Муҳаммад Исмомил аз ҷиҳати ҳаҷм ва маъноу мазмун чунин аст, ки онро метавон як асарӣ алоҳида қаламдод намуд. Вазнаш ба мисли “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ мутақарриб аст: фаълун, фаълун, фаул.

Шоир ҳар гоҳ, ки ба Соқӣ муроҷиат менамояд, мавзӯи нави ҳаёти воқеии шаҳри Ҳирот ӯ

Афғонистонро ба миён мегузорад, ки чанбаи иҷтимоиву сиёсӣ доитани асари мазкур ҳувайдо мегардад.

Бояд гуфт, ки маснави мазкур аз ҷиҳати арзиши зоявию бадеӣ дар эҷодиёти Ҳоҷӣ Муҳаммад Исмоил мавқеи хос дорад. «Соқинома»-и ӯ ҳарчанд дар қолаби «Соқинома»-ҳои анъанавӣ суруда шудааст, вале аз лиҳози мундариҷа аз онҳо фарқ мекунад ва саҳифаи тозае дар адабиёти форсу тоҷики нимаи дуюми асри XIX ва аввалҳои асри XX мебошад.

Калидвожаҳо: соқинома, ҷаннатмисол, нифоқ, танноз, май, ҷом, сӯфиён, арса, фирқа, гаввос, мухлис, фочир.

СУЩНОСТЬ ПРОИЗВЕДЕНИЯ (МАСНАВИ) «СОКИНОМА» (Повествование о кравчем) ХАДЖИ МУХАММЕДА ИСМАИЛА

Курбанов Хаким Абдулимович - к.ф.н., доцент кафедры таджикского языка Таджикского государственного финансово-экономического университета. г.Душанбе, ул.Нахимова 64/14, тел.: 919607860

В данной статье анализируется сущность произведения (маснави) Хаджи Мухаммеда Исмаила. Произведение (маснави) Хаджи Мухаммеда Исмаила по объёму, смыслу и содержанию приравнено к отдельному произведению. Его повествование относительно с «Шахнаме» Фирдоуси: фаулун, фаулун, фаул.

Поэт каждый раз, когда обращается к Кравчому, имеет ввиду реальную жизнь Герата и Афганистана в целом, которая проследживает политический и социальный источник настоящего произведения.

Следует отметить, что упомянутое произведение (маснави) по идейной и литературной ценности в творчестве Хаджи Мухаммеда Исмаила занимает особое место. Несмотря на то, что эта «Соқинома» (Повествование о кравчем) написана в форме традиционных «Соқинома», но по содержанию отличается от них и открывает новую страницу в персидско-таджикской литературе второй половины XIX и начала XX века.

Ключевые слова: повествование о кравчем, эдем, ненависть, красавица, вино, бокал, арена, партия, нырятьщик, болельщик, подлость.

THE ESSENCE THE NOVEL (MASNAVI) "SOQINOMA" (The story about the cup-bearer) by HOJI MUHAMMAD ISMOIL

Kurbonov Hakim Abdualimovich, candidat of philology sciences, docent of the tajik language department, the Tajik State Finance and Economic University, Dushanbe city Nakhimov street 64/14, tel.: 919607860

This article analyzes the essence of the the novel (masnavi) "Soqinoma" by Hoji Muhammad Ismoil. In terms of size, meaning, and content, the work of Hoji Muhammad Ismoil is equated to a separate novel. His narrative is of the same type as "Shahname" by Ferdowsi: faulun, faulun, faul.

Every time he addresses the cup-bearer, the poet questions the modern life of Herat and Afghanistan in general, which traces the political and social source of the current masterpiece.

It should be noted that this masterpiece (Masnavi), according to its ideological and literary value, has a special place in Hoji Muhammad Ismoil's works. Despite the fact that this "Soqinoma" (the story about the cup-bearer) is written in the form of traditional Soqinomas, it differs in content from them and opens a new page in the Persian-Tajik literature of the second half of the XIX and early XX century.

Key words: The story about the cup-bearer, Eden, hatred, beauty, wine, glass, arena, party, diver, supporter, meanness.

Рӯзгори воқеии ҳар як шоир оинаест, ки моҳияти эҷодиёти ӯро инъикос месозад. Ҳоҷӣ Муҳаммад Исмоил зодаи Ҳирот аст, шаҳре, ки ба олам адибону шоирон, рассомону олимони зиёдеро додааст. Ҳирот чун маркази илму фарҳанги форсу тоҷик на танҳо дар замони гузашта шуҳрат дошт, балки дар аҳди мо низ овозаи худро аз даст наводааст. Ин шаҳрест, ки Ҷомӣ ва Навоӣ барин мардони бузурги илму фарҳангро ба дунё додааст. Таъсири анъанаҳои қадимаи адабию маданияи Ҳирот дар ҳамаи асру замони дар Эрону Мовароуннаҳр бараъло мушоҳида мешавад.

Аз Ҳоҷӣ Исмоил то имрӯз мувофиқи девони ҷомӣ 37 қасида, 162 ғазал, 6 қитъаи таърихӣ, 1 мустазод, 1 рубоӣ боқӣ мондааст. Вале мероси адабии шоир

бо ин ҳама маҳдуд намешавад. Мо дар натиҷаи ҷустуҷӯҳо дар Афғонистон, илова бар ин, 6 қасида, 5 ғазал ва дастхати маснавии «Сағ ва Шағол»-ро пайдо кардем. Агар мероси адабии бадастрасидаи шоирро ҷамъбаст намоем, ҳамаи он 4,5 ҳазор байт мешавад.

Дигар аз анвои ашъори Ҳоҷӣ Исмоил як маснавиест, ки дар девон ба унвони «Соқинома» сабт гардидааст. Ин маснавӣ аз ҷиҳати ҳаҷм ва маъниву мазмун ҷунун аст, ки онро метавон як асари алоҳида қаламдод намуд. Азбаски дар дохили девон ҳамчун як қисмати анвои ашъори шоир омадааст, мо онро ҳамчун ҷузъи девони шоир санҷида мебароем. Маснавӣ аз 130 байт иборат буда, бо услуби адабӣ ва равияи ғоявии хоссаи Ҳоҷӣ Исмоил таълиф шудааст. Вазнаш ба мисли «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ мутақориб аст: фаълун, фаълун, фаъл.

Маснавӣ аз тасвири фасли баҳорони Ҳироти ҷаннатмисол оғоз меёбад ва шоир ин баҳори хуррамрӯро ба авзо ва рӯҳияи мардуми ин мулк омешиш медиҳад:

Баҳор омаду рафт айёми дай,
Хушо ҳоли мастони ҷӯёи вай.
Баҳоре, ки шоданд аҳли Ҳирот,
Якҷояк чу саркотиби боқиёт.
Баҳоре, ки омад дар ӯ иттифок,
Баҳоре, ки берун шуд аз вай нифок (1, 267).

Пас аз нуҳ байт, ки дар васфи баҳор сароида шудаанд, шоир ба тарзи анъанавӣ ба соқӣ рӯ меоварад ва аз ӯ май мехоҳад. Мае, ки ӯ аз соқӣ талаб мекунад, он мае нест, ки дар соқиномаҳои шоирони пешин дида мешавад. Ӯ ин майро на барои он мехоҳад, ки масту мадхуш шаваду аз ғаму душвориҳои рӯзгори худ раҳой ёбад. Балки ӯ мае мехоҳад, ки бо ёрии он Ватанро озод аз тааддии аҷнабиён бинад. Ба ибораи худи шоир гӯем: «Пушти по бар Аврупо занад».

Аз ҳамин ибтидои маснавӣ ҳам, ба хубӣ дарк кардан мумкин аст, ки ин асар саҳт ҷанбаи иҷтимоию сиёсӣ дорад. Сипас, дар ҳашт байт Ҳоҷӣ Исмоил ба тарзи шоирона дар бораи шахсияти худ сухан рондааст. Агар ба тариқи ҷамъбаст гӯем, дар ин ҳашт байт ӯ худро ба сӯфӣ, олим, ҳоким, алоқадор, банно, тоҷир, наққош, барзгар, хунарманд, тоҷир, пири сипоҳ, мири дех, аҳли ришва, соҳиби каромат, аҳли тамаддун, курёр (пайк), наттоқ ва амсоли ин муқобил мегузорад. Гап дар сари он аст, ки дар феълу атвори номбурдагон, дар муносибат ба аҳли заҳмат нуқсонену найранге дарёб мекунад.

Ҷолиби диққат аст, ки шоир ҳар гоҳ, ки ба соқӣ муроҷиат мекунад, мавзӯи нави ҳаётию воқеии Ҳирот ё Афғонистонро ба миён мегузорад.

Сипас, шоир садоқати деринаи худро нисбат ба хурриятхоҳон изҳор намуда, вакили Шӯрои миллии Ҳирот Сайид Юсуфро, ки дар порахӯрӣ ва бадахлоқӣ ном бароварда буд, фош месозад. Ва пас аз байти

Барорам бад-ин нағма овозро,
Ба ёд орам он шӯхи таннозро

дар дохили маснавӣ ғазали комилан лирикӣ оғоз менамояд, ки он ин аст:
Кучой ту, эй масти Узрои ман,
Кучой ту, эй масти Суғрои ман.
На танҳо шикаст аз фироқи ту дил,
Шикаста сару гардану пойи ман.

Фитод аз кафи бодахорони пор,
Маю чому кобуку миной ман.
Ту маст аз маю ман зи рӯи ту маст,
Чуз ин нест дигар таманнои ман.
Маро бе ту худ рӯзи равшан шаб аст,
Бубин, чун бувад ҳоли шабҳои ман?! (1, 270).

Ин гуна равия дар адабиёти классикӣ, хусусан, дар эҷодиёти Амир Хусрави Деҳлавӣ (2) ва дигар шоирон низ мушоҳида мешавад. Лекин дар давраҳои охир дар маснавӣ истифода бурдани ғазал роиҷ набуд.

Дигар ин ки, шоир ҳангоми мурочиат ба соқӣ, воқеаҳои воқеӣ ва шахсони мушаххасро ба тасвир мегирад. Ин барои шоир як услуби адабиест, ки ба воситаи он ақидаи худро дар бораи замон ва аҳли он изҳор менамояд. Ин дафъа ҳам, ки ба соқӣ мурочиат мекунад, чанде аз воқеоти замонро ба қалам овардааст:

Биё, соқиё, оби ангур дех,
Ба кӯрии он Хочаи зӯр дех.
Мае дех, ки айёми кингош шуд,
Мае дех, ки сирри ҷаҳон фаш шуд.
Мае дех, ки бо сӯфиёни ҳамӯш
Нишинем чун гурба дар сайди муш (1, 270).

Дар абёти дигари маснавӣ, шоир ба бадахлоқии муаллим, мудирӯ муовин ва дигар арбобони ахлоку назоратгарони онҳо мурочиат карда гуфтааст, ки мардуми ноахлоқро ба сари мардум нагузоранд, зеро:

Дари ришва бар хештан во кунанд,
Ватанро ба як ҳафта расво кунанд (1, 272).

Ҳамин тавр, ҳар гоҳ ки шоир ба соқӣ мурочиат мекунад, мавзӯи набе ба миён меояд ва ӯ онро ба тарзи худ адо мекунад. Масалан, дар пораи зерини маснавӣ дар бораи муфтӣ Сироч, ки ҳам дар замони маршрута ва ҳам баъди он нуфузи калон дошт, чунин гуфтааст:

Бидех, соқиё, май, ки муфтӣ Сироч,
Ки гаҳ чашм қач кардио гаҳ қулоч.
Чу баргашт аз ӯ ногаҳон рӯзгор,
Шунидам, ки бигристу мегуфт зор:
Чӣ шуд, он кӣ ҳайбат бар айюқ зад,
Рақам тоза бар номи Салҷуқ зад?
Чӣ шуд, он кӣ бинмуд рафъи ҳичоб,
Ки меодод фатво ба ҳалли шароб? (1, 273-274).

Ин ҷо ишора ба муфтӣ Сироч аст, ки солҳои сол дар Ҳирот муфтӣ буд ва дар замони Амонуллоҳон худро маршрутаҳои вонамуд карда, ҳатто бар ҳилофи шаръ ба «ҳалли шароб» фатво дода будааст. Зоҳиран, маснавии мазкур баъди фирори Амонуллоҳон гуфта шудааст, ки шоир аҳволи танг ва рӯҳияи ноҳинҷори муфтӣ Сирочро таъна задааст.

Дафъаи дигар, ки ба соқӣ мурочиат мекунад, аз ҳоли вазир нақл менамояд.
Биё, соқиё, навҳа кун бар вазир,
Ки дар ришвахорӣ набудаш назир.
На дарвеш ҳушу на дар арз гӯш,

Ҳама умр чун гурба дар сайди муш.
На завқе, ки кӯшад ба таъмири хайр,
Ҳамаш кӯшиши барку сомони дайр (1, 274).

Бори дигар, ки ба соқӣ мурочиат мекунад, шоҳи ғозиро ба маърази баён овардааст:

Бидеҳ май, ки то турктозӣ кунам,
Даме мазбахи шоҳи ғозӣ кунам.
Бидеҳ май, ки шоҳи маорифпараст,
Бигӯям, ки оҳ аз маориф пар аст (1, 274-275).

Ин ҷо, зоҳиран, дар зери унвони «Шоҳи ғозӣ» шоир амир Амонуллохонро дар назар дорад, ки ӯ дар Афғонистон маорифи чадидро ҷорӣ карданӣ шуда буд, вале он аз тарафи куҳнапарастон ва оммаи халқ дастгирӣ нашуд. Аз абёти зерин маълум мешавад, ки шоир фармонҳои ин амиро чандон ҳам нарасидида будааст.

Касе, к-ӯ кунад амри қач ҳамчу пил,
Шавад оқибат ғарқи дарёи Нил.
Дар ин арса чун рух раҳи ростӣ,
Агар рафтӣ аз сидқ, бархостӣ (1, 275).

Дар пораи дигар бошад, шоир аз суғст шудани пояҳои дину ахлоқи ҷомеа сухан рондааст:

Даҳон қач, забон қач, дилу дида қач,
Зи як ҳайати қач кӣ бинад фараҷ?
На шарм аз ҷаду анҷаду н-аз Худой,
На аз интиқоми амал, н-аз балой! (1, 276).

Ҳамаи ин бидъатҳоро шоир аз ислоҳоти ҳукумати нав ва вуруди оинҳои аврупоӣ медонад. Хусусан, вайронии ахлоқи ҷавонони тараққиҳо, беэҳтиромии онҳо нисбат ба калонсолон, шаробнӯшӣ, сигоркашӣ ва ғайра саҳт нафрати шоирро бедор мекард. Ангезаи нафрати ӯ дар порчаи зерин ҳам, ки баъди мурочиат ба соқӣ гуфтааст, низ намудор мегардад:

Ҷавонони озоди автонпараст
Ба мӯтар нишинанд махмуру маст.
Шавад мамлакат соз ҳамчун арӯс,
Чу якдил шуд Афғону Эрону Рус.
Зи он беҳ, ки дар шаръ кӯшиш кунем,
Дар ин тахта ҳар соат дӯшиш кунем.
Гар озоду машрута як ҳайъатанд,
Палиданду аз фирқаи бидъатанд.
Барорад бунёдашон аз замин,
Нагунҷад ба як базм дунёву дин (1, 276-277).

Аз банди охири маснавӣ маълум мешавад, ки шоир ин асари 130 байтаи худро ба муносибати ба Ҳирот ворид шудани ноибсолори танзима - Абдурахимхон гуфта будааст. Ин Абдурахимхон ҳамон шахсест, ки дар бораи ӯ устод Муҳаммад Алами Ғаввос дар тавзеҳоти девони шоир маълумоти зеринро додааст: «Дар соли 1307 ш.х., ки Ҳабибуллохони Калакони Қобулро ишғол

карда, бисоти салтанати ғозӣ Амонуллохон барчида шуд, Абдурахимхон аз Кобул бо як даста аз асокири шимолию Парвон аз тариқи Мазору Маймана ба таърихи 17-уми саври 1308 вориди Ҳирот шуда, умури аскарро мулкӣи Ҳиротро ба ҳайси раиси танзима ва ноибсолор ба каф гирифт» (3, 342).

Дар хотимаи маснавӣ шоир ин шахсро аз ду ҷиҳат васф ва ба ду қор тарғиб мекунад:

Бидех май, ки солори танзима низ,
Ки аз чанги аъдо надорад гурез.
Даромад далерона андар Ҳирот,
Ба аҳли Ҳарӣ гашта оби ҳаёт.
Ки солори танзима Абдуррахим,
Кунад зинда имрӯз азми рамим.
Сару гӯши ӯ пур зи андарзи шаръ,
Бале, бахяҳо дод бар дарзи шаръ (1, 278).

Номи Абдурахимхон барои кушодани хусусиятҳои ғоявии ин маснавӣ низ кумак мерасонад. Ба муқобили хурриятхоҳон як андоза сахтгӯӣ қардани шоир аз он ҷост, ки Амонулло ва тарафдорони ӯ шикаст хӯрда, ҳукумат дар Кобул ба дасти Ҳабибуллои писари Саққо гузашта буд. Амири нав қуҳнапарастон ва оинҳои аҷдодиро тарафдорӣ мекард. Азбаски аз солҳои охири ҳукмронии Амонуллохон Ҳоҷӣ Исмоил аз қору кирдори хурриятхоҳон дилсард шуда буд, ба сари қор омадани Ҳабибулло ва ба Ҳирот ворид шудани Абдурахимхонро бо хушнудӣ пешвоз гирифтааст. Боиси таълифи ин маснавӣ боз як чизи дигар метавонад буд. Ҳамин Абдурахимхон дар зарфи ҳукмронииаш дар Ҳирот барои наشري девони шоир ташаббус нишон медиҳад.

Ниҳоят, ба тариқи хулоса бояд гуфт, ки ин маснавӣ ҳам аз ҷиҳати мавзӯю мундариҷа ва ҳам арзиши ғоявию бадеӣ дар эҷодиёти Ҳоҷӣ Исмоил мавқеи ҳосе дорад. «Соқинома»-и ӯ ҳарчанд дар қолаби «Соқинома»-ҳои анъанавӣ суруда шудааст, вале аз лиҳози мундариҷа аз онҳо фарқ мекунад ва саҳифаи тозае дар адабиёти дарию нимаи дуҷуми асри XIX ва аввалҳои асри XX мебошад.

Адабиёт

1. Ҳоҷӣ Муҳаммад Исмоил. Дастхати девони шоир. (دستخط ديوان شاعر حاجی محمد اسماعیل)
2. Бақоев М. Хусрави Деҳлавӣ ва достони ӯ «Дувалронӣ ва Хизрхон». / М.Бақоев. - Д., 1958.-132 с.
3. Ҳоҷӣ Муҳаммад Исмоил. Тавзеҳоти девон аз Ҳоҷӣ Муҳаммад Алам Ғаввос محمد علم حاجی محمد اسماعیل توضیحات ديوان از حاجی غواص.

УДК 347

ИНКИШОФИ СОҲАИ ҲУҚУҚИ КОМПЛЕКСӢ

Бобоев Чамрод Қурбонвич, н.и.ҳ., дотсент, мудири кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикоррупсионии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суруға: 734065 ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: +992 918- 66- 89-71, E-Mail: jamrod@mail.ru

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои инкишофи низоми ҳуқуқи комплексӣ баррасӣ карда мешавад. Дар он ақидаҳои устуворгардида вобаста ба соҳаи ҳуқуқи комплексӣ баррасӣ шуда, нақш ва аҳамияти он дар шароити имрӯза баҳогузори шудааст. Ҳамзамон, оид ба пайдоиши соҳаҳои нави ҳуқуқ, институтҳои алоҳида ва қонунгузори иброи ақида карда мешавад.

Дар доираи мақола аз низоми қонунгузори низ сухан рафта, қайд карда мешавад, ки қабули қонунҳои гуногун, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаҳои алоҳида танзим менамоянд, набояд

ба соҳаи мустақил оварда расонад. Оқибатҳои чунин ҳолатҳо дар мақолаи мазкур мавриди ҳаллу фасл қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, соҳаи ҳуқуқи комплексӣ, соҳаи ҳуқуқ, институти ҳуқуқ, низоми ҳуқуқ, низоми қонунгузорӣ.

РАЗВИТИЕ КОМПЛЕКСНОЙ ОТРАСЛИ ПРАВА

Бобоев Джамрод Курбонovich - к.ю.н., доцент, заведующий кафедрой экономического, финансового и антикоррупционного права Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734065 г. Душанбе, улица Нахимова 64/14 Тел.: +992 918- 66-89-71, E-Mail: jamrod@mail.ru

В данной статье рассматриваются вопросы развития комплексной отрасли права. В ней от начала до сегодняшнего дня рассматриваются известные точки зрения о комплексной отрасли права, аргументируется их роль и значимость. Также рассматриваются возникшие новые отрасли права, отдельные институты и законодательства.

В рамках настоящей статьи затрагиваются и вопросы о системе законодательства. Отмечается, что принятие различных законов, которые регулируют общественные отношения, не должны быть поводом для претендования самостоятельной отрасли права.

Ключевые слова: право, комплексная отрасль права, отрасль права, институт права, система права, система законодательства

DEVELOPMENT OF THE COMPLEX INDUSTRY RIGHT

Boboev Jamrod Kurbonovich, Candidate of Laws, Associate Professor, Head of the Department of Economic, Financial and Anti-Corruption Law of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734065 Dushanbe, Nakhimov Street 64/14 Tel: +992 918- 66- 89-71 E-Mail: jamrod@mail.ru

This article discusses the development of an integrated law industry. From the beginning to the present day, it considers certain points of view about the complex branch of law, argues for their role and significance. It also considers the opinion of new branches of law, individual institutions and legislation

Within the framework of this article, questions about the legislation system are also touched upon. It is noted that the adoption of various laws that regulate public relations should not be a reason for claiming an independent branch of law.

Key words: Law, integrated branch of law, branch of law, institution of law, system of law, system of legislation

Мусаллам аст, ки илми ҳуқуқи Тоҷикистон сол то сол инкишоф ёфта истодааст. Имсол Тоҷикистони соҳибистиклол 27-солагии истиқлолиятро ҷашн гирифт, ки аз рӯи ченаки таърихӣ чандон муҳлати зиёд нест. Ҳол он ки, дар ин муддат Тоҷикистон ҷанги шаҳрвандиро аз сар гузарониду ин ба инкишофи тамоми соҳаҳо, алалхусус соҳаи илм таъсири ҳудро гузошт. Дар ин муддат баъзе аз олимони тарки илм намуданду дигаре тарки ватан. Ин, албатта, бетаъсир намонд.

Масъалае, ки дар доираи мақолаи мазкур матраҳ мегардад, оид ба ҳуқуқи комплексӣ мебошад. Онро метавон бо асосҳои зерин рӯзмарра ҳисобид. Аввалан, имрӯз қонунгузориҳои комплексӣ, яъне муносибатҳои, ки тибқи соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ ба танзим дароварда мешаванд, хеле зиёданд. Дуюм ин ки дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки рӯ ба иқтисоди бозорӣ овардааст, маҳз мутахассисони соҳаи ҳуқуқи комплексӣ заруранд. Таҷрибаи амалӣ нишон медиҳад, ки дар бозори меҳнат талабот ба мутахассисони соҳаҳои гуногуни қонунгузорӣ ва ҳуқуқ нисбат ба мутахассисони дигар соҳаҳо бештар аст.

Донистани соҳаи комплекси ҳуқуқӣ ҳамчун феномени ҳуқуқӣ постулати назариявии ҳудро дорад, ки дар асоси таҳлили ташаккул ва инкишофи низоми ҳуқуқӣ ташкил ёфтаанд. Проблемаи комплекси танзими ҳуқуқи муносибатҳои ҷамъиятӣ дар ҳама давраи замони таваҷҷуҳи олимониро ба худ ҷалб мекард. Тағйирёбии дар соҳаи иқтимоию иқтисодӣ боиси ботадриҷ ҷамъ гардидани

маводи якхелаи меъёри гардида, ниёз ба ҳамгунасосӣ ва мустақил шуданро дорад.

Вақтҳои охир санадҳои меъёрии ҳуқуқии комплексӣ зиёд гардида, муносибатҳои гуногунро ба танзим мебароранд. Чунин маҳзани ҳуқуқӣ ботадриҷ ба низоми ҳуқуқӣ ворид мегардад, аммо проблема дар он аст, ки зимнан маҳаки возех, ки сохтори алоҳидаи элементи низоми ҳуқуқиро чудо намояд, мавҷуд нест.

Баъзе санадҳои меъёрии ҳуқуқиро бинобар сабаби характери комплексӣ доштан, наметавон ба ин ё он соҳаи ҳуқуқ дохил намуд. Чунин меъёрҳои ҳуқуқ институтҳои комплексиро ташкил медиҳад, ки дар худ элементҳои соҳаҳои гуногунро ҳуқуқро доро мебошанд. Дар ин ҷо соҳаҳои комплексии ҳуқуқ тавлид мегарданд, яъне соҳаҳои ҳуқуқии комплексӣ ба вучуд меоянд.

Аввалин бор оид ба вучуд доштани соҳаҳои комплексии ҳуқуқӣ аз ҷониби В.К. Райхер ақида ибраз гардида буд [8, 180-190]. Баъдан, дар илми ҳуқуқ ибораи соҳаҳои «комплексии ҳуқуқӣ» ворид гардида мавриди омӯзишу таҳлили дигар олимони қарор гирифт.

В.К. Райхер пешниҳод намуда буд, ки дар доираи низоми ҳуқуқ ду категорияи соҳаҳо бояд чудо намуд – асосӣ ва комплексӣ.

Ин пешниҳод аввал аз ҷониби олимони шинохта пазируфта шуда, идомаи инкишофи илми худро дар асарҳои А.А. Алексеев, М.Д. Шаргародский, О.С. Иоффе, Ю.К. Толстой ва дигарон ёфта буд. Ба ақидаи В.К. Райхер, соҳаҳои комплексии ҳуқуқ бояд ба шартҳои зерин мутобик бошанд: нахуст зарур аст, ки маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқӣ ба доираи муносибатҳои ҷамъиятии ба худ хос қомилан мувофиқ бошанд, яъне, пеш аз ҳама, дар ин маъно бояд предмети танзимнамоии ягонаи мустақил ҷой дошта бошад ва пас аз он ягонагии предмет. Дуюм, доираи хоси муносибатҳои, ки бо чунин маҷмӯи танзим мешаванд, бояд аҳамияти қалони ҷамъиятӣ дошта бошанд. Сеюм, ба вучуд омадани чунин маҷмӯи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бояд бо ҳаҷми қалони қофӣ фарқ карда шаванд [8, 103-104].

Ақидаи ҷой доштани соҳаҳои ҳуқуқии асосӣ ва комплексӣ сараввал аз ҷониби М.Д. Шаргародский ва О.С. Иоффе дастгирӣ гардида буд, аммо баъдан онҳо ақидаи худро бознигарӣ намуда, онро мавриди танқид қарор доданд.

Дар ибтидо, онҳо ҳисоб менамуданд, ки аз нуқтаи назари истифодаи амалӣ барои систематикаи қонунгузории амалкунанда ин пешниҳод самаранок аст. Зимнан, онҳо ҷиҳати он ки соҳаҳои комплексӣ метавонанд ба низоми ҳуқуқ дохил шаванд, эътироз намуда, ҷой доштани онро ғайриимкон меҳисобиданд [4, 361-362].

Инчунин, дар назарияи ҳуқуқ ақидае ҷой дорад, ки тибқи он соҳаҳои ҳуқуқ метавонанд ба се звенои асосӣ тақсим карда шаванд. С.С. Алексеев онро ба чунин тарз тақсим намудааст: соҳаҳои асосӣ (базавӣ), соҳаҳои махсус ва комплексӣ.

Соҳаҳои асосӣ (базавӣ) речаи ҳуқуқии асосиро фарогир ҳастанд. Хоса дар ин гурӯҳ аз тарафи ҳуқуқӣ речаҳои юридикӣ ва воситаҳои танзимнамоии асосии ибтидоӣ ҷамъ оварда шудаанд. Аз ин лиҳоз, дар соҳаи асосӣ (базавӣ) хеле алоқа ва вобастагии мураккаб ва нозук ба мушоҳида мерасад, ки предмети назарияи ҳуқуқ мебошанд.

Соҳаҳои, ки дар он речаҳои ҳуқуқӣ дигаргун гашта, ба соҳаҳои махсуси ҳаёти ҷомеа мутобик гаштаанд, соҳаҳои махсус доништа мешаванд. Ба онҳо ҳуқуқии меҳнат, ҳуқуқии оилавӣ, ҳуқуқии замин, ҳуқуқии молиявӣ дохил мешаванд.

Соҳаҳои, ки барои онҳо омезиши институтҳои гуногунро соҳаҳои асосӣ ва махсус хос мебошанд, соҳаҳои комплексӣ доништа мешаванд. Ба онҳо ҳуқуқии хоҷагидорӣ, ҳуқуқии савдо ва ғайра дохил мешаванд [1, 52-54].

Назарияи соҳаҳои асосӣ ва комплексӣ ба таври мавзӯӣ ва пурра дар асарҳои Ю.К. Толстой баррасӣ гардидааст. Ба ақидаи вай, миёни ин ду соҳа, яъне асосӣ ва комплексӣ, фарқиятҳои зерин вучуд дорад:

1. Ҳар як соҳаи асосӣ (муस्ताқил) ягонагии мавзӯӣ дорад, ҳол он ки дар соҳаи комплексӣ чунин ягонагӣ вучуд надорад.

2. Ба ҳайати соҳаҳои асосӣ наметавонад меъёрҳои дигар соҳаҳои ҳуқуқ дохил шаванд, дар ҳоле ки соҳаи комплексӣ аз дигар соҳаҳои ҳуқуқ таъсис дода мешавад.

3. Дар ҳар як соҳаи ҳуқуқи асосӣ методи танзимнамоии хос ҷой дорад, дар соҳаҳои комплексӣ бошад, як қатор методҳои танзимнамоӣ аз дигар соҳаҳои асосӣ гирифта шудааст.

4. Соҳаҳои асосӣ дар низоми ҳуқуқ ҷойи муайянро ишғол менамоянд, дар соҳаҳои комплексӣ бошад, зимни систематикаи ҳуқуқ, баръакс, танҳо ҷойи шартӣ дода мешавад.

Мувофиқи андешаи Ю.К. Толстой, афкор оид ба вучуд доштани соҳаҳои комплексӣ дар низоми ҳуқуқӣ дар асоси қачфаҳмию иштибоҳ, дағалона истифода бурдани терминология асос ёфтааст.

Бояд қайд намуд, ки Ю.К. Толстой пайваста то имрӯз ақидаи имконияти вучуд доштани соҳаҳои комплекси ҳуқуқро дастгирӣ карда, чунин иброз менамояд: «Низоми ҳуқуқ бисёрҷониба буда, ба он метавонанд соҳаҳои ҳуқуқи зинаҳои гуногун дохил шаванд. Агар ҳуқуқро, дар маънои имрӯза аз рӯи тақсимоти маъмули ҳуқуқи оммавӣ ва хусусӣ гузаронем, ҳамаи дигар соҳаҳои ҳуқуқ, аз ҷумла ҳуқуқи граждани, ба қадре, характери комплексӣ доранд» [11, 45].

О.А. Красавчиков назарияи соҳаҳои комплексиро танқид намуда, ҳисоб намуда буд, ки Ю.К. Толстой беасос истилоҳи «соҳа»-ро нисбати зухуроте, ки чунин нест, истифода менамояд. Истилоҳи думазмунаи «соҳа» тасаввуроти нодуруст, иллузиро оид ба он ки соҳаи комплексӣ асосӣ намебошад (муस्ताқил), вале, ба ҳар ҳол, вай соҳа мебошад, ба вучуд меорад.

Ақидаи ҷой доштани соҳаҳои комплексӣ, дар вақти худ, аз тарафи С.В. Поленина дастгирӣ наёфта буд. Вай ҳисоб менамуд, ки институтҳои ҳуқуқии комплексӣ вучуд доранд. Институтҳои байнисоҳавӣ навъи аз ҳама бештар маъмули институтҳои комплекси ҳуқуқ мебошанд. Онҳо дар ҷои пайвандии соҳаҳои ҳуқуқӣ ба ҳам наздик ба вучуд меоянд [6, 74-75].

Тавре аз гуфтаҳои боло маълум мегардад, оид ба ҷой доштани соҳаҳои комплексӣ дар назарияи ҳуқуқ ақидаҳои гуногун вучуд доранд. Барои муайян намудани он зарур аст, ки ба назарияи ҳуқуқ рӯ оварем.

Тавре маълум аст, дар назарияи ҳуқуқ соҳаҳои ҳуқуқ байни ҳуқуқи оммавӣ ва ҳуқуқи хусусӣ тақсим мешаванд. Аммо, бояд иқрор шуд, ки ақидаи С.С. Алексеев оид ба он ки ҳуқуқи хусусӣ ва оммавӣ, ин соҳаи ҳуқуқ не, қурраи том, доираи ҳуқуқ мебошанд, дуруст аст [2, 23-27].

Агар ҳуқуқро ба ҳуқуқи хусусӣ ва оммавӣ ҷудо намоед, ҷойи ҳуқуқи комплексӣ номаълум боқӣ мемонад.

Тавре дар боло иброз намуда будем, имрӯзҳо санадҳои меъёрии зиёд қабул карда мешаванд, ки дар он меъёрҳои ҳуқуқии гуногун ҷой доранд. Ҳангоми ба ин ё он соҳаи муस्ताқили ҳуқуқ дохил намудани он душвориҳо ба вучуд меоянд. Аз ин лиҳоз, ҷой доштани соҳаҳои комплекси ҳуқуқ дар низоми ҳуқуқ бараъло ба мушоҳида мерасад.

Ақидае, ки гӯё соҳаҳои комплексӣ ин институтҳои байнисоҳавӣ мебошанд, баҳсноқ аст, зеро, соҳаҳои комплексӣ дар навбати худ институтҳои алоҳидаи худро доранд, ки танҳо ба соҳаҳои комплексӣ хос мебошанд.

Вазъи воқеъ дар Тоҷикистон

То кунун ба масъалаи соҳаҳои комплекси ҳуқуқ дар Тоҷикистон аҳамияти зарурӣ дода намешавад. Имрӯз баъзе аз соҳаҳои комплексӣ ҳатто даъвои мустақилият (соҳаи алоҳида) мекунад. Вазъи қонунгузорӣ низ дар ин самт нигаронкунанда мебошад.

Агар ба номгӯи таҳассусҳое, ки аз рӯи он унвонҳои илмӣ дода мешавад, назар андозем, маълум мешавад, ки қисми зиёди ин ихтисосҳо маҳз соҳаҳои комплексӣ мебошанд.

Соҳаҳои маъмули комплексӣ ин ҳуқуқи соҳибкорӣ, ҳуқуқи манзилӣ, ҳуқуқи кишоварзӣ, ҳуқуқи гумрукӣ, ҳуқуқи нақлиётӣ ва ғайра мебошанд.

Албатта, ҳар яке аз соҳаҳои комплекси зикргардида дар адабиёти ҳуқуқӣ ҷойи муайяни худро дорад. Масалан, оид ба ҳуқуқи соҳибкорӣ. То ҳол дар назари ҳуқуқ доир ба ҷойи ҳуқуқи соҳибкорӣ дар низоми ҳуқуқӣ се ақидаи устувор вучуд дорад. Гурӯҳе аз олимони онро ҳамчун зерсоҳаи ҳуқуқи граждани меҳисобанд. Дуюмин бошад, онро ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқ ва сеюмин, онро ҳамчун соҳаи комплексӣ мешуморад.

Д.Ш. Сангинов дар қатори ҳуқуқи конституционӣ, граждани, меҳнатӣ, маъмурӣ, ҷиноятӣ ва ғайра ҳуқуқи соҳибкориро дар як қатор ба онҳо дохил намуда, онро ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқ мешуморад [10, 25]. Албатта, ин пешниҳод тарафдорони худро дорад. Оид ба ин В.В.Лаптев, В.К.Мамутов, В.С.Мартемянов ва дигарон ибрази ақида намудаанд.

Тавре маълум аст, соҳаи мустақили ҳуқуқ муносибатҳои ҳуқуқии алоҳидаро танзим мекунад. Соҳаи ҳуқуқ ин воҳиди асосии низоми ҳуқуқ буда, бо речаи танзимнамоии юридикӣ хоси худ фарқ мекунад ва муносибатҳои яхелаи ҷамъиятиро фарогир мебошад. Ҳар як соҳаи ҳуқуқ предмети худро дорад, яъне доираи махсуси ҳаёти ҷамъиятӣ, намуди махсуси муносибатҳои яхелаи ҷамъиятӣ ва ғайра. Ҳар як соҳаи ҳуқуқ, ба истиснои ҳуқуқи маъмурӣ, қонунгузорию кодификатсионии худро дорад.

Дар идомаи гуфтаҳои худ Д.Ш. Сангинов ибраз меорад, ки фаъолияти соҳибкориро меъёрҳои молиявӣ, меҳнатӣ, заминӣ танзим менамоянд.

Агар ҳуқуқи соҳибкорӣ аз меъёрҳои молиявӣ, меҳнатӣ ва дигар соҳаҳои ҳуқуқ иборат бошад, пас соҳаи мустақил будани он зери савол гузошта мешавад. Дар ин ҳолат ақидаи М.З. Раҳимов [9, 25] ва Ш.М. Исмоилов [12, 14] дар бораи ҳамчун соҳаи комплексӣ будани ҳуқуқи соҳибкорӣ қобили қабул мебошад. Зеро дар ҳуқуқи соҳибкорӣ методҳои танзимнамоии дигар соҳаҳои ҳуқуқ ҷой доранд ва, баъдан, онҳо аҳамияти қалони ҷамъиятӣ доранд, ки онро ба соҳаҳои ҳуқуқи комплексӣ тақдир медиҳанд.

Ақидаи дигари ҷойдошта ин эътироф накардани ҳуқуқи соҳибкорӣ на ба сифатӣ соҳаи мустақил ва на ба соҳаи комплексӣ мебошад.

Нуқтаи назари охири ҳуқуқи соҳибкориро ҳамчун қисми таркибии ҳуқуқи граждани меҳисобад, ки он чандон қобили қабул намебошад. Зеро, тавре маълум аст, муносибатҳои граждани дар асоси озодии шартнома, баробарии иштирокчиён асос меёбанд. Аммо, на ҳама муносибатҳои соҳибкорӣ мутобики Кодекси граждани танзим мешаванд. Дар ҳуқуқи соҳибкорӣ, инчунин, нақши давлат баҳри танзим намудани муносибатҳои ҷамъиятӣ ба назар мерасад. Аз ин лиҳоз, ҳамчун қисми таркибии ҳуқуқи граждани донишмандони ҳуқуқи соҳибкорӣ ба назарияи дуолистии тақсими соҳаҳои ҳуқуқ ба хусусӣ ва оммавӣ таъя мекунад.

Соҳаи дигари комплексӣ ин ҳуқуқи гумрукӣ мебошад. Предмети он муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки ҳангоми анҷом додани фаъолияти гумрукӣ ба вучуд меоянд, мебошад. Оид ба он ки ҳуқуқи гумрукӣ соҳаи комплексӣ мебошад, ҷой баҳс нест, аммо бояд як ҳолатро қайд намуд, ки то кунун дар баъзе адабиёти

ватанӣ «хукуки гумрукӣ ҳамчун соҳаи мустақили комплексии хукуки Ҷумҳурии Тоҷикистон» доништа мешавад [13, 232].

Дар ин ҷо то андозае маълум нест, ки оё вай соҳаи мустақил аст ё комплексӣ, чунин будани дар як вақт ҳам мустақилу ҳам комплексӣ баҳснок аст.

Ҳангоми атрофи соҳаи хукуки комплексӣ сухан кардан наметавон аз қонунгузории комплексӣ ёдовар нашуд. Зеро, чӣ тавре ки В.П. Мозолин иброз менамояд, қонун оинаи инъикоси хуқуқ мебошад. Ҳар қадаре ки қонун хуб бошад, ҳамон қадар хуқуқ ҳам хуб мебошад ва баръакс [5, 123].

Имрӯз қонунҳое, ки масъалаҳои гуногуни ҷамъиятиро танзим мекунанд, зиёданд. Лекин ин маъноӣ онро надорад, ки ҳар яке аз ин муносибатҳо бояд ҳамчун соҳаи мустақил пазируфта пазируфта шаванд.

В.Ф. Яковлев, А.Л.Маковский, Е.А.Суханов, И.П. Писков дар як мақолаи якҷояи худ иброз менамоянд, ки баҳс намудан оид ба ҷой доштани қонунгузории саноат, савдо, нақлиёт, сохтмон, энергетика ва ғайра зарурат надорад. Аммо зарурати эътироф намудани ҷой доштани хуқуки саноатӣ, хуқуки нақлиётӣ, хуқуки энергетикӣ ва ғайра то хуқуки либосшӯию, троллейбусӣ ва баъдан китобхонаю, занбӯри асалпарварӣ нест [7, 35-36].

Албатта, чунин ақидаҳои ба ин монанд имрӯз дар Тоҷикистон низ аз ҷониби олимони пешниҳод карда мешаванд. Хуқуки сайёҳӣ ҳатто даъвои мустақилият намуданро дорад.

Агар воқеан баҳо диҳем, хуқуки сайёҳӣ яке аз институтҳои хуқуки соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад ва набояд даъвои мустақилият намуданро кунад. Зеро яке аз нишонаҳои асосии ба соҳаи мустақил ҷудо намудани ин ё он соҳа, инчунин, бо назардошти танзим намудани муносибатҳои васеи якхела ва зарурии ҷамъиятӣ мебошад. Хуқуки сайёҳӣ ҳоло то сатҳи соҳаи мустақил нарасидааст. Вай ҳудро ҳамчун институти хуқуки соҳибкорӣ бароҳат ҳис мекунад.

Чунин ақидаҳо то андозае бояд вучуд дошта бошанд, зеро хонандаро водор менамоянд, ки ба он розӣ шавад, ё ин ки вайро водор менамояд дар ҷустуҷӯи ақидаҳо ба он муҳолиф шавад. Дар натиҷаи чунин ҳолат ҳақиқат пайдо мегардад.

Соҳаи хуқуқро бояд аз соҳаи қонунгузорӣ фарқ намуд. Қонунгузорӣ имрӯз ба дараҷае расидааст, ки тамоми муносибатҳоро танзим менамояд. Як навъ «муд» шудааст, ки оид ба ҳама гуна муносибатҳо қонун қабул карда мешавад. Дар натиҷаи чунин ҳолат ба қадом соҳа дохил намудани ин муносибатҳо душвориро пайдо мегардад ва роҳи осони ҳалли онро баъзеҳо дар соҳаи мустақил ҷудо намудани он мебинанд.

Масалан, соҳаи занбӯри асалпарварӣ. Аввало, қабули чунин қонун, ба андешаи мо, баҳснок аст. Зеро барои инкишоф ёфтани ин ё он соҳа қонунгузории андоз бояд мусоидат намояд. На танҳо соҳаи занбӯри асалпарварӣ, балки дигар соҳаҳо вобастагии калон аз қонунгузории андоз доранд. Агар ҳамарӯза барои инкишоф ёфтани ин ё он муносибат қонун қабул кунему қонунгузории андоз барои ин соҳа мутобиқ карда нашуда бошад, гумон аст, ки вай рушд намояд.

Соҳаи дигари комплексӣ ин хуқуки бонкӣ мебошад. Қонунгузории он ҳам характери комплексӣ дошта, имрӯз ба он характери кодификатсионӣ додан меҳоянд.

Тибқи нақшаи Барномаи давлатии татбиқи Консепсияи пешгӯии рушди қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи молия, андозу гумрук ва фаъолияти бонкӣ барои солҳои 2012-2015 қабули кодекси бонкӣ дар назар аст.

Лекин қабули чунин санад дар шакли кодификатсия ҳолати бонкиро аз ин ҳам мураккабтар мегардонад. Дар базаи ҳар як кодекс чандин санади дигари

ҳуқуқӣ қабул карда мешавад. Илова бар ин, аз эҳтимол дур нест, ки дигар институтҳои ҳуқуқи граждани аз он ҷудо шаванд. Масалан, барои ҷӣ кодекси суғуртавӣ, кодекси моликияти зехнӣ ва амсоли онҳо қабул карда нашавад, ҳол он ки оид ба ин масъалаҳо дар қонунҳои дигар метавон меъёрҳои зиёдро пайдо намуд.

Амалӣ намудани ин пешниҳод ба он оварда мерасонад, ки КГ характери худро дар танзими муносибатҳои, ки предмети вай мебошад, гум мекунад. Дигар ин ки, мехоҳем мо ё не, КГ нақши асосии худро дар соҳаи қонунгузорию граждани гум менамояд.

Баъдан, дар амалия проблемаҳои зиёда аз қабилӣ таносуби он бо кодекси граждани ба вучуд меояд. Ё ин ки қонунҳои, ки дар заминаи он қабулгардида бо қонунгузорию граждани.

Албатта, тарафдорони ин пешниҳод мехоҳанд, ки то андозае қонунгузорию бонкиро ба тартиб дароранд. Зеро, имрӯз дар соҳаи бонк зиёда аз 6 қонуни мукамал ва беш аз 40 санадҳои зерқонунӣ қабул гардидааст. Аммо кафолати онро, ки дар заминаи кодекси бонкӣ шумораи санадҳои зерқонунӣ аз ин беш намешавад, ҳеч кас дода наметавонад.

Ба андешаи мо, зарур аст, ки пеш аз ҳама, қонунҳои амалкунандаро бо санадҳои зерқонунӣ мустаҳкам намуда, ревизияи онро анҷом дод. Зеро як масъала дар чанд санади зерқонунӣ ва ҳатто чанд қонун дарҷ гардидааст.

Дар охир хаминро бояд ёдовар шуд, ки низоми қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соҳаҳои мустақил, соҳаҳои асосии ҳуқуқ ва, инчунин, аз соҳаҳои комплексӣ иборат мебошад.

Таҳаввулоте, ки имрӯз дар ҷомеа ба мушоҳида мерасад, тамоми соҳаҳои ҳуқуқро куллан тағйир дода истодааст. Дар шароити имрӯза мо шоҳиди он ҳастем, ки унсурҳои ҳуқуқи хусусӣ ба соҳаҳои ҳуқуқи оммавӣ ва баръакс, ҷой гирифта истодаанд.

Албатта, дар шароити иқтисоди бозорӣ ҷойи соҳаҳои комплексӣ дар низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон назаррас аст, аммо қонунгузорию комплексӣ набояд ба он оварда расонад, ки соҳаҳои ҳуқуқ пароканда гардида, ҳар яки он даъвои мустақилия намояд.

Адабиёт

1. Алексеев С. С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования. / С.С. Алексеев. - М.: НОРМА – ИНФРА, 1998.-712с.
2. Алексеев С.С. Частное право: научно-публицистический очерк. / С.С. Алексеев. - М.: Статус, 1999. - 160с.
3. Долинская В.В. Акционерное право: основные положения и тенденции. / В.В. Долинская. – М.: Вотерс Клувер, 2006. – 719 с.
4. Иоффе О. С. Вопросы теории права. /О.С.Иоффе, М.Д.Щаргородский. – М.: Юр. Литература, 1961.- 380 с.
5. Мозолин В.П. Современная доктрина и гражданское законодательство. / В.П. Мозолин. – М.: Вотерс Клувер, 2008. 316 с.
6. Поленина С. В. Комплексные правовые институты и становление новых отраслей права. / С.В. Поленина// Правоведение, 1975.- № 3. С.54-74.
7. Предпринимательский кодекс как орудие развала правовой системы Казахстана: Сб. статей. / Отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алматы: Ниц-коу, 2011. – 228 с.
8. Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования. / В.К.Райхер. – М.: Л., 1947. 76 С.
9. Раҳимов М.З. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Китоби дарсӣ. / М.З.Раҳимов. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 405 с.
10. Сангинов Д.Ш. Предпринимательское право Республики Таджикистан. Учебное пособие. / Д.Ш. Сангинов. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 600 с.
11. Толстой Ю. К. О теоретических основах кодификации гражданского законодательства. / Ю.К.Толстой. // Правоведение, 1957. № 1. – С. 45 - 48.

12. Исмоилов Ш.М. Танзими ҳуқуқи фаъолияти соҳибқорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: Васоити таълимӣ. / Ш.М.Исмоилов. – Душанбе, 2007. –252 с.
13. Хуқуқшиносӣ: Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни ихтисоси ғайрихуқуқшиносӣ. /Дар зери таҳрири А.Ф. Холиқов. – Душанбе, 2010. – 426с.

УДК 37. 091. 313:811. 111 (075)

НЕКОТОРЫЕ ТРУДНОСТИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Якубова Вилоят Абдурахимовна – к.п.н., доцент кафедры иностранных языков Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, тел.: 919-44-11-35.

Акрамова Зулфия Абдурахмановна - ассистент кафедры иностранных языков Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14.Тел.: 553-55-84-34 .

В статье приводятся главные трудности, с которыми сталкиваются русскоговорящие учащиеся, а также учащиеся-таджики при изучении английского языка. Это, в основном, некоторые трудности, в фонетике, лексике и грамматике.

Ключевые слова: грамматика, фонетика, предлоги, времена, фразовые глаголы, инфинитив, герундий, страдательный залог.

БАЪЗЕ МУШКИЛИҶО ДАР ОМУӢЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Якубова Вилоят Абдурахимовна - н.и.п., дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.:919-44-11-35

Акрамова Зулфия Абдурахмоновна - ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.:553-55-84-54

Дар мақолаи мазкур мушкилиҳои асосие, ки донишҷӯёни русзабон ва тоҷикон ҳангоми омӯзиши забони англисӣ рӯ ба рӯ мегарданд, баррасӣ мешаванд. Ин, асосан, мушкилиҳои мебошанд, ки дар фонетика, лексика, грамматика дида мешаванд.

Калидвожаҳо: грамматика, фонетика, пешояндҳо, замон, ибораҳои феълӣ, масдар, герунд, тарзи мафъул.

SOME OF THE DIFFICULTIES IN LEARNING ENGLISH

Yakubova Viloyat Abdurahimovna – candidate of pedagogical sciences, Department of Foreign Languages of Financial and Economic University of Tajikistan. Address: street Nakhimova 64/14, Dushanbe 734025, Republic of Tajikistan. Phone : 919-44-11-35.

Akramova Zulfya Abdurahmanovna- assistant, Department of Foreign Languages of Financial and Economic University of Tajikistan. Address: street Nakhimova 64/14, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan. Phone: 553-55-84-34.

The article deals with the main difficulties the Russian and Tajik students face in learning English. They are some difficulties in phonetics, vocabulary and grammar.

Key words: grammar, phonetics, prepositions, tenses, phrasal verbs, infinitive, gerund, passive voice.

Изучая английский язык, мы можем столкнуться с определенными ситуациями, которые являются препятствиями в процессе обучения. Это те трудности английского языка, которые мы должны преодолеть любым способом, если хотим достаточно сносно освоить язык.

Русскоговорящие студенты и учащиеся-таджики испытывают не мало трудностей при изучении английского языка. Рассмотрим некоторые из них:

Произношение и фонетика

Не секрет, что количество и типы звуков в английском и таджикском языках отличаются. Например, в русском и таджикском языках нет таких звуков как [θ], [ð], [ŋ] и др., а звуки [p], [t] произносятся не так как русские и таджикские [т], [р]. Чтобы выработать хорошее произношение необходимо слушать как можно больше английской речи, копировать её, записывать себя и сравнивать с носителем языка и разумеется, выполнять много упражнений, практиковаться.

Лексика

При изучении английской лексики имеются некоторые проблемы такие, как в прочем и в других языках, часто попадают так называемые слова, которые по написанию и звучанию похожи, однако имеют совершенно иное значение. С ними стоит быть особенно осторожно, иначе вы рискуете попасть в неудобное положение. Это такие английские слова как : balance- остаток, а не баланс, order – заказ, а не ордер, Мау- мочь, можно, а не Май (месяц), formalities- досмотр, а не формальность. Для учащихся таджиков : bed-кровать, а не бед- ива, talk- говорить, а не ток-виноградная лоза, и др.

Так что, если слово кажется подозрительно простым и знакомым, необходимо посмотреть в словарь.

Грамматика

Эта часть английского языка вызывает у русскоговорящих, а также у учащихся таджиков больше всего трудностей. Главная трудность в изучении грамматики английского языка для носителя русского и таджикского языка заключается в структуре языка. И не удивительно, эти языки принципиально разные. Русский язык является флективным языком, т.е. формы слов образуются при помощи приставок, суффиксов, окончаний, предлогов и частиц, а английский и таджикский языки являются аналитическими. В них слово передает лексическое значение, а грамматическое значение выражается вне слова при помощи порядка слов в предложении, т.е. для образования форм используются другие служебные части речи, а поскольку у учащихся в мозгу заложены стереотипы родного языка, то при изучении иностранного языка им приходится переучиваться на новые стереотипы, на новые структуры и понятия, что естественно вызывает определенные трудности.

Каковы же основные проблемные элементы английской грамматики.

Артикли

В русском и таджикском языках эта часть речи отсутствует, поэтому понять как ее употреблять бывает действительно сложно. Артиклей в английском языке два - определенный (the) и неопределенный (a, an). Иногда отсутствие артикля обозначают как “нулевой артикль”. Если говорить совсем кратко the - это что-то конкретное, a, an что-то неопределенное или одно из многих. В русском языке можно добавлять следующие элементы для качественного сравнения с английским. Вчера я купил (некий) автомобиль. Автомобиль (тот, который купил я вчера) мне обошелся недорого. Что касается таджикского языка, ему соответствует окончание е у существительного, например: Мошине, ки дируз харидам ба ман арзон афтод. Разные понятия вызывают трудности у учащихся при изучении английского языка.

Инфинитив и герундий

Инфинитив это начальная форма глагола, так как он записан в словаре, а вот форма герундия в русском и в таджикском языках отсутствует. Одно это название часто вызывает у студентов ужас, особенно у младших уровней. Именно поэтому, в современных учебниках его часто называют ing form инговая форма. Еще одной сложностью является то, что перевести форму герундия можно по разному в зависимости от контекста.

Модальные глаголы

Еще одно явление, которого нет в русском и в таджикском языках, хотя само понятие модальности существует. Зачем же они нужны? Ответ очень простой: модальные глаголы выражают отношение говорящего к тому, что он говорит, хотя сама грамматическая структура при этом не меняется. Сравните:

You should read this book. Тебе стоит прочитать эту книгу. Ту бояд ин китобро хонӣ.

You have to read this book. Тебе придется прочитать эту книгу. Ту бояд ин китобро хонӣ.

You can read this book. Ты можешь прочитать эту книгу. Ту метавони ин китобро хонӣ.

You had better read this book. Лучше бы тебе прочитать эту книгу. Хубтараш, ин китобро хон.

Как видите, меняется только модальный глагол и отношение говорящего к прочтению книги.

Фразовые глаголы

Это сочетание вида "Глагол + послелог" [1, 6]. Например:

get over, come up и т.д. Проблема заключается в том, что зачастую послелог меняет значение знакомого глагола до неузнаваемости: to bring – приносить, to bring up – воспитывать, to make – делать в сочетании с послелогом up, приобретает значение наносить макияж (to make up).

My weekends go by like lightning. Мои выходные пролетают незаметно. Рӯзҳои истироҳати ман ноаён мегузаранд.

I am not going down with this lie. Я не верю в эту чушь. Ман ба ин сухани беҳуда бовар надорам.

Такие глаголы, изменяющие свои значения при помощи послелогов или наречий получили название фразовые [2, 64].

Они добавляют особый вкус английскому языку, увеличивая количество синонимов. А это, в свою очередь, дает возможность играть словами и их значениями. (Отсюда шутки, описание одинаковых действий различными способами и т.д.). Отсутствие фразовых глаголов в русском и в таджикском языках вызывает трудности у студентов. Их приходится заучивать наизусть в каждом случае.

Неправильные глаголы

Начав изучать времена английских глаголов, студенты свободно понимают, что прошедшее время (Past Indefinite) образуется путем прибавления окончания ed к неопределенной форме глагола. Ведь надо запомнить всего несколько правил правописания и произношения этого окончания. Но осознание того, что кроме простого правила окончания ed английский язык обладает длинным списком неправильных глаголов, которые необходимо просто запомнить. Неправильных глаголов нет ни в русском, ни в таджикском языках, что, естественно является трудностью для учащихся русскоговорящих и учащихся таджиков.

Времена

После совершенного и несовершенного видов глагола и одного грамматического настоящего, прошедшего, будущего времени в русском и таджикском языках, начинающим изучать английский трудно перейти из плоскости статичного временного подхода (одно настоящее, одно прошедшее, одно будущее) в плоскость, где каждой категории времени соответствует четыре грамматических времени.

Present: Indefinite, Continuous, Perfect, Perfect Continuous

Past: Indefinite, Continuous, Perfect, Perfect Continuous

Future: Indefinite, Continuous, Perfect, Perfect Continuous

Исторически так сложилось, что английский выработал отдельные грамматические формы для указания на:

- повторяющиеся действия (времена Indefinite)

- действия, происходящие в определенный момент времени (времена Continuous)

- действия, которые имели уже место, но их результат важен в данный момент времени (времена Perfect)

- действия, которые начались перед определенным действием и продолжались до начала последнего (времена Perfect Continuous)

Освоив положение действий на виртуальной временной шкале, легко осознать преимущества английской системы времен.

Отсутствие перфектных времен в русском и в таджикском языках часто приводит к ошибкам у учащихся.

Условное наклонение английских глаголов

При такой развитой системе времен в английском языке будет логично, что условное наклонение глаголов будет подчиняться множеству правил и определенному порядку построения, которое же зависит от действия предмета.

Условные предложения в английском языке после *if* строятся по следующему принципу:

- желаемое действие в настоящем - используйте форму прошедшего;

- желаемое действие в прошлом - используйте форму предпрошедшего (Perfect) времени.

Главное предложение, соответственно, получает *would* для настоящего, *would* и форму глагола в Perfect-е для прошедшего времени [3, 74].

Например:

I would take part in the match, if I **were** in good health.

I would have taken part in the match, if I **had been** in good health.

Но главная сложность возникает ни в грамматическом построении условных выражений, а в значении обеих частей таких предложений. Иногда трудно определить условность проходит **сейчас** или в **прошлом**. Давайте сравним значения почти идентичных на первый взгляд условных выражений:

I would take part in the match, if I **were** in good health. = Я бы сыграл в игре (матч состоится сегодня вечером), но не смогу из-за проблем со здоровьем (я себя чувствую плохо именно сейчас).

I would take part in the match, if I **had been** in good health = Я бы пошел на игру (матч состоится в будущем), но не смог из-за проблем со здоровьем (которые имели место в прошлом, например из-за травмы). Ман ба бозӣ мерафтам, вале бо сабаби бад будани саломатӣ нарафтам. **I'd have taken part** in the match if I **were** in good health. = Я бы сыграл в матче (игра уже прошла, но не смог из-за проблем со здоровьем (я себя чувствую плохо именно сейчас и должно быть, проблема со здоровьем длиться слишком долго). Ман дар бозӣ иштирок мекардам, аммо натавонистам, чунки саломатиям хуб набуд.

I would have taken part in the match, if I **had been** in good health.= Я хотел бы попасть на игру (она уже прошла), но не смог из-за проблем со здоровьем (которые имели место в прошлом).

Такой анализ является неплохой тренировкой в понимании восприятия времени в английском языке и послужит с пользой в использовании 16 времен английского языка для русскоговорящих учащихся, а также для учащихся таджиков.

Предлоги

Как ни крутись, но привычки (заложенные стереотипы) родного языка часто ведут к грамматическим ошибкам. Одной из самых распространенных ошибок остаётся использование ”родных” предлогов. В английском, русском и таджикском не так уж много соответствий в употреблении предлогов. Например, большинство предлогов положения предмета в пространстве совпадают. Например: Чашка на столе. The cup is on the table. Пиёла дар болои миз аст. Собака под диваном. The dog is under the sofa. Сағ дар таги диван аст.

На этом соответствия заканчиваются. Приходится запоминать предлоги времени, места и многие другие предлоги. Например: The meeting will start at two o'clock. Встреча начинается в два часа. Вохӯрӣ соати ду сар мешавад. (в таджикском варианте предлог отсутствует). Несовпадение предлогов в английском, таджикском и в русском языках вызывают самые большие трудности при изучении английского языка у русскоговорящих учащихся, а также у учащихся таджиков.

Страдательный залог

Распространенность страдательного залога в английском языке выше по сравнению с русским и таджикским языками, где пассивные формы глагола не приветствуются в таком масштабе. Неправильное понимание функции страдательного залога может привести к неправильному пониманию текста и речи. Например: The magazine was read – Журнал прочитан. Журналро хонданд. Причина кроется в том, что применение страдательного залога в английском языке гораздо шире, так как большинство английских глаголов способны выражать категорию пассивности. Это приводит к тому, что любой вид английского дополнения - прямое, предложное, косвенное, беспредложное косвенное, свободно принимает пассивную форму [3, 82]. В русском же подобная функция характерна лишь для прямого дополнения.

Другой сложностью пассивного залога является нежелание глагола разделяться со своими ”родными” предлогами (в случае с предложным косвенным дополнением). Пример: The boat was lost sight of. Лодка пропала из виду. Каик аз чашм ноаён шуд. В таджикском языке страдательного залога нет. Поэтому те предложения, где имеется страдательный залог вызывают трудность при освоении этой темы.

Порядок слов в предложении

Порядок слов в английском предложении, несмотря на свою прямолинейность: Подлежащее- сказуемое- прямое дополнение- косвенное дополнение. остается трудным в понимании русских и таджикских учащихся. Что касается русского, мы привыкли к свободному порядку слов. Что касается таджикского языка- также имеется строгий порядок слов, но; он отличается от русского: подлежащее, дополнение, обстоятельства, сказуемое. Разница в порядке членов предложений в таджикском, русском и английском языками является трудностью для учащихся таджиков и русскоязычных учащихся.

В данной статье мы рассмотрели только самые основные трудности, часто встречающиеся при изучении английского языка у русскоговорящих учащихся, а также у учащихся-таджиков.

Литература:

1. Michael McCarthy and Felicity O'Dell. English Phrasal Verbs in Use. Cambridge University Press. 2004. 1-206.
2. Michael Onushco, Jr. Teaching English communicatively: Practical Ideas and Suggestions. Bishkek: 2002.- 64
3. Raymond Murphy. English Grammar in Use. A self - study reference and practice book for intermediate students. Second edition, Cambridge University Press. [1-350]

УДК:37+371+378+891, 550-1(575,3)

АҶКОРИ АҲЛОҚИИ МУТАҶАККИРОН ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАШАККУЛИ ҲИССИЁТИ МЕҲНАТДӢСТИИ НАВРАСОН

Сабуров Убайдулло Садуллоевич, н.и.п., дотсенти кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. тел.: 918-59-62-64, ubaid-saburzod@mail.ru

Мақолаи мазкур назарияҳои педагогиро бобати тарбияи меҳнатӣ ва касбинтихобкунии наврасон ва ҷавононро дар худ фарогир буда, асосан ба эҷодиёти абармардони майдони маърифат, ба мисли Носири Хусрав, Унсурмаолии Кайковус, Саъдии Шерозӣ ва Сайидои Насафӣ таъяс менамояд.

Замони кунунии инкишофи илму техникаро бе истифодаи андешаҳои шахсиятҳои номбурда тасаввур кардан ғайримкон аст. Аз ин рӯ, муаллиф тасмим гирифтааст чиҳати таъсирирасонӣ ба тарбияи насли наврас ба маҳзани маърифат рӯ оварда, перомуни меҳнатдӯстиву касбинтихобкунии онҳо мусоидат намояд. Бинобар ин гулчини андешаҳои мутаҷаккирони зикргардидаро атрофи меҳнатдӯстӣ дар мақола овардааст, ки барои омӯзишу мавриди амал қарор додан нақши муассир мебозад.

Муҳтавои мақола ва андешаҳои пандомези бузургон хонандаро водор менамояд, ки баҳри моликият талош накарда, балки барои мавқеи иҷтимоии хешро устувор гардонидан ба омӯзиши касбу ҳунар беиштар мароқ зоҳир намоянд.

Дар заминаи таҳлил ва татбиқи назарияҳои педагогии бузургони илму адаб хулосаи амиқ низ бароварда шуда, нақши осори онҳо дар тарбияи насли бақамолрасанда баланд арзёбӣ гардидааст.

***Калидвожаҳо:** тарбия, ҳиссиёти меҳнатдӯстӣ, ҳунармандӣ, касбомӯзӣ, ақидаҳои пандомез, мероси адабӣ, хонанда, маҷкураи маънавӣ, нақши тарбиявӣ.*

ЭТИЧЕСКИЕ УЧЕНИЯ МЫСЛИТЕЛЕЙ И ИХ РОЛЬ В ВОСПИТАНИИ ЧУВСТВА ТРУДОЛЮБИЯ ПОДРОСТКОВ

Сабуров Убайдулло Сайдуллаевич, к.п.н. доцент кафедры гуманитарных дисциплин Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. тел.: 918-59-62-64, ubaid-saburzod@mail.ru

Данная статья содержит педагогические теории великих мыслителей, как Носири Хусрав, Унсурмаолии Кайковус, Саъдии Шерози и Сайидои Насафи о трудовом воспитании и выбора профессии подростков и молодого поколения.

Современную эпоху развития науки и техники невозможно представить без идей вышеназванных мыслителей. Поэтому с этой целью автор решил обратиться к их учениям, чтобы повлиять на трудолюбие и выбор профессии подрастающего поколения. В статье собраны избранные произведения названных мыслителей.

Суть статьи и этические учения мыслителей наставляют читателей приобрести не только материальные ценности, но и для усиления своего социального статуса приобрести профессию.

На основе анализа и реализации этических учений этих великих мыслителей сделаны соответствующие выводы и дана высокая оценка их воспитательной роли.

***Ключевые слова:** воспитание, чувство трудолюбия, ремёсла, приобретение профессии, поучительные идеи, литературное наследие, ученик, нравственные идеи, воспитательная роль.*

ETHICAL DOCTRINES OF THINKERS AND THEIR ROLE IN TEACHING THE SENSE OF EMPLOYMENT OF TEENAGERS

Saburov Ubaidullo Sadulloevich, c.p.s., docent of humanitarian subjects of the Tajik state university of finance and economics. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova str., 64/14. Phone: 918-59-62-64, ubaid-saburzod@mail.ru

This article contains the pedagogical theories of the great thinkers Nosiri Khusrav, Unsurmaoliya Kaikovus, Saadi Sherozi and Sayidoi Nasafi about labor education and the choice of the profession of adolescents and young people. The modern era of development of science and technology can not be imagined without the ideas of the above-named thinkers.

Therefore, to this end, we decided to turn to their teachings in order to influence the diligence and choice of the profession of the younger generation. The article contains selected works of these thinkers. The essence of the article and the ethical teachings of thinkers instruct readers to acquire not only material values, but also to gain a profession to enhance their social status. On the basis of the analysis and implementation of the ethical teachings of great thinkers such as appropriate conclusions were made and their educational role was highly appreciated.

Key words: education, felling of diligence, craft, to get profession, moralizing ideas, heritage, pupil, moral ideas, educational role.

Агар ба таърихи адабиёту фарҳанги пурғановати тоҷик назар афканем, дар баробари тасвири пахлуҳои гуногуни иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ масъалаи иҷтимоӣ низ мавқеи хосса дошта, намояндагони машҳури он ба масъалаҳои тарбия ва таълим тавачҷуҳи махсус зоҳир намудаанд. Таълифот ва осори гаронбаҳои онҳо пахлуҳои гуногуни тарбияро дар бар гирифта, баҳри дар сатҳи зарурӣ инкишоф додани сифатҳои ҳамидаи инсонӣ нақши бориз дорад. Аз ҷумла, мавқеи меҳнат дар маркази диққати чанде аз намояндагони адабиёти бадеии тоҷик қарор дошта, бобати ташаккули ҳисси меҳнатдӯстии наврасону ҷавонон аз худ назари хоссатан ҷолибро ба мо мерос гузоштаанд. Танҳо моро зарур аст, ки вобаста ба мазмун ва дараҷаи фарогирӣ аз ин хазинаи маънавӣ истифода намуда, ҳисси меҳнатдӯстии тарбиягирандагонро ба воқеият наздик сохта бошем.

Бинобар ин ҷиҳати амалӣ гардонидани мақсади дар боло зикршуда, ба эҷодиёти намояндагони мардумӣ рӯ оварда, гулчине аз боғи маънавиётро мавриди таҳлил ва истифода қарор хоҳем дод. Вобаста ба ин ҳадаф агар таърихи педагогика ва афкори пешқадами ниёгонро варақгардон намоем, дучори он мегардем, ки аксарияти мутафаккирон оид ба меҳнат андешаҳои ҷолиби диққат гуфтаву мавқеи онро дар ҳаёти инсон устувор нишон додаанд. Масалан, педагоги машҳур Маъруф Орифӣ чунин менигорад: «Тарбияи меҳнатӣ ва омӯхтани касбу ҳунар дар афкори педагогии халқи тоҷик мавқеи намоёнро ишғол мекунад» [8, 78].

Дар ҷараёни таҳқиқи масъала бошад, бо сабаби васеъ будани мавзӯи мазкур, танҳо андешаҳоеро истифода менамоем, ки бештар инъикоси меҳнатро дошта бошанд.

Масалан, яке аз мутафаккироне, ки бештар ба ҳамин масъала тавачҷуҳ зоҳир намудааст, Носири Хисрав мебошад. Дар осори ин марди хирад аҳли меҳнат мақоми хосса дошта, нисбат ба муфтхӯрон нафрат хондаву рафтори онҳоро маҳкум менамояд. Аз истеъмоли нони дастархони ин гурӯҳи одамон худдорӣ қарданро низ ба мардум тавсия дода, чунин мегӯяд:

Рибоҳорон зи аҳли нор бошанд,

Куҷо аз хулд бархӯрдор бошанд...

Рибоҳоро сабук давлат сарояд,

Агар чизе кунад, не дархӯр ояд.

Махӯр нонаш, агарчи нафъи ҷон аст,

Ки гирдовардаи хони қасон аст [6, 140].

Нисбат ба рафтори муфтхӯрон бошад, дар ҷойи дигар мавқеи санъатро хеле хуб ба қалам дода, баҳри талқин ва роҳандозӣ гардидан васфи онро намудааст:

Беҳ аз санъат ба гетӣ муқбиле нест,

Зи касби даст беҳтар ҳосиле нест! [7, 564]

Дар баробари маҳсули дасти инсон, ки аз санъати баланд далолат медиҳад, Носири Хисрав ба мақоми деҳқон баҳои баланд дода, бо эҳтиром васф менамояд, ки ба ақидаи шоир, тамоми мавҷудотро ризқрасону роҳатрасон деҳқон ба шумор меравад ва мисраъҳои зер далели ин гуфтаҳост:

Беҳ аз саннои олам деҳқон аст,
Ки ваҳшу тайрро роҳатрасон аст.
Зи соней ройгон нафъе нахезад,
Зи деҳқон оқибат чизе бирезад [6, 143].

Бо роҳандозӣ кардани ақидаҳои мазкур дар байни тарбиягирандагон муносибати онҳо ба аҳли заҳмат ва хоссатан ба деҳқон назаррас гашта, ҳурмату эҳтироми на танҳо деҳқон, балки маҳсули дасти ӯро низ ба ҷо меоранд. Барои боз ҳам тақвияти фикр ва амалӣ гаштани мақсадҳои тарбиявӣ аз мисраъҳои зер низ бояд истифода бурд:

Чаҳонро хуррамӣ аз деҳқон аст,
Ки хористон аз ӯ чун бӯстон аст.
Ба майдон ҳама мардони коранд,
Арақ резанду кути халқ коранд [7, 564].

Ҳақ бар ҷониби андешаи хирадмандонаи шоир аст, ки мавқеи заҳматкашонро хуб ба қалам додааст, вале дар тамоми давраҳои таърихӣ ва, аз ҷумла имрӯз, на ҳар як фард ба қадру қимати деҳқон расидаву нисбат ба маҳсули дастони ӯ эҳтиром зоҳир менамояд. Ин ҳама рафтори беҳирадонаи бошандагони ҷамъият аст, ки чихати таъсиррасонӣ ба тарбиягирандагон ҳамеша аз чунин мисраъҳои пандомез бояд истифода бурд.

Дар заминаи андешаҳои баландмазмуни педагогии Носири Хисрав муҳаққиқи машҳури тоҷик Маъруф Орифӣ ба ӯ чунин баҳо медиҳад: «Носири Хисрав масъалаи меҳнатдӯстӣ ва эҳтироми одами меҳнаткашро нисбат ба пешгузаштагон ва пайравони худ хеле аҷиб ва объективона ҳал кардааст» [8, 84].

Умуман, Носири Хисрав дар эҷодиёти худ нисбат ба касбу ҳунар диққати махсус зоҳир намуда, бо ин ақидаҳои тарбиявии худ ҷавонро ба ҳунарамандӣ, касбомӯзӣ ва меҳнатдӯстӣ ҳидоят менамояд.

Идомаи ақидаҳои Носири Хисравро андешаҳои пандомези Унсурулмаолии Кайковус ташкил медиҳад, ки мутафаккири барҷаста андешаҳои тарбиявии ҳешро дар асараш «Қобуснома» баён кардааст. Масалан, андар боби «Фурутани ва афзудани ҳунар» дар «Қобуснома» Кайковус ба писараш чунин панд медиҳад: «Бидон ва огоҳ бош, эй писар, ки мардуми беҳунар доим бесуд бошад чун мугелон, ки тан дораду соя надорад, на худро суд кунад на ғайрро. Ва мардуми асилу насиб агарчи беҳунар бувад, аз рӯи аслу насаб аз ҳурмат доштани мардум бебаҳра набошад. Батар он бошад, ки на гавҳар дораду на ҳунар» [13, 16]. Воқеан, гуфтори мазкурро ба ҳаёти имрӯза қиёс намоем, рафтори як гурӯҳи мардум ба мушоҳида мерасад, ки на ҳунар доранду на ҷашми диди ҳунараманд. Аз ин рӯ, на манфиати худро таъмин сохта метавонанду на ҷамъият аз онҳо баҳра мегирад. Бинобар ин зарур аст, ки наврасонро вобаста ба мазмуни гуфтори мазкур аз овони кӯдакӣ ба омӯхтани ҳунар ҷалб намоем.

«Андар боби ёд кардани пандҳои Нушервони Одил» оид ба дӯст гирифтани мардуми беҳунар сухан ронда, чунин мегӯяд: «Бо мардуми беҳунар дӯсти макун, ки мардуми беҳунар на дӯстиро шояду на душманиро» [13, 36]. Ҳаёти имрӯза исбот намудааст, ки дӯстии шахси беҳунар ба ҷуз зарар дигар суде надошта, рафиқи бадкешу бадрафтор ва беҳунар танҳо қачрафторҳои иҷтимоиро роҳандозӣ ва дар замири рафиқи хеш ҷой медиҳаду халос. Бинобар ин аз дӯстӣ бо чунин гурӯҳи одамон ҳазар бояд кард.

Дар хошияи гуфтори қаблӣ, ба андешаи баъдинаи мутафаккир назар андозем меҳнатгурезии ҳамин гурӯҳи фардиятхоро аз коҳилӣ вобаста дониста, коҳилиро сабаби бадбахтӣ мешуморад ва ба фарзандаш чунин панд медиҳад: «Кори хеш беҳ дон аз кори касон ва аз коҳилӣ нанг дор, ки коҳилӣ шогирди бадбахтӣ аст. Ранҷбардор бош, ки чиз аз ранҷ гирд шавад, на аз коҳилӣ» [13, 68].

Ҳадафи насихат ба фарзандро Кайковус дар тақвият додани касбу ҳунар дида, аз ҷониби дигар, ба меҳнати ҳалол намудан талқин мекард ва чун муфтхӯронро зери тозиёнаи танқид гирифта, чунин назар дорад: «Аз гуруснагӣ мурдан беҳ, аз он ки аз нони сифла сер шудан» [13, 36].

Аз таҳлили фикрҳои тарбиявии Кайковус бармеояд, ки асарҳои вай ба тарбияи фарзандаш бахшида шудааст, вале нақши тарбиявии ин осор барои насли навраси имрӯза низ мусоидат хоҳад намуд. Алалхусус, ба тарбияи меҳнатӣ, ки асоси пешрафти ҷомеа аз он вобастагии зиёд дорад.

Пайравӣ аз андешаҳои баландмазмуни гузаштагонро маҳбубтарин мутафаккири тоҷик, муаллими ахлоқ Саъдии Шерозӣ намудааст, ки дар баробари қисматҳои дигари тарбия ба васфи меҳнат назари хосаи хешро дорад. Ӯ ҳамагонро ба меҳнати ҳалол даъват намуда, дар ин бора чунин навиштааст:

Бихӯр, то тавонӣ ба бозӯи хеш,
Ки саъят бувад дар тарозуи хеш.
Чу мардон бубар ранҷу роҳат расон,
Муханнас хӯрад дастранчи касон [10, 62].

Саъдӣ шахсонеро, ки худ меҳнат накарда, самараи меҳнати дигаронро аз худ мекарданд, шахсони манхус шуморида, қадри халқи меҳнаткаш ва ҳунармандонро аз бойҳо ва ашхоси муфтхӯр болотар медонист. Мутафаккирони гузаштаи халқи тоҷик меҳнатро роҳи ҳалосӣ аз душвориҳо медонистанд, аммо Саъдӣ бошад, меҳнатро мақсади асосии зиндагӣ ҳисобидааст. Барои ҳамин нуқтаи назари ӯ дар бедор кардани ҳисси меҳнатдӯстии наврасону ҷавонон арзиши бузург дорад.

Бо мақсади тайёр намудани ҷавонон ба зиндагӣ Саъдӣ ба волидайн муроҷиат намуда, таъкид менамояд:

Чу хоҳӣ, ки номат бимонад ба ҷой,
Писарро хирадмандӣ омӯзу рой.
Басо рӯзгорон, ки саҳти барад,
Писар чун падар нозукаш парварад [11, 258].

Пайравӣ аз андешаҳои мазкурро намуда, гуфтанием, ки тарбияи оила асоси инкишофи зинаҳои минбаъдаи ҳаётӣ, хусусан тарбияи меҳнатӣ буда, инсониятро ба ҳаёти оянда омода месозад.

Шайх Саъдӣ омӯзиши ҳунарро талқин намуда, онро яке аз воситаҳои асосии давлату дороии одамон шуморидааст. Махсусан, ҷавононро ба омӯзиши ҳунар даъват менамояд, ки андешаи мазкур далели ин гуфтаҳост: «Ҳунар чашмаи зоянда аст ва давлати поянда. Агар ҳунарманд аз давлат биафтад, ғам набошад, ки ҳунар дар нафси худ давлат аст. Ҳунарманд ҳар ҷо ки равад, қадр бинад ва дар садр нишинад ва беҳунар ҳар ҷо ки равад, лукма чинад ва саҳти бинад» [12, 67].

Умуман, Саъдӣ зарурати омӯхтани ҳунар ва меҳнат карданро ҳалос шудан аз қашшоқию бенавой ва нафъ расонидан ба ҷамъият медонад.

Аз гуфтаҳои муаллими ахлоқ бармеояд, ки новобаста аз давру замон омӯхтани касбу ҳунар яке аз самтҳои асосии пешбурди зиндагӣ буда, насли башарро зарур аст, ки ба ҷойи луқмачиниву ихтилофангезӣ софдилона меҳнат кунад. Ҳамзамон, барои баланд бардоштани ҳисси меҳнатдӯстӣ ва касбомӯзии насли наврас аз ин фарҳанг ва гуфторҳои бузурги тарбиявӣ самаранок истифода намоем.

Абдурахмони Ҷомӣ ба мисли Саъдии Шерозӣ оид ба меҳнату меҳнатдӯстӣ эътибори ҷиддӣ додааст. Ӯ хеле ки мо ҳангоми таҳлили ақидаҳои Саъдӣ шоҳид гаштем, ки вай меҳнатро воситаи асосии зиндагӣ ҳисоб карда, онҳоро, ки худ меҳнат накарда, аз ҳисоби заҳмати дигарон зиндагӣ мекарданд, мавриди танқид қарор дода буд. Ҷомӣ низ ба монанди Саъдӣ меҳнатро воситаи зиндагӣ, сабаби

роҳат ва боиси баланд шудани кадру қимати инсон шуморида, омӯхтани хунарро тарғиб кардааст:

Марди косиб, к-аз машаққат мекунад кафро дурушт,
Баҳри ноҳамвории нафси дағал суҳонгараст.
Соғари роҳат бувад аз касб бар каф обила,
Вақти он кас хуш, ки роҳатёфта з-ин соғар аст[8, 168].

Ба ин монанд дар ҷойи дигар мутафаккир неъматӣ ҳалоли дастурхони худро аз барраи бирёни нафароне, ки бо миннат бурдаи нон медиҳанд, беҳтар доништа, чунин мегӯяд:

Ҳар кӣ гӯяд хону нони ман, бикаш,
Дасти хеш аз нону, пой аз хони ӯ.
Таррае, к-аз бӯстони худ хӯрӣ,
Хуштар аст аз барраи бирёни ӯ [2, 29].

Мутафаккир гирди молу чиз гаштани амалдорону суфиёнро, ки аз меҳнати мардуми одӣ сарват ҷамъ менамуданд, ҳарисон номида, онҳоро ба махлуқе монанд кардааст, ки аз хирс ба гирди ганҷ ҳалқа задаанд. Аз чунин ашхос чизе хоستانро нодуруст ва манфур ҳисоб мекунад. Шоир талаб менамояд, ки шахс бояд аз касе тамаи луқмаи ноне накарда, аз меҳнати дастони худ ризқашро ёбад:

Ҳарис аз баҳри як лаб нон ниҳода кӯҳи ғам ба дил,
Чи ҳосил гуфтугӯ аз қонеони кӯҳи Лубнонаш.
Махӯр хун баҳри туъма, аз калоғе кам най, ўро
Таваккул чун дуруст омад, баромад аз замин нонаш[9, 43].

Ҳамзамон, ин абармарди дунёи маърифат молу чизро ба абри гузаро шабоҳат дода, ба он дилбастагиро на аз кори хирадмандон, балки кори беҳабарон медонад ва чунин менигорад:

Мағрур машав ба мол чун беҳабарон,
Зеро ки бувад мол чу абри гузарон.
Абри гузарон агарчи гавҳар борад,
Хотир наниҳад марди хирадманд бар он[2, 23].

Дар баробари ҳамаи ин Нуриддин Абдурахмони Ҷомӣ, ки хосса ба фарзанд эътиқоди зиёд дошт, дар асарҳои худ нисбати тарбияи вай эътибори ҷиддӣ дода, дар рӯҳияи меҳнатдӯстӣ, ҷавонмардӣ, ватандӯстӣ, одобу ахлоқи ҳамидаи инсонӣ ба воя расидани фарзандро меписандид ва пайваста атрофи он суҳанони ҷолиби диққат гуфтааст. Масалан, оид ба омӯхтани хунар ва аз зар боло дониستاني онро дар васиятномаи ба фарзанди арҷманд Зиёуддин Юсуф бахшидааш чунин мефармояд:

...Дар хунар кӯш, ки зар чизе нест,
Ганҷи зар пеши хунар чизе нест .
Хунаре не, ки диҳад ганҷу зарат,
Хунари аз дилу ҷон ранҷбарат.
В-он хунар нест насиби ҳама кас,
Баҳри зиндадилон омаду бас... [1, 214]

Дар ҳақиқат, гуфтаҳои ин мутафаккири бузург дар таҷрибаи ҳаётӣ исбот шудаанд, зеро хунар танҳо насиби он нафароне шуда метавонад, ки аз паси омӯхтан ва ба даст оварданиш мебошанд. Ин турфа афрод мардоне ҳастанд, ки ҳамеша дар паи тақомул ва ҷустуҷӯӣ мебошанд.

Вобаста ба андешаи зикргардида Абдурахмони Ҷомӣ дар васфи чунин ашхос суҳан ронда, қимати мардонро ба хунар доништа, чунин мегӯяд:

Қимати мард на аз симу зар аст,
Қимати мард ба кадри хунар аст[2, 104].

Аҳамияти педагогии ин гуфтаҳои Ҷомӣ дар он аст, ки вай кадру қимати косибу хунарманд ва эътибори меҳнатро дар ҷамъият баланд мебардорад, дар

замони беҳукукии феодалӣ аҳли заҳматро аз хоки мазаллат бардошта, ба мақоме, ки аз мақоми соҳибони симу зар болотар аст, мегузорад.

Ҳар чи бештар мероси Абдурахмони Ҷомиро варақ занем, ҳамон қадар бештар ба ақидаҳои педагогии ин мутафаккир, махсусан, ба фикрҳои, ки оиди меҳнату меҳнатдӯстӣ баён гаштаанд, бештар дучор мегардем. Бинобар он дарк кардан мумкин аст, ки шоири бузург нисбат ба мардуми заҳматкаш эътиқоди зиёд дошта, дар баробари онҳо дигар табақаҳои ҷамъиятро ба меҳнати ҳалолу софдилона даъват намудааст.

Илова ба андешаи пешинӣ назари Миробид Сайидо Насафиро бобати тарбияи меҳнатӣ ва баланд бардоштани сатҳи меҳнатдӯстии наврасон фаромӯш набояд кард. Сайидо, ки худ аз аҳли меҳнат буд, нисбати меҳнаткашон эътиқоди зиёд дошт ва азобу шиканҷаҳои табақаҳои поёнро бо чашми сар дида, ҳамеша шароити онҳоро таҳлил менамуд ва ба ҳимояи ин табақаи ҷамъиятӣ бархоста, дар эҷодиёти худ васфи меҳнаткашонро мекард.

Ҷиҳати дастрасӣ пайдо кардан ба мазмуни эҷодиёти Сайидо ба порчаҳои назми ӯ рӯ меорем, ки мақсадҳои ӯро ифода кардаанд. Масалан, барои ризку рӯзиро дарёфт намудан даъват ба амал меорад, ки бидуни нишастан ва доимо дар ҳаракату фаъолият қарор доштан мақсадҳои инсон амалӣ мегарданд. Байти зерин бошад, ҳамин маъниро дар бар мегирад:

Рӯзи насиби кас ба нишастан намешавад,

Бояд чу осӣ зи паи обу дона рафт[5, 89].

Эҷодиёти Сайидо Насафиро дар баробари ҳидоят намудан ба меҳнату меҳнатдӯстӣ, инчунин, тарғиби касбу ҳунар ишғол мекунад, ки бо ин роҳу васила мутафаккир меҳнаҳад ҳамаро соҳибкасбу ҳунарманд бинад ва дар ҷамъият мақому мартабаи худро дошта бошад. Чуноне ки дар мисраъҳои зер тасвир намудааст:

Сайидо, аҳли ҳунар иззати дигар доранд,

Нарасад оҳуи ваҳшӣ ба ғазоли хутанӣ[5, 513].

Дар қиёс ба фаъолияти ҷамъиятии инсон назар афканем, гуфтаи шоири бузурги адабиёти тоҷику-форс далолат медиҳад, ки фардиятҳои соҳибкасбу ҳунарманд ва оқилу доно дар ҷамъият ва назди аҳли заҳмат соҳиби обрӯю эътибори хосса ҳастанд.

Манфиати дигари касбу ҳунарро Сайидо дар озод будан аз вобастагҳои зиндагӣ, муҳтоҷӣ ва миннати дигарон тасвир намудааст:

Рӯ намеорад ба хони ҳеч кас соҳибҳунар,

Боғбон ризки худ аз пушти гулистон меҳӯрад[4, 89].

Мавқеи ҳунарманд, чӣ хеле ки дар ашъори дигар мутафаккирони тоҷик мақоми худро дорад, ҳамзамон аз назари Сайидо дур намондааст. Соҳибҳунар, мегӯяд Сайидо, рӯзии худро ҳатто аз санг пайдо карда метавонад:

Ҷӯи шир ояд бурун аз кӯҳ баҳри Кӯҳкан,

Рӯзии худ мекунад соҳибҳунар ҳосил аз санг[4, 90].

Навбеге ки дида мешавад, ин мутафаккири бузург аҳли ҳунарро дасгирӣ намуда, дар баробари ин баҳри боз ҳам диққати аҳли ҷомеаро ба сӯи ҳунару ҳунармандӣ ҷалб кардан зидди коҳиливу танбалӣ ва нодонӣ баромадааст. Ҷиҳати ифодаи мазмун порчаҳои зерин далел шуда метавонанд, ки дар он дастони беҳунарро маҳкум намуда, чунин гуфтааст:

Паймонае, ки бода надорад шикастанист,

Дасте, ки нест масдари эҷод бастанист[4, 90].

Васф намудани аҳли меҳнат ва ҳунар дар ашъори Сайидо Насафӣ шаҳодат аз он медиҳад, ки шоир дар натиҷаи мушоҳидаҳо аз шароити даврони худ ҳулосабарорӣ намуда, меҳнаҳад ҳамаро, алалҳусус, наврасону ҷавононро ба меҳнатдӯстиву ҳунармандӣ даъват намояд.

Тазаккур бояд дод, ки новобаста аз андешаҳои панду ахлоқӣ ва тарбиявии мутафаккирони тоҷику форс, тахлилу қиёсҳои имрӯза собит намудаанд, ки сатҳи меҳнатдӯстиву касбомӯзӣ дар байни наврасону ҷавонон дар ҳолати нигароникунанда қарор дорад. Соҳаи мактабу маорифро зарур аст, ки ҷиҳати баланд бардоштани шавқу рағбати касбомӯзии ҷавонон роҳу усулҳои ҷадидро ҷустуҷӯ намуда, ҳамзамон аз истифодаи андешаҳои пандомезӣ бузургон низ фаромӯш насозанд.

Хулоса, ҳаминро бояд қайд кард, ки педагогикаи мардумӣ дорои мазмуни баланди тарбиявӣ мебошад, ки ин тахлилҳои нишондодашуда танҳо қатрае буд аз ин дарёи маърифат ва роҳҳои тозаю муассиртари онро ҷустуҷӯ намудан, дар қорӣ тарбиявӣ ҳаррӯзаӣ оила, мактаб ва ҷамъият васеъ истифода бурдан талаботи замон аст, ки муваффақияти ин бештар ба мо маорифчиён, вобаста хоҳад буд.

Адабиёт

1. Абдурахмони Ҷомӣ. Ҳафт авранг. Ҷ.3, /Ҷомӣ А.-Душанбе: Ирфон, 1964.-232 с.
2. Абдурахмони Ҷомӣ. Баҳористон. /Ҷомӣ А.-Душанбе: Ирфон, 1966.-204 с.
3. Арипов М. Из истории педагогической мысли таджикского народа. Часть II. /М. Арипов - Душанбе: Ирфон, 1965.-162 с.
4. Мирзоев А. Сайидо ва макоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик. /А. Мирзоев - Сталинобод: 1947. -208 с.
5. Миробид Сайидо Насафӣ Асарҳои мунтахаб. /Н. Сайидо - Душанбе: Ирфон, 1977.-274 с.
6. Носири Хисрав. Гулчине аз девони ашғор. /Хисрав Н.- Сталинобод: с.1957.-320 с.
7. Носири Хисрав. Куллийёт. Ҷилди I. /Хисрав Н.-Душанбе: Ирфон, 1991.-636 с.
8. Орифӣ М. Аз таърихи афкори педагогии халқи тоҷик. /М. Орифӣ -Душанбе: 1962.-143 с.
9. Раҳмонов Мадислом. Қасида ва нақши он дар тарбияи наврасону ҷавонон. /М. Раҳмонов - Душанбе: 2002. -58 с.
10. Саъдии Шерозӣ. Бӯстон. /Шерозӣ С. - Душанбе: Маориф, 1977.-160 с.
11. Саъдии Шерозӣ. Маҷмуи куллийёт. /Шерозӣ С. - Сталинобод: 1956.-368 с.
12. Саъдии Шерозӣ. Чанд варақ аз Гулистон. /Шерозӣ С. - Душанбе: Маориф, 1985.-109 с.
13. Унсурмаолии Кайковус. Кобуснома. /Кайковус У.-Душанбе: Маориф, 1979. -192 с.

УДК 801.8

КАЛИМАҲОИ ТОҶИКИАСЛИ ИФОДАГАРИ ВАЗН ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Ҳасанова Манзура Абдурашидовна - ассистенти кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.:933-02-19-77, 918-24-04-77 E-mail: manzura_khasanova@mail.ru

Дар мақолаи мазкур қисмати муайяни лексика, дақиқтар, луготи ифодакунандаи ченаку вази мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Мақсади асосии омӯзиши ва тадқиқи муқаррар кардани дараҷаи истифодаи луготи мазкур ҳангоми рушду инкишофи рӯзмарраи забони тоҷикӣ мебошад.

Калидвожаҳо: ман, сер, тула, моша, донг, сери оламгир, мошаи бангола, кавсан, ямирак ясирак, ботман.

ТАДЖИКСКИЕ СЛОВА, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ ЕДИНИЦЫ ВЕСА В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Ҳасанова Манзура Абдурашидовна - ассистент кафедры таджикского языка Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Тел.:933-02-19-77, 918-24-04-77 E-mail: manzura_khasanova@mail.ru

В данной статье рассматривается определённая часть лексики, выражающая меру и вес в таджикском языке. Целью данной статьи является выявление сферы использования данной лексики в процессе развития таджикского языка.

Ключевые слова: ман, сер, тула, моша, донг, сери оламгир, мошаи бангола, кавсан, ямирак ясирак, ботман.

THE WORDS WHICH MEAN OF WAGHT IN THE TAJIK LANGUAGE

Hasanova Manzura Abduraskidovna - assistant of the department of tajik languages, tajik state University of finance and economics. Address 64/14. Nakhimova street, Dushanbe: 734067 Tajikistan. Tel.:933-02-19-77, 918-24-04-77 E-mail: manzura_khasanova@mail.ru

This article is about definite part of the vocabulary, specifically words describing weighk and measures in tajk language.

The aim of this article is to identify the scope of use of this vocabulary in the process of Tajik language development.

Key words: *mann, ser, mosha, dong, khirvor, pud, botman, kavsan, yamirak, yasirak.*

Дар аҳди бостон, яъне аз замоне ки чомеаи маданӣ ҳанӯз ташаккул наёфта буд, одамон барои муайян кардани ченакҳо асосан аз узвҳои бадан истифода мекарданд. Бо гузашти айём, тадричан чомеаи инсонӣ зина ба зина рушду инкишоф намуд ва ченакҳо низ ҳамзамон такмил ва вусъат ёфтанд. Чун тоҷикон аз ҷумлаи халқиятҳои куҳанбунёду бостонӣ мебошанд, бинобар ин дар таърихи забони тоҷикӣ, дар қиёс бо аксар забонҳои дунё ченаки вазн таърихи тӯлонӣ дорад. Пеш аз Инқилоби Октябр ҳангоми тадқиқи урфу одат ва суннатҳои мардуми тоҷик, бахусус кӯхистони Қаротегин ва Дарвоз, муҳаққиқон И.Н. Березин, Г.А. Арандаренко, И.П. Минаев, Н. Юхновский, А.Е. Снесарев ба хулосае омаданд, ки ин мардум оид ба низоми вазну андоза тасаввуроте надоранд, вале баъди тадқиқи комил ин андешаи барғалат илман рад карда шуд [7, 111].

Аз давраҳои хеле қадим сар карда, гузаштагони мо масоҳат, вақт ва вазнро дақиқ ва мушаххас ба ҳисоб мегирифтанд [ниг.: 4; 7; 8; 9]. Дар доираи ин мавзӯӣ бисёр олимону муҳаққиқон андешаҳои ҷолиб баён кардаанд, аммо вобаста ба мавзӯи мазкур дар забоншиносии тоҷик тадқиқоти алоҳида ё комиле ба назар намерасад. Аз ин рӯ, баррасӣ ва тадқиқи мавзӯи мазкур яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносии муосири тоҷик ба ҳисоб меравад. Бо дарназардошти ин, вобаста ба ифодаи маъно ва дараҷаи қорбурд, таснифи қисме аз вожаҳои мансуб ба ченаки вазнро лозим донистем, ки дар забони тоҷикӣ мавриди тадқиқ қарор бидиҳем.

Қаблан бояд тазакур намуд, ки дар тӯли таърих тоҷикон ба кишварҳои гуногуни дуру наздик робитаву доду гирифти тичоративу иқтисодӣ дошта, далели равшани ин нукта Шохроҳи абрешим, ки аз сарзамини бостонии мо мегузашт, шуда метавонад. Дар ҷараёни муносибатҳои тичоратӣ аз забонҳои мухталиф воҳидҳои баёнгарӣ вазн вориди забони мо гаштанд, лекин алҳол мо дар зер танҳо оид ба воҳидҳои тоҷикасли баёнгарӣ ченаки вазн таваққуф хоҳем кард.

Дар забоншиносии тоҷик вожаҳои аслии тоҷикие мавҷуданд, ки бо мурури замон онҳо матрук шуда, имрӯз мавриди истифода қарор надоранд. Аз ҷумла, калимаи **ман** воҳиди луғавиест, ки бо ҷонишини **ман** хусусияти омонимӣ дошта, вале тафовути маъноии онҳо аз матн бармеояд, яъне «истифодаи калима баъзан дар алоҳидагӣ боиси духӯрагии маъно мегардад, ки маҳз контекст (матн) бозгӯӣи маъноӣ сахҳ мегардад» [14, 8].

Чунончи, дар шакли омонимӣ калимаи **ман** ба ин маъноҳо қорбаст мешавад: 1. Ҷонишини шахси яқуми танҳо:

Ман аз ҳар даре гуфта дорам басе,

Шуниданд гуфтори **ман** ҳар касе.

Саъдӣ [10, 630].

2. Ҳамчун миқёси вазн бояд гуфт, ки ин вожа дар гузашта миқёси вазнро ифода намуда, дар ҷойҳои гуногун вазнҳои мухталифро нишон медиҳад.

Масалан, мани Самарқанд – 8 пуд, мани Табрез – қариб 3 кг, ва дар истилоҳи шариат як ман (мани шаръӣ) 180 мисқол (846 кг).

Дар осори классикон истилоҳоти мазкур истифодаи васеъ дорад:

Ва кор бар эшон душвор шуд, то андар лашкари эшон як ман нон ба се дирам шуд. «Таърихи Наршаҳӣ» [10, 630].

Як зарра хоки кӯйи ту он чо, ки арз ёфт,

Дар вазни эътибор баромад ҳазор ман.

Бадри Чочӣ [10, 630].

3. Ба маънои тарангабин, таранчабин - шабнаме, ки бар рӯи барги баъзе дарахтон ва хорҳо рехта, то пагоҳ ба шираи бастаи бисёр ширин мубаддал мешавад; хоршакар маънидод шудааст.

Ман гарчи талхкомтар аз соғари майам,

Алфози дурфишонам ширинтар аз ман аст.

Бадри Чочӣ [10, 630].

Алҳол дар баъзе лаҳҷаҳои тоҷикӣ калимаи ман-ро чун ифодагари вазн истифода менамоянд. Масалан, воҳиди ченаки маҳсулоти пошхӯранда дар ҳавзаи дарёи Хингов ва Қаротегин ба ин тариқ оварда шудааст:

1 ман бо косаи хурд:

1 тоқӣ - 1кг 300г

1 табақ - 3 тоқӣ - 3 кг 900г

1 ман - 16 табақ - 64 кг 400г (шояд сахв шуда бошад - 62 кг 400г)

2 ман бо косаи калон:

а) 9 тоқӣ - 1 табақ - 11кг 700г

1 ман - 16 табақ - 187 кг 200г

б) 12 тоқӣ - 1 табақ - 15кг 600г

1 ман - 16 табақ - 149 кг 600г

в) 16 тоқӣ - 1 табақ - 20 кг 800г

г) 200 тоқӣ - 1 табақ - 26 кг.

1 ман - 16 табақ - 416 кг [7, 112].

Ман-ро Е.А. Давидович дар асоси маълумотҳо муқаррар кардааст, ки дар Бухоро дар асри XV мани шариатӣ ба 180 мисқол, яъне 864 г ва мани тарозуи палладори бухороӣ ба 900 мисқол, яъне 4 кг 320г баробар буд. Ин рақамҳо ба мане, ки дар «Ал- Қонун»-и Сино зикр шудааст, наздиканд [4, 416].

Калимаи ман дар ифодаи вазн бо калимаи туркии ботман муродиф бошад ҳам, дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ онҳоро барои ифодаи вазнҳои гуногун истифода намудаанд. Масалан, дар Қўқанд 1 ботман ба 8 пуд баробар буд, ки он ба 128 кг рост меояд [6, 228], вале дар баъзе лаҳҷаҳои шимол ин вазн 100 кг-ро ташкил медиҳад [1, 158]. Умуман, дар Бухорои асрҳои XVII-XIX ҳашт намуди ман, яъне аз 0,8 то 262 кг мавҷуд будааст [13, 156].

Калимаи сер низ мансуби забони тоҷикӣ буда, яке аз ченакҳои серистеъмоли вазн дар шаҳри вилоятҳои Мовароуннаҳр ва Бадахшон ба шумор мерафт. Сер дар тӯли асрҳои миёна баробари 1/40 ҳиссаи мани (ботмани) ин ё он шаҳр ба ҳисоб мерафт ва аз ин рӯ, вобаста ба замону макон қимати гуногун дошт. Масалан, дар Эрони асри миёнагӣ сер баробари 75 г, дар Бадахшони Афғонистон тақрибан ба 7 кг баробар буд [12, 103].

Ҳоло дар саросари Афғонистон сер яке аз ченакҳои маъмул буда, аксарияти маҳсулот, ҳатто ҳезуму ангиштро низ бо ҳамин воҳиди вазн месанҷанд ва дар ин кишвар як сер ба 7 кило баробар мебошад. Ин воҳиди вазн дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳ дода шудааст: «Сер - микёси паймоиш, ки дар ҷойҳои гуногун вазнаш мухталиф буда ва дар Бухорои асрҳои охир панҷяки пудро ташкил мекард» [10, 230].

Вобаста ба чуғрофияи истеъмолӣ сер дар шакли ибораҳои изофии нисбӣ: сери хуросонӣ, сери афгонӣ ва сери хиндӣ истифода гардидааст, ки мусташири рус А.А. Семенов сери хуросониरो баробари 15 мисқол (67 г), сери афғониरो баробари 5 фунти англисӣ (2, 268 кг) ва сери хиндиرو 2 фунт (907, 2 г) муайян намудааст [9, 65].

Дар шакли ибораи сери оламгир миқдори вазнест иборат аз 64 тӯла, ки ба 696,32 гр баробар аст [2, 382].

Ин калима собиқаи тӯлонӣ дошта, дар осори классикон дар ифодаи вазн низ ба назар мерасад:

Хез, аз майи қадим маро сер кун ба ратл,

Бигзар аз ин ҳадис, ки як серу як ман аст.

Анварӣ [10, 230].

Тавре ки дар байти мазкур дида мешавад, сер (вазн) бо сери мисраи якум (антоними гурусна) таҷнис (омоним) шуда, тавре ки оид ба ман гуфта гузаштем, дар матн маънои ҳар яке равшан аст.

Табақи қошқарӣ ... ним сер оши палав ба замми чалаву гӯштҳои кӯфта... дошт. Садрӣ Зиё [10, 230].

Калимаи моша, ки аз калимаи мош (ғиёҳест аз оилаи лӯбиёӣҳо) бо иловаи пасванди –а сохта шудааст, миқдори вазнест иборат аз дувоздаҳ як ҳиссаи тӯлча. Чун тӯлча ба 2,5 мисқол баробар аст, пас, моша ба 0,94 гр рост меояд. Ин калимаи тоҷикӣ низ вобаста ба дараҷаи истеъмол дар шакли ибораи изофии мошаи бангола корбаст шуда, миқдори вазнест иборат аз ҳашт ратӣ, ки ба 1, 12 гр баробар мебошад.

Калимаи мазкур ба маъноҳои анбӯри сарпахни оҳангарон ва ҷойи пилтагузори милтиқҳои қадимӣ низ истифода гардидааст [11, 822].

Калимаи донг вобаста ба минтақаҳои вазнҳои гуногунро ифода намуда, ҳоло баробари шашяки дирам аст (як дирам ду қирот ва ҳар қирот аз 0, 19 гр. иборат аст» [10, 388].

Ин калима ба маъноҳои ҳисса, сахм, шашяки чизе низ истифода шудааст.

Калимаи тоҷикии донг низ дар осори классикон барои ифодаи вазн фаровон корбаст шудааст.

Чунончи, дар мисоли: Он ҷо хурмое буд, ... ҳар яке даҳ дирам ва хаста, ки дар миёнаш буд донгу ним беш набуд. Носири Хисрав [10, 388]. Калимаи донг вазнро ифода кардааст. Вале дар мисоли зер бошад: Рӯзе, ки фардои он рамазон хост буд, ман аз ҷумлаи харчи рамазонӣ ва ид донге надоштам. Низомии Арӯзӣ [10, 388]. Вожаи донг ба маънои нақдина (пул) омадааст.

Дар забони тоҷикӣ калимаи пуд (ченаки вазн, ки ба 16 кг баробар буд), калимаҳои сохтаи нимпудӣ (вазни нисфи пудро дошта - баробар ба 8 кг), нимча (воҳиди ченаки вазн, ки тахминан ба 400-500 гр баробар будааст), панҷсер (андозаи вазн, ки ба як пуд (16 кг) баробар аст), хирвор (як хирвор ба 100 мани табрезӣ ва як ман ба 3 кг баробар буд), боре, ки ҳар бардошта метавонад. Намунае аз осори Авфӣ: Харворе хезум ба дарозгӯш бор карда буд. Ин калимаро дар шакли харвор Савдо низ мавриди истифода қарор додааст: Ва ту аз ман якро ҳазор ва ҳаббаро харвор талаб дорӣ. Ченаки вазн баробари 100 мани Табрез, 300 кг аст. Дар ғӯйишҳои мардумӣ низ ин шаклро дучор меоем: Харвор намак аст, мисқол ҳам намак аст, аз бахшишҳои хурд ҳам бояд миннатдорӣ кард (зарб.). Нимхӯрд (ченаки вазн, ки дар системаи мани 16- пудаи Ҷротеппа, Самарқанд ва зоҳиран, Бухоро 2,5 фунт, инчунин, дар системаи ман 8- пудаи Ҷиззах - 1,25 фунт татбиқ карда мешуд) низ дар ифодаи вазн корбаст шудааст. Назар ба маълумоти муаррих А.Кӯшматов дар маҳалҳои гуногуни тоҷикнишин калимаҳои кавсан, ятимак, ясирак, ямирак низ дар ифодаи вазнҳои гуногун

корбаст гардидаанд [3, 272].

Мисол: Мувофиқи ҳуҷҷати охири асри XIX дар Дехнав ва Юрчии вилояти Сурхондарёи Ўзбекистон аз ҳар ман (8 пуд) галла панҷ сер (кавсан) гирифта мешуд. Дар амлоки бекии Ҳисор аз галладонаи кишти баҳорӣ (баҳорикорӣ) низ панҷ сер ва аз кишти обӣ (обикорӣ) дуним сер бо маҳсулот кавсан ситонида мешуд [3, 609].

Тадқиқ ва баррасии ифодаи маъноии калимаҳои ифодагари вазну ченак дар доираи як мақола аз имкон берун буда, омӯзиши истифодаи ин навъи калимаҳо дар забони адабӣ, муқоисаи онҳо бо осори ниёгон ва лаҳҷаҳои тоҷикӣ ба бисёр пахлуҳои норавшани ин бахш рӯшанӣ хоҳад андохт.

Адабиёт

1. Джахонов У. Система мер у таджиков долины Соха. / У.Джахонов. // Этнография в Таджикистане. – Душанбе: «Дониш», 1989. – С. 158-165.
2. Зоҳидов Ҳ. Ҳазинаи тибби қадим. / Ҳ.Зоҳидов. – Душанбе: «Дониш», 1989. – 850 с.
3. Қушматов А. Дехқонони тоҷик. / А.Қушматов. – Душанбе: «Ирфон», 1996. – 286 с.
4. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷилди 1, 2. – Душанбе: «Адиб», 1987. – 480 с. 1988. – 416 с.
5. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотей. / Муҳаммадхусайни Бурҳон. Ҷ.1. – Душанбе: «Адиб», 1993. – 416 с.
6. Потанин Н.И. Записки о Кокандском ханстве. / Н.И.Потанин. // ВИРГО.- Спб, 1857. – Кн. У 1(ч.18) С.228.
7. Раҳимов М.Р. Меры длины и поверхности у таджиков бассейна реки Хингоу в XIX – начале XX вв. / М.Р.Раҳимов. // Известия. АН Таджикской ССР. Отд. общест. наук, вып.8, 1956. – С. 111-117.
8. Сирочиддин Алихони Орзу. Чароғи хидоят. / Сирочиддин Алихони Орзу. – Душанбе: «Ирфон», 1992. – 288 с.
9. Таърихи Бадахшон. – Душанбе, 2007. – 196 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ (Ҷилди 1 ва 2). – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – 951с, 952 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (Ҷилди 1 ва 2). – Душанбе, 2008. – 950с., 945 с.
12. Холов М. Мисқалии мани (ботман) Бухарӣ XIX - начала XX веков. / М.Холов // Мероси ниёгон (Наследие предков), №7, Душанбе, 2004. – С. 153-162
13. Храпченко М. Б. Текст и его свойства. / М.Б.Храпченко. // ВЯ, 1958. – №2 С.3-10.

УДК 801.8

САДРИДДИН АЙНӢ – НАХУСТИН НАВОИШИНОСИ ТОҶИК

Додарова Тобон Шерхоневна - ассистентка кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 939-07-05-73

Дар мақолаи мазкур ба таври васеъ доир ба навоишиносии устод Садриддин Айнӣ суҳан рафтааст. Аз муҳтавои мақола бармеояд, ки Садриддин Айнӣ аз аввалин навоишиносони тоҷик аст ва дар ин росто қорҳои шоистаеро анҷом дода, барои навоишиносони минбаъдаи на танҳо тоҷик, балки бародарони ўзбек ва навоишиносони бурунмарзӣ роҳкушоӣ намудааст. Маҳсусан, рисолаи Садриддини Айнӣ «Алишер Навоӣ» дар ин ҳода бисобиқа буда, дорои қимати баланди илмӣ мебошад. Дар ин рисола дар баробари таваққуф намудан ба замонӣ зиндагӣ ва рӯзгору осори ба забони модарӣ навиштаи Алишер Навоӣ доир ба девони форсии ӯ низ андешаҳои аввалияи муҳаққиқ баён ёфтаанд, ки ҷолибанд.

Калидвожаҳо: навоишиносӣ, Алишер Навоӣ, Садриддин Айнӣ, муҳаққиқ, навоишиносии тоҷик, рӯзгор, осор, «Девони форсӣ»-и Навоӣ- Фонӣ, тадқиқот, маълумотҳои арзишнок, маълумоти илмӣ.

САДРИДДИН АЙНИ – ПЕРВЫЙ ТАДЖИКСКИЙ НАВОИВЕД

Додарова Тобон Шерхоневна - ассистент кафедры таджикского языка, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Тел.: 939-07-05-73

Садриддин Айни является первым таджикским навоиведом, открывшим путь для дальнейшего развития не только таджикского навоиведения, но и навоиведения в Узбекистане и в других странах. Монография Садриддина Айни «Алишер Навои», имеет большое научное значение. В статье, наряду с освящением страниц жизни и творчество Алишера Навои, содержатся ценные сведения о диване поэта на персидско-таджикском языке, представляющий научный интерес.

Ключевые слова: навоиведение, Алишер Навои, Садриддин Айни, исследователь, таджикское навоиведение, жизнь, творчество, «Дивани фарси» Навои-Фони, исследование, ценная информация, научная информация.

SADRIDDIN AINI IS A TAJIK NAVAI RESEARCHER

Dodarova Tobon Skershonovna - assistant of the department of tajik languages, the Tajik state University of finance and economics. Address 64/14. Nakhimova street, Dushanbe: 734067 Tajikistan. Tel: 939-07-05-73

Sadriddin Aini is one of the first researcher who investigate the work of Alisher Navoi, not only in Uzbekistan but in other countries too. His monograph «Alisher Navoi» has great scientific meaning. The author shows some interesting moments from Alisher Navoi life and creative. In this article the author also considers the informations from poets divan into the Persian and Tajik language which has scientific interests.

Key words: Navoi, Sadriddin Aini, researcher, life, «Diwani Fors» by Navoi– Foni, study, valuable information, scientific information.

Устод Садриддин Айни (15. 04. 1878 – 15. 07. 1954) аз нависандагон ва муҳаққиқони бузурги Машрикзамин буда, дар баробари осори бадеии мансуру манзумаш аз худ мероси бойи илмӣ ба баъдинагон гузоштааст. Агар вай адабиёти баъд аз инқилобии моро аз солҳои 20-уми асри гузашта, зимни истифода аз мероси ғании адабиёти пешинамон ба чаҳорҷубаи лозима дароварда, ба он ним аср ҳодию раҳнамо шуда бошад, пас дар ҷодаи илми замон ҳам, ҳамон қадар заҳматро бар дӯш дошт. Бояд гуфт, ки қорҳои тадқиқоти Садриддин Айни дар нимаи аввали асри ХХ дар соҳаи маориф, таърихшиносӣ, кишваршиносӣ, адабиётшиносӣ ва забоншиносӣ илми тоҷикро, фарҳанги тоҷикро ҳар чӣ бештар аз пештар ҳам ба худамон ва ҳам ба ниёзмандони ин адабу фарҳанг муаррифӣ намуда тавонист.

Осори илмӣ-тадқиқоти устод Садриддин Айни “Тазхиб-ус-сибён” (китоби таълимӣ-тарбиявӣ барои насли наврас), “Шӯро” (мақола дар бораи Абдулқодири Бедил), “Таърихи аморати манғитияи Бухоро”, ки солҳои 1920-1921 дар маҷаллаи “Шӯлаи инқилоб” интишор ёфта, соли 1923 дар шакли китоби алоҳида ба нашр расида буда дар худ ҳукмронии амирони манғитро дар Бухоро, аз замони Раҳимхон ибни Ҳаким Отилиқӣ манғит (1747) то сарнагун шудани охири намояндаи он амир Олимхон (1920), инъикос намуда аст, имрӯз низ аҳамияти илмӣ худро нигоҳ дошта меоянд.

Баъдтар ин марди закиабӣ баробари эҷоди бадеӣ ба адабиётшиносӣ даст зада, тавонист як идда рисолаҳои илмиро ба майдон орад, ки метавон нахуст номи “Намунаи адабиёти тоҷик”-ро ин ҷо сабт намуд. Ин асар ҳанӯз соли 1925 дар Маскав бо ҳуруфи ниёгон ҷоп шуда буд. Минбаъд тадқиқоти мавсуф “Дар бораи Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ” (1934), “Шайхурраис Абӯалӣ ибни Сино” (1939), “Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ” (1940-1942), “Устод Рӯдакӣ” (1940), “Қамоли Хучандӣ” (1940), “Мирзо Абулқодири Бедил” (1954), “Восифӣ ва ҳулосаи “Бадоеъ-ул-вақоъ” (1946) ва мақолаҳои зиёдеро иншо намуд, ки ҳар кадоме аз аввалин раҳовардҳои илми адабиётшиносии мо буданд.

Устод Садриддин Айни на танҳо бо омӯзишу пажӯҳиши мероси ғании гузаштагонӣ суҳанварамон машҳур гардид, зиёда аз ин, дар ҷодаи “мустваҳкам гардонидани равобити илмию адабии халқҳои тоҷику ўзбек” [6, 124] саҳми бениҳоят қалон гузошт. Пеш аз ҳама, вай ҳамчун адиби зулнисонайн осорашро

бо забонҳои тоҷикӣ ва ӯзбекӣ навишта, ҳатто “солҳои 1946-1950 мудири кафедраи адабиёти ӯзбеки Донишгоҳи давлатии Самарқанд буд” [6, 124]. Ин маъноӣ онро дорад, ки ин устои забардаст тавонистааст ба аввалин эҷодкорон ва олимони даврони нави бародарони ӯзбек дасти кумак дароз намояду ба эшон низ раҳнамоии худро дарёф надорад. Мо инро дар мисоли тадқиқоти арзишманди ӯ роҷеъ ба рӯзгору осори Амир Алишер Навоӣ (1441-1501), ки ашъори форсӣ –тоҷикиашро бо таҳаллуסי Фоиӣ эҷод менамуд, дармеёбем. Қоӣи зикр аст, ки мавсуф доир ба Алишер Навоӣ як идда корҳои тадқиқотӣ ва матншиносиро анҷом дода будааст. Ба ин маънӣ, навоишиноси тоҷик Алии Муҳаммадии Хуросонӣ дар мақолаи калонҳачми худ “Суханвари зуллисонайн (Навоӣ – Фоиӣ)” барҳақ менависад, ки “дар таҳқику тадқиқ ва омӯзишу баррасии рӯзгор, ҳаёти сиёсӣ маданӣ ва адабии Алишери Навоӣ, махсусан, устод Садриддин Айнӣ саҳми арзандае дорад” [9, 185].

Аввалин кори пажӯҳишӣ, ки устод Садриддин Айнӣ роҷеъ ба Алишер Навоӣ навиштааст, ин мақолаи ӯ “Мир Алишери Навоӣ” [1, 199-211] мебошад, ки он соли 1938 дар таърихи 29-30 декабр дар рӯзномаи «Тоҷикистони Сурх» ба таъри расида, онро дар таърихи 1-9 январи соли 1939 «Рӯзномаи муаллимон» дубора ҷоп менамояд. Дар вақти навиштани ин мақола Садриддин Айнӣ ҳанӯз дар шаҳри Самарқанд буд. Мақолаи мазкур аз ҷаҳор бахш иборат буда, бахши аввали он асосан аз зода шудану ба камол расидан ва давраи таҳсилоти ӯро дар Ҷироту Машҳад фаро мегирад. Дар ин ҷо ба Султон Ҳусайни Бойқаро (замони ҳокимияташ солҳои 1471-1506) ҳамтаҳсил буданаш низ зикр гардидааст. Дар бахши дувуми мақола, хеле кам бошад ҳам, нахуст сухан аз ҳаёти сиёсии замони Алишер Навоӣ ва муносибати ӯ ба он таҷассум ёфтааст. Ин муносибатро устод Айнӣ чунин менигорад: “Мир Алишер, ки бо вучуди як фарзанди дарборӣ ва аз хурдсолӣ дар дарбор зиндагонӣ карданаш, то сисолагиаш ба корҳои ҳукумат ва низои байнихудии шоҳзодагон ҳеҷ ҳамроҳӣ накарда, ба таҳсили илм ва адабиёт машғули мекард, аз назари борикбини ӯ аз ин аҳвол (вазъи замон - Т. Д.) намегурехт. Ӯ мекӯид, ки мамлакат хароб шуда рафта истодааст, аҳоли рӯз то рӯз дар фақирӣ ва муҳтоҷӣ афтада, хонавайрон шуда истодаанд, давлат бошад, ба тарафи ҷуқурии инқироз нигоҳ карда рафта истодааст. Ӯ бо таъсири ин аҳвол як одами комили инсонпарвари адолатдӯст, як олими ҳақими зиндагишинос, як шоири санъаткор, ки таассуроти худ ва олами халқро бо қалами нотакрори худ тасвир карда тавонад, шуда расида буд” [1, 202].

Аз ин баҳои ба Алишер Навоӣ сисола додаи муҳаққиқ бармеояд, ки вай то навиштани нахустин мақолаи доир ба Навоӣ бо осори ӯ огоҳӣ хуб ва ошноӣ ҳама тарафа дошта будааст. Устод Садриддин Айнӣ дар ин бахш ба дарбори Султон Ҳусайни Бойқаро қашида шудани Навоӣ, ҳаёти ӯ дар дарбор, ҳокими Астаробод таъйин шуданаш, аз он ҷо ба истеъфо рафта, дубора ба Ҷирот баргаштан ва машғули эҷоди пайваста гардидаш, андешаҳои ҷолиби илмиро ҷой додааст.

Бахши сеуми мақолаи “Мир Алишери Навоӣ” роҷеъ ба муносибати Алишери Навоӣ ба адабиёти форс-тоҷик ва намояндагони барҷастаи он баҳс мекунад. Муаллиф дуруст қайд менамояд, ки Навоӣ дар эҷоди бадеӣ ба забони модариаш - туркии ҷиғатой аз осори Фирдавсӣ, Мавлоно Қомӣ, Низомӣ, Аттор, Саъдӣ, Ҷалолуддини Балхӣ, Камоли Хучандӣ ва дигарон хеле ва хеле фаровон истифода бурдааст. Хусусан, дар навиштани “Ҳамса”-и худ ӯ ба Низомӣ, Амир Хусрав ва Қомӣ пайравӣ карда, барои адабиёти туркзабонон шоҳасари ба ин забон нотакрорро офарид. Устод Садриддин Айнӣ менависад ва дуруст ҳам ҳастан, ки “Аз гуфтаи худӣ Навоӣ, ки мо дар поёнтар тарҷумаи ӯро меорем, маълум мешавад, ки асарҳои ӯ ҳатто дар замони зиндагии худаш дар байни Озарбойҷон то Шервон ва Табреш паҳн шуда будааст” [1, 205]. Вобаста ба «Ҳамса»-и

Алишери Навоӣ ва таъсирпазирии ӯ аз «Хамса»-сароёни форс-тоҷик устод Айнӣ чунин менависад: “Навоӣ дар ин асари худ аз ҷиҳати шакл ва вазн Низомиро тақлид карда бошад ҳам, аз ҷиҳати варианти ҳикояҳо, эҷоди мисолҳо ва монанди инҳо тамоман як асари нав ба вучуд овардааст, яъне “Хамса”-и Навоӣ тарҷума ё аз ҳар вачҳ тақлиди “Хамса”-и Низомӣ набуда, тамоман як эҷоди нав аст” [1, 206]. Ҳамчунон, дар ин бахши мақола доир ба девони ҷаҳоргонаи Алишери Навоӣ ба забони модариаш, “Маҷолису-н-нафоис”-и ӯ, “Мантиқ-ут-тайр”-и Фаридаддини Аттор ба туркӣ баргардониданаш ва ба форсӣ-тоҷикӣ доштани як девону чанд рисола ва мактуботи ӯ ахбори мухтасар додааст.

Дар бахши ҷаҳорум ва охирини мақолаи “Мир Алишери Навоӣ” дар бораи забон ва ҳусни баёни эҷодиёти адиби зуллисонайн сухан рафтааст, ки он ҳам хеле кӯтоҳу мушаххас мебошад. Устод Айнӣ дар ин ҷо дар баробари “Зуллисонайн” номидани Навоӣ ӯро соҳиби се забон медонад ва ба забони модариашу забони форсии тоҷикӣ забони арабиرو зам намуда, мегӯяд: “Баъзе китобҳои арабии душворфаҳмро бо забони туркӣ ва форсӣ бомуваффақият тарҷума кардани ӯ нишон медиҳад, ки ӯ забони арабиرو на монанди муллоҳои мадрассаи кӯҳна рӯякӣ медонистааст, балки нозуқиҳои забони арабӣ ва адабиёти арабро аз худ карда будааст” [2, 210].

Тавре ишора рафт, бештари эҷодиёти Алишери Навоӣ ба забони ўзбекии қадим – туркии ҷиғатой навишта шудаанд. Аз ин рӯ, тибқи ишораи муаллифи «Равзат-ус-сафо» гӯё «Бинобар ин баъзе ҷавонони форсизабон туркигӯӣ ва туркинависии Навоиро зоҳиран ва тарзи ҳазлу мазок ва ҳақиқатан бо таассуби форсигарӣ таҳқир карда бошанд ҳам, ӯ ҳеч таассуб нишон намодааст» [2, 210], гуфтан маънӣ дорад. Зеро Навоӣ таҳсилкардаву бақамолрасидаи адабиёти форс-тоҷик аз ин ҳазлу шӯҳиҳо намеранҷид, балки боз зиёдтар ба ҳамқаламони форсигӯяш дасти кумак дароз мекард. Қамолиддини Биноӣ ҳам, ки ин аз назари муҳаққиқи навоишинос дур намондааст, дар ҳамон ҳазлҳои рафиқона муносибати дӯстонаи тарафайнро нигоҳ медоштааст. Вале ин масъала дар навоишиносии то Айнӣ ранги дигар дошт, яъне бо ин Биноиро ба миллатчиғӣ муттаҳам мекарданд ва чанде баъд ҳам дар майдони илму адаби бародарони ўзбек ин мочаро буд. Ин масъалаи бамиёнгузоштаи устод Садриддин Айнӣ дар ин мақола баъдтар дар китоби академик Абдулғанӣ Мирзоев “Биноӣ” ба таври мусбат, бар нафъи ҳар ду миллати ба ҳам дӯст – тоҷикону ўзбекон ҷамъбасти илмӣ дода шудааст [5, 57-890], ки ниёзмандон метавонанд ба он муроҷиат намоянду ҳақиқати ҳол барояшон равшан гардад.

Устод Садриддин Айнӣ дар фароварди мақолаи мазкур ба хулоса меояд, ки мероси адабии чунин эҷодкорон бояд ҳаматарафа омӯхта шуда, осорашон бояд дастраси ҳамзабонон гардад. Ин оғози заҳмати устод дар навоишиносӣ ба шумор меравад.

Минбаъд, устод Садриддин Айнӣ дар баробари қорҳои дигари рӯзмарраи худ хастанопазирона омӯзишу пажӯҳиши худро атрофи рӯзгору осори Алишери Навоӣ идома дода, мақолаи хеле муфассали худро бо номи “Алишери Навоӣ” дар шумораҳои 1 (с. 23-28), 2 (с. 36-43), шумораҳои 4-5 (с. 15-36)-и маҷаллаи “Арқи сурх”, соли 1941 ба ҷоп мерасонад [2], ки он баъдтар дар шакли рисола бо номи «Алишери Навоӣ» ҷоп гардидааст. Дар бораи ин рисолаи устод сонитар таваққуф хоҳем намуд. Пештар аз ин мақола, соли 1940 “Хамса”-и Алишери Навоӣ бо сарсухан ва тавҳезоту луғати ин навоишиноси тоҷик дар Тошканд ба ҷоп расида буд. Бояд гуфт, ки аҳли таҳқиқи ўзбек Ҳамид Сулаймон онро аз матнҳои хуби осори Навоӣ донистааст [3, 407]. Илова бар ин ҳама 14-15 майи соли 1948 дар рӯзномаи «Ленин йули» мақолаи қалонҳаҷми устод Садриддин Айнӣ бо унвони “Алишери Навоӣ ва тоҷик адабиёти” ба таъъ расид, баъд дар маҷмӯаи “Улуғ ўзбек шоири” ҷой дода шудааст [7]. Дар ин мақола муҳаққиқи

навоишинос кӯшиш намудааст, ки таъсирпазирии Алишер Навоиро аз эҷодиёти суханварони форс-тоҷик ҳарчӣ равшантар ба ҳалли таҳқиқ, баҳусус ба муҳаққиқони навоишиноси ўзбек, нишон диҳад ва дар ин заминаи боэътимод навғониҳои ӯро яқояк баршуморанд. Аз муҳтавои мақола бармеояд, ки дар ҳақиқат, Навоӣ парвардаи адабиёти форс-тоҷик буда, бо таъсири мусбати ба ӯ расонидаи ин адабиёт тавонист, ки ба халқи худ, ба адабиёти туркзабонон хизмати босазои бесобиқаро анҷом бидиҳад.

Бояд гуфт, ки дар навоишиносии устод Садриддин Айнӣ мақолаҳои номбаршуда ва заҳамоти ёдгардидаи ӯ пояи мустаҳкам гардиданд дар навиштани рисолаи калонҳаҷми “Алишери Навоӣ” [1, 265-470], ки муҳтавои умумии он замони зиндагӣ, тарҷумаи ҳол, фаъолияти сиёсӣ-ҷамъиятӣ ва эҷодиёти адабӣ илмӣ Навоиро бо иловаи шеърҳои мунтахаби форсӣ-тоҷикии мавсуф фаро гирифтааст. Рисола аз бобҳои «Замони Алишери Навоӣ», «Тарҷумаи ҳоли Мир Алишери Навоӣ», ки аз фаслҳои «Таваллуд ва оилаи Навоӣ», «Рӯзҳои бачагии Навоӣ», «Айёми ҷавонӣ ва таҳсили ҷиддии Алишер», «Ҳаёти сиёсии Алишер» ва «Вафоти Алишер» иборат аст, «Ҳаёти адабӣ ва фаъолияти эҷодии Навоӣ» ва «Жанри муаммо», «Хизмати илмӣ-адабӣ ва маданияи Мир Алишер, ки дар худ фаслҳои «Қадррасонии Алишер», «Китобҳои илмӣ ва адабӣ, ки бо ташаббуси Навоӣ таълиф ёфтаанд», «Биноҳое, ки Навоӣ дар роҳи илму адабиёт ва умуман дар роҳи манфиати омма сохтааст», бобҳои «Дахлу ҳарчи Алишер», «Ҳаёти хусусии Алишер», «Ҳачв-сатира ва юмор дар замони Навоӣ» ва боби охир «Намунаи шеърҳои форсӣ-тоҷикии Алишери Навоӣ» иборат ва ба риштаи таҳрир кашида шудааст. Танҳо аз бобҳои фаслҳои номбаршуда метавон ба хулоса омад, ки устод Садриддин Айнӣ дар риштаи навоишиносӣ ҷӣ заҳмати азимеро, ки пештар аз ӯ дар боби омӯзишу пажӯҳиши Алишери Навоӣ шояд касе орзуи анҷом доданастро ҳам надошт, ба субут расонидааст.

Муҳаққиқи чирадасти навоишинос дар ин рисола, тавре аз бобу фаслҳои он дида мешавад, доир ба омӯхтани рӯзгору осори Навоӣ шитобзадагиро пеша накарда, хеле бо ҳавсалаи зиёд қаламфарсоӣ намудааст. Вай барои анҷом додани ин кор, пеш аз ҳама, ба маъхазҳои ба ҳаёту эҷодиёти суханвар алоқадоршта муроҷиат менамояд, монанди “Равзат-ус-сафо”-и Мирхонд, “Макорим-ул-ахлоқ”-и Хондамир, ки ба Амир Алишер баҳшида шудааст, “Бадоеъ-ул-вақоеъ”-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, “Оташқада”-и Озар, “Хизонаи Омира”-и Ғуломалӣ Озоди Балғиромӣ, “Қомус-ул-аълум”-и Шамсиддини Сомӣ, “Кашф-уз-зунун”-и Ҳофизӣ Чалабӣ, “Ҳафт авранг” ва “Баҳористон”-и Мавлоно Ҷомӣ, “Бобурнома”-и Заҳириддин Муҳаммад Бобур, ки ҳамзамони ҷавони Алишери Навоӣ буд ва баҳусус, осори худӣ ӯ. Ба пуррагӣ фаро гирифтани маъхазҳои дастрасгардида ва аз нигоҳи илмӣ ҳазм намудани онҳо нишон медиҳад, ки устод Садриддин Айнӣ дар ин рисола ва навиштани он масъулияти калонро бар дӯш доштааст. Ин ба он маъност, ки муҳаққиқ кӯшида, дар баробари хеле муҳтасару мушаххас замони нобасомони Алишери Навоӣ [1, 267-270] ҷанбаи таърихӣ дораду охириҳои давлатдорӣ Темуриёнро дар Мовароуннахру Хуросон то инқирози он (охири асри XV аввали асри XVI) фаро гирифтааст. Рӯйи коғаз овардани тарҷумаи ҳоли Алишери Навоӣ ба ҷузъиёти зиёдаш зина ба зина барқарор намояд, ба ҳаёти шахсияш дахл кунад, симои ӯро дар ҳаёти адабӣ ва иҷтимоӣ сиёсии даврон бо дарунмояву бурунмояш мунъакис созад, сохту муҳтавои осори адабӣ-илмиашро аз хурдтарин абёти ғиноӣ то “Ҳамса”-и калонҳаҷм ба риштаи таҳқиқ кашад, намунае чанд аз ашъори форсӣ-тоҷикиашро дар замимаи рисола ҷой ва шикастанафсонаву хоксорона ин хулосаро ба қалам диҳад: “Мо дар ин китоб, ки ба муносибати ҷашни

панҷсадсолагии таваллуди шоир ва мутафаккири бузурги халки ўзбек Алишери Навоӣ нашр мешавад, дар бораи замони зиндагӣ, фаъолияти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ, эҷодиёти адабӣ ва хизматҳои илмӣ ӯ мухтасаран бошад ҳам, маълумот дода, намунаи шеърҳои форсӣ-тоҷикӣ ӯро илова кардем» [1, 470]. Қойи ишора аст, ки баъди хулоса бахши «Эзоҳот ва қайдҳои ҷудогона» [1, 470-484] ва «Манбаҳои истифодакардашуда» [1, 484] ба ҳусни рисолаи илмӣ ҳусни тоза бахшидаанд.

Устод Садрӣдин Айнӣ дар боби 2-юми рисола ба таври ҷиддӣ ба барқарор намудани рӯзгори сипаришудаи Навоӣ кӯшида, дар боби дувуми он «Ҳаёти адабӣ ва фаъолияти эҷодии Навоӣ» [1, 336-365] сайъ намуда, ки фаъолияти адабӣ ва илмӣ ӯро бо ёдрас гардидан, ба таври фишурда доир ба таърихи таълиф, мухтаво ва номгӯи осори калонҳаҷми мавсуф, монанди «Хамса», «Чаҳор девон», «Маҷолис-ун-нафоис», «Маҳокамат-ул-луғатайн», «Хамсат-ул-мутаҳайирин», «Маҳбуб-ул-қулуб», «Лисон-ут-тайр», «Тарҷумаи «Мантиқ-ут-тайр»-и Фаридуддин Аттори Нишопурӣ тавакқуф намояд. Бегумон андешаҳои устод Садрӣдин Айнӣ доир ба фаъолияти эҷодии Алишери Навоӣ сармашқу раҳнамои навоишиносони ватанию хориҷӣ шуда буданд ва ҳастанд.

Муҳаққиқи варзида, гузашта аз ин, дар рисола ба заҳамоти илмӣ-адабӣ ва фарҳангии Алишери Навоӣ диққати хосса дода, таъкид менамояд, ки вай дар давоми сари мансаб будан ва баъд аз он ҷавонони эҷодкореро даст гирифтаву ба роҳи илму маърифат равона намуда буд. Мавсуф ба ғайр аз таълифоти худ аҳли илму адаби тавоноии замонашро ба ёрдами моддӣ ва маънавий барои навиштани асарҳои пурқимат раҳнамоӣ кардааст, устоди навоишинос дар рисолаи худ аз 57-тои онҳо хабар медиҳад [1, 377-379]. Барои он ки гуфтаҳои устод Садрӣдин Айнӣ боварибахш бошанд, вай онҳоро бо далелҳо оро додааст. Аз ҷумла, муҳаққиқ менависад: «Алишер барои таълифи «Равзат-ус-сафо» аз муаллиф танҳо илтимос ва ба ӯ танҳо ёрмандии моддӣ карда намондааст, балки ба ӯ дар бораи услуб ва программа маслиҳати илмӣ ҳам дода ва ба зами ин, ба ӯ хонаи хоси кори худро, ки мукамалтарин китобхонаи он замон буда, аз ҷиҳати асбоби таҳрир пурра ҷиҳозонида шуда буд, барои кори ҷандинсола дода, ҳудаш ба хонаи дигар гузаштааст» [1, 382].

Алишери Навоӣ замони дар сари мансаб будан аз захираи давлатӣ ва баъд аз он аз даромади заминҳои дар ихтиёраш будаву дигар даромадҳо мадрасаҳои харобгаштаи Ҳиротро таъмир менамояд, мадрасаҳои Ихлосия, Шифоия ва Низомияро месозад, дар Марв Хусравия ном мадраса бино мекунад ва мударрисони доноро ба мударрисӣ даъват мекунад, бо харчи худ беш аз 25 хонақоҳу масҷид месозад, дар саросари Хуросон дар роҳҳои корвонгард беш аз 50 работ, дар Ҳирот ва атрофи он беш 20 ҳавзи сангин, 10 ҳаммом, 15 курпук ва дигар иншоотро ба манфиати умум мегузорад, ки ин ҳама аз ҷашми заррабини навоишиноси тоҷик дур намондааст [1, 382-384].

Андешаҳои устод Садрӣдин Айнӣ доир ба он ки Алишер Навоӣ ба санъати нафисаи давр, баҳусус ба рассомӣ диққати алоҳида ва рассомони номӣ Маҳмуди Музаҳҳиб ва устод Бехзод дастӣ кумак дароз менамуд, хушнависонро ҷамъ меовард, хунармандони китобсозро бо таъмини маош ба китобсозӣ талқин менамуд, меъморону қандакоронро бе подоши амал намонд ва аз саҳифаҳои рисолааш дур намондаанд.

Дар фароварди рисолаи «Алишери Навоӣ» масъалаи дигари эҷодии Алишери Навоӣ ин шеърҳои ӯ ба забони форсии тоҷикӣ мебошад, ки устод Садрӣдин Айнӣ дар бахши «Намунаи шеърҳои форсӣ-тоҷикӣ Алишери Навоӣ (Фонӣ)» [1, 411-470] ин заҳматро ҳадалимкон ба дӯш гирифтаву намунае чанд аз ашъори форсӣ-тоҷикӣ адиби зуллисонайнро аз нусхаи қалами дар Китобхонаи давлатии марказии Ўзбекистон дар Тошканд буда, «Радоиф-ул-ашъор»-ҳо, «Хамсат-ул-мутаҳайирин» ва дигар осори ҳуди Навоӣ ҷамъ оварда

ва мунтахаб кардааст, ки баъзе аз ғазалҳои он на моли Навоӣ-Фонӣ, балки аз шоири асри XVII Муҳсин Фонии Кашмирӣ доништа шудаанд. Дар ин бора навоишинос Алиӣ Муҳаммадии Хуросонӣ хулосаҳои худро чунин менигорад: “Устод Садриддин Айнӣ дар рисолаи калонҳаҷми худ “Алишерӣ Навоӣ” (рисолаи мавриди назар - Т. Д.) аз боби ашъори форсӣ-тоҷикии ин суҳанвар ёд карда, аз набудани матни пурраи “Девони Форсӣ” дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ андешаҳои илмии худро пеш мегузорад ва чанд намуна аз ашъори ӯро дар анҷоми он рисола илова менамояд. Бояд гуфт, ки дар матни таҳиянамудаи устод чанд ғазали Фонии Кашмирӣ низ иштибоҳан ба Навоӣ-Фонӣ мансуб доништа шудааст” [9, 198]. Пас аз ин навишта бармеояд, ки устод Садриддин Айнӣ иштибоҳан ва ноогоҳона девони Фонии Кашмиро ба девони Навоӣ-Фонӣ махлут намудааст, ки ин тарафи масъала пажӯҳиши алоҳидаро меҳақад. Зиёда аз ин мутуни интиҳобнамудаи ин навоишиноси тоҷик вобаста ба талаботи вақт таҳия шудаанд. Мо барои он ки гуфтаҳоямон хушк набошад, чанд ғазали интиҳобии устод Садриддин Айнӣ бо “Мунтахаби ашъор”-и Фонии Кашмирӣ дар муқоисаю муқобала дида баромада, боварӣ ҳосил намудем, масалан, ғазале, ки бо ин матлаъ сар мешавад:

Ба мизони камон санҷанд мардум зӯри бозуро,
Ба даст овардаам ман ҳам зи абруяш тарозуро [1, 418].

Дар 5 байт омадааст. Ин ғазал дар мунтахаби Фонии Кашмирӣ бо андак тағйироти байти аввал дар 7 байт аст. Байти аввали он:

Ба мизони камол санҷанд мардон зӯри бозуро,
Ба даст овардаам ман ҳам зи абруе тарозуро [4, 20].

Ғазали дувуми интиҳобкардаи устод бо матлаи:

Мактаби маънист доим дил зи нодонӣ маро,
Хона обод аст аз асбоби вайронӣ маро [1, 419].

6 байт буда, он дар мунтахаби Фонии Кашмирӣ айнан дар 6 байт омадааст ва боз чандтои дигар, ки навоишиносон бояд ба ин тавачҷуҳи лозима равона намоянду ашъори форсӣ-тоҷикии Навоӣ-Фониро аз сурудаҳои Фонии Кашмирӣ ҷудо намоянд.

Дар ин ҷо муҳим он аст, ки устод Садриддин Айнӣ зимни омӯзишу пажӯҳиши пайваستا таъкид менамояд, ки пайдокардаҳои мо аз девони форсӣ-тоҷикии Навоӣ-Фонӣ «аз ҳазор байт зиёд нестанд ва ҳол он ки, мебоист девони форсии ӯ шаш ҳазор байт мешуд» [1, 415].

Дар ҳамон замоне, ки ханӯз аҳли таҳқиқ бо нусхаҳои қалами форсӣ-тоҷикии дар кутубхонаҳои ҷаҳон маҳфузбуда ва гузашта аз ин, бо қорҳои таҳқиқоти адабиётшиносони ватаниву муштарикӣ хориҷӣ камтар воқиф буданд, заҳмати устод Айнӣ боиси таҳсин ва тақдир буд. Бо як нигоҳ ӯ на танҳо бо навиштаҳои илмии худ ба навоишиносии тоҷик роҳ кушод, балки барои навоишиносии мардуми туркзабон, баҳусус бародарони ўзбек роҳ ҳамвор намуд, ки ин андешаро навоишиносии баъдина таъкид намудаанд.

Ниҳоят, устод Садриддин Айнӣ бо як идда мақолаҳо ва рисолаи арзишманди худ «Алишерӣ Навоӣ» дар баробари аввалин навоишиносии тоҷик доништа шуда, тавонист заҳмати заҳимеро ҷамъбаст намуда, дар навоишиносӣ аз пешгомони воқеӣ ба шумор равад. Имрӯз ҳам ин заҳмати

мавсуф дар омӯхтани таърих, ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ ва адабию фарҳангии Ҳироти асри XV қимат ба шумор рафта, аҳамияти худро нигоҳ дошта меояд.

Адабиёт

1. Айнӣ, Садриддин. Куллиёт. Ҷилди 11. Китоби яқум / Садриддин Айнӣ. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 506 с.
 2. Айнӣ, Садриддин. Алишери Навоӣ / Садриддин Айнӣ // Шарқи сурх, 1941. №1, 2, 3, 4, 5.
 3. Афсаҳзод А. Навоӣ / Аълоҳон Афсаҳзод // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 2. – Душанбе, 1989. С. 405-407.
 4. Кашмирӣ, Фони. Мунтахаби ашъор / Фони Кашмирӣ. Ба ҷоп тайёркунанда ва муаллифи муқаддимаву тавзеҳот Шамсулло Девонаев. - Душанбе: Ирфон, 1986. -238с.
 5. Мирзоев А. Биноӣ / Абдулғанӣ Мирзоев. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1957. - 452с.
 6. Сайфуллоев А. Айнӣ / А. Сайфуллоев //Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе, 1948. -544с.
 7. Фони, Амир Алишер. Девони форсӣ (мунтахабот) / Амир Алишери Фони. Мураттиб ва муаллифи сарсухан Алии Муҳаммадӣ. – Душанбе: Ирфон, 1993. -320с.
 8. Хуросонӣ, Алии Муҳаммадӣ. Суханвари зулҳисонайн / Алии Муҳаммадии Хуросонӣ // Меҳру муштарӣ. – Душанбе: “Адиб”, 2010. С.185-208.
-
-

МУНДАРИҶА

ИҚТИСОД	
<i>Мирсаидов А., Ҳомидов А.У.</i> БАЎЗЕ МУНОСИБАТҲОИ МЕТОДОЛОГИИ АРЗЁБИИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ БАХШИ ҶАМЪИЯТИ ИҚТИСОДИ	7
<i>Кошонова М.Р.</i> РАВОНШИНОСИИ ИҚТИСОДИ: ДАР ОИНАИ ТАЪРИХ (Таҳлили адабиёти бурунмарзӣ)	12
<i>Ашуров Н., Ашуров М.Н.</i> МЕХАНИЗМИ ТАШАККУЛЕБИ ВА ИДОРАКУНИИ ИНФРАСОХТОРИ БОЗОРИИ МИНТАҚАВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	22
<i>Насридинов Ф.Б., Абдуллоев М.М.</i> ФАӢОЛИЯТИ МАҚМОТИ ГУМРУК ДАР САМТИ ТАЪМИНИ МЕХАНИЗМҲОИ ДАСТГИРИИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ ВА САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	28
<i>Садриддинов М. И., Орзуев П. Ҷ.</i> МУАММОҲОИ ИСТИФОДАИ ЗАХИРАҲОИ УМУМӢ ВА ОБЪЕКТҲОИ ИНФРАСОХТОРӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ДАВЛАТҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ	35
<i>Ҷумъабоев Х.Қ., Аҳмадов С.М.</i> БАЎЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВӢ ВА ТАКМИЛИ МИНБАӢДАИ АНДОЗ АЗ АМВОЛИ ГАЙРИМАНҚУЛ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	41
<i>Давлатов Х.М., Ҳочахонова Г.К.</i> ТАЪСИРИ ШАКЛИ МОЛИКИЯТ ДАР ТАМОМИ СОЛ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАМИНҲОИ ТАӢИНОТИ КИШОВАРЗӢ	45
<i>Содиқов М.С., Данаева М.Х.</i> СОЗМОНИ ҶАМКОРИИ ШАНХАӢ ҶАМЧУН ОМИЛИ НАВИ РУШД ДАР НИЗОМИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ	51
<i>Ризоев К., Маҳмадшарифова Г.М.</i> ОМИЛҲОИ РУШДИ ИҚТИСОДИИ БОСУБОТ ДАР ТОҶИКИСТОН	56
<i>Буриева М.Ҷ., Мамадризова Н.М.</i> ТАЪМИНИ ШУҒЛИ ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ	60
<i>Пираков Р.М., Шарифзода Н.Ш.</i> МОҲИЯТИ ТАНЗИМ ВА НАЗОРАТИ АМАЛИЁТИ АСӢОРӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ	66
<i>Ҳочаев Д.К., Азиззода Д.З.</i> ҶАМГИРОИИ ИҚТИСОДИИ МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН	72
<i>Муминов А.Б., Самардини Ш.</i> ҶАВАСМАНДКУНИИ ГУМРУКИИ РУШДИ САӢӢҲИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	76
<i>Ашуров Г.М., Махшулов С.Ҷ.</i> ТАҲЛИЛИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ МОЛИЯВИИ НИЗОМИ БОНКӢ ДАР ШАРОИТИ БУҲРОНИ МОЛИЯВӢ	80
<i>Ҳочахонов А.А.</i> РУШДИ ХАДАМОТИ МОЛӢ-ҚАРЗИИ СУБЪЕКТҲОИ МАС ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	84
<i>Иматчоев З.Х., Шомудинов О.Д.</i> НИШОНДИҲАНДАҲОИ ДУРНАМОИ РУШДИ СОҲАИ КИШОВАРЗИИ ВМКБ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРӢ	90
<i>Ҳолбобоев Р.Б.</i> ТАШАККУЛИ НИЗОМИ МОТИВАТСИОНИИ ҶАЙАТ ДАР КОРҲОНАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	97
<i>Махшулов С.Ҷ., Ҳочаев Б.Б.</i> МУШКИЛОТИ ҚАРЗДИҲИИ БОНКӢ БА СОҲАҲОИ КИШОВАРЗӢ ВА РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ОН	101
<i>Ормонова М.М.</i> МУАММОҲОИ ПАРВАРИШИ НАВӢИ АНГУР ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	107

ТАБИЙ	
<i>Усмонов Н.</i> МАСЪАЛАҲОИ КАНОРИИ ҲАМРОҲШУДА БО КОЭФФИТСИЭНТҲОИ ҒАЙРИГОЛОМОРФӢ БАРОИ СИСТЕМАИ $\frac{\partial u}{\partial z} = A(z) \cdot U(z)$	111
<i>Акрамов М.Б.</i> ДАСТГОҲИ ТАҶРИБАВИИ КОРГУЗОРӢ БАРОИ ТАДҚИҚОТИ ХОСИЯТҲОИ ГУНОГУНИ ФИЗИКӢ ВА ХИМИЯВИИ МОДДАҲО	117
<i>Раҳимов Ф.С.</i> УСУЛҲОИ БАҲОДИҲИ ВА МИҚДОРӢ ИТТИЛОӢ	124
ҶАМЪИЯТИ	
<i>Саидҷаъфаров О.Ш.</i> ВИЖАГИҲОИ САБКИИ ҒАЗАЛИЁТИ МИР САӢИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ	129
<i>Собирҷонов С.</i> МУШКИЛОТИ ИМЛОИ ҲАРФИ Й ВА УСУЛИ ТАЪЛИМИ ОН	137
<i>Қурбонов Ҳ.А.</i> МОҲИЯТИ МАСНАВИИ «СОҚИНОМА»-И ҲОҶӢ МУҲАММАД ИСМОИЛ	143
<i>Бобоев Ҷ.Қ.</i> ИНКИШОФИ СОҲАИ ҲУҚУҚИ КОМПЛЕКСӢ	148
<i>Якубова В.А., Акрамова З.А.</i> БАЪZE МУШКИЛИҲО ДАР ОМУЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ	155
<i>Сабуров У.С.</i> АҒКОРИ АҲЛОҚИИ МУТАҒАККИРОН ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАШАККУЛИ ҲИССИЁТИ МЕҲНАТДӢСТИИ НАВРАСОН	160
<i>Ҳасанова М.А.</i> КАЛИМАҲОИ ТОҶИКИАСЛИ ИҒОДАГАРИ ВАЗН ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ	166
<i>Додарова Т. Ш.</i> САДРИДДИН АЙНӢ – НАХУСТИН НАВОИШИНОСИ ТОҶИК	170

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА	
<i>Мирсаидов А., Хомидов А.У.</i> НЕКОТОРЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ОЦЕНКИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ	7
<i>Кошонова М.Р.</i> ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ В РЕТРОСПЕКТИВЕ: (Анализ зарубежной литературы)	12
<i>Ашуров Н., Ашуров М. Н.</i> МЕХАНИЗМ ФОРМИРОВАНИЯ И УПРАВЛЕНИЯ РЫНОЧНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕГИОНА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	22
<i>Насридинов Ф. Б., Абдуллоев М. М.</i> ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ТАМОЖЕННЫХ ОРГАНОВ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ МЕХАНИЗМОВ ПОДДЕРЖКИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И ИНВЕСТИРОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	28
<i>Садриддинов М. И., Орзуев П. Дж.</i> ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОБЩИХ РЕСУРСОВ И ОБЪЕКТОВ ИНФРАСТРУКТУРЫ В ЭКОНОМИКЕ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ	35
<i>Джумабаев Х.К., Ахмадов С.М.</i> НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СРАВНИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА И ДАЛЬНЕЙШЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАЛОГА НА НЕДВИЖИМОЕ ИМУЩЕСТВО В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	41
<i>Давлатов Х.М., Ходжахонова Г.К.</i> ВЛИЯНИЕ ФОРМ СОБСТВЕННОСТИ НА КРУГЛОГОДИЧНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗЕМЕЛЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ	45
<i>Содиқов М.С., Данаева М.Х.</i> ШАНХАЙСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА КАК НОВЫЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ	51
<i>Ризоев К., Махмадишарифова Г.М.</i> ФАКТОРЫ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ	56
<i>Буриева М.Ч., Мамадризова Н. М.</i> ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЗАНЯТОСТИ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ	60
<i>Пираков Р.М., Шарифзода Н.Ш.</i> СУЩНОСТЬ РЕГУЛИРОВАНИЯ И КОНТРОЛЯ ВАЛЮТНЫХ ОПЕРАЦИЙ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ	66
<i>Ходжаев Д.К., Азиззода Д.З.</i> ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И ИХ ОСОБЕННОСТИ	72
<i>Муминов А.Б., Самардини Ш.</i> ТАМОЖЕННОЕ СТИМУЛИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА В ТАДЖИКИСТАНЕ	76
<i>Ашуров Г.М., Махшулов С.Дж.</i> АНАЛИЗ ФИНАНСОВЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ В УСЛОВИЯХ ФИНАНСОВОГО КРИЗИСА	80
<i>Ходжахонов А.А.</i> РАЗВИТИЕ ФИНАНСОВО-КРЕДИТНОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ СУБЪЕКТОВ АПК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	84
<i>Иматчоев З.Х., Шомудинов О.Д.</i> ПЕРСПЕКТИВНЫЕ ПАРАМЕТРЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В УСЛОВИЯХ РЫНКА В ГБАО	90
<i>Холбобоев Р.Б.</i> ФОРМИРОВАНИЕ МОТИВАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ПРЕДПРИЯТИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	97
<i>Махшулов С.Дж., Ходжаев Б.Б.</i> ПРОБЛЕМЫ БАНКОВСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОМ СЕКТОРЕ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ	101
<i>Ормонова М.М.</i> ПРОБЛЕМЫ ВЫРАЩИВАНИЯ СОРТОВ ВИНОГРАДА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	107

ЕСТЕСТВЕННЫЕ	
<i>Усмонов Н.</i> ГРАНИЧНАЯ ЗАДАЧА СОПРЯЖЕНИЯ С КОЭФФИЦИЕНТОМ ИМЕЮЩИМ ОСОБЕННОСТИ НЕ ГОЛОМОРФНОЙ СТРУКТУРЫ ДЛЯ СИСТЕМЫ	
$\frac{\partial u}{\partial z} = A(z) \cdot U(z)$	111
<i>Акрамов М.Б.</i> ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ УСТАНОВКА ДЛЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИХ СВОЙСТВ ВЕЩЕСТВ	117
<i>Рахимов Ф.С.</i> МЕТОДЫ ОЦЕНКИ И ИЗМЕРЕНИЯ ИНФОРМАЦИИ	124
ОБЩЕСТВЕННЫЕ	
<i>Саидджафаров О.Ш.</i> СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГАЗЕЛЕЙ МИР САЙИДА АЛИ ХАМАДОНИ	129
<i>Сабирджанов С.</i> ТРУДНОСТИ ПРАВОПИСАНИЯ БУКВЫ “Й” И МЕТОДЫ ЕГО ОБУЧЕНИЯ	137
<i>Курбонوف Х.А.</i> СУЩНОСТЬ ПРОИЗВЕДЕНИЯ (МАСНАВИ) «СОКИНОМА» (Повествование о кравчем) ХАДЖИ МУХАММЕДА ИСМАИЛА	143
<i>Бобоев Дж.К.</i> РАЗВИТИЕ КОМПЛЕКСНОЙ ОТРАСЛИ ПРАВА	148
<i>Якубова В.А., Акрамова З.А.</i> НЕКОТОРЫЕ ТРУДНОСТИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	155
<i>Сабуров У.С.</i> ЭТИЧЕСКИЕ УЧЕНИЯ МЫСЛИТЕЛЕЙ И ИХ РОЛЬ В ВОСПИТАНИИ ЧУВСТВА ТРУДОЛЮБИЯ ПОДРОСТКОВ	160
<i>Хасанова М.А.</i> ТАДЖИКСКИЕ СЛОВА, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ ЕДИНИЦЫ ВЕСА В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ	166
<i>Додарова Т. Ш.</i> САДРИДДИН АЙНИ – ПЕРВЫЙ ТАДЖИКСКИЙ НАВОИВЕД	170

THE CONTENTS

ECONOMY	
<i>Mirsaidov A., Khomidov A.U.</i> SOME METHODOLOGY ROLE OF INNOVATIVE ROAD SOLUTIONS FOR	7
<i>Koshonova M.R.</i> ECONOMIC PSYCHOLOGY IN A RETROSPECTIVE: (Analysis of foreign literature)	12
<i>Ashurov N., Ashurov M.N.</i> THE MECHANISM OF FORMATION AND MANAGEMENT OF MARKET INFRASTRUCTURE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	22
<i>Nasriddinov F.B., Abdulloev M.M.</i> ACTIVITIES OF CUSTOMS AUTHORITIES TO ENSURE THE MECHANISMS OF SUPPORT OF ENTREPRENEURSHIP AND INVESTMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	28
<i>Sadriddinov M.I., Orzuev P.J.</i> PROBLEMS WITH SHARED RESOURCES AND INFRASTRUCTURE IN THE ECONOMIES OF CENTRAL ASIA	35
<i>Jumaboev Kh.Q., Akhmadov S.</i> SOME ASPECTS OF THE COMPARATIVE ANALYSIS AND FURTHER IMPROVEMENT OF THE TAX SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	41
<i>Davlatov Kh.M., Khojakhonova G.K.</i> INFLUENCE OF FORMS OF OWNERSHIP ON THE ALL-AREA YEAR USE OF AGRICULTURAL LANDS	45
<i>Sodikov M.S., Danaeva M.Kh.</i> THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION AS A NEW DEVELOPMENT FACTOR IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS	51
<i>Rizoev K., Makhmadsharifova G.M.</i> FACTORS OF SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT IN TAJIKISTAN	56
<i>Burieva M.Ch., Mamadrizoeva N.M.</i> ENSURING EMPLOYMENT OF LABOR RESOURCES IN NATIONAL ECONOMY	60
<i>Pirakov R.M., Sharifzoda N.Sh.</i> CONCEPT OF REGULATION AND CONTROL OF CURRENCY TRANSACTIONS IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY	66
<i>Khodjaev D.Q., Azizzoda D.Z.</i> ECONOMIC INTEGRATION OF THE CENTRAL ASIA COUNTRIES AND THEIR PECULIARITIES	72
<i>Muminov A.B., Samaridini Sh.</i> CUSTOMS PROMOTE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TOURISM IN TAJIKISTAN	76
<i>Ashurov G.M., Makhshulov S.J.</i> ANALYSIS OF FINANCIAL INDICATORS OF THE BANKING SYSTEM IN THE FINANCIAL CRISIS	80
<i>Khodzhaonov A.A.</i> DEVELOPMENT OF FINANCIAL AND CREDIT SERVICE OF SUBJECTS OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	84
<i>Imatchoev Z.Kh., Shomudinov O.D.</i> PERSPECTIVE PARAMETERS OF AGRICULTURAL DEVELOPMENT IN THE MARKET CONDITIONS IN GBAO	90
<i>Kholboboev R.B.</i> FORMATION OF THE MOTIVATIONAL SYSTEM OF PERSONNEL MANAGEMENT AT THE ENTERPRISE IN REPUBLIC OF TAJIKISTAN	97
<i>Makhshulov S. J., Khojaev B.B.</i> PROBLEMS OF BANK LENDING IN THE RURAL SECTOR AND WAYS OF THEIR REALIZATION	101
<i>Ormonova M.M.</i> PROBLEMS GROWING VARIETIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	107

NATURAL

Usmonov N. INTERFACIAL TASK OF MATES WITH COEFFICIENT SPECIALTY NOT - GONOPHORE STRUCTURES FOR SYSTEMS

$$\frac{\partial u}{\partial z} = A(z) \cdot U(z)$$

111

Akramov M.B. THE EXPERIMENTAL SETUP FOR THE STUDY OF PHYSICO-CHEMICAL PROPERTIES OF SUBSTANCES

117

Rakhimov F.S. METHODS OF EVALUATION AND MEASUREMENT OF INFORMATION

124

SOCIAL

Saidjafarov O.Sh. STYLISTIC FEATURES OF THE GAZELLES OF MIR SAYYID ALI HAMADONI

129

Sabirdjanov S. THE DIFFICULTIES OF ORTHOGRAPHY OF THE LETTER “Й” AND IT’S METHODS OF LEARNING

137

Kurbonov H.A. THE ESSENCE THE NOVEL (MASNAVI) "SOQINOMA" (The story about the cup-bearer) by HOJI MUHAMMAD ISMOIL

143

Boboev J.K. DEVELOPMENT OF THE COMPLEX INDUSTRY RIGHT

148

Yakubova V.A., Akramova Z. A. SOME OF THE DIFICULTIES IN LEARNING ENGLISH

155

Saburov U.S. ETHICAL DOCTRINES OF THINKERS AND THEIR ROLE IN TEACHING THE SENSE OF EMPLOYMENT OF TEENAGERS

160

Hasanova M.A. THE WORDS WHICH MEAN OF WAGHT IN THE TAJIK LANGUAGE

166

Dodarova T.Sk. SADRIDDIN AINI IS A TAJIK NAVAI RESEARCHER

170

Ба таваччуҳи муаллифон

Дар маҷаллаи «Паёми молия ва иқтисод» мақолаҳое, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмӣ оид ба фанҳои табиӣ, гуманитарӣ ва иқтисодиро дар бар мегиранд, чоп мешаванд.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро интихоб ва ихтисор намояд.

Маводе, ки дар нашрияҳои дигар чоп шудаанд ва ё дар арафаи чопанд, қабул карда намешаванд.

Мақолаҳои пешниҳодшаванда бояд ҷавобгӯи чунин талабот бошанд:

1. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, нақша, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсия ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд аз 8 то 12 саҳифаи компютерӣ бошад.

2. Мақолаҳо дар шакли электронӣ ва дар шакли чопӣ (1 нусха) пешниҳод карда шаванд.

3. Мақолаҳо дар системаи Microsoft Word бо чунин тарз: мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитураи Times New Roman Tj, русӣ бо гарнитураи Times New Roman, андозаи ҳуруфи матни асосӣ – 14, рӯйхати адабиёт – 12, фосилаи байни сатрҳо – 1,5 см, сарҳат аз ғӯшаи чапи ҷараҳ бо андозаи – 1,25 см, фосилаҳо аз боло – 3 см, аз поён – 2,5 см, аз чап – 3 см, аз рост –

2 см пешниҳод шуда, ҳамаи саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.

4. Дар саҳифаи аввали мақола УДК, номи мақола, ному насаб ва маълумот дар бораи муаллиф (муаллифон) ва ташкилот ё муассиса, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон нишон дода мешаванд.

5. Мақола бо аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (курсив, андозаи 12) оғоз гардида, бояд муҳтавои асосии мақоларо амиқ дар бар гирад ва дар шакли алоҳида ба нашр мувофиқ бошад (на камтар аз 5 сатр). Калидвожаҳо тасвири кӯтоҳи мундариҷаи маводи илмӣ буда, дар бораи мавзӯ ва сохтори он маълумоти умумӣ медиҳанд ва аз 8 то 10 калима ва ё ифодаро дар бар гирифта, бо вергул ҷудо карда мешаванд.

6. Маълумот дар бораи муаллиф бояд инҳоро дар бар гирад: ному насаби пурраи муаллиф (муаллифон), дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷойи қор, суроға, телефон ва E-mail (шрифти курсив 12).

7. Иқтибосҳо дар дохили қавсҳои қоркунҷа, ба мисли [1, 24] нишон дода мешаванд. Рӯйхати адабиёт дар охири мақола бо нишон додани ҳаҷми умумии саҳифаҳои сарчашма аз рӯи алфавит бо зерсарлавҳаи «Адабиёт» оварда мешавад. Адабиёти истифодашуда қатъиян бо риояи ҳамаи меъёр ва қоидаҳои тартиби библиографӣ таҳия мегардад.

8. Ҷадвал, расм, диаграммаҳои дар мақола истифодашуда бояд қатъиян аз рӯи талаботи муқарраргардида нишон дода шуда, рақам ва номгузорӣ карда шаванд.

9. Мақолаҳои илмӣ пешниҳодшаванда бояд ҳулосаи қоршинос ва тақризи мутахассисонро барои имкони чопи мақола дошта бошанд.

10. Матни мақола бояд саҳеҳу мукамал ва дар шакли ниҳой пешниҳод гардад.

11. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва таҳрир намояд.

Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, қабул карда намешаванд.

К сведению авторов

В научном журнале «Финансово-экономический Вестник» печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по естественным, гуманитарным и экономическим наукам.

Статьи принимаются в течение года.

Представление в журнал работ, ранее опубликованных или принятых к печати в других изданиях, не допускается.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи должен состоять из 8-12 страниц компьютерного набора, включая текст, таблицы, рисунки, библиографию и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

2. Материалы предоставляются на электронном носителе и в распечатанном виде (1 экземпляр).

3. Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj), размер шрифта основного текста – 14, списка литературы – 12, интервал 1,5, абзацный отступ – 1,25. Размер полей: сверху – 3 см, снизу – 2,5 см, слева – 3 см, справа – 2 см. Все страницы статьи должны быть пронумерованы.

4. Титульная страница должна содержать: УДК, название статьи (шрифт прописной 14), фамилию и инициалы автора (авторов), учреждение или организация (полностью) (шрифт строчный 14).

5. Статья начинается с аннотации и ключевых слов (шрифт строчный 12, курсив) на том языке, на котором написана статья и продолжить аннотациями на другом языке (таджикском или русском) и английском языках. Завершает статью список использованных источников. Аннотация должна ясно излагать основное содержание статьи и быть пригодной к публикации отдельно от статьи (не менее 5 строк). **Ключевые слова** должны обеспечить наиболее полное раскрытие содержания статьи, является кратким изложением содержания научного произведения, дающим обобщенное представление о его теме и структуре, оформляются через запятую (8- 10 слов).

6. Сведения об авторе должны содержать: фамилию и инициалы (полностью) автора (авторов), его ученую степень, звание, должность, место работы и контактную информацию (почтовый адрес, телефон, E-mail) (шрифт строчный 12, курсив).

7. Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например, - [1, 24]. Список литературы приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника в алфавитном порядке под заголовком «Литература» (шрифт строчный 12). И использованные источники производятся строго с соблюдением всех норм и правил оформления библиографии.

8. И использованные в статье таблицы, рисунки, диаграммы должны быть оформлены строго по установленным стандартам.

9. Научная статья, представленная в редакцию журнала, должна иметь направление учреждения, экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.

10. Текст статьи должен являться окончательным и быть тщательно выверен и исправлен.

11. Редколлегия оставляет за собой право отбирать материал, производить сокращения и редакционные изменения статьи.

Статьи, не отвечающие настоящим требованиям, не принимаются.

Котиби масъул: Носиров С.Ш.

Мухаррирон: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Ҳакимова Р.Н., Ҷобиров Н.

ДДМИТ, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, бинои 4

E-mail: vestnik@tgfeu.tj

Сайти ДДМИТ: www.tgfeu.tj

Ответственный редактор: Носиров С.Ш.

Редакторы: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Ҳакимова Р.Н., Ҷобиров Н.

ТГФЭУ, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 4-й корпус

E-mail: vestnik@tgfeu.tj

Сайт ТГФЭУ: www.tgfeu.tj

Responsible editor : Nosirov S. Sh.

Editors: Abdulloeva M.N., Umarova B.Kh., Hakimova R.N., Jobirov N.
TSUFE, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14, Building 4.

E-mail: vestnik@tgfeu.tj

Webpage: www.tgfeu.tj

Layout and design F. Ubaidulloev

Signed to print on 25/10/2018

Format 60x84 1/16. Offset paper.

The garniture is literary. Print RISOGRAPH.

The volume of 20,25 conv. b.p. Circulation 100 copies.

Printed in the printing house of TSUFE

Верстка и дизайн Ф. Убайдуллоев

Подписано в печать 25.10.2018

Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.

Гарнитура литературная. Печать RISOGRAPH.

Объём 20,25 усл. печ.л. Тираж 100 экз.

Отпечатано в типографии ТГФЭУ